

GONDOLAT – DEBRECENI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK
KIADVÁNYAI VI.

X 466-10

A MEGOSZTÓ VÁLSÁG: 2006. ŐSZ

Szerkesztette
Dénes Iván Zoltán

0120A

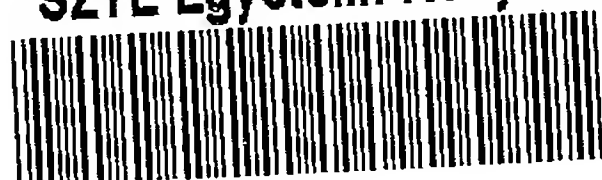
DEBRECENI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARA
GONDOLAT KIADÓ
Budapest, 2007

A könyv a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

nka

Nemzeti Kulturális Alap

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000592447

A tanulmányokat lektorálta
Balog Iván
Percz László

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes
írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2007

Szerkesztés © Dénes Iván Zoltán, 2007

X 4 6 6 7 0

www.gondolatkiado.hu

A kiadásért felel Bácskai István

Szöveggondozó Békési Bernadett

Műszaki szerkesztő Pintér László

Nyomdai előkészítő Kármán Stúdió, www.karman.hu

Nyomta és kötötte OOK-Press Kft., www.ookpress.hu

ISSN 1785-9859

ISBN 978 963 693 077 6

Tartalom

Dénes Iván Zoltán: <i>Előszó</i>	7
I. POLITIKAI SZEREPLŐK DILEMMÁI	15
<i>I.1. A köztársasági elnök szerepe és megítélései</i>	17
Berecz Péter – Kovács Ágnes – Kőmíves Péter Miklós: Egy viharos ősz krónikája	19
Berecz Péter: Alkotmányértelmezés, szerepfelfogás és szerepvállalások	23
Kőmíves Péter Miklós: Elnöktükör	37
Kovács Ágnes: Alkotmánybírói jogkörértelmezés és politikai felelősség	58
Rácz Sándor: Törvényesség vagy morál?	72
<i>I.2. A nagy gyűjtőpártok kiütékesítése: haszonmaximalizáció vagy morális megtisztulás</i>	99
Szafkó István: Az őszi beszéd hatása a gyűjtőpártokra	101
Morvai Gábor: A Fidesz szerepének baloldali megítélései	115
II. A SZABADSÁG ÉS A REND HATÁRAI	129
<i>II.1. A rendőri beavatkozás jogszerűsége</i>	131
Balku Orsolya – Rácz Adél: A két bizottság	133
Rácz Adél: A rendőri fellépés megítélései	136
Balku Orsolya: Az erőszak alkalmazásáról alkotott bizottsági vélemények	146
Nagy Orsolya: A zavargások franciaországi visszhangja	155
<i>II.2. Alkotmányos keretek, szükséges reformok, tömegjelenségek</i>	163
Béki Linda: A gyülekezési jog határai	165
Zsenyuk Péter: Érvek a rendőrség korszerűsítése mellett	174
Pénzes Örs: Tömegjelenségek	186
III. POLITIKAI JÁTSZMÁK, POLITIKAI NYELVEK ÉS POLITIKAI HISZTÉRIÁK	205
Dénes Iván Zoltán: Válságértelmezések a mérlegen	207
A KÖTET SZERZŐI	229
RÖVIDÍTÉSEK ÉS IRODALOM	232
JOGSZABÁLYOK	240
NÉVMUTATÓ	241

ELŐSZÓ

I.

2006. május 15-én jelent meg akkori hallgatóimmal közös – majd kétéves – vállalkozásunk eredménye, tanszékünk első hallgatói kötete, a *Politika az erkölcsi minimum mércéjén*.¹ Ebben annak néhány következményét közelítettük meg, hogy a magyar politikai élet szereplői nem jutottak megegyezésre abban, hogy – az alkotmányban és a törvényekben betű szerint szabályozottakon túl – a rájuk bízott hatalommal mit lehet és mit nem lehet tenniük. Közöttük már régóta, de 1998-tól igen látványosan elharapózott az önkorlátozás teljes hiánya, a haszonmaximalizáció gátlástalan érvényesítése. Az, hogy saját érdekeiket és pártjuk érdekeit mindenáron érvényesítik, és ebben nem ütköznek komoly akadályokba. Mindez íratlan, magától értetődő, hallgatólagosan elfogadott viselkedési és értékelési szabályok semmibeviteléhez vezet. Olyanoknak, amelyek betartását az alkotmány és a törvények betűje tételesen nem írta elő, ám civilizált demokratikus politikai közösségben megkérdőjelezésük, kijátszásuk és semmibevitelük a politikai közvélemény értékítéletével kerül szembe, amely – hosszú távon – kikényszeríti a politikusok önkorlátozását. Azt, hogy ne lehessen kijátszani a törvények betűjét a törvények céljával szemben.

A liberális demokráciában ugyanis nemcsak az alkotmány és a törvények, hanem az íratlan viselkedési és értékelési szabályokra vonatkozó konszenzus, az erkölcsi minimum is korlátozza és behatárolja a közéleti szereplők lehetőségeit és viselkedését.

Nem tiltotta törvény Orbán Viktornak, hogy miniszterelnöki befolyását családja magángazdagodására használja fel, s a törvény betűje szerint senki sem tudja kétséget kizáróan bebizonyítani, hogy azt meg is tette.²

Ám a gyanú árnyéka súlyosan rávetült mind a bányá-, mind a szőlőügyben, és a bírósági döntések nem cáfolták meg a dolog lényegét.

Nem tiltotta törvény azt sem, hogy Medgyessy Péter miniszterelnök-jelölt, majd megválasztott miniszterelnök lehessen. Annak ellenére, hogy a pártállam szigorúan titkos állományú elhárító tisztje volt, amelyről – Horn Gyula karhatalmista múltjával ellentétben – választói nem szereztek tudomást: aki rá szavazott, nem e múlt tudatában tette. Amikor ez 2002 kora nyarán kiderült, Kis János filozófus felszólította a kormányzó szocialista-szabaddemokrata koalíciót, hogy menessze Medgyessy Pétert, és jelöljön helyette más miniszterelnököt.³

¹ Dénes Iván Zoltán, szerk. 2006.

² Apáthy Anita, 2006.

³ Kis János, 2002.

Sokan és szenvedélyesen fordultak vele szembe. A legtöbben azért, mert szerintük a morális szigor Orbán Viktort hozná vissza a hatalomba. Nádas Péter író pedig azzal érvelt, hogy amit az alkotmány és a törvény nem tilt, demokráciában szabad. Szerinte az erkölcsi érvelés a politikában a totális rendszerekre jellemző, demokráciában viszont a magánéletben van a helye.⁴ Kis János két évvel később vaskos könyvet tett le az asztalra *A politika mint erkölcsi probléma* címmel, amelyben komolyan szembenézett az ellenvetéssel.⁵

Ez volt szellemi vállalkozásunk elméleti kiindulópontja. Két évvel Kis János könyvének megjelenése után fiatal kollégáim úgy látták, hogy a korrupciós ügyekért el nem vállalt politikai felelősség, az országgyűlés reformjának megrekedése és a felsőoktatási reform koncepciótlan, hebehurgya jellege és végrehajtása, a környezeti tudatosság hiánya, a független intézmények pártpolitikai eszközökké züllesztése, a modern hatalomtechnika gátlástalan és kíméletlen alkalmazása és a nemzeti szimbólumok kisajátítása az erkölcsi minimum hiányának a következményei.⁶

II.

Négy hónappal később, 2006. szeptember 17-én nyilvánosságra került Gyurcsány Ferenc miniszterelnök – az MSZP frakciója számára tartott – őszödi beszéde. Emiatt 2006. szeptember 17-én Budapesten és számos vidéki városban tüntetések és zavargások kezdődtek, amelyek október 23-ig rendszeresen folytatódtak. Utcai tüntetők vették birtokba a Kossuth teret, s onnan a rendőrség csak a forradalom ötvenedik évfordulóján szorította ki őket. A Magyar Televízió székházát footballhuligánok ostromolták meg és foglalták el, s az ezt követő estéken és éjszakákon Budapest belvárosában mindennaposakká váltak a zavargások, rendbontások, erőszakoskodások, rongálások és pusztítások, amelyeket csak a rendőrség határozott fellépése tudott visszaszorítani.

Október 23-án a magyar és a meghívott külföldi politikusok a kiürített Kossuth téren koszorúzták meg a forradalom emlékművét, miközben tőlük néhány utcányira tüntetők randalíroztak, a legnagyobb ellenzéki párt pedig – nem először és nem utoljára – a hivatalos állami ünnepségtől távol maradt, és külön ünnepelt.

Az ellenzék legnagyobb pártja végig a miniszterelnök lemondását követelte. Orbán Viktor szerint Gyurcsány Ferenc hazudott, maga ismerte be, ő viszont sohasem mondott mást, mint igazat. A tüntetők a miniszterelnök és a kormány távozását követelték. Úgy követelték, ami sokunkat meglepetésként fogott: szélső-

⁴ Nádas Péter, 2002, 2003.

⁵ Kis János, 2004. Lásd Rácz Sándor tanulmányát kötetünkben.

⁶ Apáthy Anita – Alobaidi Jakab – Szabó István – Sági Gergely – Varga Zsigmond – Megyeri-Pálffy Zoltán – Pósa Gergely – Göz Anita – Szabados Zsuzsa – Varga Ábrahám, 2006.

jobboldali jelképeket lobogtattak, antiszemita jelszavakat skandáltak, alkotmányellenes követelésekkel léptek fel. Miközben az alkotmány által biztosított gyülekezési és szólásszabadsággal éltek, megkérdőjelezték az alkotmányt.

A politikai válság felerősödött akkor, amikor a választók az október 1-jei önkormányzati választásokon a legtöbb önkormányzati pozícióba a legnagyobb ellenzéki párt jelöltjeit választották. Ezt Orbán Viktor a tavaszi országgyűlési választások harmadik fordulójának minősítette, és immár ennek eredményére hivatkozva szólította fel ismét lemondásra a kormányt. A világsajtó és a nagy nemzetközi tévéadók vezető helyen foglalkoztak a magyarországi eseményekkel.

A politikai válság akkor zárult le, amikor – néhány nap múlva – a köztársasági elnök beszédének hatására Gyurcsány Ferenc miniszterelnök bizalmi szavazást kért maga ellen, és az országgyűlés kormánypárti képviselői megszavazták neki a bizalmat. A Fidesz és a KDNP képviselői, akik közül sokan részt vettek a Kossuth téri tüntetéseken, csak a köztársasági elnök kifejezett felszólítására vettek részt a szavazáson, s azóta is bojkottálják a miniszterelnök előre bejelentett országgyűlési felszólalásait. A politikai válság tehát lezárult, és elejét vette a fenyegető gazdasági válságnak. A tüntetések ősz végére abbamaradtak.

Azt, hogy Magyarországon morális válság van, a politikai szereplők közül a leginkább Sólyom László köztársasági elnök képviselte és képviseli. Szerinte a kormány és az ellenzék nem megengedhető eszközöket használt. A miniszterelnök elhallgatta a politikai közösség egésze előtt a valóságos gazdasági helyzetet annak érdekében, hogy meg tudja nyerni a választásokat, és a választási győzelem után sem állt ki a választók elé az igazsággal. Ezzel viszont súlyos erkölcsi felelősséget vett magára, hiszen a hatalom megszerzését fontosabbnak tartotta, mint az igazság feltárását, és érdemben azóta sem változtatott magatartásán, holott ez a magatartás az alkotmányba és az alkotmányos intézményekbe vetett bizalmat ássa alá. Az ellenzék viszont gátlástalanul újból és újból túltette és túlteszi magát az alkotmány keretein, és rombolja azt. Politikai válság nincs, hiszen az országgyűlés bizalmat szavazott a miniszterelnöknek, ám morális válság van. Az nem az őszödi beszéddel kezdődött, de a beszéd hozzájárult a morális válság felerősödéséhez. Azt ugyanis nem lehet a hazugsággal való szakításnak tekinteni, hiszen a miniszterelnök nem számolt el a választóknak azzal, hogy mire fordította a 2004 és 2006 között ráruházott hatalmat, és olyan eszközöket használt a reformok elindításához szükségesnek ítélt hatalom megszerzéséhez, amelyek nem engedhetők meg.⁷

⁷ 2006. szeptember 18. Sólyom László köztársasági elnök nyilatkozata, 2006. szeptember 19. Sólyom László köztársasági elnök nyilatkozata, 2006. október 1. Sólyom László köztársasági elnök beszéde a 2006. évi önkormányzati választások estéjén, 2006. október 4. Sólyom László köztársasági elnök levele a parlamenti pártok frakcióvezetőinek, 2006. október 22. Sólyom László köztársasági elnök beszéde az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére a Magyar Állami Operaházban tartott díszelőadáson, 2006. október 26. Sólyom László köztársasági elnök beszéde az

Mindezt a kormányoldal erőteljesen és hisztérikusan visszautasította. Az ellenzék legnagyobb pártja és szövetségese viszont igyekezett – meglehetősen gátlástalanul – a maga hasznára fordítani, s a lecke rá vonatkozó részét, az alkotmányosság betartásának követelményét egyáltalán nem vette magára.

Mínthogy az ellenzéki demagógia sohasem látott mértékben felerősödött, a kormány pedig defenzívába szorult, a kormánykoalíció hívei közül sokakat igen érzékenyen érinthetett, hogy az őszi válság folyamán néhányan mind a kormánytól, mind az ellenzékétől független véleményt fejtettek ki. Közöttük a leginkább Kis János állásfoglalása volt elgondolkodtató. Szerinte Orbán Viktor nem demokrata politikus. Gyurcsány Ferencnek viszont számot kell adnia arról a másfél évről, amikor miniszterelnök volt. Az országot fenyegető gazdasági válság miatt gyorsan döntésre kell jutniuk a kormánypártoknak, hogy lecserélik őt, vagy sem, s ha nem, a miniszterelnöknek tanulnia kell az őszi beszéd következményeiből – írta a válság elején. Mindenekelőtt azt kell megtanulnia, hogy nemcsak a rá szavazóknak felelős, hanem a politikai közösség egészének is. Ezért ha tetszik, ha nem, konszenzusra kell törekednie. Mínthogy ennek a sikere nem lehet látványos, lassan, módszeresen, a háttérben, államférfihoz méltó gesztusokkal kell munkálkodnia ezen. Olyan gesztusokkal, amelyekkel visszaszerezheti a reformokhoz nélkülözhetetlen közbizalmat. A válság ugyanis morális természetű, és csak az erkölcsi minimum betartása és betartatása vethet neki gátat.⁸

III.

Könyvünk megjelent ugyan, de nem került könyvárusi forgalomba, így még azt a szerény hatást sem fejthette ki, amely egy szakkönyvtől elvárható lett volna. Remélem, újabb vállalkozásunkkal – amelynek résztvevői nem azonosak a korábbi kötet munkatársi gárdájával, hiszen túlnyomó részüket a 2007/2008-as tanévben végzősök alkotják – nem így járunk.

Szeminaristáimmal ez év februárjában döntöttünk úgy, hogy megírjuk ezt a könyvet. Mindenekelőtt arra a kérdésre kerestünk választ, hogy a politikai szereplők, elsősorban a köztársasági elnök és a nagy gyűjtőpártok milyen dilemmákkal kellett hogy szembenézzenek a válság során. Hárman vállalkoztak arra,

1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából Mosonmagyaróvár Gyászterén tartott kegyeleti megemlékezésen és koszorúzáson, 2006. november 25. Sólyom László köztársasági elnök interjút adott a *Népszabadságnak*, 2007. július 15. Sólyom László köztársasági elnök interjúja a Magyar Televízió *A szólás szabadsága* című műsorának. www.keh.hu. Saját tanulmányom, majd az előszó írásakor még nem ismerhettem Rácz Sándor kötetünkben olvasható tanulmányát, amelyet ezúton ajánlok az olvasók figyelmébe.

⁸ Kis János, 2006b, c. Vö. Rauschenberger Péter, 2006; Radnóti Sándor, 2006a, b; Debreczeni József, 2006d; Kis János, 2006d. Lásd Rácz Sándor tanulmányát kötetünkben.

hogy a köztársasági elnök szerepét és annak megítélését feldolgozzák. Berecz Péter a válságban vállalt szerepet Sólyom László alkotmányértelmezéséhez és ebből következő elnökszerep-felfogásához viszonyította. Kőmíves Péter Miklós a középkori királytükörök mintájára elnöktükört készített, amikor a válságban játszott szerep baloldali megítélését vette sorra és értelmezte. Kovács Ágnes PhD-hallgató pedig az Alkotmánybíróságnak a köztársasági elnök politikai felelősségére (pontosabban – ahogy ő látja – annak hiányára) vonatkozó állásfoglalásait értelmezte. Ehhez társítottam – amikor láttam, hogy témánk elméleti alapkérdése szerzőtársaim túlnyomó többsége számára vagy értelmezhetetlen, vagy megválaszolatlan, kértem fel erre – barátom és kollégám, Rácz Sándor tanulmányát, amelyben a törvényesség és a morál egymáshoz való viszonyát mutatta be a populista, a liberális és a republikánus értelmezésekben.

A nagy gyűjtőpártok dilemmáit ketten dolgozták fel. Szafkó István a két gyűjtőpárt – az őszi beszéd nyilvánosságra kerülését követő – indítékait és stratégiáit vette számba, míg Morvai Gábor a Fidesz szerepének baloldali megítélését rekonstruálta és értelmezte.

Könyvünk második része a szabadság és a rend határaival, a rendőrség válságban játszott szerepével, a rendőri fellépés jogos vagy jogtalan, valamint hatékony vagy hatástalan jellegével, az egyesülési törvénnyel, a rendőrség szükséges korszerűsítésével és a tömegjelenségekkel foglalkozó tanulmányokat tartalmaz. Rácz Adél és Balku Orsolya a Gönczöl- és a Morvai-bizottság anyagát hasonlította össze, és ezek alapján alakította ki véleményét a rendőrség őszi szerepéről. Nagy Orsolya a válság francia sajtóvisszhangját mutatta be. Béki Linda végzett jogász a gyülekezési törvény szempontjából értelmezte az eseményeket. Zsenyuk Péter a rendőrségi reformok szükségességét gondolta át az őszi válság tanulságai alapján. Pénzes Örs pedig a tömegjelenségek lélektanának irodalmát kóstolgatta, annak tanulságain gondolkodott és mindenekelőtt a *mediáció* jelentőségére hívta fel figyelmünket.

A könyv harmadik, egyúttal zárófejezetében arra vállalkoztam, hogy rekonstruáljam a különböző válságértelmezési elbeszéléseket, és meghatározzam a bennük lévő ön- és ellenségképeket. Ez viszont elkerülhetetlenné tette, hogy értelmezsem azokat a politikai nyelveket, amelyeken megfogalmazták őket, és az azokban és mögöttük érzékelhető politikai hisztériákat. Végül a diagnózis után némi óvatos, nagyon körülhatárolt terápia, szocializáció megfogalmazására tettem kísérletet.

Valami olyasmire, amelyet mi magunk, a kötet szerzői együtt munkálkodásunk idején – reményeim szerint – közösen megéltünk. Arra, amit nemcsak alkalomszerűen kellene gyakorolni, hanem annak sokak számára hozzáférhető szocializációját meg kellene teremteni, és annak szakembergárdáját módszeresen – nem pedig az üresen dolgozó malmokban felörlődve, az árral szemben, az intézmények működése ellenére – kellene kiképezni.

A szeminárium keretei között ugyanis arra tettünk újabb és újabb kísérletet, hogy megtanuljunk végighallgatni egymást, hogy figyeljünk egymásra, és igyekezzünk megérteni egymást. Arra, hogy ne vonjuk kétségbe a másik létjogo-

sultságát, hanem a nézeteivel, az érveivel vitatkozzunk – nézetekkel és érvekkel. Ehhez viszont meg kell tanulnunk elfogadni önmagunkat és a másikat. Mindenekelőtt azt, hogy magától értetődő, hogy a másik embernek más a véleménye, mint az enyém. Éppen ezért a csoportdinamika segítségével, s a kollektív bölcsesség alapján meg kellett alkotni azokat a közös játékszabályokat, amelyeket mindenki elfogad és a magáénak érez. Azokat, amelyek a különböző véleményű emberek közötti véleménycserét és együttműködést lehetővé teszik és biztosítják.

Mindez nem kis fáradságot és erőfeszítést igényelt valamennyiunktől, akik a vállalkozásban részt vettünk. Azoktól, akik nem szokták meg, hogy írásban fejezzék ki magukat, és egyáltalán nem ismerték azt, hogy mit jelent valamilyen szöveget megérteni, feldolgozni. Nem volt tapasztalatuk arról, hogyan alakítsák ki saját véleményüket az abban foglaltakról. Az, hogy mondanivalójukat szabatosan, érvelve és világosan fejtsék ki, komoly feladatot jelentett a számukra. Azoknak pedig, akiknek már volt valamilyen mondanivalójuk, de még elég tagolatlanul, inkább a megérzés, mint az érvelés alapján, további energiát kellett fektetniük véleményük megalapozásába és továbbélésébe.

Nem abban kívántam a szeminárium tagjait befolyásolni, hogy milyen értéket alkossanak, hanem abban, hogyan. Szerzőtársaim februártól májusig két változatban dolgozták fel témájukat, majd július közepére elkészítették a harmadikat. Azt, amelyet – szándékaim szerint a kifejtés módjára vonatkozó – szigorú bírálatban részesítettem. Így mindenkinek lehetősége volt arra, hogy írását augusztus 10-re továbbfejlessze. Ekkor Rácz Sándor és Tóth-Matolcsi László kollégáim kapták meg a szövegeket, amelyeket friss szemmel vetettek össze javasolt korrekcióim listájával.

Morvai Gábor – a könyv címére és szerkezetére vonatkozó – ötletei valamennyiünk számára komoly lökést adtak, hogy elszánjuk magunkat: könyvet írunk. Pénzes Őrs szabad asszociációi szellemi kihívást jelentettek azoknak, akik rá tudtak hangolódni. Berecz Péter tanulmányának tavaszi vitája a Bibó István Szellemi Műhely keretében a kötet több munkatársára is ösztönzően hatott. Rácz Sándor és Tóth-Matolcsi László pedig sokaknak segítettek abban, hogy dolgozatból tanulmányt tudjanak írni. Balog Iván (Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia Tanszék) július–augusztusban nagy segítségünkre volt, mivel elolvasta az egyes írásokat, és szakmai konzultánsként javaslatait elküldte a kötet szerzőinek. Bárdi Nándor (MTA Kisebbségkutató Intézet) felkért bírálóként fontos szakmai támpontokat nyújtott. Kecskeméti Károly (Antony, Franciaország), a Bibó István Szellemi Műhely tagja pedig alapvető, mélyenszántó tanácsokat adott.

Miután Tóth-Matolcsi László az egyes irodalomjegyzékeket egységes bibliográfiává vonta össze, a jegyzeteket egységesítette és elkészítette a kötet névmutatóját, a szöveg a két lektorhoz, Balog Ivánhoz és Perecz Lászlóhoz (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Jogtudományi Tanszék), a Bibó István Szellemi Műhely tagjaihoz és hozzám került. Ezzel Tóth-Matolcsi László azon túl, hogy Rácz

Sándorhoz hasonlóan több szerzőnek segített abban, hogy dolgozatból tanulmányt tudjon írni, könyvünk technikai szerkesztésének hálátlan és beláthatatlan feladatát vállalta magára. A lektorok megjegyzéseit is ő juttatta el a szerzőknek, akiknek így lehetőségük volt arra, hogy a javaslatokat megfogadják. Áldozatos munkáját nagyon köszönöm. A lektorok és munkatársaim véleménye alapján végül is rám hárult a döntés felelőssége, hogy hol húzzuk meg a közölhetőség szakmai határát, és ennek alapján mi kerül be a kötetbe és mi marad ki belőle. Abban, hogy az elkészített és megszerkesztett szamizdat nyomtatott könyv legyen, Gyekiczky Tamásnak és Szabó Bélának meghatározó a szerepe.

Könyvünk, úgy vélem, úttörő munka, amely – remélhetőleg – nem marad elérhetetlen könyvészeti ritkaság, mint elődje. Valamennyi munkatársunk együttműködését, fáradságát és segítségét köszönöm.

Köszönöm szerzőtársaim elszántságát és együttműködését. Remélem, az egykori élményből hosszabb távú szocializációs alap kristályosodik ki mindazokban, akik erre nem sajnálják az időt és a fáradságot. Ez immár rajtuk múlik.

Budapest, 2007. augusztus 10.–szeptember 1.

Dénes Iván Zoltán

I.
POLITIKAI SZEREPLŐK
DILEMMÁI

I.1.

A köztársasági elnök szerepe
és megítélései

Berecz Péter – Kovács Ágnes – Kőmíves Péter Miklós

EGY VIHAROS ŐSZ KRÓNIKÁJA

A 2006 őszen történt események egymással sűrű, szövevényes kapcsolatot alkotnak, ezért a könnyebb áttekinthetőség végett krónikát készítettünk. Felsoroltuk az általunk legfontosabbnak tartott történéseket, és – mindenféle kommentár nélkül – a köztársasági elnök vonatkozó nyilatkozatait, hivatalos közleményeit fűztük melléjük. Egyes események ismertetése vagy meg nem említése szubjektív döntésünk eredménye, és egyéni dolgozataink főbb sodorvonalát követik.

Közös bevezetőnk célja, hogy az egyéni dolgozatokban elég legyen csak utalni az alább bemutatott eseményekre, a köztársasági elnök nyilatkozatainak kontextusára. Így dolgozataink az elemzésre, értelmezésre koncentrálhatnak.

Sólyom László köztársasági elnök 2006. január 19-i határozatában kijelöli az országgyűlési képviselő-választások időpontját. Az első fordulóra április 9-én (a külképviseleteken április 2-án, illetve az amerikai kontinensen 1-jén), míg a második fordulóra április 23-án (az amerikai kontinensen lévő külképviseleteken 22-én) kerül sor.

A választások második fordulója után megalakult az új Országgyűlés, melyben az alábbi pártok alakíthattak frakciót: a Magyar Szocialista Párt (MSZP, 190 fő), a Fiatal Demokraták Szövetsége – Magyar Polgári Szövetség (Fidesz–MPSZ, 141 fő), a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP, 23 fő), a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ, 20 fő) és a Magyar Demokrata Fórum (MDF, 11 fő).¹ Emellett egy független képviselő is mandátumhoz juthatott.²

Sólyom László 2006. május 2-án bejelentette: az új Országgyűlés alakuló ülésének időpontja 2006. május 16.

2006. május 16-án az Országgyűlés – Sólyom László köztársasági elnök javaslatára – miniszterelnökké választotta Gyurcsány Ferencet, az MSZP miniszterelnök-jelöltjét. Gyurcsány hosszan tartó pártközi tárgyalások eredményeképpen ismét koalíciós kormányt vezet, melyet az MSZP és az SZDSZ alkot. Az új kormányban három – az egészségügyi, a gazdasági és közlekedési, valamint a környezetvédelmi – tárca jutott a liberálisoknak, a többi minisztérium élén a szocialisták által delegált miniszter áll.

2006. május 25–26-án az MSZP parlamenti képviselőcsoportja zártkörű értekezletet tartott Balatonőszödön, a kormányzati üdülőben. A megbeszélésen

¹ A Fidesz–MPSZ és a KDNP választási szövetséget alkotott 2006-ban, együtt indultak az országgyűlési képviselő-választásokon.

² Dr. Gyenesei István, akit a Somogyért Egyesület támogatottjaként választottak meg Somogy megye 6. választókerületében.

felszólalt Gyurcsány Ferenc is: beszédében az előző évek semmittevéséről szólt, valamint arról, hogy a választások megnyerése érdekében elhallgatták az államháztartás valós helyzetét, a hazugság eszközéhez nyúltak. Szenvedélyes, gyakran alpári stílusban ennek a tendenciának a megváltoztatását követeli. A beszédet ismeretlenek máig tisztázatlan módon rögzítették, majd később nyilvánosságra hozták.³

Az Országgyűlés, nyári szünete előtt rohamtempóban tárgyalta a régi-új koalíció által beterjesztett törvénycsomagot. A kormánypártok által következőként, míg az ellenzék által megszorításként értékelt intézkedéssorozat célja az ország pénzügyi-gazdasági stabilitásának helyreállítása volt. Az ellenzék a kormány szemére vetette, illetve mindmáig veti, hogy szembement a kampány során tett ígéreteivel.

A nyári intézkedések, illetve későbbi folytatásuk hatására a kormánypártok népszerűsége apadni kezdett.

2006. szeptember 17-én, vasárnap a Magyar Rádió *Krónika* című adásában rövid részletet játszott le a később „őszödi beszédként” elhíresült felvételtől. Az adásban Gyurcsány Ferenc májusi balatonőszödi MSZP-pártértekezletén elhangzott felszólalásának egy része volt hallható. Az eseményre reagálva a miniszterelnök még aznap nyilvánosságra hozta terjedelmes monológjának teljes felvételét.

Még ugyanaznap este kormány- és kormányfőellenes tüntetéssorozat vette kezdetét a fővárosi Kossuth téren, a Parlament épületének közvetlen közelében.

2006. szeptember 18-án a Sólyom László sajtónyilatkozatot tett a nyilvánosságra került hangfelvétel kapcsán. Tisztázta, hogy a köztársasági elnöknek az alkotmány erre a helyzetre nem ad közjogi beavatkozási lehetőséget. Ugyanakkor kiemelte, hogy a hír morális válságot idézett elő, a kialakult helyzet a demokrácia morális alapjait érinti, ezért a kialakuló vitában a közársasági elnök tisztázó szándékkal meg fog szólalni. Sólyom azzal zárta beszédét, hogy annak elismerését várja a kormányfőtől, hogy semmilyen cél nem igazolhatja a demokráciába vetett bizalom tudatos kockáztatását.

2006. szeptember 18-án az éjjeli órákban a Kossuth téri tüntetők egy csoportja a Magyar Televízió Szabadság téri székházához vonult, és megostromolta az épületet. A felkészületlen rendőrség nem tudott ellenszegülni a rohamnak, így a tüntetők elfoglalták a székházat, amelyet csak hajnalra tudtak a hatóságok kiüríteni. Szeptember 18-a után több éjszakán át jelentős összetűzések voltak a tüntetők és a rendőrség között a főváros utcáin.

Sólyom László a köztelevízió elleni támadás után, szeptember 19-én ismét sajtónyilatkozatot tett, melyben hangsúlyozta, hogy meg kell húzni a határt a gyülekezéshez, véleménynyilvánításhoz való jog és a bűncselekmények között. Előző éjjel köztörvényes bűncselekmények történtek, melyeket határozottan elítélt. A politikai erőknél is „üzent” a köztársasági elnök: elfogadhatatlan a

³ A beszéd rögzítésének körülményeiről, illetve annak nyilvánosság elé tárásához fűződő érdekekről jelen kötet Szafkó István által írt tanulmánya szól részletesebben.

morális kérdések előli cinikus kitérés, ugyanúgy, mint az alkotmányos határokat átlépő cselekedetek burkolt igazolása.

Sólyom László a köztelevízió elleni támadás után többször sürgette a közbizalom helyreállítását, a szerinte kialakult morális válság felszámolását.

2006. október 1-jén önkormányzati választásokat tartottak az országban. A voksolást Orbán Viktor, a Fidesz–MPSZ elnöke korábban a kormány és programja elleni népszavazásnak nevezte. A választásokon az ellenzéki jelöltek elsöprő győzelmet arattak. Az urnák lezárása után, de még az eredmények közzététele előtt Sólyom László beszédet tartott, mely szerint az őszödi beszéd miatti felháborodás jogos volt. A miniszterelnök kitért az alapkérdés tisztázása elől, nem ismerte el, hogy megengedhetetlen eszközöket használt a hatalom megtartása érdekében. Sólyom kiemelte, hogy a demokráciába vetett bizalom rendült meg az elmúlt napokban. Megállapítása szerint bizonytalanságot kelt, ha jogi fogalmakat nem jogi értelemben használnak, mint a népszavazást is. Beszédét azzal zárta, hogy a parlament kezében van a Gyurcsány Ferenc feletti döntés joga.

2006. október 2-án Gyurcsány Ferenc bejelentette, hogy az Országgyűlés rendkívüli ülésén bizalmi szavazást fog kérni maga ellen. Ugyanezen a napon Orbán Viktor, a Fidesz–MPSZ elnöke 72 órás lemondási ultimátumot adott a kormánynak.

A bizalmi szavazás előtt a Fidesz és a KDNP képviselői közölték, hogy nem kívánnak részt venni a szavazáson. Sólyom a parlamentifrakció-vezetőknek levelet írt október 4-én, melyben felhívta a figyelmüket arra, hogy a néphatalom gyakorlásának elsődleges eszköze a népképviselői Országgyűlés. Elvárható ezért, hogy a demokrácia alapjait érintő eseményeket az ellenzéki képviselők a Parlamentben értékeljék. Felhívta a frakciók figyelmét, hogy a bizalmi szavazás arról is szól, hogy a miniszterelnök megengedhető eszközöket használt-e a választások megnyerése érdekében.

A két ellenzéki párt képviselői ezután mégis részt vettek a szavazáson.

2006. október 6-án Gyurcsány Ferenc bocsánatot kért a Parlamentben beszéde szenvedélyességéért, illetve a reformok halogatásáért. Az Országgyűlés bizalmat szavazott a kormányfőnek. Ugyanezen a napon nagygyűlést tartott a Fidesz. A Fidesz és a KDNP ugyanekkor elhatározta, hogy ezentúl nem hallgatja meg a miniszterelnök előre bejelentett parlamenti felszólalásait, hanem kivonul azokról.

2006. október 23-án, az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulójának délelőttjén rangos külföldi vezetők és magyar közjogi méltóságok emlékeztek meg a szabadságharcról. A nemzeti ünnepen reggeltől kezdve több, korábban a Kossuth téren tüntető csoport ismét összetűzésbe került a rendőrséggel.⁴ Az összecsapások jellemző és a világ minden számottevő médiumát bejáró mozzanata az volt, amikor kormányellenes tüntetők beindítottak egy, az Erzsébet téren kiállított '56-os tankot. A rendfenntartó erők hosszas várakozás után csak

⁴ A tér kiürítésére október 22-ről 23-ra virradó éjjel került sor.

hajnalban oszlatták fel véglegesen a lázadó csoportokat. A tömeg szétkergetése folyamán a rendőrség több esetben könnygázt és gumilövedékeket vetett be, és ismét megjelentek a főváros utcáin a vízágyú, valamint a lovas rendőrök.

2006. október 23-án este került sor az '56-osok terén a forradalom és szabadságharc során elesett mártírok emlékművének felavatására.⁵ Az eseményen részt vett Gyurcsány Ferenc miniszterelnök és Kosáry Domokos akadémikus történész, Sólyom László köztársasági elnök azonban – biztonsági kockázatra hivatkozva – távol maradt.

Az őszi események kivizsgálására két bizottság jött létre; az egyik a kormányfő felkérésére Gönczöl Katalin kriminológusprofesszor-asszony, korábbi ombudsman vezetésével, míg a másikat a Civil Jogász Fórum hívta életre, és Morvai Krisztina lett az elnöke.⁶ A két bizottság egymástól jelentősen eltért mind összetételében, mind szemléletmódjában, mind pedig vizsgálati módszerében.

2007 tavaszára mindkét testület elkészítette jelentését az előző év őszeről: vizsgálatukban egyes esetekben hasonló, jellemzően azonban eltérő eredményre jutottak.

Noha a tüntetők fenyegetései alapján valószínűsíthető volt, sem november 4-én, sem pedig március 15-én nem került sor újabb jelentős összecsapásokra. Ennek ellenére több városban, így Debrecenben is még majdnem egy évvel az események kirobbanása után is mindennap szerveznek kormányellenes demonstrációt – igaz, gyakorlatilag minimális számú résztvevő mellett.

⁵ Korábban: Felvonulási tér, melyet épp a félszázados évforduló tiszteletére neveztek át.

⁶ A bizottságok működésével, illetve jelentéseikkel, továbbá azok következményeivel jelen kötet több dolgozata – számos szempontból – foglalkozik.

Berecz Péter

ALKOTMÁNYÉRTELMEZÉS, SZEREPFELFOGÁS ÉS SZEREPVÁLLALÁSOK

I.

Dolgozatom alapvető állítása, hogy a Sólyom László köztársasági elnök által már a hivatalba lépésekor meghirdetett „erkölcsi program” szoros szálakkal kötődik alkotmányunk morális tartalmához, értékrendjéhez.¹ Nem azt állítom, hogy az elnök „erkölcsi programja” kimerül az alkotmány értékrendjének közvetítésében, de azt igen, hogy az a kiindulópontja. Mindezt talán a 2006. őszi válság kapcsán elhangzott elnöki nyilatkozatok értelmezésével lehet a legjobban szemléltetni.

II.

Sólyom László 2006. őszi beszédeit húzták jobbra, húzták balra. A pártok igyekeztek az elnöki beszédek tartalmát a saját érdekeik szerint értelmezni, ezzel is igazolva politikájuk helyességét.

Az újságírók, a politikai elemzők is gyakran egymással teljesen ellentétes interpretációt adtak Sólyom beszédeinek. Mi az oka annak, hogy a köztársasági elnök világos, puritán stílusú, rövid beszédeit ennyire másképpen olvassák az emberek? Vajon tényleg ennyi rivális értelmezése létezhet ezeknek a szövegeknek?

Első ránézésre valóban úgy tűnhet, hogy a Sólyom-szövegek értelmezésekor viszonylag tág mozgástere van a befogadónak. Ennek az az oka, hogy a szövegek központi kérdései olyan kifejezések köré szerveződnek, mint a *demokrácia morális alapja*, az *alkotmányos jogállam*, az *alapvető erkölcsi normák*, a *bizalom*, a *politika erkölcsi határai*, az *emberi méltóság*. Ezek a kifejezések igen elvontak, és a filozófiai, politikatudományi irodalom igen sokféle jelentéssel ruházta fel mind-egyiket külön-külön is, és az egyes jelentések is több jelentésárnyalatot sűrítettek magukba. Különösen igaz ez az erkölcsre, erkölcsi normákra vonatkozó kifejezésekre, hiszen egy plurális társadalomban, világnézetiileg semleges államban igen sokféle erkölcsi meggyőződés él egymás mellett, melyek teljesen egyenrangúak, ezért nehéz olyan erkölcsi álláspontot elfoglalni, melyet az állampolgárok mindegyike magáénak érezhet.

¹ Az „erkölcsi program” kifejezést Wéber Ferenc köztársasági elnöki sajtófőnöktől kölcsönöztem. Lásd Wéber Ferenc MTI-nyilatkozatát (2006. október 2.).

A köztársasági elnök beszédei pedig nem adnak túl sok fogódzót, amelyek segítségével értelmezhetnénk a szövegeket. Talán emiatt alakultak ki olyan álláspontok, melyek szerint Sólyom beszédei teljesen szubjektív, személyes erkölcsi meggyőződésen alapulnak, és a köztársasági elnök a funkcióját saját személyiségével, személyes moráljával tölti ki. (Ilyen véleményt fogalmaz meg Berkovits Balázs *A köztársasági elnök mint erkölcsi fenomén* című írásában,² illetve Ádám Zoltán. Az egyik legkeményebb kritika Debreczeni Józseftől származik, aki szerint: „az államfő magatartását, úgy tűnik, egyre inkább a saját – mind belterjesebbé és zártabbá váló – erkölcsi világa határozza meg”.³)

Véleményem szerint azonban nem ez a helyzet. A köztársasági elnök nem saját szubjektív erkölcsi meggyőződését próbálja meg „ráerőltetni” az országra, és nem is arról van szó, hogy állásfoglalásaival valamelyik politikai oldalt, pártot vagy tüntetői csoportot támogatná. Szerintem a köztársasági elnök olyan erkölcsi mércét próbál felállítani, mely az állampolgárok legnagyobb része számára vállalható, elfogadható. De hogyan is lehetne ilyen mércét találni? A kérdés megválaszolásához érdemes kitérőt tenni, és megvizsgálni a köztársasági elnök jogkörét, szerepfelfogását. Az alkotmányjogi és politikatudományi irodalom egyetért abban, hogy az alkotmányunk a köztársasági elnöknek a parlamentáris kormányzati rendszerekben szokásos „viszonylag gyenge” vagy „közepesen erős” jogkört biztosít. (Ezzel ellentétes az amerikai „prezidenciaális” rendszer, illetve a francia „félelnöki” rendszer, amelyekben az államelnök kezében összpontosul a végrehajtó hatalom.) Annak ellenére, hogy a köztársasági elnök jogköre az alkotmány szerint inkább gyenge, árnyaltabb képet kapunk, ha figyelembe vesszük azt, hogy egyetlen alkotmány sem képes arra, hogy minden közjogi tényező közti lehetséges viszonyt teljes mértékben szabályozzon, így az alkotmányos szabályozás mindig hagy politikai mozgásteret a közjogi szereplőknek. Ezt a „közjogi űrt” gyakran nem az alkotmánybírósági határozatok, hanem a közjogi szereplők összműködése nyomán kialakuló konvenciók töltik ki.⁴ Ez azt jelenti, hogy a köztársasági elnök szerepfelfogásának hatására változhat az elnök politikai mozgáster, akár szélesedhet is.

Érdemes ennek fényében megvizsgálni Göncz Árpád és Mádl Ferenc köztársasági elnökök szerepfelfogását. Göncz a rendszerváltás utáni első kormányzati ciklusban a kormány politikai ellensúlyává vált, mivel ellenzéki politikusból lett elnök. Ebben az időszakban kiterjesztően értelmezte alkotmányos jogkörét. A második ciklusban változott a helyzet, hiszen a köztársasági elnököt támogató pártok kormányoztak, ekkor Göncz szimbolikus/reprezentatív elnöki szerepet töltött be, politikai súlya csökkent. A harmadik parlamenti ciklusban az elnök ismét „ellenzéki” pozícióba került, de ekkor már nem változtatott szerepfelfogásán, megmaradt a szimbolikus és reprezentatív funkcionál. A Gönczöt váltó Mádl Ferenc elnöksége alatt a „gyenge” államfői hatalom szilárdult meg. Mádl Ferencnek az

² Berkovits Balázs, 2006.

³ Debreczeni József, 2006d.

⁴ Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor, 2003. 565.

Orbán-, majd a Medgyessy-kormányval való kapcsolatában csak az elemzők vélhettek felfedezni apró különbségeket.⁵ Mádl már hivatali ideje kezdetén deklarálta, hogy nem fog állást foglalni a jobb- és baloldalt megosztó vitákban, még akkor sem, ha azok a demokrácia alapkérdéseire vonatkoznak. A 2000-ben hivatalba lépő köztársasági elnök tartotta is magát ehhez, csak néhány alkalommal vetődött fel, hogy esetleg szerepfelfogás-váltásra készül. Ilyen eset volt, amikor 2002 decemberében politikai vétót emelt a szociális „salátatörvény” ellen. Ekkor többen úgy gondolták, hogy Mádl „kibillen” a szimbolikus, reprezentatív szerepkörből, és a szocialista-liberális koalíció politikai ellensúlyaként fog tevékenykedni, ezzel támogatva az őt államfői tisztségbe segítő ellenzéket.⁶

Az 1990–2005 közötti köztársasági elnöki tevékenységet vizsgálva láthatjuk, kétféle szerepfelfogás váltakozása jellemezte ezt az időszakot. Az aktuális elnök vagy a kormány politikai ellensúlyaként lépett fel, vagy szimbolikus-kormányt támogató (vagy legalábbis azt jelentősen nem akadályozó) szerepfelfogást képviselt.

Az ellensúlyozó/támogató törésvonalhoz képest más dimenzióban jelentkezik a 2005-ben megválasztott Sólyom László szerepfelfogása. Sólyom „aktivitása” nem értelmezhető abban a kontextusban, hogy „támogatja” vagy „ellensúlyozza” a politikai erőket. A jelenlegi köztársasági elnök ugyanis saját meghatározása szerint „elveket képviselve szólal meg”. Elődeitől eltérően, hivatalba lépésekor „erkölcsi programot” hirdetett.

III.

Miben áll az „erkölcsi program”? Az alábbiakban a köztársasági elnök törekvéseit, programját próbálom meg rekonstruálni. A 2005. augusztus 5-én elmondott beszédben (a hivatalba lépéskor) már megjelentek azok az alapvető fogalmak, melyek az „erkölcsi program” tartópilléreit jelentik. Az elnök szerepfelfogása, programja idővel formálódott, alakult, egyre inkább kikristályosodott, de talán még ma sem teljesen kiforrott. Az alapvető irány azonban azonos 2005 augusztusa óta.

Több beszéd, írás, beszélgetés megerősíti, miszerint az elnök programjában kiemelt szerepe van az alkotmányos értékrend közvetítésének. Érzékletesen fejti ki ezt a köztársasági elnök a 2006. március 13-án az Alkotmánybírósághoz intézett indítványában, melyben alkotmányértelmezést kér arra vonatkozóan, hogy az elnök milyen szempontok alapján tagadhatja meg a címek, érdemrendek, kitüntetések adományozására vonatkozó előterjesztés aláírását.⁷ Ezt azért tette,

⁵ Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor, 2003. 565–572.

⁶ Babus Endre, 2003.

⁷ Az indítvány teljes szövegét lásd http://www.keh.hu/admin/data/00000003/_fix/00000000/_fix/00000002/_fix/00000001/_file/20060313ABinditvany_alkotmanyertelmezes_kituntetesek.pdf (letöltés ideje: 2007. április 27.). A dolgozatomban idézett további elnöki nyilatkozatok, beszédek forrása szintén a www.keh.hu. A későbbiekben a hozzáférés forrását már nem jelölöm meg, csak a beszédek, nyilatkozatok elhangzásának időpontját tüntetem fel. Ez alapján azok megtalálhatók a www.keh.hu oldalon.

mert szerinte a március 15-i nemzeti ünnep alkalmából a kormány, illetve a miniszterelnök előterjesztésére állami kitüntetések, díjak adományozására javasolt személyek között szerepeltek olyanok, akiknek a Magyar Köztársaság legmagasabb szintű elismerésében való részesítése – az alkotmány értékrendje alapján – nem volt támogatható. A korábbi alkotmánybírósági határozatokból annyi olvasható ki, hogy akkor utasíthatja vissza a köztársasági elnök a kinevezésekre vonatkozó javaslatok aláírását, ha alapos okkal arra következtet, hogy a javaslat teljesítése az államszervezet demokratikus működését súlyosan zavarná. Sólyom azzal érvelt, hogy alkotmányjogilag azért rendezetlen a helyzet, mert a kitüntetés adományozása különbözik a kinevezéstől. A kinevezés esetén a demokratikus működés zavara azt jelentheti, hogy az adott személy pozícióba kerülése olyan súlyos zavarokhoz vezet, melyek akár az államgépezetet is holtpontra juttathatják. A kitüntetés adományozása nyilvánvalóan nem járhat ilyen következményekkel, ezért Sólyom úgy véli, ebben az esetben a köztársasági elnöknek más szempontokat kell mérlegelnie, mint a kinevezések esetkörében. A nemzet egységét és az alkotmány alapvető értékrendjét kell szem előtt tartani, és erre hivatkozhat, ha nem kívánja aláírni a kitüntetésre vonatkozó indítványt. Ilyen esetben az államgépezet nem juthat holtpontra, de az államszervezet demokratikus működését ilyenkor is biztosítani kell, méghozzá úgy, hogy a demokratikus működést tágabb értelemben kell felfogni és azon az *alkotmányosság és a jogállamiság alapelveit és alapértékeit* kell érteni. Az államfő szerint jogkörét ilyen esetekben szélesíti az *erkölcsi szerep*, amely abból adódik, hogy az alkotmány feletti őrökös az *alkotmány értékrendjének védelmé*t is jelenti. A köztársasági elnök ezzel az érveléssel véleményem szerint alapjában véve meg is válaszolta saját kérdését. (Az indítvány kapcsán született 282/G/2006. AB határozat is ezt igazolja: „...a köztársasági elnöknek az alkotmányban meghatározott kitüntetésadományozási jogköre tartalmi, érdemi döntési jogot foglal magában, amely a Magyar Köztársaság alkotmányos értékrendjének érvényre juttatásán, illetve az alkotmányos értékrendet sértő előterjesztések megakadályozásán keresztül fejeződik ki”). Az indítvány indoklásából tehát kiolvasható, hogy Sólyom kiemelten kezeli az alkotmány értékrendjének érvényesítését, amely különös súlyt kap szimbolikus események alkalmával (nemzeti ünnepek, kitüntetések). Sólyom szívesen hivatkozik az alkotmány értékrendjére, az alapvető alkotmányos elvekre ünnepi beszédeiben, így például a hivatalba lépésekor (2005. augusztus 5.) arról beszélt, hogy „az áll az alkotmány élén, hogy a hatalom a népé, és nekünk, akik ezt szolgálni vagyunk hivatottak, úgy kell ezt a kötelességünket teljesíteni, hogy mindig az emberek szabadságát, a szabadságjogokat tartjuk szem előtt”. 2006. március 15-én arra utalt, hogy „az alkotmányos, szabad államnak értékrendje van, azon alapul”. Ezekből a megnyilvánulásokból markánsan kirajzolódik, hogy az alkotmányi értékrend érvényesítése az elnök „erkölcsi programjának” integráns része, központi magva.⁸

⁸ Azt, hogy mit is takar a „magyar alkotmány értékrendje”, a IV. pont alatt próbálom meg felvázolni.

Az „erkölcsi program” azonban nem merül ki ennyiben, nem redukálható csupán az alaptörvény értékrendjének közvetítésére. Idetartozik még mindenképpen az *ökológiai szempont érvényesítése; a jövő nemzedékek iránt érzett felelősség; az adatvédelem szempontjainak érvényesítése; az új nemzetpolitikai koncepció megfogalmazásának igénye; a politizálás eldurvult stílusának orvoslása; a nemzeti ünnepek eszmei tartalommal való megtöltése; valamint olyan szavak, fogalmak rehabilitálása, mint a tisztesség, becsület, szavahihetőség, hazaszeretet*.⁹

Véleményem szerint az „erkölcsi program” felsorolt további szempontjai közül több közvetlenül is összefüggésbe hozható az alkotmánnyal, és nem is választható el mereven az alkotmányos értékrendtől. Így az *adatvédelmet* alapjogi szinten szabályozza az alkotmány (információs önrendelkezési jog).¹⁰ Az *ökológiai szempont érvényesítése* levezethető az élethez való, alkotmányban biztosított jogból, valamint az egészséges környezethez való jogból. Az *igény a határon túli magyarok helyzetének újragondolására* visszautal az Alkotmány 6. § (3) bekezdésére, mely szerint „a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását”. A *jövő nemzedékek iránti felelősséget* több európai alkotmány is kimondja. Hazánkban még várat magára a kodifikálása, de 2007. március 29-én ötpárti konszenzus született a jövő generációk környezeti és egyéb érdekeinek védelmében fellépő ombudsman intézményének felállításáról. A *tisztesség, a becsület, a hazaszeretet fogalmának rehabilitálása* ezzel szemben nem hozható közvetlen kapcsolatba az alkotmánnyal, az említett kifejezések ugyanis olyan eszmék, erkölcsi kategóriák, melyeket a jog igen nehezen tudna megragadni.

A fentiek alapján nagy vonalakban kirajzolódik, hogy mire terjed ki a köztársasági elnök „erkölcsi programja”. A tanulmány hátralevő részében az elnöki szerepvállalásnak csak azzal az aspektusával foglalkozom, mely szűkebb értelemben az alkotmány értékrendjének, az alkotmány morális tartalmának a közvetítésére irányul (vagyis nem vonom be az elemzésbe az ökológiai szempontot, a jövő generációk érdekeit, az új nemzetpolitikát, a fogalmak rehabilitálását).

Az „erkölcsi program” rekonstruálása fogódzót nyújthat a 2006. őszi beszédek értelmezéséhez. Állításom az, hogy ezek a beszédek is bensőséges viszonyban vannak az alkotmánnyal. Az elnök többször felhívta a figyelmet arra, hogy elítéli, károsnak tartja az *alkotmányellenes* követelések hangoztatását. Az október 1-jei beszédében hangsúlyozta, hogy: „1990 óta *alkotmányos* jogállamban

⁹ Erről lásd például: a köztársasági elnök augusztus 5-én mondott beszédét; illetve Megyeri Dávid, 2005.

¹⁰ Sólyom adatvédelmi aktivitását jelezte, hogy 2006. november 29-én megfontolásra visszaküldte az Országgyűlésnek az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok között az utas-nyilvántartási adatállomány (PNR) adatainak a légi fuvarozók általi feldolgozásáról és az Amerikai Egyesült Államok Belbiztonsági Minisztériuma részére történő továbbításáról szóló megállapodás kihirdetéséről, valamint a légi közlekedésről szóló 1995. évi XCVII. törvény módosításáról szóló törvényt.

élünk. A demokrácia jogi keretei egyértelműek. Bizonytalan vagy kiélezett helyzetben éppen az *alkotmányos alapjogok* jelentik a végső menedéket és biztosítékot. (...) Nehéz helyzetekben sem engedhető meg az *alkotmányos garanciák* félretétele.” Wéber Ferenc sajtófőnök október 2-i nyilatkozatában kijelentette, hogy a köztársasági elnök előző napi beszédével az *erkölcsi értékek érvényesítését és az alkotmányosságot egyaránt képviselte*. Sólyom október 4-én levelet juttatott el a parlamenti pártok frakcióvezetőinek, és arra hívta fel a figyelmüket, hogy „*alkotmányos rendszerünkben a néphatalom gyakorlásának és a politika formálásának elsődleges eszköze a népképviselői Országgyűlés*”. A köztársasági elnök gyakran utal az általa vezetett Alkotmánybíróság döntésének tartalmára, a fideszes képviselők kordonbontása utáni közleményében pedig szó szerint idézett egy alkotmánybírósági határozatot („a jogállamot nem lehet nem jogállami eszközökkel szolgálni”¹¹).

A beszédek tehát gyakran utalnak az alkotmányra. Mi következik ebből? A „erkölcsi program” felvázolásakor adós maradtam az alkotmány értékrendjének, morális tartalmának feltárásával. Most erre teszek kísérletet azáltal, hogy ezen a ponton megvizsgálom néhány alkotmánybírósági határozatot, valamint néhány, az alkotmányról szóló alapvető írást, különös tekintettel Sólyom László párhuzamos véleményeire és jogtudói munkásságára. Véleményem szerint ennek tükrében jobban megvilágosodik a köztársasági elnök 2006. őszi megszólalásainak értelme.

IV.

Dworkint követve beszélhetünk az alkotmány morális olvasatáról. Eszerint az alkotmány absztrakt morális elveket tartalmaz. Kis János ezt úgy fogalmazza meg, hogy a mai demokratikus jogállamok az egyént megillető bánásmód elveit az államra kötelező erkölcsi elvekként foglalják alkotmányba. Így például az emberi méltósághoz való jog nem úgy jelenik meg, mint az állam által adott jogosultság, hanem mint az állam által elismert erkölcsi jog. Az emberi méltóság mibenlétének megállapításához erkölcsi döntés szükséges. Az alkotmányban morális jogok vannak, ezért a morális értelmezés szükségszerű. A magyar alkotmány is ezt a mintát követi. [„A Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam első számú kötelessége” – 8. § (1) bekezdés.]¹²

Fontos felhívni a figyelmet az absztrakt morális elvek természetére. Elvontságukból kifolyólag az alkotmány egyes morális elveinek nagyon különböző, sőt egymással ellentétes értelmezései is összeegyeztethetők lehetnek az alkotmány egészével, az alkotmányos gyakorlattal.¹³ Ezért az alkotmány értelmező-

jének, legyen az alkotmánybíró vagy köztársasági elnök, van mozgástere az értelmezéskor, határesetekben saját magának kell eldöntenie, hogy melyik felfogás a helyes.¹⁴ Emiatt is éri gyakran az a túlzó vád az alkotmány értelmezőit (leginkább az alkotmánybírókat), hogy saját erkölcsi meggyőződéseiket erőltetik a közösségre. Az ilyen kritikákat megfogalmazók persze a legritkább esetben utalnak arra, hogy szerintük mi lehetne a morális olvasat alternatívája.

Érdemes azt is megvizsgálni, hogyan közelítette meg az Alkotmánybíróság az alkotmányban kifejeződő morális tartalmak kérdéskörét. A következőkben azt vizsgálom, milyen politikaimoralitás-kép rajzolódik ki az alaptörvényből, azaz a politikai közösség tagjait milyen sajátos erkölcsi kötelek kapcsolják össze alkotmányunk szövege szerint.

Általános vélekedés, hogy az Alkotmánybíróság a formális jogállamiságot az értékek, az igazságosság elé helyezte. Ezt a vélekedést leginkább a 11/1992. (III. 5.) ABH támasztja alá. Tartalmát nem ismertetem, csupán egy számtalanszor idézett részét ismétlem meg: „a mindig részleges és szubjektív igazságosságnál a tárgyi és formális elvekre támaszkodó jogbiztonság előbbre való”. (A határozatban ugyanakkor az Alkotmánybíróság azt is kimondta: az „alkotmány értékrendjének” át kell hatnia a társadalmat.) Sólyom érvelése szerint az Alkotmánybíróság célja az adott határozattal az volt, hogy demonstrálja a különbséget a nem jogállami rendszer és a jogállam között. A különbség lényege, hogy „az új alkotmányba foglalt garanciák mindig és feltétel nélkül érvényesülnek”. Az új alkotmány az első olyan alkotmányunk, amely közvetlenül alkalmazandó jogként hatályosul. Ezért amikor az Alkotmánybíróság elé került a büntetőtörvények visszaható hatályáról szóló törvénytervezet, nem tehette meg azt, hogy a „rendkívüli történelmi körülményekre” hivatkozva éppen a rendszerváltás legfontosabb kérdéseiben tesz kivételt. Akkor ugyanis nem lett volna hihető, hogy a „jog” uralma köszöntött be az új korszakkal. Azzal a közkeletű felfogással szemben, mely szerint az Alkotmánybíróság jogállamfelfogását a jogbiztonság túlhangsúlyozása jellemzi, azt lehet ellenérvként felhozni, hogy a jogbiztonság csak egy szorosan a rendszerváltással összefüggő, szűkebb témában szerepelt úgy, mint az anyagi igazságosság ellenpárja. A bíróság demonstrálta, hogy az alkotmány garanciáinak feltétlenül érvényesülniük kell, akár az igazságossággal szemben is. Sólyom azt mondja ki, hogy a „*jogbiztonság a fenti keretek között nem ellentétes az értékek vállalásával*. A bíróság nemcsak a jog-

¹⁴ Erre utalt Sólyom László a fentebb részletezett, Alkotmánybírósághoz intézett indítványában, ahol azt vetette fel, hogy az alkotmány értékrendjét védelmező erkölcsi szerepet csak akkor tudja betölteni a köztársasági elnök, ha olyan esetekben, amikor nem áll fenn az államszervezet működési válságának veszélye (a konkrét esetben: kitüntetési indítvány aláírásának kérdése), akkor az alkotmányos jogköre (a köztársasági elnök kifejezi a nemzet egységét és őrökdi az államszervezet demokratikus működése felett) tiszteletben tartása mellett „az alkotmány értékrendjét saját értelmezése szerint érvényesíti. Így kerülhető ugyanis csak el, hogy ezeknek a nagyrészt a jogon túlmutató jellegű hatásköreinek a gyakorlása során a köztársasági elnök elveszítse erkölcsi integritását...” (2006. március 13.).

¹¹ 11/1992 (III. 5.) ABH.

¹² Kis János, 2000. 107–279.

¹³ Dworkin, Ronald, 1997. 12.

biztonságot minősítette értéknek, hanem az igazságosságot is.”¹⁵ Sólyom szerint értelmetlen lenne azt állítani, hogy az Alkotmánybíróság a formális jogállam pártján állna. Az alkotmány maga zárja ki ezt a lehetőséget, hiszen az alapvető emberi jogok tiszteletben tartását és védelmét az állam elsőrendű kötelességévé teszi [8. § (1) bekezdés].

A rendszerváltás szimbolikus ügyeitől független határozatokban már a kezdetektől fogva „kiterjedt értékérveléssel” találkozhatunk. Idesorolhatjuk az emberi méltósághoz való jog „anyajoggá” tételeit (a halálbüntetés-határozat az ember létét és méltóságát jog feletti értéknek fogja fel). A bíróság azért került az „alkotmány értékrendjére” hivatkozást, mert a nevesített alapjogok bősége mellett nem is volt rá szükség. Az Alkotmánybíróság azt az álláspontot fogadta el, hogy az államcélok az egyes alapjogokon keresztül valósulnak meg.¹⁶

Az alkotmánynak azon morális tartalmait, melyek az állampolgárok és az állam közti kapcsolatot, valamint a politikai közösség tagjait összekapcsoló erkölcsi viszonyt feltárják, nem a „jogállamiság” kapcsán fejtette ki az Alkotmánybíróság, hanem az alapjogokat értelmező határozatokban.

Sólyom egy beszélgetés során így nyilatkozott erről: „abban nem volt vita, hogy a jog naponta változó betűtengere fölött ott áll az alkotmány, mint egy stabil, értékeket is kifejező jogi normarend”.¹⁷ Ellentmondásnak tűnhet, hogy a bíróság került az alkotmány értékrendjére való hivatkozást, ugyanakkor igenis törekedett az alkotmány morális értelmezésére. Ennek oka: „lehetséges volt az alkotmányos jogokban és elvekben meglévő morális tartalom kifejtése úgy is, hogy mindig az adott alapjog értelmezése keretén belül maradtunk. (Igaz, itt nem is fékeztük magunkat.) Ez a módszer erősítette azt, ami kifelé »alkotmánypozitivizmusnak«, az alkotmány betűjéhez való ragaszkodásnak látszott, s tökéletesen megfelelt annak, hogy a jogállamiság legfőbb tartalmává a jogbiztonságot tettük meg. Ismétlem azonban, az egyes alapjogok értékalapú értelmezésében nagyon messzire mentünk.”¹⁸

A fentiekhez hasonló megállapításra jut Kis János az első magyar Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzésekor. Kis szerint a „Magyar Köztársaság... jogállam” tételt két megközelítésben lehetett volna értelmezni. Az egyik lehetőség a tág értelmezés. Ha ezt választotta volna a bíróság, akkor nem pusztán formális feltételként fogja fel a jogállamiságot, hanem tartalmi követelményekre is utal (igazságosság, méltányosság, alapvető jogok). Ez esetben a joguralom az alkotmányos jogok uralmát jelentené. Kis szerint a tág értelmezés nem állt volna távol a bíróságtól, hiszen kezdettől fogva elkötelezte magát a morális olvasat, az alapjogvédelem mellett. A bíróság mégis a szűk értelmezést fogadta el, vagyis azt, hogy a jogállamiság kizárólag a for-

mai feltételekkel egyenlő. Ez a felfogás konfliktusba kerülhetett volna a bíróság alapjogi elkötelezettségével. Erre azonban csak akkor kerülhetett volna sor, ha a bíróság egyben kijelenti, hogy a formális joguralmi követelményeken túli alkotmányos kívánalmak csupán deklaratív elvek. Ezt azonban nem állította a bíróság. A bíróság a jogállamiságot szűken értelmezi, ugyanakkor az alkotmányos berendezkedés morális alapelveit az alkotmány más helyeihez kötve fejt ki. A szétválasztás értelme Kis szerint az, hogy módot ad az alkotmányos elvek érvényesülési rangsorának felállítására. A rangsor pedig abban áll, hogy az alkotmányos jogállamban a materiális értékek követése nem törheti át a formális eljárási normák korlátait.¹⁹

Az alkotmány morális tartalmát tehát az egyes alapjogok értelmezése mutatja fel. Kiemelkedik az élethez és emberi méltósághoz való jog, mely „anyajogi” funkciót tölt be a többi alapjog vonatkozásában. Az emberi méltóságot érintő egyik legfontosabb alkotmánybírósági határozat a halálbüntetés alkotmányellenességét kimondó határozat [23/1990. (X. 31.) AB határozat]. Két dolgot emelek ki Sólyom László párhuzamos véleményéből, az egyik az értékpluralizmus hatása: „Az alkotmányértelmezésnek az értelmezendő jogok fogalmából kell kiindulnia, mint semleges kategóriából, amelynek határait nézve nagyfokú konszenzus állapítható meg, tartalmára nézve viszont több, eltérő értéktartalmú koncepcióval is kitölthető. (...) A pluralista társadalom lényegéhez tartozik, hogy ezekre a kérdésekre többféle válasz adható, vagyis a jogok többféle értéktartalommal kitölthetők.”²⁰

Az élethez és méltósághoz való jog természete pedig így összegezhető: „Az emberi méltósághoz való jognak két funkciója van. Egyrészt azt fejezi ki, hogy van egy abszolút határ, amelyen sem az állam, sem más emberek kényszerítő hatalma nem terjedhet túl, vagyis az autonómiának, az egyéni önrendelkezésnek egy mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva (...) az ember alany maradhat, és nem válik eszközzé vagy tárggyá. Ezt fejezi ki egyébként az, hogy az emberi méltósághoz való jog »anyajog«, mindig újabb szabadságjogok forrása, amelyekkel az önrendelkezés szféráját folyamatosan biztosítjuk az (állami) szabályozással szemben. (...) az emberi méltósághoz való jog ezt a funkcióját csak akkor tölti be, ha az egyes emberek élethez való jogával egységben értelmezzük. (...) A méltósághoz való jog másik funkciója az egyenlőség biztosítása.”²¹

Vagyis az alkotmányunk legfőbb értéke az, hogy a Magyar Köztársaságban minden ember másokkal egyenlő méltóságú személy. Az állampolgárok közössége akkor tekinthető morális értelemben vett közösségnek, ha az egyenlő méltóság elvének megfelelően bánik tagjaival (morális tagság). Dworkinnál a morális tagság feltételei a részvétel, az érdekeltség elve, valamint a morális

¹⁵ Sólyom László, 2001. 705.

¹⁶ Sólyom László, 2001. 692–710.

¹⁷ A morális alkotmányértelmezésnek. 69.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Kis János, 2000. 224–227.

²⁰ 23/1990. (X. 31.) AB határozat a halálbüntetés alkotmányellenességéről. Sólyom László párhuzamos véleménye.

²¹ Uo.

függetlenség. A *részvétel* azt jelenti, hogy minden embernek alkalmat kell adni, hogy hatást gyakorolhasson a kollektív döntésekre, ezt biztosítja a választójog, valamint a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága. Az *érdekeltség* jelentése, hogy a döntéshozatali eljárásnak ki kell fejeznie, hogy minden tagja érdekével jóhiszeműen és egyenlően törődik, azaz érvényesül az egyenlő elbánás elve. Dworkin harmadik feltételként a *morális függetlenséget* határozza meg: az egyén számára biztosítani kell, hogy saját életéről dönthessen a kollektív döntések által biztosított lehetőségek figyelembevételével.²²

A magyar alkotmányban a fenti elvek megtestesítői leginkább az alapjogok, de idesorolhatjuk az egyenlő választójogot, az ellenzék jogosítványait vagy a többségi döntéshozatalt az Országgyűlésben, melyek biztosítják az egyenlő méltóságból fakadó egyenlő részvételt a demokratikus eljárásban.²³

V.

A fentiek alapján tehát kirajzolódik az alkotmány „értékrendje”, illetve erkölcsi, morális tartalma, mely nem áll ellentétben a semlegesség elvével, és az állampolgárok nagy része számára elfogadható. Az emberi méltóságot kiemelten kezelő alkotmányos értékrendre véleményem szerint visszavezethető több, sokak által vitatott köztársasági elnöki nyilatkozat. Idetartoznak: „a felelős döntés lehetőségét veszítik el az állampolgárok, ha a nyilvánosság előtt elhangzó tényállítások, ígéret, programok nyilvánvalóan nem felelnek meg az igazságnak, a valódi szándékoknak” (szeptember 18. – lásd: *mindig alany és soha nem eszköz vagy tárgy*). „Az országszerte kialakuló békés tüntetések az emberek egészséges erkölcsi érzékét bizonyították”; „A miniszterelnök megengedhetetlen eszközöket használt annak érdekében, hogy a hatalmat megtartsa, és azután fogjon hozzá az állami pénzügyek rendbetételéhez. Ez a demokráciába vetett bizalmat ássa alá” (október 1.). Vagy: „A békés gyülekezéshez való jog gyakorlása, a politikai vélemény kifejezésének minden törvényes formája alapvető joga mindenkinek, és ezzel nyomás gyakorolható a politikai döntésekre” (október 4. – lásd: *részvétel elve*). És végül: „...lehet más a politika. (...) A bizalom alapja a kölcsönösség, a kölcsönös megbecsülés a politika és a társadalom között. (...) Bizony, a kormány elvárja a belátást, sőt, az együttműködést. (...) De hiszen akkor a választópolgár is hasonló emelkedettséget követelhet meg... (...) Partneri viszonyt és tiszteltet. A választópolgár ugyanis nem pusztán eszköz a hatalom megszerzésére, hanem a hatalom forrása” (2007. január 1. – lásd: *érdekeltség elve*).²⁴

²² Dworkin, Ronald, 1997. 19–20.

²³ Tóth Gábor Attila, 2004.

²⁴ Sólyom január 1-jén ugyan nem idézte fel konkrétan az őszi eseményeket, de újévi beszédének egyes részeit összefüggésbe hozhatjuk a szeptemberi–októberi tanulságokkal.

A Sólyom László által felvázolt helyzetértékeléshez hasonlóval találkozhatunk Kis Jánosnál is, aki szerint „a köztársaság addig él, amíg tagjainak okuk van hinni, hogy az ő nevükben kormányzó emberek valóban az ő megbízottaik, hogy felelősséggel tartoznak nekik, és elszámoltathatók a tetteikért. A demokratikus erkölcsi normák nyilvánvaló megsértésének legsúlyosabb, hosszú távra szóló következménye, hogy porlasztja ezt a hitet. (...) A köztársasági elnök joggal állította szeptember 18-án, hogy az őszi beszéd napvilágra kerülése »morális válságot okozott Magyarországon«.”²⁵ Kis János írásában arra is céloz, hogy a köztársasági elnök egyes lépéseinek háttérében a „láthatatlan alkotmány” koncepciója húzódik meg. Érdekes összevetni az „alkotmány értékrendjét” és a „láthatatlan alkotmány” koncepcióját. Véleményem szerint lehet találni tartalmi kapcsolatot a kettő között. Sólyom egyik írása, még 1994-ből, így határozza meg a kapcsolatot a kettő között: „az Alkotmánybíróság nem az alkotmány feltételezett értékrendjéből indult ki, hanem egyrészt az egyes alapjogokban rejlő értéktartalmat fejtette ki; másrészt az alkotmány értékrendje helyett az egyes alapjogok konzisztens rendszerét építette ki, azaz megteremtette az alkotmány belső ellentmondás-mentességét.”²⁶ Az idézet első fele arra utal, hogy az Alkotmánybíróság általában nem hivatkozott az alkotmány értékrendjére, a második fele pedig a „láthatatlan alkotmány” koncepcióját idézi fel, melyet máshol így határoz meg Sólyom: „a bíróságok ítélkezése függetlenségének és állandóságának felel meg az Alkotmánybíróság szótárában a »láthatatlan alkotmány« metaforája, mely az egyes ügyekben elvégzett alkotmányértelmezésekből összeálló koherens rendszert fejezi ki szemléletes formában. Ezzel kívánta elkerülni az Alkotmánybíróság az ideológiai alapú alkotmányértelmezést.”²⁷ Az Alkotmánybíróság tehát került az alkotmány értékrendjére hivatkozást, aminek ugyanaz volt az oka, mint a „láthatatlan alkotmány” kidolgozásának, vagyis az, hogy a szocializmus bukása után az alkotmány ideológiamentes lett, és az Alkotmánybíróság ennek megfelelően az alkotmány értékrendje helyett jogi fogalmakkal operált, ideológiák vagy ideologikus természetjogi elvek (ilyen hangzása lett volna az „alkotmány értékrendjének”) helyett valamilyen korlátozott alkotmánypozitivizmusra támaszkodott.²⁸ Ugyanakkor az Alkotmánybíróság amellett, hogy az ideológiák fölött álló formális garanciákat igyekezett kiépíteni, egyben az alkotmányban rejlő értékeket is érvényre kívánta juttatni, még akkor is, ha az „alkotmány értékrendje” kifejezést nem használta. Mint már többször utaltam rá, az alkotmány értéktartalmait az egyes alapjogok értelmezésekor bontotta ki az Alkotmánybíróság. Az alapjogok közt felállított hierarchia pedig kirajcolta az értékek listáját, sorrendjét, tulajdonképpen az alkotmány értékrendjét. A határozatokból kibontakozó hierarchia csúcán az emberi méltósághoz és élethez való jog áll, azt követik a kommuniká-

²⁵ Kis János, 2006b.

²⁶ Sólyom László, 2001. 144.

²⁷ Sólyom László, 2001. 689–690.

²⁸ Sólyom László, 2001. 66.

ciós alapjogok, az eljárási garanciák, valamint a jogbiztonság. Az adatvédelem és a környezetvédelem területén pedig a testület „mintegy avantgárdként előremasírozott a problémamentes és elfogadott európai átlaghoz képest”.²⁹ Látható, hogy az alapjogok egymás közti viszonyából kirajzolódó értékrend nagyon hasonlít arra az értékrendre, amit Sólyom „erkölcsi programja” kapcsán felvázoltam. A különbség csak annyi, hogy Sólyom köztársasági elnökként előszere-ttel úgy hivatkozik rá, mint az „alkotmány értékrendjére”, míg az Alkotmány-bíróság elnökeként, tagjaként ezt a megjelölést inkább kerülte, éppen azért, hogy az alaptörvény szövegéhez szorosan ragaszkodva hangsúlyozni tudja, hogy „jogállami forradalom” zajlott le az országban.

Fontos megjegyezni, hogy bármilyen erkölcsi irányultságot tulajdonítunk is Sólyom László beszédeinek – akár azt olvassuk ki belőlük, hogy azok az elnök személyes erkölcsi felfogását tükrözik, akár azt fogadjuk el, hogy az alkotmány morális tartalmát közvetítik –, az egyértelmű, hogy az elnök megnyilvánulásai nem feszegetik az alkotmányosság formális, eljárási garanciáit. Vagyis Sólyom nyilatkozatai tagadják, hogy a morális értékeket a formális jogállamiság ellenében kellene érvényesíteni. Ugyanezt a hierarchiát állította fel a 11/1992. (III. 5.) AB határozat, melynek elemzésekor Sólyom László kimondta, hogy az Alkotmánybíróság nemcsak a jogbiztonságot minősítette értéknek, hanem az igazságosságot is. De akkor, ha a végső választás kényszerre áll fenn, a bíróság a jogbiztonság mellé áll. A beszédekben ez így jelenik meg: „a miniszterelnök és a kormány nem a köztársasági elnöknek felelős, hanem az Országgyűlésnek. Csak az országgyűlési képviselők többsége vonhatja meg a bizalmat a miniszterelnöktől és egyúttal a kormánytól” (szeptember 18.), illetve: „A megoldás kulcsa a parlamenti többség kezében van” (október 1.). Ugyanakkor a köztársasági elnök egyes kijelentései a bizalmi szavazás irányába tett kezdeményezésnek is tekinthetők („az Országgyűlés dönt a miniszterelnök személyéről és az Országgyűlés helyreállíthatja a szükséges társadalmi bizalmat”). Sok vélemény szólt amellett, hogy a köztársasági elnök „kibillent” alkotmányos jogköréből, amikor a bizalmi szavazás kapcsán arra utalt, hogy a miniszterelnök menesztését várja a szavazás végeredményétől.³⁰ Véleményem szerint a köztársasági elnök nyilatkozataiból nem olvasható ki egyértelműen, hogy a miniszterelnök elmozdítását látta az egyetlen lehetséges megoldásnak. 2006. november 25-én megjelent interjúja arra utal, hogy a bizalom megvonásán kívül más forgatókönyv is a morális megtisztulás irányába mutathatót volna, például, ha a kormányfő „kimondta volna a megtisztító mondatot, amelyre az országnak is szüksége lett volna: »ezt nem lett volna szabad megtenni«”.³¹

²⁹ Sólyom László, 2001. 154. Az előadás 1994-ben hangzott el.

³⁰ „Sólyom nem hagyott kétséget afelől, hogy Gyurcsány menesztését várja a parlamenti többségtől; ezt az óhaját köztársasági elnökként valószínűleg nem volt helyes kifejezésre juttatnia...” *Kis János, 2006c.*

³¹ Nagy N. Péter – Tóth Ákos, 2006.

VI.

Sólyom László beszédeiből az is kitűnik, hogy a köztársasági elnök tisztában van azzal, és tudatosítja is, hogy az alkotmányban is megjelenő morális tartalmak attól még nem fogják éreztetni hatásukat, nem fogják áthatni a társadalmat, hogy az alkotmányból kiolvashatók, levezethetők. Az alkotmányos rendelkezések, a jogszabályok a jogállami elveknek megfelelően betartathatók, de ez még nem elég a demokráciához. Az erkölcsi normák igen törekenyek, fáradságos munkával lehet elérni a betartásukat és tiszteletben tartásukat: „a demokrácia és az alkotmányos jogállam működése nem korlátozódhat a jogszabályok betartására. Alapvető erkölcsi normák betartása is szükséges. Ezen alapul a politikába, és végső soron a demokráciába vetett bizalom” (szeptember 18.); „hiába törvény, ha a demokráciába és a jogállamba vetett bizalom megrendül” (október 1.).

Véleményem szerint hazánkban a demokráciába vetett bizalom és az alkotmány által is közvetített morális elvek tisztelete nem tudott mély gyökeret eresztetni. Ezt több tényezővel magyarázhatjuk, például a demokratikus hagyományok hiányával vagy a gazdasági fejlődés elmaradásával, társadalompszichológiai tényezőkkel, esetleg a politikai elit „teljesítményével”. Sólyom beszédeiben magyarázó okként többször a „társadalom tragikus megosztottsága” jelenik meg. A köztársasági elnök próbálja beszédeivel tompítani az ellentéteket, szerinte a társadalom „tragikus megosztottsága” ellenére nem kilátástalan a helyzet, mert „az ország alapjában véve egységes, hiszen életcéljaink közös értékeken alapulnak, ugyanazt értjük jón és rosszon” (2007. január 1.). Ahhoz azonban, hogy az erkölcsi normákat széles körben elfogadják, betartsák, hogy a demokráciába vetett bizalom növekedjen, másra is szükség lenne. Sólyom László javaslatait leginkább az újévi beszédében fejtette ki. Eszerint a kölcsönös tisztelet és megbecsülés a társadalom és a politika között változást hozhat, a politika oldalán „erkölcsi emelkedettséget”, a polgárok oldalán a részvételi igény erősödését.

Ez így persze nagyon általános és megfoghatatlan marad. Véleményem szerint tiszteletre méltó a köztársasági elnök célkitűzése, hogy erősítse a demokráciába vetett bizalmat és mélyítse az alkotmány morális elveinek tiszteletét.³² Ezek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy valóban jól működő „demokratikus jogállamban” élhessünk. Azonban látni kell, hogy a köztársasági elnök rövid,

³² Az Alkotmánybíróság határozatai alapján világos, hogy az alkotmány értékrendjének védelme valamennyi alkotmányos intézmény kötelezettsége. Sólyom szerint az állami szervek mellett az egyes állampolgárok kötelessége is, hogy az alkotmány megtartása révén őrkdjenek felette (*Gózon Ákos, 2005*). Az azonban nem egyértelmű, hogy az alkotmányos értékrend közvetítésének feladatából a köztársasági elnöknek kell a döntő szerepet „vállalnia”. Hans Kelsen és Carl Schmitt vitája óta klasszikus kérdés, hogy „ki legyen az »alkotmány őre«?”. Komoly érvek szólnak amellett, hogy az „alkotmány értékrendjének őrzése elsősorban az alkotmány hiteles értelmezése útján, az alkotmánybírósági hatáskörök gyakorlásában bontakozik ki a maga teljességében” (282/G/2006. AB határozat, Holló László különvéleménye).

tömör, gyakran többféle értelmezést megengedő beszédei kevésbé jutnak el a politikai közösség tagjaihoz, a pártok pedig általában csak az ő érdekeiket szolgáló részokről vesznek tudomást. Persze az is valószínű, hogy hosszabb beszédekkel sem lehetne áttörést elérni, hiszen legtöbbször füle célzott, tömör üzenetekre van kihegyezve. Így maradnak a rövidebb, de gyakran nehezen értelmezhető nyilatkozatok.³³

Úgy vélem, valóban nehéz lesz kitörni ebből a körforgásból, de az elnök által elért apró lépésekről sem szabad megfeledkezni. Ezzel elérkeztem ahhoz, hogy a dolgozat végére érve összegezzem a köztársasági elnök szerepvállalásának hatását az őszi válság kapcsán.³⁴ A köztársasági elnök megszólalásai a bizalmi szavazás irányába terelték az Országgyűlést, valamint az elnök elérte az ellenzék részvételét a bizalmi szavazáson. Mégis apró lépés ez, hiszen látványosan a néphatalom gyakorlásának elsődleges eszköze, az Országgyűlés értékelte a demokrácia alapjait érintő eseményeket, ugyanakkor az alapvető erkölcsi kérdésekkel való szembenézés elmaradt.

³³ Súlyom ezt már a hivatalba lépésekor sejtette, hiszen egy interjúban utalt rá, hogy az erkölcsi és jogi kategóriák tiszteletének megteremtésekor „természetesen igen-igen keskeny mezsgye az, amin az elnök járhat, hogy ne váljon az egész prédikációvá, ami kiüresíti ezeket a tartalmakat”. *Megyeri Dávid, 2005.*

³⁴ Az összegzés, értékelés itt csak a szorosan vett alkotmányi értékrend közvetítésére vonatkozik, és csak 2006 őszére. Az elnök szerepvállalásának más aspektusait (például a jövő generációk érdekeinek védelme és a felállítani tervezett „jövő generációk ombudsmanja” közti kapcsolatot) itt nem érintem.

Kömíves Péter Miklós ELNÖKTÜKÖR

„Ridentem dicere verum quid vetat”¹
(*Horatius*)

I.

I.

Amikor 2005 nyarán elnökválasztásra készülődött az Országgyűlés, már lehetett sejtetni, hogy valami olyasmi fog történni a Tisztelt Házban, amire a rendszerváltás óta nem volt példa, de az események még a legjobb fantáziával bíró emberek elképzeléseiben is túlmentek. Mádl Ferenc, az elnöki tisztséget 2000 óta betöltő államfő azzal, hogy kinyilvánította, nem kíván élni törvény adta újraválasztási lehetőségével, már korábban elhárította a jobboldali ellenzék irányába megfogalmazott felkérését.

Ezután a parlamenti pártok lázas elnökjelölt-keresésbe fogtak: rövid idő alatt körvonalazódott a legesélyesebb elnökjelöltjelöltek listája. A nagyobbik kormánypárt két közismert személyiség, Szili Katalin házelnök, a párt baranyai „erős embere”, és Glatz Ferenc akadémikus, az MTA korábbi elnöke között hezitált. Kongresszusukon végül a párton belül és a lakosság körében is nagy ismertségnek és népszerűségnek örvendő Szilit választották, annak ellenére, hogy koalíciós partnerük, az SZDSZ már a kezdetektől fogva hangsúlyozta, hogy számára – koalíciós jelöltként – egy pártpolitikus nem fogadható el.² Válasz-

¹ „Nevetve megmondani az igazat”.

² Glatz Ferenc személye, munkássága ismét viták alapja lett, amikor úgy döntött, elfogadja az elnökjelöltségért folyó verseny egyik előkelő rajtpozícióját. Mink András „Civil kadicus” című írásában egyfelől vitatja, hogy Glatz Ferenc egymaga képes lett volna olyan mennyiségű és minőségű tudományos mű előállítására, mint amennyit magának mondhat, ugyanakkor szemére veti gyakori nézetváltozásait. Ez önmagában nem volna gond, hiszen minden ember formálódik az idők folyamán, de Mink szoros összefüggést lát a politikai irányvonalak és a későbbi MTA-elnök érdeklődési területének változása között. Mink ennél nagyobb problémának tartja az akadémikus önéletrajzának gyakori változását, amelybe egyes közmegegyezések hol bekerülnek, hol pedig kimaradnak. Még egy elmarasztaló mozzanatot említ Glatz Ferencel kapcsolatban Mink András, amely tevékenységet Sándor Tivadar is hasonló módon említ „Lólábjegyzetek egy választáshoz (Kizéccölték Glatzot)” című cikkében: „Bíráló (...) azt vetik Glatz Ferenc szemére, hogy alig egyéves miniszteri működése során milliárdokat mentett át úgymond közpénzből az ekkortájt életre hívott – egyébiránt általa vezetett – Pro Renovanda Cultura Hungariae elnevezésű alapítványba. A miniszter később tagadta e vádakát, s azzal védekezett, hogy mindössze fél évre vállalta az alapítvány vezetését, s utána rögtön lemondott. Arról pedig már igazán nem tehetett, hogy regnálását követően rögvést újjáavasztották.” Mindent összevetve a Glatz Ferencről kialakult kép korántsem egyöntetűen pozitív, de ennek tárgyalása sem szorosabb, sem tágabb értelemben nem tartozik jelen dolgozat céljai közé.

tási alternatívát kínálandó, ők maguk Gombár Csabát, a Magyar Rádió korábbi elnökét, egy igen tekintélyes civilt javasoltak a posztra. (A sors bosszúja, hogy a liberálisoknak – egyedül – esélyük sem volt arra, hogy a jelöltállításához szükséges ötven honatyai támogató aláírást összegyűjtsék, így Gombár jelölése voltaképpen megrekedt a politikai gesztusok dicséretes, ám annál célszerűtlenebb szintjén.) Miután a szocialisták demonstrálták fölényüket, és Szili Katalint javasolták, az SZDSZ hamar jelezte, hogy a maga részéről az elnökválasztást lezárt ügynek tekinti: abban a későbbiek során részt venni nem óhajt – csináljanak Sziliből elnököt a szocialisták, ha tudnak.³

Ezzel párhuzamosan a jobboldalon is érdekes fejlemények kezdtek kibontakozni. Az ország egyik – talán épp ekkor meghatározóvá előlépő – civilszervezete, a Védegylet javasolta a parlamenti pártoknak: kérjék fel az Alkotmánybíróság korábbi elnökét, Sólyom Lászlót jelöltnék. Mivel Sólyom a rendszerváltás idején maga is MDF-színekben politizált, a Dávid Ibolya vezette fórumosok kapva kaptak az alkalmon, és megkeresték a professzort, aki elfogadta felkérésüket.⁴ A nagyobbik ellenzéki párt, a Fidesz pedig – miután végérvényesen kiderült Mádl visszavonulási szándéka – beállt a Sólyom Lászlót támogatók sorába, és a korábbi AB-elnökkel vágott bele a választási procedúrába.

Miután a kormányoldal és ellenzéke nem tudott megállapodni az elnökjelölt személyét illetően, borítékolható volt, hogy csak a harmadik fordulóban sikerül majd megválasztani az államfőt – ha sikerül egyáltalán. A három elnökválasztási forduló végül lezajlott a két jelölt részvételével: az MSZP Szili Katalint, az ellenzék pedig Sólyom Lászlót támogatta.⁵

Az első választási fordulóban Szili Katalin tudott nyerni – az ellenzék képviselői, feltételezhetően taktikai okokból, néhány kivételtől eltekintve nem szavaztak. (A Fidesz képviselői a szavazás időpontjában éppen rendkívüli frakcióülést tartottak.) Így Szili Katalin 183:13 arányban megelőzte Sólyom Lászlót.⁶

A másnap délelőtti második fordulón már „érvényesült a papírforma”: az előzetes várakozásoknak megfelelően Sólyom László győzedelmeskedett. 185 voksot kapott az Alkotmánybíróság volt elnöke, míg a házelnök csak 178-at, de a szavazás nem volt eredményes, mivel a második fordulóban a győzelemhez még mindig kétharmados támogatásra lett volna szükség. Kisebb incidens za-

³ Az SZDSZ végig sejteti engedte, hogy egy esetleges közös jelöltet, aki nem Szili Katalin, támogatna.

⁴ Az MDF-nek egészen jól megy az elnökjelölés, mióta a parlamenti bejutást jelentő 5%-os küszöb környékén egyensúlyozik. Már Mádl Ferenc 2000-es jelölése is nagy gesztus volt Torgyán Józseftől a tulipánosok felé, Sólyom László – ellenzéki pozícióból történő – megválasztása pedig valóságos bravúrnak tekinthető a kispárttól.

⁵ Sokan Szili Katalin visszalépését várták a harmadik forduló előtt. Ebben az esetben Sólyom László támogatásáról kellett volna szavazni eldöntendő kérdés formájában. Így módja lett volna a koalíciónak az ellenzéki aspiráns leszavazására és egy új, kompromisszumos jelölt felkutatására.

⁶ Az elnökválasztás kronológiájának forrása az *Index* internetes hírportál.

varta meg a második forduló menetét, amikor az MDF-ből kivált Nemzeti Fórum képviselői bemutatták szavazólapjukat a sajtó képviselőinek, ezzel igazolandó, hogy ők Sólyom neve mellé tették az ikszet.

Végül a második forduló napjának délutánján immár eredményes szavazás után mondhatták ki győztesnek Sólyom Lászlót, aki 185 szavazatot kapott a kormánypárti Szili Katalin 182-jével szemben. Ismét kínos incidens zavarta meg a voksolást, amikor Láyér József fideszes képviselőt szocialista tanúk szerint párttársa, Kósa Lajos új szavazólap átvételére kényszerítette, amikor észlelte, hogy Láyér nem Sólyomra szavazott. Később a félreikszelő honatya gyenge látásával magyarázta tettét.

A három forduló két nagy eredménnyel zárult: egyfelől – vitathatatlanul – Sólyom László lett az államfő. Másfelől azonban egy olyan, erkölcsi szempontok alapján legalábbis különös választási procedúra eredményeként (a Fidesz távolmaradása, majd a Nemzeti Fórum, később pedig a Láyér–Kósa-páros magánakciója), amely után a kormányoldal megkérdőjelezte Sólyom erkölcsi tartását. Több politikai elemző is csalódását fejezte ki ekkoriban Sólyom László „tűrképessége” és a Fidesz magatartása kapcsán. Így tett többek közt Tamás Gáspár Miklós is, aki az első forduló után az alábbiakat nyilatkozta az *Index* internetes hírportálnak: „el tudom képzelni, hogy Sólyom László a hétfői fejlemények miatt sokkos állapotban volt, ugyanakkor én azt vártam volna tőle, hogy a méltatlan körülmények miatt este egy méltóságteljes, háromsoros nyilatkozatban visszalépjen a jelöltségtől. Meglepődtem, hogy nem tette, meginogtam a személyében, mert szerintem ezt nem lett volna szabad eltűrnie.”⁷ Később az is napvilágra került, hogy a Fidesz képviselői bemutatták egymásnak szavazólapjaikat. Az ilyen tetteket Sólyom a második forduló előtt – legalábbis az *Index* szerint – a pártnak küldött levelében elítélte, ráadásul visszalépését is kilátásba helyezte, amennyiben a Fidesz képviselői nem titkosan szavaznak. Ez az ígéret azonban nem került beváltásra, Tamás Gáspár Miklós ezzel kapcsolatban súlyos ítéletet fogalmazott meg ugyanott: „(...) ha azt is eltűri, hogy a fideszesek – megszegve az Alkotmányt – nem titkosan választják, akkor ez a csalódás bennem el fog mélyülni” – nyilatkozta a filozófus az államfőjelölttel kapcsolatban.

Valami hasonló folyamat játszódhatott le a nagyobbik kormánypárt soraiban is, aminek a végeredménye az lett, hogy egyfelől Sólyom Lászlót elkönyvelték jobboldali politikusnak, másfelől pedig kétségbe vonják az államfő hön áhított erkölcsi felsőbbbségének eszményét is. És ez a tény vezethetett oda, hogy az elnök 2006. őszi nyilatkozatai lepattogtak a kormány gyorsan záródó sorairól. Sokan döbbenetben álltak: miért nem hallgatott a kormányfő az elnökre; miért nem fogadta meg kéréseit, tanácsait; és a baloldali többségű Országgyűlés miért szavazott reflexszerűen, amikor a Sólyom által felvetett kérdéseket tárgyalták – külön kiemelve itt a bizalmi szavazást. A válasz viszontkérdés: miért fogadtak volna meg bármit egy olyan embertől, akinek erkölcsi tartását legalábbis sem-

⁷ Tamás Gáspár Miklós, 2005.

mivel sem vélik erősebbnek saját kormányfőjükénél. Ha kormányzati szemüvegen át nézzük a felvetést, akkor Gyurcsány Ferenc őszi „manőverei” teljesen egyértelműek és nyilvánvalóak voltak.

2.

Dolgozatomnak – szorosan véve – nem témája ugyan az őszi beszéd, illetve annak nyilvánosságra kerülése, de 2006 ősziéről nem lehet anélkül írni, hogy erről az eseménysorról legalább néhány mondatban ne közölnék összefoglalást.

Az ország rendkívül felfokozott hangulati állapotban, a 2002 óta tartó folyamatos választási kampánytól elgyötörve nézett a 2006. évi országgyűlési képviselő-választások elé. Sok minden történt a baloldal négyéves ciklusa alatt.⁸ Egyebek mellett a koalíció miniszterelnököt cserélt, amire eddig nem volt példa a rendszerváltás óta.⁹ Lengyel László hosszasan elemezte Medgyessy Péter leváltásának körülményeit, és az általánosan elterjedt gyengeminiszterelnökképpel szemben másban látja a kormányfő bukásának okait: „Medgyessy szabadon és központilag kívánt osztani, a szocialista pártelit és a helyi törzsfőnökök nélkül. E látszólag puha és döntésképtelen politikus valójában keményen érvesnyesítette érdekeit, kiterjedt miniszterelnöki jogait.”¹⁰

Medgyessy után következhetett Gyurcsány Ferenc, aki – Lengyel László szerint – Orbán Viktorhoz hasonlóan szintén két Magyarországot vizionált, csak hogy nála a haza „posztmodern”, illetve „félmodern” részből tevődik össze. Lengyel László írása szerint Gyurcsány is a gazdaság dinamizálásában látta az ország felemelkedésének kulcsát, és még azt is hozzáteszi: „(...) e két Magyarország érdekeit és értékeit ellentétesként értékelve hol az egyiket, hol a másikat kell képviselniük: ha Európával és a világgal találkoznak, akkor a posztmodern Magyarország fiai és lányai, ha viszont a magyar ugarra látogatnak, akkor a félmodern Magyarország felszabadítói”.

Gyurcsány Ferenc azonban tudta, hogy reformelképzeléseit csak akkor valósíthatja meg, ha kormányon tud maradni. Ezt nagyban elősegítette a házszabály 1994-es reformja, amely a törvényhozás rendjét a nagyobb hatékonyság érdekében oly módon változtatta meg, hogy a kormány lehetőségeit növelte az általa betér-

⁸ Külön kiemelendő, hogy a Medgyessy Péter vezette kormány beiktatása után egyből nekilátott választásiígéret-csomagja, a „jóléti rendszerváltás” elemeinek végrehajtásához, amely jelentősen hozzájárult a későbbi gazdasági válság elmélyüléséhez.

⁹ Halála miatt csak Antall József nem tudta kitölteni négyéves ciklusát.

¹⁰ Lengyel László, 2006. Lengyel László tudományos megítélése nem egyöntetűen hízelgő. Nádas Péter Lengyel írói eszközeinek, nyelvezetének és általában véve megnyilvánulásainak éles metszetét tárja elénk „Egy reformer lélek” című írásában. Eszerint Lengyel erőltetett egyszerűségét kiforratlan irodalmi stíluson át próbálja eljuttatni olvasóihoz, de ugyanakkor elismeri nagy – ám rendezetlen – műveltségét. Noha Lengyel László sokak szerint igen szubjektív elemzések szerzője, említése mégis megkerülhetetlen gyakori közszereplései miatt.

jesztett törvényjavaslatok tárgyalása során, ami automatikusan az ellenzék jogalkotásban kialakult súlyának kismértékű csökkenését eredményezte.¹¹ Körösi András tanulmányában még egy tényről említ, ami motiválhatta Gyurcsányt: jól tudhatta, hogy a Miniszterelnöki Hivatal és konkrétan a miniszterelnök jog- és szerepköre jelentősen növekedett az utóbbi tíz évben, ennek következtében pedig csak a mindenkori miniszterelnök személye körül alakulhat ki olyan mértékű hatalomkoncentráció, amelynek következtében az ország fejlődéséhez szükséges reformokat meg lehet indítani. „A kormányzati struktúra már 1996-ban tervbe vett, majd 1997–1998-ban végrehajtott reformja – a Miniszterelnöki Hivatal megerősítése révén – a kormányzaton belüli központosítást növelte. 2002-ben korábban soha nem látott méretűre duzzadt a Miniszterelnöki Hivatal apparátusa.”¹²

Az őszi eseményeket megelőző tavaszi kampány tiszta átlátásához véleményem szerint elengedhetetlenül szükséges a fenti körülmények leírása. Sajátos adalék az előbbi sorokhoz az a politikai kultúra, amely hazánkat az utóbbi mintegy tíz évben, de legalábbis 1998 óta jellemzi – akkortól ugyanis tulajdonképpen mindennapossá vált a kormánypártok és az ellenzék acsarkodása, a teljes és totális, megkockáztatom, dacos ellentmondás.¹³

A 2006-os választási kampány nagy ígéretelési versenybe torkollott, ahol a két kisebbik parlamenti párt, az MDF és az SZDSZ igyekezett megőrizni józanságát: racionalitásukhoz ragaszkodva esélyük sem volt a két nagy párt, az MSZP és a Fidesz megközelítésére. Az MSZP a kampányban a megkezdett politika folytatását ígérte, miközben halványan utalt bizonyos szükséges reformokra. Ehhez képest az Orbán Viktor vezette polgári párt a „lovak közé dobta a gyeplőt”, és jelentős adó-, valamint járulékcsoökkentést ígért. (A párt választási programja kísértetiesen hasonlított ahhoz a gazdaságstruktúra-váltáshoz, amelyet az ezredforduló környékén vezetett be az akkor még kormányzó jobboldal. Ennek a szisztémának a lényege a belső fogyasztás növelésén alapuló gazdasági növekedés volt. Mértékadó elemzők szerint ez a váltás indította meg hazánkat azon a lejtőn, amelyen a Medgyessy Péter névvel fémjelzett 100 napos program lökte tovább.)

Az egész kampány pikantériáját természetesen a gazdaság állapota adta: a választók egyfelől azt hallották, hogy rosszabbul élnek, mint négy éve, más irányból pedig a dübörgő gazdaságról zengtek ódákat, míg az igazság természetesen a harmadik oldalon, a gazdasági elemzőknél volt. Időnként egy-egy mértékadó hitelminősítő intézet közölte lesújtó véleményét hazánkról, ami fölött azonban a nagy többség figyelme elsiklott. Ha dolgozatom írásakor visszatekintek a kampányra, valami hasonló formában fogalmaznám meg az „aurea mediocritas”-t („arany középút”) követő őszi politikai mottót: „Jobban élünk, mint négy éve, de az ország gazdasági helyzete válságos.”

¹¹ Kukorelli István, 1995.

¹² Körösi András, 2006.

¹³ Korábban voltak jelentős politikai gesztusok: például az 1994-ben kétharmados többséggel rendelkező Horn-kormány olyan módosítást fogadtatott el az Országgyűléssel, amelynek értelmében 1998-ig az alkotmány módosításához szükséges szavazattöbbséget kétharmadról 80%-ra emelték.

Miután – a rendszerváltás óta példátlan módon – a kormánypártok megnyerték a választásokat, a szocialisták visszavonultak a balatonőszödi kormányüdülőbe. Itt, a frakciótagokhoz intézte beszédét Gyurcsány Ferenc, amelynek megítélése legalábbis vitatott. Az otromba és trágár szöveg, amelynek lényege, hogy a kormánypártok négy év alatt nem csináltak semmit, és épp ezért immár lehetetlen tovább hátrálni a reformok előtt, egyértelműen nem a nyilvánosság számára készült. A miniszterelnök beismerte, hogy hazudtak a választási kampány során éppúgy, mint eddigi kormányzása alatt. Az elhangzott beszédéről – ismeretlen körülmények között – felvétel készült, amely eljutott a média képviselőihez is. Máig tisztázatlan, hogy ki hozta nyilvánosságra a felvételt, miként az is, hogy kinek állhatott ez érdekében.

Nagy vitát kavart azonban az, hogy milyen hatással volt a beszéd nyilvánosságra kerülése: mások mellett neves filozófusok, politikai elemzők és újságírók foglaltak állást pro és kontra. A két táborra szakadt véleménynyilvánítók egyik fele úgy vélte, hogy az őszödi beszéd a tájékozott állampolgároknak nem mondhatott semmi újat, míg a másik tábor szerint erkölcsi dilemmát okozott a beszéd tartalma. Mások mellett ez utóbbi körbe tartozott Sólyom László is, aki köztársasági elnöki minőségében megfogalmazott nyilatkozataiban ezt konkrétan is kimondta.¹⁴

II.

I.

Az első radikális eseményeket megelőző nap délelőttjén, azaz az őszödi beszéd nyilvánosságra kerülését követő napon mondta el Sólyom László első hivatalos nyilatkozatát 2006. szeptember 18-án.¹⁵ Az ekkor még – jobbára – békés tüntetések, illetve a közhangulatban tapasztalt bizonytalanság hatására az államfő kivételesen erős beszédet intézett az állampolgárokhoz.

Érdekes bejelentéssel kezdi nyilatkozatát az elnök: „A tegnap nyilvánosságra került miniszterelnöki beszéd tartalmi szempontból nem jelentett újdonságot.” Ez a talán érdemtelenül elsikkadt mondat alapjában rendezné át az elnök későbbi megítélését, ha ennek a fényében értelmeznénk beszédeit. Ez a kezdőpontja a két ellentétes értelmezési lehetőségnek, hiszen innen fakadnak azok az elméletek, amelyeknek lényege, hogy a szavazópolgárok tudták, de legalábbis tudhatták, hogy a kampány sok igazságot nem tartalmazhat. A másik nézet, amely szerint az országot mintegy sokkolta az őszödi beszéd, természetesen nem innen eredeztetni saját érvrendszerét.

¹⁴ Az elnöki minőség külön hangsúlyozása indokolt, hiszen Sólyom László olykor magánemberként áll egy ügy mellé, illetve fogalmaz meg véleményt – akár pusztá megjelenésével is.

¹⁵ A beszédek a Köztársasági Elnöki Hivatal internetes portálja alapján közlöm.

„Az utóbbi órákban sokféle címen cselekvésre hívták föl a köztársasági elnököt. Tisztázni kívánom, hogy a köztársasági elnöknek az alkotmány erre a helyzetre nem ad közjogi beavatkozási lehetőséget.” Sólyom László igyekezett mihamarabb leszögezni, hogy elnökként nincs sok lehetősége – szűk mozgásterét azonban igyekezett legalább száz százalékban kihasználni, annak határait már-már feszegetve kivételesen aktív szerepet vállalni a későbbi események során. „Fontos hangsúlyozni, hogy a miniszterelnök és a kormány nem a köztársasági elnöknek felelős, hanem az Országgyűlésnek. Csak az országgyűlési képviselők többsége vonhatja meg a bizalmat a miniszterelnöktől és egyúttal a kormánytól.” A diszkrét utalás már itt is megjelenik Sólyom retorikájában: elvárna, hogy a kormányfő, de végső soron legalább a törvényhozás tegye meg a szükséges lépéseket a közbizalom helyreállítására, de ami legkevesebb, a miniszterelnök bocsánatkérését feltételezi.

„A most kialakult helyzet újdonsága, hogy a demokrácia morális alapjainak kérdése minden korábbinál élesebben lett a közbeszéd fő témája. Ebben a vitában a köztársasági elnöknek kötelessége tisztázó szándékkal megszólalnia. A demokrácia és az alkotmányos jogállam működése nem korlátozódhat a jogszabályok betartására. Alapvető erkölcsi normák betartása is szükséges. Ezen alapul a politikába, és végső soron a demokráciába vetett bizalom. A felelős döntés lehetőségét veszítik el az állampolgárok, ha a nyilvánosság előtt elhangzó tényállítások, ígérek, programok nyilvánvalóan nem felelnek meg az igazságnak, a valódi szándékoknak.” A kemény elnöki rendreutasítás teljesen érthető, és minden nézőpontból elfogadható.¹⁶

Végezetül Sólyom kimondja későbbi gondolatmeneteinek fundamentumát: „A tegnapi hír morális válságot okozott Magyarországon.” Ezután kifejti, hogy a kormányfőtől annak beismerését várja, hogy „semmilyen cél nem igazolhatja, hogy bárki a demokráciába vetett bizalmat kockáztassa”.

Biztos lesznek, akik vitatkoznak kijelentésemmel, de szerintem az elnöki beszédek – tömörségük és viszonylagos puritánságuk ellenére – az átlagemberek számára nehezen dekódolhatók. Mi az a „morális válság”, amely kifejezés máig uralja a közbeszédet? Segítségül hívtam a *Magyar Larousse* enciklopédikus szótárt, hogy a „morális” kifejezés jelentését megismerhessem. Eszerint: „morális...: A morálnak megfelelő; erkölcsös. *Morális magatartás.*” Ezzel némileg előrébb jutottam, de az enciklopédia újabb vita alapkövére mutat rá: biztosan a közerkölcsbe ütközött Gyurcsány tette? Egyesek szerint igen: ők azt mondják, hogy hazudni bűn, amiben – természetesen – igazuk is van, és azzal is egyet lehet érteni, hogy a miniszterelnök egy különösen jelentős kérdésben hazudott. Mások szerint azonban nem ütközött erkölcsbe az igazság elhallgatása, hiszen nemes cél vezérelte Gyurcsányt.¹⁷

¹⁶ Meg kell azonban említeni, hogy a választási kampányok során a pártok nem szokták teljes egészében ismertetni programjukat, egyes elemek olykor pusztá ígérek maradnak.

¹⁷ Hangsúlyozottan nem hazugság!

A miniszterelnök tudta, hogy reformokra van szükség, tudta, hogy a változások elodázhatatlanok, és azzal is tisztában volt, hogy az igazsággal nem lehet választást nyerni. Abban azonban a legkevésbé sem volt biztos, hogy az ellenzék a szerinte megfelelő lépéseket fogja megtenni, és ezért tette azt, amit tett. Ha a Fidesz kampányígéreteit nézzük, ez a szempont is igazolást nyer. De akkor kinek van igaza?

Sólyom beszédei feltételeznek egy közös erkölcsi alapot, amely közel sem biztos, hogy létezik. Természetesen mindannyian elfogadunk olyan alapvető normákat, mint amilyen például a „ne ölj!” parancsolat, de korántsem biztos, hogy minden másban ilyen nagy az egyetértés. Különösen igaz ez például az államreform alapját képező adózásra: hazánkban „nemzeti sportág” az adókerülés, és az adócsalókat sokan csak irigylik, ahelyett hogy elítélnék. Ez persze még nem magyarázza a miniszterelnök hazugságát, de az objektív vizsgálódást nem lehet álmvilágból végezni.

2.

Majd egy országnyi normális ember állt döbbenetben az események másnapján: ez tényleg Magyarország 2006-ban? Ilyet korábban az átlag magyar csak a tévében látott, amikor különféle latin-amerikai vagy afrikai országokban megdöntötték az éppen regnáló rezsim hatalmát, hogy egy másik, az előzőnél semmivel sem jobb csapat vegye át az irányítást.¹⁸ Ekkor szólalt meg másodjára Sólyom László köztársasági elnök 2006. szeptember 19-én, aki kifejtette nézeteit: „Élesen meg kell vonni azt a határt, ami a szabad véleménynyilvánítás, a gyülekezés szabadságához és így a politikai tüntetésekhez való alapvető emberi jog, másfelől a bűncselekmény között húzódik. Akik ezt a határt átlépik, a többiek szabadságát és jogait is tagadják és veszélyeztetik.” Az államfő keményen „odaszólt” mindkét oldalnak: „A politikai erő számára legyen tanulság, hogy elfogadhatatlan a cinikus kitérés alapvető morális kérdések előtt, és ugyanilyen elfogadhatatlan az alkotmányos határokat áttörő cselekmények akár burkolt igazolása is.”

Úgy vélem, az ilyen megnyilatkozásokat lehet magyarosított angol kifejezéssel PC-nek, azaz politikailag korrektnek nevezni. Egy sokkos ország sokkos elnökének zaklatott nyilatkozata: randalírozó csőcseléktől kellene tartani, akik ráadásul az '56-osok örököseinek tekintik magukat?¹⁹ Emellett az elnök hangsúlyozta a rendvédelmi szervek felszereléseinek tragikus állapotát. Az elnök szerint a rendvédelemnek készen kellett volna állnia egy ehhez hasonló esemény megakadályozására, megfelelő kezelésére. Erre vizsgálatában a Gönczölbizottság is kitért: jelentésükből kitűnik, hogy a véletlenek és a hibák milyen

¹⁸ Emellett meg kell említeni a Párizs bevándorlók lakta negyedeiben kitört felkeléshullámot is.

¹⁹ Ettől a felvetéstől Sólyom László a kezdetektől fogva elzárkózott.

tragikus láncolata vezetett az MTV „elestéhez”. Mindenesetre, a rendőrséget védendő, le kell írni, hogy a rendszerváltás óta még csak hasonló esemény sem volt hazánkban, így a rohamosztatok tömegoszlató képességeiket csak labdarúgó-mérkőzéseken gyakorolhatták. (Csendben jegyzem meg, hogy a tüntetői kemény mag itt is ugyanazokból az emberekből állt – csak magyar bajnoki meccsre már régen nem megy ki annyi ember, mint tévét ostromolni.)

3.

Sólyom László az önkormányzati választásokat követően tartotta meg harmadik beszédét. Ez sokkal határozottabbra sikeredett az előző kettőnél: ezt az elnöki stáb azzal magyarázta, hogy az államfő nem akarta befolyásolni a helyhatósági választások eredményét azzal, hogy konkrét állásfoglalást fogalmaz meg még a szavazás végkimenetelének megismerése előtt. „A frakciótársaknak szóló miniszterelnöki beszéd ismertté válása mélységesen megrázta Magyarországot. A felháborodás jogos volt. Az országszerte kialakuló békés tüntetések számomra az emberek egészséges erkölcsi érzékét bizonyították. A katarzis, a megtisztulás azonban elmaradt. (...) A miniszterelnök folyamatosan kitér az alapkérdés tisztázása előtt. Nem ismeri el, hogy megengedhetetlen eszközöket használt annak érdekében, hogy a hatalmat megtartsa, és azután fogjon hozzá az állami pénzügyek rendbetételéhez. Ez a demokráciába vetett bizalmat ássa alá. (...) A bizalom megrendülése országszerte tüntetésekben fejeződött ki. A szervezetlen, felháborodásában magára hagyott tömegben könnyen támogatásra találtak a tüntetés eredeti okán kívüli, nemegyszer az alkotmánnyal összeegyeztethetetlen tiltakozó jelszavak és felhívások.”

Az elnök emellett a társadalom végzetes és végletes megosztottságáról is beszélt, amelyet különösen károsnak tartott az uralkodó gazdasági helyzetben. Szükségesnek tartotta emellett elhatárolni a békés tüntetést a törvénysértéstől. Sólyom László a kilátástalan helyzetben is megtalálni vélte a kiutat: szerinte alkotmányos alapjogainkban volt a megoldás kulcsa. „Már első nyilatkozatomban tisztáztam, hogy a köztársasági elnöknek a jelen helyzetben nincsenek közjogi beavatkozási lehetőségei. Hivatalba lépésemkor azt ígértem, hogy törekszem jogaiba visszaállítani a tisztesség fogalmát. A demokrácia alapkérdéseire adott válasz pedig ugyanaz kell hogy legyen a jobb- és a baloldal számára. Most az Országgyűlésnek van cselekvési lehetősége. A kormány az Országgyűlésnek felelős. Az Országgyűlés dönt a miniszterelnök személyéről. Az Országgyűlés helyreállíthatja a szükséges társadalmi bizalmat. A megoldás kulcsa a parlamenti többség kezében van.”

A határozott és egyértelmű felszólítás el is érte az eredményét, meg nem is. Sikeres volt annyiban, hogy másnap Gyurcsány Ferenc valóban bizalmi szavazást kért maga ellen az Országgyűlésben, de tulajdonképpen semmilyen egyéb fejlemény nem volt, köszönhetően az elnöki szózatnak. A parlamenti frakciók rutinszerűen, pártalapon szavaztak, kilengés egyik oldalon sem volt

– olyannyira, hogy még Gyurcsány Ferenc is bizalmáról biztosította saját magát. Az Alkotmány eme kiváló jogintézménye tehát szintén megmaradt a – fentebb már említett – politikai gesztusok dicséretes, ám annál célszerűtlenebb szintjén. Az ellenzékre sem gyakorolt túl nagy hatást Sólyom beszéde, hiszen október 23-a egyik legnagyobb problémája épp abból adódott, hogy a Fidesz kifejezett hatósági-szakértői kérés ellenére egy nagyon szerencsétlen helyre, a pesti Astoria Szálloda mellé szervezte ünnepi nagygyűlését, majd – részben a szervezők hibája miatt – a területet nem lehetett könnyen elhagyni, és ez lehetőséget biztosított a radikálisoknak, hogy „ráhúzzák” a rohamrendőröket a békés tömegre.²⁰

Ez a három beszéd, valamint Sólyom László – sokszor igen szerencsétlen – egyéb megnyilvánulásai képezik a kommentárok alapját. De az események vizsgálata előtt célszerű felidézni, hogy miként vélekedett Sólyom László első hivatali évéről hazánk egyik közéleti hetilapja, a *168 óra*.²¹ Az újság ugyanis kísérletet tett Sólyom politikai besorolására, és ezt a nehéz feladatot igen jól abszolválta.

Trencsényi Dávid az elnök megválasztásának körülményeivel kezdi írását. Először is leírja, hogyan vált Sólyomból, a civilből jobboldali jelölt. „Ötlet híján Orbán Viktor betolakodott a Sólyom mögött álló hosszú sorba. Hamarosan »lekommunikálta« az alkotmánybíráról a Védegyletet és az MDF-et. Így vált ellenzéki, sőt jobboldali aspiránssá a civilek favoritja. Az azonosulás a Fidesz számára sem okozott problémát. Bár Sólyom alkotmánybíráként valaha több kezdeményezését is az iratmegsemmisítőbe továbbította (legemlékezetesebb példa a sajtóriogató lex Rápácsszanálása), hívő katolikus mivolta, kiállása »a társadalom morális megújítása mellett« illeszkedett az Orbán-párt ideológiai eklekticizmusához.”

Ezután Trencsényi könnyed stílusban idézi fel, hogyan is alakulhatott ki a parlamenti pártokban a jelenlegi Sólyom-kép. A jobboldal, azon belül is a Fidesz megpróbált az „elnök fejével gondolkodni”, de szavazataikért cserébe feltétlen támogatást vártak, míg a baloldal – ellenzéki jelölti mivoltából kifolyólag – elkönyvelte Sólyom jobboldaliságát. Trencsényi igen meggyőzően érvel amellett, hogy azért mégis akadtak, akik helyesen mérték fel a helyzetet: „Valójában az SZDSZ és az MDF állt legközelebb Sólyom pontos megítéléséhez. A szabad demokraták konzervatív liberálist láttak az új elnökben, aki mindig kiállt a szívüknek kedves ügyekért. A szólásszabadság teljességéért (támogatta a szocialisták gyűlöletbeszéd-törvényének elkaszállását az AB-n), sőt – felülemelkedve önmagán – elfogadta a bírák többségi döntését az abortusz liberálisabb megítélésében. Az MDF annak idején súlyosan megorrolt az abortuszdöntésért, ám most liberális konzervatívként könyvelte el az elnököt.”

²⁰ Ezt az epizódot a Gönczöl-bizottság is említi, de már korábban nyilvánosságra került két tüntető lehallgatott mobiltelefon-beszélgetése.

²¹ Trencsényi Dávid, 2006.

III.

Talán kicsit hosszúra nyúlt írásom bevezetése, az alapok lerakása, de úgy vélem, hogy a fenti alapvető kérdések tisztázása és a körülmények felelevenítése nélkül nem írhattam volna meg dolgozatom második felét sem. Az alábbiakban néhány kitűnő filozófus, politikai elemző, újságíró és publicista, így Kis János, Radnóti Sándor, Debreczeni József, Pilishegyi Noémi, Farkasházy Tivadar, Bartus László, Lányi András és Papp László Tamás írásaiból válogatott szemelvényekkel próbálom leírni: milyen az államfő 2006 ősze után.

Debreczeni József írta „Robbantás” című cikkében: „(...) a köztársasági elnöknek abban tökéletesen igaza van, hogy ami ma zajlik, annak az égvilágon semmi köze az '56-os forradalomhoz. Semmilyen forradalomhoz sincs köze.”²² Ebben vitathatatlanul igaza van a szerzőnek. Ezután hosszasan elemzi a válság kialakulásának okait, ezek között azonban Sólyom László – még – nem szerepel.

Debreczeni József másik írásában, amely a „Tájkép csata után” címet viseli, nagyon is gyakran emlegeti az elnököt.²³ Először Debreczeni is tisztázni kívánja, hogy mi is történt valójában az ősszel. Elzárkózik a „válság” kategóriájának emlegetésétől: „A miniszterelnök és a mögötte álló parlamenti többség rendületlen maradt (ezért nem lehet kormányválságról sem beszélni). A morális válságot – amely a köztársasági elnök szerint »mélységesen megrázta Magyarországot« – tehát a társadalomnak kellett átélnie. Csakhogy nem élte át. Legalábbis nem adta jelét. »Az országszerte kialakuló békés tüntetések« ugyanis, amelyek az államfő számára »az emberek egészséges erkölcsi érzékét bizonyították«, mindössze a magyar társadalom 0,2%-át mozgósították naponta. Ezek a tiltakozók egyértelműen azok közül kerültek ki, akik addig sem bíztak Gyurcsány Ferencben, tehát nem is csalódhattak benne. A kormányfő és pártja megítélése a közvélemény-kutatások szerint jótányit sem romlott az inkriminált beszédrészletek nyilvánosságra hozatalát követően; márpedig azt mégse feltételezhetjük, hogy a csalódott tömegek morális megrázkódtatása és szavazási hajlandósága között a legkisebb korreláció se legyen.”

Debreczeni tehát az államfő kiindulási pontját sem tartja helyesnek, amivel egyébként nincs egyedül. Miként a kiváló publicista, Farkasházy Tivadar fogalmazott: „Sólyom László szerint Gyurcsány morális válságba sodorta a csöcseléseket.”²⁴ A *bonmot* remek: tartalmával lehet vitatkozni vagy azonosulni, de jól jellemzi a hétköznapiak egyik véleményformálójának meggyőződését.

Az idézett Debreczeni-cikk állításait a D-209-es botrány felelevenítésével folytatja: szerinte, ha az nem rázta meg az országot, márpedig véleménye szerint nem rázta meg, akkor az állampolgárok most sem Gyurcsány hazugságán habórodtak fel, hanem a szükséges kiigazításokon.²⁵ Természetesen az a felvetés is

²² Debreczeni József, 2006b.

²³ Debreczeni József, 2006e.

²⁴ Farkasházy Tivadar, 2006.

²⁵ A 2002-es választások után nem sokkal kiderült, hogy Medgyessy Péter miniszterelnök D-209-es kód alatt a kádári titkosszolgálatok szigorúan titkos tisztje volt.

igaz, hogy a választók közvetetten így is fel vannak háborodva a hazugság miatt, hiszen kevésbé valószínű, hogy a baloldal győzedelmeskedni tudott volna 2006-ban, ha feltárja a szavazók előtt a várható megszorítások valós mértékét.

Debreczeni egy Sólyom László felé burkoltan megfogalmazott üzenettel folytatja: „Az a gyanúm, hogy néhány – morálisan és materiálisan egyaránt jól szituált – kiváló értelmiségi valójában a saját erkölcsi mércéjét (és megrázkódtatását) vetítette rá a magyar társadalomra, s vont le emiatt téves következtetéseket a közelmúlt eseményeit illetően. Jellemző például, milyen indokkal tartotta elfogadhatatlannak a politikából kivonult Kis János a kormányfő költségvetési manővereit: »Én azonban úgy látom, az állampolgárok közössége nem adhatta beleegyezését a kormány ügyeskedéséhez, mégpedig azért, mert nem volt eléggé tájékozott ahhoz, hogy kompetens módon felmérje, mi történik valójában.«” (Ami elkerülhetetlen. *Magyar Hírlap*, 2006. október 2.)” Debreczeni könyörtelen: „Az »állampolgárok közössége«: fikció. Nem létezik.” Ez vélhetően egy olyan gondolat, amely többekben megfogalmazódott, de eddig senkiben sem volt elég bátorság a megfogalmazására. Talán jobb az idealizmus ábrándvilága – én legalábbis remélem, hogy ha nincs is ilyen közösség, azért van esély a létrejöttére.

Debreczeni leírja félelmeit, döbbenetét: „Az elmúlt hetek egyik megrázó fejleménye számomra a liberális értelmiség néhány prominensének (ideértve a köztársasági elnököt) és a magyar sajtó zömének tévedése volt. Ahogy egy – a modern politika világától idegen, elvont vagy legjobb esetben 19. század végi – morális koordináta-rendszerben próbálták értelmezni az eseményeket, s megítélni azok szereplőit. Ahogy – valójában egy nagyszabású manipuláció áldozataiként, olykor imponáló szellemi energiákat is mozgósítva – rágták az Orbán által szájukba nyomott gittet. Ahogy a moralitás fájától nem látták a politika erdejét. A populizmus félelmetes, sötét vadonát. Amelyből a szemünk láttára törtek elő az egész magyar parlamentarizmusra – a Magyar Köztársaságra – közvetlen veszélyt hozó szörnyalakok.” Elképzelhető, hogy Debreczeni már-már mániákusan retteg Orbán Viktortól, bizonyos tekintetben igaza is lehet, de az a hideg precízió, amivel a randalírozó csöcseléket definiálja, már-már rémisztő.

Írásának hátralévő részében Debreczeni József Orbán Viktorral kapcsolatos félelmeiről ír – ezek elemzése távolról sem tartozik jelen tanulmány vizsgálati körébe. Noha Debreczenit érezhetően valamilyen csalódott dac vezeti korábbi eszményképével szemben, és objektivitása nem mindenütt egyértelmű, olyan véleményt alkotott, amely megfelelő ellenpontja a másik, többek közt Kis János és – esetleg – Sólyom László nevével fémjelzett csoportnak.²⁶

Pusztán az érintőleges kapcsolódás során említtem meg Bartus László írását Debreczeni József tanulmánya mellett.²⁷ Ebben az írásában az Amerikában élő publicista az ottani muszlimok sajátos demokráciaértelmezését elemzi: „A de-

²⁶ Sólyom László deklarálta, nem állt ki egyik oldal mellett sem, de beszédeiből érezhető, hogy inkább a második csoport felé „húz”.

²⁷ Bartus László, 2006.

mokráciát gyűlölő emigránsok ezután demokratikusan bevásárlják saját muszlim képviselőiket a helyi kormányzatba és a törvényhozásba, majd teljesen demokratikusan megszüntetik a demokráciát, vagyis az ország elfoglalása megtörténhet egy puskalövés nélkül.” Debreczeni radikális tüntetőkről írott sorait olvasva óhatatlanul is minduntalan Bartus sorai jutottak eszembe – én meglepő hasonlóságot vélek felfedezni a honi szélsőségesek és Amerika muszlimjai között. Ki tudja, mi lenne a magyar politikai kultúrával, ha egyszer többségbe kerülnének az őszi tüntetők legzajosabbikai?

Ahhoz, hogy továbbléphessünk, érdemes szemügyre vennünk Kis János „Pengeélen” című írásait.²⁸ „Sólyom nem hagyott kétséget afelől, hogy Gyurcsány menesztését várja a parlamenti többségtől; ezt az óhaját köztársasági elnökként valószínűleg nem volt helyes kifejezésre juttatnia” – írja az elnök október 1-jei, azaz választások utáni beszéde kapcsán. „(...) az államfő fellépését ma is másképp látom, mint a baloldali – szocialista és liberális – közírók többsége. Kétségtelen, az október 1-jei beszédet mindkét politikai tábor úgy értelmezte, hogy Sólyom László a jobboldal kezére játszott. Szerintem azonban mindkét tábor érzékcsalódás áldozata lett, ami két nap múlva, a frakcióvezetőkhez intézett levélből vált világossá. Igaz, Sólyom félreérthetetlenül kifejezésre juttatta, hogy mit vár a parlamenti többségtől; de egyben azt is leszögezte, hogy a politikai válságnak az Országgyűlésben kell eldőlnie, és amikor a Fidesz közölte, hogy bojkottálni fogja a bizalmi kérdés tárgyalását, külön felhívta rá a figyelmet, hogy a bojkott sérti a parlamentáris demokrácia elveit. Döntő szerepe volt abban, hogy a bizalmi szavazásra sor került, méghozzá a jobboldal részvételével, s hogy ily módon Orbán Viktor »narancsos forradalma« már elindításának napján félresiklott.” Egyet kell érteni Kis Jánossal, hogy az elnöknek fontos szerepe volt abban, hogy a bizalmi kérdést helyi-közzel parlamentáris úton rendezték a pártok. Le kell azonban írnom őszinte véleményemet: szerintem mindenki messze túlértékeli a köztársasági elnök funkcióját, szerepét. A gyenge államfői jogkörnek köszönhetően ugyanis a pártok uralkodnak a közélet fölött, és jelenleg a többségben lévő parlamenti pártok támogatják Gyurcsány Ferencet. Azt, hogy ebben mi motiválhatja őket, nehéz volna meghatározni: elképzelhető, hogy a Debreczeni József által oly szívesen emlegetett materiális érdekek, azaz a pénz, de lehet, hogy tényleg valamilyen elhivatottság. Mindenesetre egészen addig, ameddig a parlamenti többség a kormány mögött áll, fölösleges elnöki szerepvállalásról értekezni. Ma hazánkban szabad képviselői mandátummal rendelkeznek a honatyák, azaz a választópolgárok – menetrend szerint – legközelebb 2010-ben szólhatnak bele az állam ügyeibe. A tényleges hatalom tehát a pártok és a lobbikörök kezében, és nem Sólyom Lászlóéban van.

Kis János írását a köztársasági elnök október 1-jei beszédére adott szocialista reakciók ismertetésével folytatja: „Maga Gyurcsány, amikor elsején késő este megjelent a nyilvánosság előtt, ugyanúgy viselkedett, mint két héttel korábban: nem vett tudomást az államfő szavairól. Pártjának alelnöke egy ironi-

²⁸ Kis János, 2006b, 2006c.

kus megjegyzéssel intézte el a dolgot. Szili Katalinnak annyi mondanivalója volt a beszédéről, hogy az »köztársasági elnökhöz méltatlan« volt.”

Sokan úgy tartják, hogy az Alkotmány 29. § (1) bekezdésének második fordulata szerint, amikor az államfő „kifejezi a nemzet egységét”, az ebben a szituációban egy ilyen drasztikus beavatkozást tesz szükségessé. Más vélemények szerint Sólyom László beszéde alkotmányos kereteket feszegetett: a beavatkozás mértéke eltúlzott volt – legalábbis azokhoz a határokhöz képest, amiket éppen önmaga húzott, még alkotmánybírói elnök korában. Nem feladatom állást foglalni ebben a kérdésben, de az Alkotmány magáért beszél. A hivatkozott bekezdés harmadik fordulata szerint az államfő „örkődik az államszervezet demokratikus működése felett”. Ez a mondat lehet minden további vizsgálat kiindulópontja.

Kis János maga is hosszasan foglalkozik a kormánytöbbség legitimitásának problémájával, amely szorosan nem tartozik jelen dolgozat vizsgálatának körébe. Álláspontjának rövid összefoglalását én az alábbiakban látom: Gyurcsány Ferencnek nyilvánosan bocsánatot kell kérnie az országtól, és neki magának kell(ett volna) bizalmi szavazást kérnie a Parlamentben. A kormány a tavaszi kampány során nyilvánvalóan manipulálta a gazdasági, költségvetési adatokat, az egész ország szeme láttára, de mégsem felhatalmazásával, hiszen ahhoz az igazságot kellett volna állítania. A kormányoldal és az ellenzék (a Fidesz) ígéretési versenybe kezdett, amelyet az utóbbi nyert, de a miniszterelnök még így is végighazudta a kampányt. Gyurcsánynak haladéktalanul menesztenie kellett volna pénzügyminiszterét, Veres Jánost – ehhez képest a választások után ismét kinevezte, és az ősszel sem mentette fel.²⁹

Kis János a közbizalom megroppanásából indul ki, és ez alapján elfogadhatónak tartja Sólyom László beszédét. Október 1-jén már túl volt az ország több viharos éjszakán, és ebben az esetben – szerintem – nem feltétlen szerencsés a tüntető radikálisok alá „adni a lovat”, a Sólyom-beszéd könnyen olaj lehetett volna a tűzre – és ekkor sérülhetett volna az államszervezet demokratikus működése. Mindettől függetlenül az elnök cselekedete saját erkölcsi rendszerében magyarázható és elfogadható volt. Mindazonáltal a Sólyom-beszéd jelentőségét sem szabad eltúlozni: az elnöki megszólalások stílusa, tartalma általában az egyszerűbb emberek számára átláthatatlan maradt. Az 1-jei beszéd ugyan nem ilyen volt („Most az Országgyűlésnek van cselekvési lehetősége. A kormány az Országgyűlésnek felelős. Az Országgyűlés dönt a miniszterelnök személyéről. Az Országgyűlés helyreállíthatja a szükséges társadalmi bizalmat. A megoldás kulcsa a parlamenti többség kezében van”), annak zárásából azonban minden, akár csekély politikai belátással rendelkező ember számára egyértelművé vált, hogy nem történik majd változás a kormányfő személyét illetően. A politikai racionalitás ezt sugallta: ha úgyszólván népszerűtlen intézkedéseket kell meghozni, akkor miért cserélnének le a koalíciós pártok egy amúgy is népszerűtlen kormányfőt.

²⁹ Azóta ráadásul mind Gyurcsány Ferenc, mind Veres János magas párttiszttségbe került.

Az őszi események elemzései közül kiemelendő Radnóti Sándoré, aki „Álszentek összeesküvése” című cikkében így ír: „a beszéd a miniszterelnök – a választási győzelem utáni – publikus megnyilvánulásaival nem áll ellentmondásban”.³⁰ Való igaz, hogy a választások után hamar elmúlt a tejjel-mézzel folyó Kánaán víziója, de legalábbis mintegy három évvel el lett halasztva, és szó sem esett a kampány ígéreteiről, illetve annyiban esett, hogy a kormánypártok prominensei kijelentették, hogy az ígéreteket *négy év alatt* kell teljesíteni.

Papp László Tamás így fogalmaz a HVG-ben: „(...) az, hogy Sólyom inkább az ellenzékkel rokonszenvez, nem jelenti, hogy a jobboldali akarat kritikátlan végrehajtója lenne. Van rá példa (bár kétségtelenül ritkábban), hogy csont nélkül szignálja a Fidesz által hevesen támadott törvénymódosításokat. Múlt heti nyilatkozatában Orbánék üléstermi kivonulósdiját bírálta. Kétségtelen, hogy a szélsőjobbosoknak nagyon is a begyükben van. De nem is emiatt gyenge a Sólyom László elfogultságával kapcsolatos kormányoldali vádak súlya és jelentősége. Hanem amiatt, hogy az elnök kritikusaik jó része úgy véli, »Sólyom László felrúgta azt a hagyományt, hogy az államfő nem foglal állást egyik politikai oldal mellett sem«.”³¹ Papp László Tamás a pártok fölött álló köztársasági elnök álomképére mutat: egy olyan intézményt kérnek számon egyesek az államfőn, ami talán sosem létezett. A szerzőnek igaza van, hiszen voltaképpen minden elnökünk munkáját érték bírálatok kormányzati vagy ellenzéki pozíciókból, de az is vitathatatlan, hogy Sólyom László népszerűsége messze a legalacsonyabb államfőinké közül. Sólyom nem találja, de ami valószínűbb, nem is keresi az utat az egyszerű emberek felé: olyan szuverén értékrendszerben mozog, amely nem feltétlenül találkozik más véleményformálókéval.

Ugyanebben a lapban, még 2006 októberének elején Lányi András is védelmébe veszi az elnököt: „A köztársaság elnöke nem hallgathatott. Az alkotmányos rend legfőbb őréként meg kell szólalnia, amikor a jogállam alapvető intézményeit veszély fenyegeti. A kormánnyal szemben megnyilvánuló tömeges bizalmatlanság ezúttal azért jelent ilyen veszélyt, mert nem intézkedéseinek helyessége, hanem legitimitása vált kérdésessé. Jogszerű-e a kormány hatalma, ha megbízatását nyilvánvaló és köztudott csalás, közérdekű adatokkal űzött visszaélés árán szerezte? A kérdés így vagy úgy az államfőre tartozik, mert neki törvényes kötelessége a kormánnyal együttműködni, vagy megtagadni ezt az együttműködést, ha erre alkotmányos indokot lát. A két eljárás valamelyike szükségképpen alkotmányosértő. Jogunk van megtudni, hogy melyiket tartja annak.”³²

Ezután kifejti, hogy a bizalom helyreállítására csak Sólyomnak van esélye. Az október elsejei elnöki beszédéről az alábbiakat írja: „(...) nem mondott egyebet, mint ami az alkotmány szelleméből következik. A törvényes rendre hivatkozott, amit védelmeznie kell az utcai népítélettel, rendőrterrorral, politikai machiavellizmussal, hatalmi visszaélésekkel szemben. S hivatkozott nem kodi-

³⁰ Radnóti Sándor, 2006.

³¹ Papp László Tamás, 2006.

³² Lányi András, 2006.

fikálható erkölcsi alapelvekre is, melyeket egyes vélekedők szívesen számúznának a politikai színtérről. Ezek az emberek azonban a jogállam ellenségei.”

Lehetetlen feladat volna eldönteni, hogy kinek van igaza: van-e, volt-e morális válság, vagy csak lelkiismeretünk megnyugtató végett játszottunk valamilyen országos színjátékot? Abból a tényből azonban nem lehet kiindulni, hogy a baloldal sokak szerint nem fordít kellő figyelmet Sólyom László megszólalásaira. Elfelejtik azonban az elemzők, hogy a kormánypártok szemében Sólyom nem legális úton került az államfői székbe. Nem azért vélekednek így, mert az elnök akkor az ellenzék jelöltje volt, hanem azért, mert Sólyom elfogadta megválasztásának módját: a titkos szavazás megsértését, a félreszavazás megtorlását (ma már hiába keresnénk Láyer urat a Parlamentben).

IV.

2006. november 25-én Nagy N. Péter és Tóth Ákos interjúja jelent meg a *Nép-szabadság* hasábjain, amelyet Sólyom László köztársasági elnökkel készítettek.³³ Ez a beszélgetés fontos értelmezési forrása lehet a szeptember 18-a óta eltelt idő történéseinek, hiszen az elnök lehetőséghez jutott, hogy személyesen elemezze saját korábbi gesztusait. Az államfő minden lehetséges eszközzel élt: több körülményt tisztázott, újszerű megvilágításba helyezett. A beszélgetés hatalmas hullámokat vert: a legnagyobb vita Kis János, Debreczeni József és Körösenyi András között bontakozott ki.³⁴

Sólyom László az interjúban magyarázni próbálja őszi nyilatkozatait. A morális válsággal kapcsolatban így vall: „Ami a válságot illeti: ebben a hosszú folyamatban az őszi beszéd hatása az volt, hogy egyrészt sokkoló nyíltsággal és a végletekig leegyszerűsítve fogalmazódott meg egy alapkérdés. Másrészt mindenki megérezte, hogy most nem csak elvont alkotmányos elvekről, hanem a bőrünkről van szó.” A két riporter tovább faggatta az államfőt: „Az őszi beszédre válaszoló megszólalásában előbb azt mondta, hogy abban nem volt új tartalmi elem, később, néhány perc múlva pedig azt, hogy a hír morális válságot okozott. Ha egyszer nem volt benne semmi új, miként hathatott ilyen erővel? Megeshet, hogy nem volt egészen pontos a megfogalmazása?” Az elnök erre a kérdésre világos választ ad: „A belpolitikát közelről figyelők számára nem okozhatott nagy meglepetést a beszéd tartalma, azonban a cinikus hozzáállás, és annak a póre megnyilvánulása, hogy a cél szentesíti az eszközt, ezt az elhúzó válságot hirtelen föltárta mindenki előtt. (...) A beszéd súlyos, lappangó

³³ Nagy N. Péter – Tóth Ákos, 2006.

³⁴ A magam részéről a cikkek által feldolgozott témák egyike előtt értetlenül és döbbenetben állok. Számomra felfoghatatlan, hogy mi szükség lehet a vitapartner tisztességének kétségbevonására. Hazánk közvéleménye így is tragikusan megosztott és a végletekig túlpolitizált, ráadásul a személyeskedés és a sértegetés a politikai „elit” bevett fegyvere. Nem látom értelmét mindezt az eddigi békésebb terepekre importálni. Csak reménykedni merek, hogy magánvéleményemmel nem vagyok egyedül.

gondokat tett láthatóvá. Itt a demokrácia alapkérdéseiről van szó: vannak-e még normáink? Szabad-e hazudni? Szabad-e bármilyen eszközt igénybe venni a hatalom megtartása érdekében? Ha olyan helyzet áll elő, hogy ezek a kérdések mindenkiben fölmerülnek, akkor válság van.”

Az elnök később megismétli korábbi tételmondatát: „A megoldás kulcsa a parlamentben van.” Ezután arról beszél, hogy a közbizalmat kell helyreállítani. Később Sólyom László határozottan elhárítja azt a feltételezést, hogy az MTV ostromának napján a miniszterelnök lemondását követelte volna. Hite szerint ő csak a hazugság tényének nyilvános beismerését várta volna Gyurcsány Ferentől.³⁵

Az interjú kapcsán Debreczeni József ismét szkeptikus véleményt fogalmaz meg.³⁶ Latens visszakozást vél felfedezni az elnöki szavakban, ugyanakkor gyorsan leszögezi, hogy Sólyom ennek bevallásától mereven elzárkózik. „Az elnök korábban a morális válság okozójának tartotta Gyurcsány Ferencet, most viszont ezt mondja: ő csak »föltárta« a válságot, ami »nem az őszi beszéddel kezdődött«. (...) Arról szó sincs, hogy Sólyom elismerné: módosított korábbi álláspontján. A fenti változások csupán kiolvashatók a mondataiból (merthogy bennük vannak), ő maga nem mondja ki őket. Épp ellenkezőleg: habozás nélkül elutasít minden olyan kérdést, ami arra utal, hogy bármiben tévedett, netán hibázott volna, vagy akár csak bizonytalan lenne valamiben.”

Debreczeni főntartja ugyanakkor véleményét, miszerint – részben – Sólyom László nyilatkozata vezetett a Magyar Televízió székházának ostromához. Teszi ezt annak dacára, hogy az államfő ettől a lehetőségtől mereven elzárkózik. Szándékosságot feltételezni az elnök mondataival kapcsolatban – véleményem szerint – hiba volna. Az események mindenkit mélyen megdöbbenetettek, hiszen ehhez még csak hasonlóra sem volt korábban példa hazánkban. Lehetséges, hogy az államfő szavai bátorítólag hatottak az úgynevezett Kossuth tériekre, de egészen bizonyosan más körülmények is közrejátszottak a későbbi cselekmények megindulásában. Én továbbra is fenntartom véleményemet, miszerint az elnök elvont és szűkszavú nyilatkozatai az átlagos emberek számára nehezen értelmezhetők, és azt is, hogy Sólyom László szerepe messze túldimenzionált. Az átlagemberek

³⁵ Sólyom László Gyurcsány Ferencsel kapcsolatos gondolatmenete jól felfűzhető arra a fonalra, amelyet Paul Watzlawick, John H. Weakland és Richard Fisch dolgozott ki „Változás – A problémák keletkezésének és megoldásának elvei” című művében. Itt külön fejezet foglalkozik a szörnyű egyszerűsítésekkel, illetve a szörnyű egyszerűsítő-ekkel, akik úgy próbálják megoldani a problémákat, hogy tagadják azok probléma mivoltát. A szerzők megfogalmazása szerint a probléma letagadása együtt jár azok megtagadásával, akik megpróbálnak arra rámutatni vagy megbirkózni vele. A problémákat indokolatlanul leegyszerűsítő személyek képtelenek saját csőlításukból kitörni, és támadásnak veszik, ha valaki velük ellentétes véleményt fogalmaz meg. Sólyom László is valami hasonlóra próbál rámutatni: saját erkölcsi rendszerében a miniszterelnök hibát követett el, amelyet azonban nem hajlandó elismerni. Az államfő nézeteit nem osztó személyek szerint azonban nem is volt hiba – miként arra Sólyom is utal az egyik fent is idézett interjúrészletben –, másrészt pedig Gyurcsány már bocsánatot kért a parlamentben.

³⁶ Debreczeni József, 2006d.

az elnököt nem valós politikai szereplőnek látják, hanem egy fontos protokolláris feladatokat ellátó „kedélyes öregúrnak”, aki kitüntetések ad át, és nemzeti ünnepünkön részt vesz a zászlófelvonáson.³⁷

Debreczeni még egy rendkívül erős vádat fogalmaz meg az államfővel szemben: „Aggasztó, hogy Sólyom László kizárólag az őt igazoló véleményeket tartja relevánsnak (a bolti eladó szavaiban alighanem a nép hangját véli hallani), miközben a tevékenységét kritikával illető érveket nem létezőnek tekinti. Aggasztó, hogy egyes szám harmadik személyben beszél önmagáról. (...) E mondatokban – s az interjú egészében – egy olyan államfői szerepfelfogás és én-tudat sejlik föl, amely kívül és fölül érzi magát a közélet többi szereplőjének világán. Amely csak saját magának: saját erkölcsi elveinek, saját lelkiismeretének (rajtuk keresztül legföljebb Istennek) tartozik számadással. Mintha itt már a köztársasági elnöki szerepen túli: az uralkodói lelkület irányába mozduló önkép nyilvánulna meg.” Szerintem ez is túlzás. Sólyom László különös tangót lejt rendszerváltás korabeli önmagával: akkor az Alkotmánybíróság elnökeként szűkre szabta a köztársaság elnökének mozgásterét, most pedig – immár államfőként – igyekszik szabadulni a saját maga kötötte gúzsból. Tetteivel egyfolytában saját hatáskörének határait feszegeti, de kizárólag demokratikus úton, az Alkotmánybíróság bevonásával. A taláros testület döntéseinek tartalmát pedig vitatni lehet, de annak legitimitását kétségbe vonni súlyos hiba. Sólyom László ma demokrata, és mindaddig, ameddig ténctérét az Alkotmánybíróság építi, ez így is marad.

Kis János részben személyes érintettsége okán „Pengeélen 3.” című cikkében válaszolt Debreczeni Józsefnek.³⁸ Ha eltekintünk attól a fejezettől, amelyben Kis kétséget kizáróan megválaszolja Debreczeni rágalmaival, akkor gyakorlatilag egy helyzetértékelést kapunk. Kis János felméri, hogy mely – a „Pengeélen 2.”-ben leírt – tanácsait fogadta meg a kormány és ellenzéke: a helyzet siralmas, hiszen szinte semmit.³⁹ „Morális válság van, állítottam, mert a miniszterelnök szavahihetőségébe vetett bizalom megrendült, és tovább erodálódott a kormánypártok – sőt az egész politikai osztály – hitele is. (...) Nem lehet úrrá lenni a helyzeten, ha Gyurcsány Ferenc nem ismeri el, hogy hibázott; ha nem mondja ki, hogy átgondolta és sajnálja a történeteket. Fő megállapításom így szólt. Két választás közt az állampolgárok kollektív szuverenitása az Országgyűlés kezébe van letéve. Ott kell eldőlnie, hogy a miniszterelnöknek a történetek után van-e még felhatalmazása a kormányzás folytatására. Ahhoz, hogy a kormány megvethesse a lábát, első lépésben vissza kell vinni az ügyet a parlamentbe: föl kell vetni a bizalmi kérdést. A szavazást önkritikus beszédnek kell megelőznie, mely világossá teszi, hogy Gyurcsány nem az addigi gyakorlat folytatásához kér bizalmat. A koalíció számára ésszerű választás lehet a biza-

³⁷ Másfelől viszont Sólyom László éppen ebből a szerepből szeretne kitörni, én azonban kétkem, hogy az átlagember számára ez reálisan érzékelhető lenne.

³⁸ Kis János, 2006d.

³⁹ A 2007-es kormányátalakítás óta kicsit javult a helyzet, hiszen mind Bajnai Gordonból, mind Draskovics Tiborból interpellálható miniszter lett.

lom megvonása is, írtam, de – a gazdaság jelenlegi, kritikus állapotában – csak akkor, ha van új jelölt, akinek a személyében a két frakció nagyon gyorsan meg tud egyezni. Ha nincs ilyen jelölt, akkor bizalmat kell szavazni a miniszterelnöknek. A parlamenttől kapott bizalom azonban – folytattam az érvelést – csupán esélyt ad a közbizalom visszaszerzésére, de nem helyettesíti és nem teszi feleslegessé azt. Ehhez további erőfeszítések sokaságára van szükség. A polgároknak garanciákat kell kapniuk, hogy a sajnálkozás és a változtatási szándék komolyan vehető.”

A bizalom parlamenti helyreállítása kapcsán vissza kell utalnom dolgozatom korábbi részére. A koalíció és az ellenzék is reflexszerűen szavaz, egy-egy esetleges, a frakcióvéleménytől eltérő szavazat ma már jelentős hírértékkel rendelkezik. Én végig biztos voltam benne, hogy az önálló képviselői vélemények nem a bizalmi voksolás során fognak felmerülni.

Debreczeni József „Válasz Kis Jánosnak és Körösi Andrásnak” című cikkében követi meg Kist.⁴⁰ Nézetein azonban nem finomít: „A politikában – ahogy negligálni is hiba – túldimenzionálni sem szabad a morális elemet. Amikor Kis a »morális tartalommal« szembeni »közjogi köztöködésről« beszél, a (vélt) morális igazságnak rendeli alá az alkotmányos szabályokat! (...) A túlzott morális követelményállítás olyan normatív – valójában illuzórikus – fölfogáshoz vezethet, ami elszakad a politika valós tényeitől.”

Debreczeni az olvasók arcába vágja véleményét: sajnos annyiban igaza is van, hogy a moralitás szempontjából szinte lehetetlen a politikát vizsgálni. Meglátásom szerint jelenlegi állapotában a magyar politika sajnos nem erkölcsi, sokkal inkább gazdasági alapon szerveződik, a politikusok összetartója gyakran nem a közös vélemény, sokkal inkább a közös gazdasági érdek.⁴¹ Ha a választópolgároknak szerencséjük van, akkor ehhez társul némi hivatástudat és elkötelezettség is.

V.

Tanulmányom témájának vizsgálatát befejezni nem, csak abbahagyni lehet, illetve inkább csak felfüggeszteni – ha lehet egyáltalán. Éppen ezért a következő sorokba foglalt konklúzió sem lehet végleges, hiszen az elnök maga és a róla kialakult kép is változik nap mint nap.

Ha össze kellene foglalnom tanulmányomat, a megvizsgált témákat, akkor kitartanék a mellett a korábban megfogalmazott állításom mellett, miszerint Sólyom László megosztja a magyar közvéleményt. De ez nem meglepő, hiszen bizonyos értelemben ezt a világon bármiről el lehet mondani.

⁴⁰ Debreczeni József, 2006f. Körösi András sérelmezte, hogy Debreczeni „Az elnöki interjú margójára” című cikkében manipulatíván idézett egyik könyvéből.

⁴¹ Példaként elegendő az MSZP számos vagy inkább számtalan csoportja, platformja és szervezete által alkotott eklektikus képre gondolni.

Egyvalamiben mindenki egyetért: Sólyom László egy színes egyéniség, és nem csak azért, mert önmagát is zöld elnökként definiálta. Az államfő aktivizmusa vitathatatlanul felrázta a honi közéletet, és nem aratott osztatlan sikert. Az elemzők és a közvélemény egy része hiányolja azt az elnökszerep-felfogást, amelyet Mádl Ferenc vagy Göncz Árpád képviseltek. Sólyom saját hivatalának határait feszegeti, ami felvet kérdéseket, elsősorban a tisztség által okozott demokratikus deficit miatt. Mert meddig terjedhet egy olyan politikai tisztségviselő hatalma, akit nem közvetlenül a nép választ?⁴² Véleményem szerint az államfő mai hatásköre megfelelően körülhatárolt, annak újragondolására nincs szükség. Másként fogalmazva: csak a közvetlen elnökválasztás intézményének bevezetése esetén látom helyesnek az államfői szerep újragondolását. Sólyom László alkotmányjogi aktivizmusa mindaddig legális, ameddig az az Alkotmánybíróság döntései útján valósul meg, amely szerv döntéseit csak tartalmi szempontból lehet kritikával illetni.

Másrészt vitathatatlan, hogy Sólyom László megnyilvánulásainak alapja egy nagyon erős és szigorú normarendszer.⁴³ Ez az elnök saját erkölcsi koordináta-rendszere, feltételezhető, hogy privát életvezetését ennek alapján valósítja meg. Én személy szerint nagyon örülök annak, hogy egy politikus ilyen következetesen kiáll belső normarendszere mellett, és bizonyos vagyok abban is, hogy majd minden ember rendelkezik valami hasonlóval. Súlyos hibának tartom azt, hogy Sólyom saját erkölcsi hitvallását tökéletesnek, tévedhetetlennek és főképp mindenkivel szemben alkalmazandónak tekinti. Míg a legtöbb ember elfogadja azt, hogy mindenkinek a saját elvei az értékadóak, az elnök szemlátomást nem tud mit kezdeni azzal a helyzettel, ha valaki következetesen kiáll egy másik belső normarendszer mellett. Értetlenül áll, ha vitapartnere részben eltérő belső szabályok alapján éli életét, és ami még ennél is rosszabb, a sajátjától eltérő ilyen szisztémákkal kapcsolatban teljesen intoleráns. Ez az erkölcsi puritanizmus, amely helyenként latens önfényezésbe csap át, gyakran érthetetlen, vitapartnerei számára is.

⁴² Ilyen tekintetben a legfőbb közjogi méltóságokat célszerűnek látom két csoportra osztani. Az elsőbe a politikai vezetők tartoznak (az államfő, a miniszterelnök és a házelnök), míg a másodikba a szakmai vezetők (az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság elnöke). Természetesen a fenti három, illetve két tisztség mellé még sok más vezető állítható, aki nem „minősül” legfőbb közjogi méltóságnak, így az első csoportnál példaként említendő a miniszterek, pártelnökök, frakcióvezetők, míg a másodiknál különösen az Állami Számvevőszék, a Gazdasági Versenyhivatal, az APEH elnöke, valamint a legfőbb ügyész, a rendőrkapitányok stb.

⁴³ Ezt az erkölcsi rendszert legtöbbször – megválasztásának eseményei és hírhedt március 15-i kézfogósdija mellett – az elnök 2006. október 23. körüli cselekményei kapcsán bírálták. Pilishegyi Noémi: „Miért hallgat a köztársasági elnök?” című írásában mélységes csalódottságának adott hangot a jubileumot meggyalázó események sólyomi kommentárja kapcsán, valamint amiatt is, hogy az államfő – megfogadva a biztonsági szakértők tanácsát – végül nem vett részt a fővárosi '56-os emlékmű felavatásán. Nagy közfelháborodást váltott ki az az epizód is, amikor – szintén az emlékévi eseményei során – Sólyom László egy olyan felvonulás élén lépdelt, amely árpádsávós zászlókkal felszerelkezve gyalázta a kormányt. Csekély vigasz, hogy az elnök – saját bevallása szerint – a háta mögött zajló eseményekből semmit sem észlelt.

„Megosztó válság”, szól a kötet címe, és valamilyen – leginkább sólyomi mércével mért – erkölcsi válságra utal. Ha – Debreczeni József gondolatai alapján is – feltételezzük, hogy az erkölcsi válságnak a választópolgárok közössége felől kellene érkeznie, akkor elfogadhatjuk, hogy a politikusok erkölcsi megítélésének jó tükré az időről időre közzétett tematikus népszerűségi index. Kis János „A politika mint erkölcsi probléma” című művében említi, hogy Magyarország nagy dilemmája volt Medgyessy Péter elhárító tiszti múltja.⁴⁴

Medgyessyvel kapcsolatban két fontos dologra emlékszik a választópolgár miniszterelnökségének első évéből: egyfelől a elhárító tiszti-botrányra, másfelől pedig az osztogató „száznapos programra”. Bátran kijelenthetjük, hogy az akkori miniszterelnök népszerűségének érdemben nem ártott a D-209 ügy. Éppen ezért én – nem kevés iróniával – nemzetünk legjellemzőbb alapelvét inkább „megváltó osztásként” írnám le. Összefoglalva: tulajdonképpen bárki bármit megtehet, csak pénz legyen elég. Aki ad, az jó ember, aki nem, az népnyzó gonosz. Azaz lehetséges, hogy ha nem került volna sor ilyen mértékű megszorításokra, akkor az elnök morális válságról szóló beszédei és a miniszterelnökkel szemben megfogalmazott kritikája lepergett volna a választópolgárokról. Ez a gondolatmenet aligha fér bele az államfő erkölcsi koordináta-rendszerébe, de én magam sajnos ekként látom a belpolitika mai, reális helyzetét.

⁴⁴ Kis János, 2004.

Kovács Ágnes

ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI JOGKÖRÉRTTELMEZÉS ÉS POLITIKAI FELELŐSSÉG

I.

Ez a tanulmány a miniszterelnök őszi beszéde nyomán kialakult politikai szituációt nem tekinti alkotmányos válsághelyzetnek, ezért a demokratikus politika normális működése mellett gyakorolható elnöki hatáskörök határait vizsgálja, és ezen határok között kívánja értékelni az államfő magatartását a politika és a politikai közösség egy része által túlmisztifikált, de kétségtelenül a demokratikus államműködés kudarcait láttató 2006-os események kapcsán.

Sólyom László több megszólalásában is leszögezte, hogy az események nem képeznek alapot a köztársasági elnök közjogi beavatkozásához. A dolgot ennek okán az államfői nyilatkozatok közjogi-politikai következményeit elemzi.¹

II.

Az Alkotmány 31/A. § (1) bekezdése rögzíti az elnök sérthetlenségét. Az Alkotmánybíróság az államfői jogállás értelmezése során ennek tartalmát a következőkben jelölte meg: „A köztársasági elnök személyének sérthetlensége elsősorban (...) politikai felelősségének hiányát (...) jelenti.”²

Ez a politikai felelőtlenség jelöli ki az államfő alkotmányos helyét az államhatalmi ágak rendszerében (tudniillik az államfő nem része a végrehajtó hatalomnak, mert a kormánnyal ellentétben nem felelős az Országgyűlésnek), és éppen ennek következtében minősítették az alkotmánybírák – köztük Sólyom László is – az elnöki hatáskörök többségét formális jogkörnek.³ (Az államfő hatalmi jogosítványainak természetéről a tanulmány későbbi szakaszában bővebben szölok.)

Úgy vélem, az elnök politikai természetű számonkérhetősége fennáll. Sőt, számos alkotmányos hatásköre önmagában is feltételezi e felelősség létét. Feltéve tehát, hogy vannak olyan helyzetek, amelyekben az elnök döntéséért politi-

¹ Ha a közjogi beavatkozás alkotmányos lehetősége nem is volt adott, annak kísérlete mégis kiolvasható az elnöki nyilatkozatokból. Ezt maga Sólyom is „bevallja” a *Népszabadságnak* adott egyik interjújában, amikor úgy fogalmaz, hogy a „történések alkotmányos keretek közé terelésében nekem is volt részem, és a bizalmi szavazással az én szerepem pillanatnyilag lezárult”. Nagy N. Péter – Tóth Ákos, 2006.

² 48/1991. (IX. 26.) AB határozat C) II. 1.

³ 48/1991. (IX. 26.) AB határozat A) IV. 1. (A Kormány hatásköre.)

kai felelősséget visel, két módon rendezhetjük az elnök sérthetlenségét rögzítő alkotmányos szabály és az alkotmánynak a köztársasági elnökhöz telepített, felelősséggel járó hatáskörei között meghúzódó közjogi zavart:

vagy érintetlenül hagyjuk az alkotmánynak az elnök sérthetlenségét deklaráló rendelkezését, és ennek megfelelően újragondoljuk a köztársasági elnök alkotmányos szerepkörét, mindenekelőtt valamennyi elnöki intézkedésre kiterjesztve az ellenjegyzés intézményét;

vagy elismerjük az államfő politikai felelősségét, feltéve hogy elfogadjuk, hogy a felelősség ezen típusa eltér a kormánynak az Országgyűlés előtt viselt felelősségétől. Az államfő ez utóbbi esetben nem sérthetetlen. (E második elképzelés némiképp eltér a parlamentáris kormányzás hagyományos modelljétől, de az államfő alkotmányos szerepét övező bizonytalanság okán az eltérés már az alkotmány szövegéből közvetlenül adódik. Nem tudom ugyanis pontosan, hogy a köztársasági elnök helye hol található az államszervezet hatalmi rendszerében.)

Az elnök politikailag felelőtlen. Nem interpellálható, nem kérdezhető, nem kötelezhető beszámolásra, és törvénysértés kivételével hivatalából nem mozdítható el. Ebben az esetben kétséget kizáróan érthetetlen a törvényhozás oldaláról.

Ezzel szemben az alkotmány szerint az elnöknek vannak ellenjegyzéshez nem kötött jogkörei. Amíg az 1946. évi I. törvény – a rendszerváltók mintatörvénye az államfői jogállás megalkotása során – a köztársasági elnök valamennyi intézkedését miniszteri ellenjegyzéshez kötötte, addig a jelenlegi alkotmányos szabályozás több ízben is autonóm cselekvési lehetőséggel ruházta fel az államfőt.⁴

Még az Alkotmánybíróság is elismerte, hogy létezik az elnöki hatalomnak egy olyan, viszonylag szűk és kivételesen alkalmazott spektruma – az Alkotmánybíróság önálló politikai döntés elnevezéssel illette ezeket az intézkedéseket –, amelyért sem a köztársasági elnök, sem más szerv nem visel felelősséget az Országgyűlés előtt. E külön nevesített elnöki jogkörök kiegészítők olyan további elnöki kompetenciákkal, amelyek szintén hordozzák a felelősségviselés kötelezettségét az államfő részéről. Az Alkotmánybíróság az önálló politikai döntések közé sorolta az Országgyűlés feloszlításának, a feloszlott vagy feloszlott Országgyűlés ismételt összehívásának, rendkívüli ülés vagy ülésszak összehívásának és a kinevezés tartalmi okból való megtagadásának jogát.⁵

Ki viseli a felelősséget a fent említett aktusokért, ha nem a köztársasági elnök?

Az önálló politikai döntéseken felül további jogkörök is felvetik az elnök felelősségének kérdését, még ha ezek nem is illeszthetőek be az Alkotmánybí-

⁴ Az 1946. évi I. törvény 13. § (4) bekezdése szerint: „A köztársasági elnök minden rendelkezéséhez és intézkedéséhez a miniszterelnök vagy az illetékes felelős miniszter ellenjegyzése szükséges.”

⁵ 48/1991. (IX. 26.) AB határozat B) II. 1.

róság által alkalmazott, az államfői jogkörök rendszerezését tartalmazó koncepcióba.⁶ Idesorolnám a törvénykezdeményezési jogot, az elnök jelölési jogkörét – amennyiben állandónak veszem azt a Sólyom-féle gyakorlatot, hogy az államfő önállóan jelöl, vállalva annak kockázatát, hogy a törvényhozás leszavazza jelöltjét, a választási eljárás elhúzódása miatt egyes alkotmányos intézmények pedig működésképtelenné válhatnak –, továbbá az elnök törvény-visszaküldési jogát.

Jóllehet a felelősségre vonás legsúlyosabb jogkövetkezmennyel járó mechanizmusa, az elmozdítás nem lép életbe, ha az államfő a törvények és az alkotmány tiszteletben tartásával cselekszik, a felelősség felvállalása az elnök részéről nem maradhat el: a törvényhozás változatlan formában megszavazhatja az elnök által megfontolásra visszaküldött törvényt, leszavazhatja az elnöki törvényjavaslatot, vagy visszautasíthatja az államfő jelöltjét valamely közjogi tisztség betöltésére irányuló választási eljárásban. Az elnök több ízben szembeülhet a népszuverenitást hordozó parlament elutasító reakcióival, de negatív visszacsatolás a közvetlen hatalomgyakorlás szempontjából kívülállónak tekintendő állampolgári közösségtől is érkezik. A köztársasági elnök irányába megnyilvánuló gyakori bizalmatlanság végső soron az elnök új mandátumának megtagadásában ölthet testet.

Az államfő sérthetlenségének tételét megdönti az államfő újraválasztásának alkotmányos lehetősége. Az elnöki ciklus értékelése és politikai minősítése a törvényhozás kezében van. Ebben a formában az államfő politikai felelőssége időben később ugyan, de az Országgyűlés előtt érvényesül. Az államfői politikával szembeni törvényes elégedetlenség nyilvánul meg akkor, amikor az egyes politikai csoportosulások nem jelölik, illetve a parlament nem választja újra a korábbi elnököt.

A politikai felelőtlenség kimondása alkotmányos garanciák hiányában nem alapozza meg az elnöki sérthetlenséget: ha ragaszkodunk az alkotmány 31/A. §-ának fent említett rendelkezéséhez, ki kell mondani a köztársasági elnök újraválasztásának tilalmát és az ellenjegyzés intézményének teljes körű alkalmazását az elnöki joggyakorlás kontextusában.

Mindaddig, amíg a javasolt korrekciókat nem végzik el az alaptörvényen, a köztársasági elnök politikai felelősséggel tartozik. E felelősség ténye azonban nem helyezi merőben új alkotmányos térbe az elnöki hatalmat. A tanulmány is ragaszkodik a jogosítványait illetően „gyenge” elnök koncepciójához, csak feltételezi az Alkotmánybíróság által elvetett politikai felelősség fennállását.

⁶ Az Alkotmánybíróság az elnöki jogköröket négy csoportba sorolja. Létezik a tanulmányban már említett önálló politikai döntés kategóriája; a végső határidőhöz kötött önálló döntés, amely az előbbtől annyiban tér el, hogy az elnöknek nincs az ügy érdemére vonatkozó mérlegelési lehetősége; a harmadik csoportba a kezdeményező jellegű elnöki jogkörök tartoznak, végezetül a döntések többségéhez valamely szerv egyetértő döntése szükséges.

A tanulmányban nem alkalmazom ebben a formában a csoportosítást, amikor az államfő politikai felelősségét tárgyalom.

A felelősség kérdésében képviselt álláspontomon túl a problémának létezik egy további dimenziója is, amely az államfő alkotmányos jogállásának meghatározásában kiindulási alapot képezett az Alkotmánybíróság számára. A korábbiakban már szóltam arról, hogy a taláros testület határozatában a felelősség sajátos alakulására hivatkozással választotta le az elnököt a végrehajtó hatalomról. Erről a döntésről, továbbá annak közjogi következményeiről a későbbiekben még esik szó.

III.

Az alapkérdés a következő: visel-e felelősséget Sólyom László a 2006-os események alakulásáért? A választ illetően a közbeszéd éppolyan megosztott, amennyire megosztja a közösséget az események értékelése. A legitim alkotmányos rend elleni erőszakos támadásoktól a morális válságon át a véleménynyilvánítás jogát törvényesen gyakorló emberi jogainak súlyos megsértéséig terjednek a különféle értelmezések. Az egymásnak feszülő elbeszélések tökéletesen illusztrálják azt a kommunikációs káoszt, amely a politika megkülönböztető és elszigetelő hatásának következtében jellemzi a társadalmat.

A köztársasági elnök tevékenységének értékelése nem nélkülözheti a személyéhez kapcsolódó történelmi, politikai és alkotmányos szerepekkel való összevetést. Az e korábbi szerepekben képviselt elnökkoncepció és a hivatalban lévő államfőként realizált elnöki gyakorlat között éles különbség húzódik. A különbséget hangoztatók gyakran illették, illetik a hiteltelenség vádjával az elnököt.

Fontos tehát, hogy ismerjük Sólyom és a nevével fémjelzett Alkotmánybíróság felfogását az elnöki hatalomgyakorlás kereteiről. Ennek fényében állapítható meg, hogy történt-e elmozdulás a köztársasági elnök alkotmányos pozícióját illetően az Alkotmánybíróság által még a 90-es évek elején artikulált szimbolikuselnök-modelltől egy politikailag súlyosabb hatalmi centrum megteremtésének irányába.

Az Alkotmánybíróság az elnök alkotmányos jogállását értelmező határozataiban kimondta, hogy a köztársasági elnök az „államügyek szokásos menetébe” örökös funkciójához mérten avatkozik be. Az államfő örökös funkciója nem kivételes jog, hanem része az államügyek szokásos menetének. A funkció természetéből következik, hogy a köztársasági elnök saját hatáskörben hozott intézkedései rendszerint kezdeményező jellegűek. Az államfő vagy maga cselekszik – megteszi azt az alkotmányosság biztosítójaként, védelmezőjeként fellépő törvényhozás, végrehajtás vagy igazságszolgáltatás –, vagy maga cselekszik ugyan, de „az elnöki döntésért más szerv vállalja a politikai felelősséget”.⁷

Az alkotmány csak akkor ad lehetőséget önálló politikai döntés meghozatalára, amikor az államszervezet demokratikus működésének súlyos zavara fenyeget. Az „önálló politikai döntés” konstrukciót maga az Alkotmánybíróság

⁷ 36/1992. (VI. 10.) AB határozat II. 3.

teremtette meg, és a következő jelentéssel ruházta fel: a köztársasági elnök önálló politikai döntése üggyöntő, végleges, felülbíráhatatlan, amelyért semmilyen más szerv vagy személy nem vállalja át a felelősséget az elnöktől.

Az Alkotmánybíróság azért tartotta fontosnak kialakítani ezt a kategóriát, hogy hangsúlyozza: az elnök intézkedése a legtöbb esetben nem jár együtt autonóm döntési kompetenciával. Az elnöki aktus többnyire egy döntési láncba illeszkedik, az államügyek menetének részét képezi, ezért kötött. Érvényesüléséhez megelőző vagy megerősítő intézkedés szükséges. Ha a jogi nyelvet kívánjuk mozgásba hozni, úgy is fogalmazhatunk, hogy az elnöki aktus önmagában nem alkalmas joghatás kiváltására.

Az elnök intézkedésének többnyire nincs politikai súlya. Ilyen jogkör ugyanis nem illetheti meg az Alkotmánybíróság szerint fennálló politikai felelőtlensége miatt. Ha politikai felelősség nem terheli, egy szűk esetkör kivételével nem hozhat politikailag releváns döntéseket sem. (Itt kívánok kitérni arra az alkotmánybírói taktikára, amely a politikailag felelőtlenség elnökintézmény és az általános ellenjegyzési rendelkezés hiányából fakadó közjogi ellentmondás elfedésére szolgált. Az Alkotmánybíróság határozata szerint „az ellenjegyzés nem oka [magyarázata], hanem következménye a [...] sérthetetlenségnek.”⁸ Ez annyit jelent, hogy nem az ellenjegyzés intézményéből következik az államfő politikai felelőtlensége, vagyis nem azért felelőtlenség az elnök, mert intézkedései ellenjegyzéshez kötöttek, amely egyet jelent a felelősség átvállalásával a kormány részéről, hanem fordítva. Az államfő felelőtlenség, ezért intézkedései többsége ellenjegyzéshez kötött. Ha tehát nem az ellenjegyzés, hanem a felelőtlenség az elvi kiindulási alap a köztársasági elnök közjogi jogállásának definiálása során – és ez független attól a tényről, hogy történetileg korábban létezett a monarchia sérthetetlensége, mint az ellenjegyzés – fenntartható vagy legalábbis könnyebben igazolható egyes jogkörök ellenjegyzés nélküli gyakorlása.)

Az Alkotmánybíróság a hatalomgyakorlás alapjának a politikai felelősségre vonás lehetőségét tekinti. Azaz a közös hatalomgyakorlást a felelősségi viszonyoktól teszi függővé.

De ez nem feltétlenül van így.

IV.

A miniszterelnök balatonőszödi vallomása nyomán a parlamentáris kormányzati rendszerek működésének alapvető törvényszerűségeiről szóló vitában több politikus, filozófus, közíró is megszólalt.⁹ Anélkül, hogy állást foglalnék ebben a polémiaiban, fontosnak tartok néhány gondolatot kiragadni, amely szükséges tanulmányom érvrendszerének megalapozásához.

⁸ 48/1991. (IX. 26.) AB határozat C) II. 2.

⁹ Lásd a *Népszabadságban* és az *Élet és Irodalomban* megjelenő tanulmányokat, elsősorban Debreczeni József, Kis János és Körösi András írásait.

A parlamentáris kormányzati rendszer lényege abban áll, hogy az állam működése szempontjából fontos feladatok ellátását a parlamentnek felelős végrehajtó hatalom végzi. A kormányzati felelősség megnyilvánulásának több formája ismert. A kormánytagokat általános beszámolási kötelezettség jellemzi. Az országgyűlési üléseken interpellálhatók. A feltett kérdésre a kormánytag köteles válaszolni, majd a törvényhozás szavaz arról, hogy a miniszter válaszát elfogadja-e, vagy sem.

Létezik továbbá a konstruktív bizalmatlansági eljárás, amellyel a parlament leválthatja az egész kormányt. Hiányzik azonban a miniszterek egyéni felelőssége a törvényhozással szemben. A kormány csak mint testület felelős az Országgyűlésnek. Az egyes kormánytagok egyénileg nem mozdíthatók el: a miniszterek leváltására csak a miniszterelnök jogosult, aki szinte bármilyen indokkal kérheti a köztársasági elnöktől valamely minisztere felmentését.

A miniszter elvben a parlamentnek felelős, valójában csak a miniszterelnöknek tartozik ilyen kötelezettséggel. Alkotmányunk csak a kormány kollektív felelősségét ismeri. Az egyéni felelősség egyetlen maradványának a miniszterek beszámolási kötelezettsége tekinthető, amely a tényleges egyéni felelősség megállapíthatóságának hiányában üres rendelkezés csupán.¹⁰

A kormánytagok esetében csak kollektív politikai felelősségről beszélhetünk. Az Alkotmánybíróság ezt a felelősségi formát veti össze az államfő egyéni jogi felelősségével.

Kérdés, hogy rangsorolható-e a két felelősségi forma. A politikai felelősség vajon megelőzi-e a jogi felelősséget? Lehet-e ezen az alapon kiüresíteni egyes államfői jogosítványokat, például a kinevezési jogot? Nem vezet-e önkényes jogértelmezéshez, ha az Alkotmánybíróság az alaptörvény egyik legfontosabb passzusát – a köztársasági elnök örökös az államszervezet demokratikus működése felett – a felelősség tartalmára tekintettel állapítja meg?

A politikai felelősség tartalma jelentősen megváltozott az elmúlt évszázadban. Ez elsősorban a hatalommegosztás elvének korlátozottabb érvényesüléséből és a modern pártok megjelenéséből ered. Általános ugyanis az a tendencia, hogy az egyes hatalmi centrumok már csak funkcionálisan vannak elválasztva, politikai értelemben összefonódnak.¹¹ A törvényhozó és a végrehajtó hatalom is a parlamenti többség által támogatott kormányzati irányvonal képviselője. A stabil kormányzás megköveteli, hogy a kormány minden pillanatban élvezze a törvényhozás bizalmát és támogatottságát, mert csak így vihető keresztül a kormányzati akarat. A parlament nem képezi a végrehajtás valódi ellensúlyát, inkább erősíti annak pozícióját. (Ezzel ellentétes politikai helyzet csak olyan ritka esetekben állhat elő, amelyek kisebbségi kormányzást vagy esetlegesen nagykoalíciót kívánnak. Mivel a

¹⁰ 1949. évi XX. törvény 39. § (2): A Kormány tagjai a Kormánynak és az Országgyűlésnek felelősek, tevékenységükről kötelesek a Kormánynak és az Országgyűlésnek beszámolni.

¹¹ Körösi András, 1992. 60.

pártfegyelem és a frakciófegyelem rendkívül erős, máskor szinte kizárt, hogy a törvényhozás ne szavazza meg a kormány javaslatát.)

Az ellenzék nem feltétlenül képes arra, hogy ellensúlya legyen a kormánynak. Az esetek túlnyomó részében azonos politikai akarat uralja a törvényhozást és a végrehajtást is. A végrehajtó hatalom így olyan parlamentnek felelős, amelyben saját emberei, támogatói is helyet foglalnak, akik ugyanúgy érdekeltek a hatalom megtartásában, a demokratikus működés folyamatos fenntartásában, mint a kormánytagok.

A parlamenti képviselő nem kockáztathatja saját pozícióját azzal, hogy nem szavaz bizalmat a kormányban helyet foglaló politikai szövetségének. Az egyes kormánytagok léte pedig nem a törvényhozástól, hanem a miniszterelnök személyétől függ.

A miniszterelnök bukása az egész kormány bukását maga után vonja. A döntő szó ilyenkor a törvényhozásé. A kormánytag elmozdítása a miniszterelnök döntésétől függ, nem a törvényhozástól.

A kormány csak kollektíve bukatható meg, konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtásával. Annak eredményessége pedig a kormányzást adó parlamenti többség szavazatát igényli. Az NSZK alkotmányából vett modell az elmúlt 16 évben még egyetlenegyszer sem került alkalmazásra. Szinte lehetetlen keresztülvinni a bizalom megvonását.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a kormány politikai felelőssége a parlament felé csak elvben létezik. A gyakorlatban már kevésbé. Ez a szigorú pártfegyelem és a két hatalmi ág összefonódásának következménye. (A bizalmi kérdés 2006-ban felmerült, de a törvényhozás a miniszterelnök és programjának támogatása mellett döntött.)

Ebben a helyzetben újra kell gondolni a politikai felelősség mibenlétét, elsősorban a jogi felelősség tükrében. Át kell értékelni a végrehajtó hatalom és a köztársasági elnök közötti joggyakorlás kialakult szabályait. A köztársasági elnök felelőssége jogi természetű, eltér a politikaitól. Semmi esetre sem lehet e két felelősségi típus között hierarchiát felállítani. Más a tartalmuk, mivel más a két joggyakorló rendeltetése is. Amíg a kormány esetében a hatalomgyakorlás alapja a politikai felelősség – amennyiben feltesszük, hogy annak tiszta formája érvényesül –, addig a köztársasági elnök esetében ez a jogi felelősség. Felelősségre vonni csak a jogszabályi rendelkezések megsértése esetén lehet.

E két felelősségi forma összevetése lehetetlen azok eltérő tartalma miatt. Megkérdőjelezhető tehát az Alkotmánybíróság határozatának azon rendelkezése, amely az államfőt politikai felelősségének hiánya miatt zárja ki a kormánnyal közös hatalomgyakorlásból. (Az Alkotmánybíróság nemcsak a közös, hanem mindennemű hatalomgyakorlásból kizárja az elnököt e felelőtlen-ségre hivatkozással.) Kiváltképpen akkor, ha magával az alaptétellel sem tudok egyetérteni, azzal tehát, hogy a köztársasági elnök politikai értelemben felelőtlen.

Az előbbi gondolatmenetből tévedés lenne arra következtetni, hogy a tanulmány szerint az államfő része a végrehajtó hatalomnak, és olyan operatív

jogosítványok birtokosa, amelyekkel érdemben befolyásolhatja az állam működését. (Véleményem szerint jelenleg nem állapítható meg az államfő alkotmányos pozíciója.)

Pusztán annyit jelent, hogy nem meggyőző az Alkotmánybíróság érvelése, amelyben a felelősségi viszonyok alapján alakítja ki a hatalomgyakorlás szabályait, és ezért nem bizonyítható az sem, hogy az alkotmányban rögzített örököségi funkció csak kivételes esetben enged teret az elnöki cselekvésnek. Emiatt az a sokat hivatkozott alkotmányos rendelkezés, hogy a köztársasági elnök örökös az államszervezet demokratikus működése felett, nem értelmezhető úgy, hogy csak súlyos zavarok elhárítása tartozik az elnöki politikai cselekvés hatókörébe.

Szükséges lenne tehát az örököségi funkció tartalmának újragondolása. A 48/1991-es határozathoz fűzött különvéleményekben egyebekben más szövegváltozatok is felbukkannak, amelyek bár „alkotmányjogi szempontból egyenértékű, de az elnöki jogkör szempontjából nagy különbséget mutató szövegváltozatok”. A Kilényi Géza, Schmidt Péter és Vörös Imre nevéhez kötődő különvélemény három lehetséges értelmezését is felveti az örököségi funkciónak, amelyek ennek következtében más-más tartalmat adnak az egyes államfői jogköröknek. Az a rendelkezés, hogy a köztársasági elnök örökös a demokratikus államműködés felett, akkor adhat beavatkozási jogot az elnök számára, ha:

- „megítélése szerint a javaslat teljesítése *nem áll összhangban* az államszervezet működésének demokratizmusával, vagy
- arra a meggyőződésre jut, hogy a javaslat teljesítése *veszélyeztetné* az államszervezet demokratikus működését, illetőleg
- minden kétséget kizáró módon megállapítja, hogy a javaslat teljesítése *megbénítaná* a demokratikus államszervezet működését vagy abban *másként el nem hárítható* súlyos zavarokat idézne elő”.

Nem tekinthetjük egymással egyenértékűnek az előbbi szövegváltozatokat. Más a mérlegelési jog terjedelme, a beavatkozás indokoltsága akkor, ha a köztársasági elnök alapos okkal következtet az államszervezet működésében bekövetkezett súlyos zavarra, vagy amennyiben aktuusa megítélése szerint *nem áll összhangban* a demokratikus működéssel, vagy *veszélyeztetni* azt.

Még az alkotmánybírák között sincs konszenzus az örököségi kifejezés jelentéstartalmát illetően. Nem csoda, ha ezek az értelmezési irányok más-más útra terelik az ennek alapján tevékenykedő elnökeinket.

Ahhoz, hogy végre tiszta közjogi helyzet teremthessen, az Országgyűlésnek kell rögzítenie, hogy mit ért az államszervezet demokratikus működése feletti örökösésen.

Hangsúlyozom, hogy nem az alapkoncepciót – a reprezentatív elnöki hatalmat – vélem helytelennek, hanem az azt kitöltő alkotmányos szabályok homályos megfogalmazását kifogásolom. Az elnök alkotmányos súlyának erősítése még nem jelenti a parlamentáris kormányzati rendszer elvének feladását. Az államfő alkotmányos mozgásterét korlátozó döntéseket azért helytelenítem, mert nem látom indokoltnak ilyen mértékben kivonni az elnököt az érdemi döntéshozatalból.

V.

A taláros testület érvrendszerének megértéséhez érdemes röviden körbejárni azokat a motívumokat, amelyek befolyásolhatták a hatalmi struktúra és ezen belül az államfő alkotmányos helyének meghatározásában az alkotmánybírákat.

Az indítékok természete kettős. Egyfelől erednek az alkotmányos rendszerünk teremtette helyzetből, másfelől a hatalomgyakorlás rendszerváltást követő aktuális állapotából.

A párhuzamos végrehajtó hatalom kockázatát érezhette az alkotmányozó, amikor nem ültette át az egyébként mintául szolgáló második köztársasági alkotmány megfogalmazását a jelenlegi alkotmányba. („A végrehajtó hatalmat a köztársasági elnök a Nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolja.”¹²) Az Alkotmánybíróság talán hasonló félelmei miatt kívánta elkerülni egy, a kormány mellett működő konkurens, operatív hatalmi centrum létrehozását. A törvényhozó hatalom politikai megosztottságával szemben a viszonylag egységes kormányzati hatalom biztosítja a demokrácia működésének folyamatosságát. A végrehajtó hatalom megkettőződése annak veszélyét rejti magában, hogy a kormány politikai akaratának és az államfő akaratának rendszeres ütközése folytán az ország kormányozhatatlanná válik.

Szükség lenne annak egyértelmű kimondására, hogy a végrehajtó hatalom kizárólagos birtokosa az Országgyűlésnek felelős kormány. Így az alaptörvény kizárná annak lehetőségét, hogy egyes értelmezések a jogfolytonosságra hivatkozva a végrehajtó hatalom kettőssége mellett foglaljanak állást, és az Alkotmánybíróságot sem vezetné tévútra a kettős hatalom lehetőségéből eredő félelem az elnöki jogkör kialakítása során.

Egy másik érv az államfői hatalom ellenőrizhetetlenségében áll. Ha a köztársasági elnök politikai értelemben nem visel felelősséget, tevékenysége mindenfajta politikai kontrollon kívül esik, ami ellentmond a demokrácia alapelvei szintű követelményének, a „fékek és ellensúlyok” elvének. Parlamentáris rendszerben nem ruházható fel autonóm hatalommal olyan személy, akinek tevékenysége a parlament által ellenőrizhetetlen.

Ezek a szempontok kétségtelenül meghatározhatták az Alkotmánybíróság döntését. Véleményem szerint azonban politikai megfontolások is érzékelhetők a határozatokban.

Bár az alkotmány olyan megválasztási konstrukciót rögzít a köztársasági elnök személyét illetően, amely lehetővé teszi a parlamenti többség támogatását élvező kormánypárt számára, hogy hozzá közel álló személyt ültessen a köztársasági elnöki székbe, az első kormánykoalíció a kormányozhatóság érdekében kénytelen volt feladni kedvező pozícióját, és fejet hajtani egy ellenzéki elnök beiktatása előtt. Az Alkotmánybíróság tehát olyan helyzetben értelmezte az államfői jogállást, amikor a kormányzati működést nagyban befolyásolta az államfő és a kormányfő közötti szüntelen hatalmi csatározás.

¹² 1946. évi I. törvény, 13. § (1) bekezdés.

Az Alkotmánybíróság védte a fennálló alkotmányos rendet, annak garanciáját egy egységes, stabil kormányzati hatalom biztosításában látta. Az elnöki jogosítványokat pedig személyre szabva – a kormányzati hatalommal szívesen konfrontálódó köztársasági elnök, Göncz Árpád személyére szabva – értelmezte. Úgy vélem, a bírák nem vonatkoztattak el az államfő akkori személyétől, a konkrét ügyek kapcsán eléjük vitt jogértelmezési dilemmákat az adott ügyre adott konkrét válaszokkal kívánták feloldani.¹³

Az alkotmánybíróági értelmezés irányvonalát kijelölő vezérelvek között találunk olyanokat is, amelyek nem pusztán hipotetikusak, hanem közvetlenül kiolvashatóak a határozatok szövegéből. Ezek bemutatásával könnyebb dolgom van, mert itt nem rekonstruálnom, hanem csak megtalálnom kell az alaptételeket. És ebben a feladatomban a „félreértés” súlyos vádjá sem érhet.

Az Alkotmánybíróság szerint az alkotmány egységes és ellentmondásoktól mentes zárt rendszer, amelyben nincs helye alkotmányos joghézagoknak. A jogállamiság eszméje ugyanis megköveteli, hogy valamennyi közhatalom törvényből eredjen, így a hatalomgyakorlás alapja nem lehet a hatalom gyakorlóit által kialakított szokások eredője. Ezért a köztársasági elnök jogosítványainak pontos tartalma fellelhető az alkotmányban; amennyiben az alaptörvény szűkszavúan fogalmaz, az Alkotmánybíróság állapítja meg az alkotmányozói szándékot.

Saját munkájának megkönnyítése és az értelmezés eredményének igazolása érdekében a taláros testület az elnöki jogállás egészét az alábbi alkotmányos rendelkezésre építette fel: az államfő „örkődik az államszervezet demokratikus működése felett”. Ezzel két célt ért el.

Egyfelől kiüresítette a köztársasági elnöki jogosítványokat, amikor az örökös kifejezést szembeállította az Országgyűlés és a kormány feladatát meghatározó védelmi és biztosítási funkcióval. Ha a köztársasági elnök nem védi és biztosítja az alkotmányos rendet és az alapjogokat, hanem „csak” örökös azok érvényesülése felett, akkor – az Alkotmánybíróság szerint – az elnök azt nem saját cselekvésével teszi, szemben a másik két hatalmi ággal, hanem más szerv vagy személy beavatkozását kezdeményezi, vagy legalábbis más szervre vagy személyre telepíti a beavatkozással vállalt felelősség viselésének terhét. Ezzel a döntésével a bíróság rendkívül szűken húzta meg az államfő cselekvési lehetőségét, és a még fennmaradó, általában gyakorolható jogosítványok súlyát is minimálisra csökkentette azáltal, hogy végleges, felelősséggel járó intézkedési jogot alig-alig telepített a „legfőbb közjogi méltóságnak” emlegetett államfőre.

Másfelől az Alkotmánybíróság kiküszöbölte annak lehetőségét, hogy alkotmányossági joghézag fennállására hivatkozva kitérjen az alkotmány valamely rendelkezésének értelmezése elől. Az Alkotmánybíróság gyakori megkeresése és

¹³ Az Alkotmánybíróság határozataiban nem győzte hangoztatni, hogy mivel az Abtv. csak absztrakt alkotmányértelmezést tesz lehetővé számára, az értelmezés szükségességét megteremtő konkrét ügyben tartózkodnia kell az állásfoglalástól. Ennek kimondására több alkalommal is sor került annak érdekében, hogy az Alkotmánybíróság még a látszatát is elkerülje esetleges elfogultságának.

segítségül hívása hűen tükrözi az alkotmány szűkszavúságát. Egyes jogosítványok tartalma ugyanis megállapíthatatlan az alkotmány alapján. (Véleményem szerint idetartozik az egyik legvitatottabb jogkör, a kinevezési jog rendeltetése.)

Az Alkotmánybíróság azonban döntésre hivatottnak érezte magát, és az ilyen „üres”, vagy legalábbis megfejthetetlen tartalmat hordozó jogosítványokat is nagy magabiztossággal alkotta meg, minden esetben az elnök őrködési funkciójából kiindulva.

Kétségtelen, hogy az alkotmány által kodifikált államfői szerep értelmében az elnök elsősorban szimbolikus hatalmat testesít meg. A jogállás egészét tekintve ehhez ragaszkodott az Alkotmánybíróság is. Az államfői hatalom az ismert határozatok tekintetében azonban túlzottan is protokollárisra sikeredett.

Adott egy gyenge hatalmi jogosítványokat birtokoló köztársasági elnöki koncepció, amely tükrözi a rendszerváltó erők elképzeléseit a hatalommegosztás alkotmányos rendszerét illetően, és amelyet az egyes alkotmányos rendelkezések ültetnek át a jog nyelvére, rendkívül óvatosan bántva a hatásköri felhatalmazással.¹⁴ Ehhez kellett hozzányúlnia az Alkotmánybíróságnak, és az alkotmányos rendszer egészét szem előtt tartva kijelölni az elnöki joggyakorlás határait azokban az esetekben, amikor az alkotmány hallgat, vagy nem rendelkezik egyértelműen a jog valódi tartalmáról.

A feladat már önmagában támadhatóvá tette az Alkotmánybíróságot. A testület ugyanis nem lépheti túl hatáskörét, és nem helyezkedhet az alkotmányozó hatalom, az Országgyűlés szerepébe.¹⁵

Összegezve az eddig leírtakat, Sólyom László alkotmánybíróként egy olyan államfői hatalmat alkotott, ami a végrehajtó hatalom viszonylatában érdemi jogosítványokkal alig-alig rendelkezik. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Sólyom élenjárta a jelenlegi alkotmányos konstrukció, a reprezentatív államfői intézmény és az erős kormány intézményes garanciáinak kiépítésében. Különösen érezhető a köztársasági elnök szimbolikus szerepe a hadsereg főparancsnoki pozíciójának birtokosaként, amennyiben az elnököt nem illeti meg a vezénylet joga, és béke idején alkotmányos jogállásához mérten csak személyügyi és reprezentatív hatásköröket gyakorol.¹⁶ Valamint a kinevezési jogkör gyakorlójaként, az államfő a kinevezés aláírását ugyanis csak abban a kivételes helyzetben utasíthatja vissza, ha alapos okkal arra következtet, hogy annak teljesítése az államszervezet demokratikus működését súlyosan zavarná.¹⁷

¹⁴ Az alkotmány születésének sajátos közjogi, politikai, történelmi háttere érződik az alaptörvény szövegén, ami hozzájárul a szöveg bizonytalan tartalmához és enyhíti az Alkotmánybíróság felelősségét a – véleményem szerint – félreértelmezett rendelkezéseket illetően.

¹⁵ A 31/1990. (XII. 18.) AB határozat foglalkozott az Alkotmánybíróság alkotmányértelmezési feladatkörével.

¹⁶ 48/1991. (IX. 26.) AB határozat A) IV.

¹⁷ A 36/1992. (VI. 10.) AB határozat szerint a kinevezés megtagadásával a köztársasági elnök az államszervezetnek a kinevezéstől alapos okkal várható, másként el nem hárítható, azonnal és közvetlenül fenyegető zavara esetén élhet.

A rendszerváltozást követő néhány évben Sólyom tartott egy erősebb államfői hatalom legitimálásától. A láthatatlan alkotmány megalkotása éppen e hatalom negligálását eredményezte. Sólyom államfőként mintha szabadulna ettől a „hatalomnélküliségtől”.

Eörsi István 2005-ben, az *Élet és Irodalomban* megjelent szavait idézve Sólyom „a láthatatlan alkotmány megteremtője, aki most a láthatatlan elnöki hatalom létrehozásán fáradozik”.¹⁸

VI.

2006 őszén, alkotmányos mozgástér hiányában az államfő programja csak a demokratikus kormányzás és politizálás törvényi kereteinek helyreállítását célzó elnöki nyilatkozatokig terjedhetett. Az elnöki megszólalások időzítése tökéletesre sikeredett. Tartalmukról ez már kevésbé mondható el. Sólyom László talán helyesebben tette volna, ha a demokratikus működés öröként a társadalmi és politikai együttélés, együttműködés békés szabályainak betartására hív.

A mai magyar társadalomban a nemzeti egység semmifajta jelei sem fedezhetők fel. Márpedig a köztársasági elnök elsődleges küldetése e – nem létező – nemzeti egység kifejezése. Az államfői intézmény léte éppen a nemzeti egység közvetítésére szolgál. Tekintettel arra, hogy az akkori és jelenlegi közhangulatban elvétve találunk olyan értéket, amely a – politikai értelemben vett – bal-, illetve jobboldalon egyaránt elfogadást nyer, kockázatos feladatot vállalt magára az elnök. Kezdetől fogva lehetetlen kezdeményezésnek tűnt konszenzust teremteni a demokrácia alapkérdéseiben, így a miniszterelnök beismerő vallomása megítélésében is merőben ellentétes felfogást valló állampolgárok között.

Ezenfelül úgy tűnik, a köztársasági elnök helytelenül értelmezi sajátos alkotmányos feladatát. Sólyom László szerint az elnök „elveket képviselve szólal meg”, amikor teljesíti a nemzet egységének kifejezésére irányuló feladatkörét.¹⁹

Úgy vélem, a köztársasági elnök azzal fejezi ki a nemzet egységét, hogy van. Például jelen van az állami ünnepeken. Hogy átadja a Magyar Köztársaság kitüntetéseit. Hogy személyes meggyőződésétől függetlenül elismerően kezeti fog a kitüntetettekkel. Hogy beszédet mond újév alkalmával. Az általam már hivatkozott Eörsi veszélyesnek tartja Sólyomnak a megválasztását követően tartott augusztus 20-ai beszédében elhangzott megszólítását, amelyben a magyar nemzet tagjaiként köszönti mindazokat a polgárokat, akik a beszédet hallgatják. Eörsi szerint a megszólítás meghökkentő, szerintem mégis helyénvaló abban az értelemben, ahogy az alkotmány az államfő funkciójáról rendelkezik. A köztársasági elnök személyével, minden megjelenésével a nemzet egységét reprezentálja.

¹⁸ Eörsi István, 2005.

¹⁹ Nagy N. Péter – Tóth Ákos, 2006.

Amikor pedig örködik a demokratikus működés felett, nem morális elveket képvisel, hanem a demokratikus államműködés alkotmányos szabályait védi. Ezekben az alkotmányos szabályokban rejlik a politikai közösség konszenzusa. És a köztársasági elnöknek e konszenzus kikényszerítésére kell törekednie. Még inkább akkor, amikor a politika a konszenzus látszatát sem képes fenntartani.

Maradéktalanul egyetértek azzal, hogy Gyurcsány Ferenc balatonőszödi beszéde stílusában felháborító, tartalmában kiábrándító volt. Hogy fájdalmas szembesülni a bocsánatkérő kormányfői reakció elmaradásával. Hogy a kormány programjának végrehajtása csak a társadalom bizalmának visszaszerzése mellett folytatható. Osztom Kis János véleményét, a köztársasági elnök szavainak nyomasztó súlya van. De nem bólintok arra a megállapítására, hogy e szavak erkölcsi üzenete mögött Sólyom nyilatkozatainak közjogi vitathatósága háttérbe szorul.²⁰

Nem lehet morális érveket az alkotmányos értékek helyébe léptetni és mozgásba hozni egy olyan kritikus helyzetben, amikor a törvényes, a megválasztott parlamentnek felelős kormányzat alkotmányos működését alkotmányellenes – végső soron erőszakos – módszerekkel ellehetetleníteni kívánó politikai csoport az általa és az állampolgárok széles köre által jogosnak vélt akcióik erkölcsi igazolásához használja fel a köztársasági elnök intelmeit.

Úgy gondolom, tévesek azok a következtetések, amelyek a jobboldali „fordalmi” politika támogatásának szándékát magyarázzák bele az államfő beszédeibe. De nem gondolom tévedésnek, hogy ezek a beszédek hatásukban valóban a hatalom fenyegetését célzó erőszakos fellépések igazolását szolgálták. Erkölcsi alapon legalábbis.

Egyetértek azzal a vélekedéssel, hogy a politikai vezetők politikai cselekedeteinek erkölcsi megítélése és nyilvános megvitatása kívánatos. Kis János szerint létezik a politikai morálnak egy olyan tartománya, amely számon kérhető a választott tisztségviselőknél, és amelyet „mindenki köteles megtartani, aki egyáltalán részt kíván venni a közhatalom gyakorlásában és a közhatalmi tisztségek elnyeréséért folytatott versenyben”.²¹ A politikai morál politikai viták tárgyává válhat, és ez a vita jelölheti ki az erkölcsi szempontból még megengedett, valamint a már védhetetlen politikai cselekvések körét. Nem tudok tehát azonosulni azzal a megállapítással, hogy demokráciában nincs helye nyilvános erkölcsi ítékezésnek, és a politikusok csak a törvényi rendelkezések megtartásáért felelősek.²² A választópolgárok közössége négyévente választási vetélkedéssel sújthatja a morálisan eltévedt vezetőt. A kormányzati ciklus alatt a kritika eszközével gyakorolhat nyomást a kormányfőre, ez a kritika pedig politikai erővé válhat, de a végső konzekvenciát a törvényhozás vagy az érintett politikai

²⁰ Kis János szerint az államfő beszédében „megfogalmazott állítások annyira súlyosak, morális tartalmuk oly nehezen vitatható, hogy a közjogi kötőzködés csak rontana a helyzeten”. *Kis János, 2006a.*

²¹ *Kis János, 2004.* 147.

²² *Nádas Péter, 2002.*

vezető vonhatja le. Az Országgyűlés megvonhatja a bizalmat a kormányfőtől, vagy a miniszterelnök maga is lemondhat. A politikai közösség a parlamenti választások alkalmával kényszerítheti távozásra politikusát. A demokratikus politizálást megsemmisítő utcai erőszakos mozgalmak kényszerítő hatását azonban tévedés a nyilvánosság lelkiismeretével azonosítani. Véleményem szerint ez volt a köztársasági elnök legsúlyosabb tévedése.

Sólyom Lászlóval egyet lehet érteni vagy sem. Magánemberként. De mint legfőbb közjogi méltóság, az általa vállalt szerep – miszerint a köztársasági elnök valamiféle morális hatalmi ág – éppen az alkotmány rendelkezéseinek ellenében hat.

Kiolvasható-e az alkotmányból, hogy az államfőnek személyes kötelezettsége a társadalom morális tartásának erősítése? Vagy inkább az, hogy a köztársasági elnök feladata, hogy figyelmeztessen az állami működés demokratikus elveinek tiszteletben tartására?

Jómagam nem vagyok alkotmánybíró, így nem rendelkezem az autentikus alkotmányértelmezés felhatalmazásával. De inkább az utóbbit olvasom az alkotmányban.

Rácz Sándor

TÖRVÉNYESSÉG VAGY MORÁL?

I.

Szükséges-e a demokrácia morális igazolása, vagy fölösleges, mert a modern alkotmányos rendszereknek immár nincs életképes alternatívájuk? Ha az alkotmányos berendezkedések elfogadtatásához elegendő az állampolgárok „minimális” – gazdasági érdekeikből adódó – ésszerűségére apellálni, akkor a fentebbi mondatban megfogalmazott első kérdésre tagadó, a másodikra pedig igenlő választ kell adni. Abban az esetben, ha a demokratikus intézmények iránti lojalitás alternatívája csak valamely marginalizált gazdasági és társadalmi állapot lehet, akkor fölöslegesnek tűnhet az, hogy a politikai közösség tagjainak felelős részvételét a demokratikus intézmények működési feltételei közzé soroljuk.

A posztkommunista országok demokratizálódásának másfél évtizedes története erősen kikezdte a fentebbi hipotézis érvényességét. Az új intézmények elfogadottsága korántsem olyan széles körű, mint ahogy az egy minimális ésszerűséget tanúsító politikai közösségtől elvárható lenne. Ez vagy azt jelenti, hogy a posztkommunista államok lakosságának racionalitása valamilyen okból kifolyólag „átlag alatti”, vagy pedig azt, hogy az átalakulás posztmodern narratíváinak optimizmusa eltúlzott volt. A krízisjelenségek magyarázatai között mindkét értelmezésre találhatunk példákat. A demokrácia morális igazolásának problémáját „úgy tűnik”, nem lehet kikerülni a „felnőtt demokráciák” világához integrálódó politikai közösségek esetében sem.

Lehet, hogy csupán a gazdasági fellendülés nem volt elegendő mértékű ahhoz, hogy semlegesítse a morális gátlásoktól mentesített elit korrupciós jövedelmei miatt feltámadt irigységet. Ugyanakkor azt a lehetőséget sem szabad kizárni, hogy a legkedvezőbb gazdasági körülmények esetén is ugyanilyen konfliktusforrás lenne a demokratizálódás és a korrupció egyidejűleg tapasztalt kibontakozása. A kérdés valójában inkább az, hogy a morális kérdések politikai tárgyalásának milyen formái lehetségesek. Szükségszerű-e, hogy a „tiszt lap” programját hirdető politikai vállalkozók a populizmus előtt is utat nyissanak (és ezzel végső csapást mérjenek a mindenkit kötelező demokratikus intézmények legitimitására), vagy pedig vannak olyan morális elvek, amelyek egyrészt összekapcsolhatók az alkotmányos rendszerrel, másrészt a politikai közösség minden tagja által elfogadottak?

Tágabb perspektívából tekintve a kérdés lényege az, hogy a politikai közösségeket foglalkoztató konfliktusok vonatkozásában lehetséges-e morális konszenzus a pluralista demokráciák polgárai között. Ha nemmel felelünk az

előbbi kérdésre, akkor abból az is következik, hogy az etikai kérdések tárgyalásának csak a privát életben és a különböző identitáscsoportok kialakulásában van konstruktív szerepe. Ebben az esetben a különböző erkölcsi szótárakat használó, különböző identitású csoportokat integráló alkotmányos intézményrendszerek legfontosabb jellemzője szükségszerűen az értéksemlegesség „értéke” lesz. Az előbbi gondolatmenet elfogadása esetén azt a feltételezést is el kell fogadnunk, amely szerint a politikai közösség konfliktusait a morális érvelés nyelvezetében tárgyaló posztmodern populizmus nem tesz mást, mint elutasítja az értéksemlegesség elvét. Ez az elutasítás pedig végső soron csakis egy partikuláris hatókörű világkép erőszakos terjesztésének antidemokratikus törekvését hozza létre.

Az előző érvelésláncolat végkövetkeztetése csak akkor bizonyítható, ha az az érvelés előfeltevéseinek is szerves része. Csak akkor tekinthetjük igazoltnak azt a tételt, amely szerint az alkotmányosság kizárja a morális megfontolásokat a politikai nyilvánosság területéről, ha a morális megfontolások csak alkotmányellenes formákban jelenhetnek meg a politikai nyilvánosság porondján. Ez pedig a posztmodern populizmus, amely önmagában életképtelen. Igazolása csak az értéksemlegességről alkotott posztmodern elképzelések cáfolata során alapozható meg. A demokrácia morális igazolásának szükségességét tagadók érvelése ezért végső soron csak önbeteljesítő jóslatként működhet. Azáltal, hogy antidemokratikusnak minősítenek minden olyan törekvést, amely a demokrácia morális alapjára kérdez rá, előkészítik a talajt ahhoz, hogy a moralitás programja valóban csak ilyen formában jelenhessen meg.

Ki lehet törni a morális és alkotmányos érvelés szembenállásának ördögi köréből? A magyarországi közéletben akkor történt az első jelentősebb visszhangot kiváltó kísérlet erre, amikor 2002 nyarán nyilvánosságra került Medgyessy Péter titkosszolgálati múltja. Az ellenzékbe került jobboldal támadásai automatikusan megjelentek, de ami fontosabb, a baloldali értelmiségen belül is vitatottá vált a kialakult helyzet megítélése. Sokak véleményének adott hangot Nádas Péter, amikor a morálszerű demokrácia akkor már „klasszikusnak” számító érveire hivatkozva elutasította a miniszterelnök politikai felelősségének gondolatát.¹ Ezzel szemben Kis János cáfolta a baloldali, véleményformáló értelmiség körében széleskörűen elfogadott érveket. Munkájának végeredménye egy könyv lett, amelyben a konkrét hazai ügyet a demokratikus fejlődés teoretikus kérdéseinek kánonjába ágyazottan vizsgálta.² Teoretikus munkáját a demokratikus rendszerek egyik központi gyakorlati-etikai kérdésére, az úgynevezett „piszkos kezek” problémájára fókuszálta. Arra, hogy egy demokratikus értékeket valló politikus megengedheti-e magának olyan cselekedetek véghezvitelét, amelyek ellentmondanak a demokrácia alapelveinek. Nyilvánvaló, hogy ez a kérdés fel sem merülhet, ha abból a tételtől indulunk ki, amely szerint az alkotmányos demokráciák törvényes rendje és a privát erkölcs szabályai között

¹ Nádas Péter, 2002, 2003.

² Kis János, 2004.

nem lehet közvetlen kapcsolat. Ebben az esetben ugyanis nincs értelme annak az előfeltevésnek sem, hogy egy politikus demokratikus értékeket vall. Kis János nem fogadja el ezt a gondolatot, mert úgy véli, hogy a politikai morál fogalma nem üres. Lehetségesnek tartja az olyan szituációk kialakulását, amelyekben egyrészt léteznek olyan politikusok, akik azonosulnak a demokrácia alapelveivel, másrészt ezek a közszereplők politikailag helyesen cselekszenek ugyan, viszont a politikai morál szempontjából mégis elfogadhatatlanul.

Annak részletezésébe, hogy miben fogható meg a demokratikus politika morális tartalma, és hogy miképpen lehetségesek politikailag helyes, de a demokratikus politikum morális fundamentuma szempontjából mégis elfogadhatatlan cselekedetek, most nem térek ki. Ugyanakkor nem vállalkozom az őszi események részletes tárgyalására sem. Tanulmányom következő fejezetében csak azokat a momentumokat emelem ki, amelyek arra utalnak, hogy a „piszkos kezek” dilemmájának beemelése a magyar politikai filozófiai diskurzusba nem maradt kizárólag teoretikus jelentőségű. A harmadik fejezetben azt a tágabb perspektívát mutatom be, amely a demokrácia morális megalapozásának problémája mögött áll: a modern individuum autonómiája és a modern politikai közösségek autoritása közötti ellentétet, illetve a konfliktus feloldására irányuló liberális és republikánus stratégiákat. Munkahipotézisem szerint a demokrácia morális igazolásának kérdése azért tűnhet megoldatlannak, mert a liberális és republikánus stratégia közötti ellentét is feloldhatatlannak mutatkozik. A fentebbi szembeállítás meghaladása érdekében első lépésként az antirepublikánus liberalizmus klasszikus és modern tételei közül rekonstruálom a fontosabbakat (IV.).

A kritika klasszikus tételeinek ellenpontosításaként bemutatom azokat a Kis János által megfogalmazott tételeket, amelyek szerint az autonómia és az autoritás konfliktusának liberális feloldása csak akkor lehetséges, ha a liberalizmus alaptételeinek érintetlenül hagyása mellett bizonyos republikánus elvek érvényességét is elismerjük.³ A republikanizmus ilyen értelmezése a deliberáció folyamatának fontosságára hívja fel a figyelmet. Ez az értelmezés cáfolja a kritikák szigorúbb változatait, de összeegyeztethetőnek tűnik a republikanizmuskritika enyhébb válfajaival (V.).⁴ Második lépésként az összeegyeztethetőség tételét elemzem, majd bemutatok néhány lehetséges ellenérvet (VI., VII., VIII.). A liberális és republikánus stratégia harmonizálását Kis János a *közvetett motiváció* tézisének differenciált felépítésével oldja meg. A *közvetett motiváció* tézisének funkciója az, hogy a politika realista megközelítését – a liberális hagyomány kiindulópontját – összeegyeztethetővé tegye a republikanizmus deliberatív értelmezésével. A *közvetett motiváció* tézise az egyéni érdek és a racionalitás klasszikus felfogásán alapul, és ez behatárolja a koncepció hatókörét. Mindenekelőtt megválaszolatlanul hagyja azt a kérdést, hogy a közvetett motiváció tézise miképpen alkalmas a deliberáció folyamatának fenntartására.

³ Kis János, 2000. 17–53.

⁴ Kis János, 2000. 17–53.

Tanulmányom következő részében az összeegyeztetés tételének olyan módosítását kísérel meg, amely lehetőséget teremt a korábban megfogalmazott ellenérvek semlegesítésére, és így újabb érveket jelenthet a liberalizmus és a republikanizmus összeegyeztethetőségét kijelentő tétel mellett (IX., X.). Bemutatom, hogy a célracionalitás keretei között értelmezett érdekfogalom nem használható a morális konfliktusok minden típusának értelmezésekor. Ez a hiányosság az egyéni érdek fogalmának egy olyan értelmezését teszi szükségessé, amely a kommunikatív racionalitás koncepcióján alapul. Ez az érdekfogalom alkalmasabb eszköz a deliberáció elvének igazolására, mint a célracionalitáson alapuló, és ezért a *közvetett motiváció* tézisének is hatékonyabbá teheti. Az utolsó részben (XI., XII.) a liberalizmus és republikanizmus összeegyeztetésének módosított változatára támaszkodva adok választ a tanulmány kiinduló kérdéseire.

II.

2006 őszén a magyar politikai közösség tagjai olyan információk birtokába juthattak, amelyek „tartalmi szempontból nem jelentett(ek) újdonságot”, hiszen ezek vélemény formájában már hosszú ideje a politikai elitről kialakult folklór részét alkották, a lelepleződés ténye mégis azzal az újszerűséggel járt, hogy amit eddig a bírálat címzettjei könnyen az elfogult és/vagy irigy dilettantizmus megnyilvánulásának minősíthettek, az immár letagadhatatlan ténnyé vált. Az információ tehát önmagában nem hordozott „hírértéket”. Ez sokkal inkább elmondható volt arról a szituációról, amely emez abszurd „coming out” után a politikai élet különböző szereplőinek reakcióiból épült fel.

Figyelemre méltó volt a lelepleződött miniszterelnök és a „becsapott” baloldali szavazók reakciója. Az előbbi nem sok jelét mutatta annak, hogy megítélése szerint valami olyan történt volna, amiért bocsánatot kellene kérnie.⁵ Az utóbbi pedig nem mutatott olyan reakciókat, amelyből arra lehetett volna következtetni, hogy elvárja a bocsánatkérést. Legalább ugyanilyen figyelemre méltó volt a jobboldali szavazótábor reakciója. A választási kampány során tapasztalt jobboldali retorika stílusa nehezen teszi elképzelhetővé, hogy mindannak dacára, ami a miniszterelnök személyéről elhangzott, az őt kritizálók alapvetően bizalommal tekintettek Gyurcsány Ferencre. Éppen ezért azoknak a választópolgároknak a morális felháborodása, akik már az ominózus hangfelvétel nyilvánosságra kerülése előtt sem bíztak a régi-új miniszterelnökben, csak úgy értelmezhető, hogy mintegy az „öntudatlan” baloldali szavazók nevében adtak

⁵ Sajátosnak tekinthető az a miniszterelnöki bocsánatkérés is, amely az események hatására (?) később mégiscsak megfogalmazódott. Ebben egyrészt csak a beszéd stílusa miatt történt bocsánatkérés (feltételezve talán, hogy a beszéd fogadtatását csak az állampolgárok esztétikai vonatkozású ízléscílesei befolyásolhatják). Másrészt úgy tűnhetett, mintha a miniszterelnök tavaszi önmaga nevében a bocsánatkérés alatti önmagát követte volna meg.

hangot felháborodásuknak. Ezt az értelmezést viszont valószínűtlenné tették azok a jobboldali megnyilatkozások, amelyekből arra lehetett következtetni, hogy a régi-új ellenzék szimpatizánsai nemcsak Gyurcsány Ferencsel, de a rá szavazó állampolgárokkal sem vállalnak morális közösséget.

Ebben a szituációban szólalt meg a köztársasági elnök, aki – szemben a politikai diskurzust uraló morális populizmussal és „amorális demokratizmussal” – amellet érvelt, hogy a demokráciának igenis vannak morális kritériumai, de ezek érvényesítése sohasem jogosíthatja fel a politikai közösség tagjait az alkotmányos keretek áthágására. Későbbi felszólalásai is értelmezhetők úgy, hogy a fentebbi alapgondolatot akarta kifejteni és érvényesíteni akkor, amikor a sokat vitatott cselekedetei igazolásakor arra hivatkozott, hogy az alkotmányban rejlő morális elvek szellemében cselekedett. Sólyom László érvrendszere olyan mértékben emlékeztetett a Kis János által felvázolt tételekre, hogy Debreczeni József kettőjük között egyenesen valamely rejtett politikai kapcsolatot feltételezett.⁶ Ez a hipotézis egyrészt igazsága esetén sem bírt volna különösebb jelentőséggel. Másrészt az érvrendszer egésze egy olyan ellenhipotézis lehetőségét hordozta magában, amely szerint a demokratikus politikát a személyes kapcsolatok és összeesküvések dimenziójában elgondoló publicista ott is konspirációt vél felfedezni, ahol az ilyen feltételezések a gyanúsítottak jóhiszeműségének elvitatásán túl másra nem igazán alkalmasak, hacsak nem az volt a cél, hogy valódi ellenérvek hiányában a vitapartner személyének hiteltelenítésével korrigálja saját ellenérveinek hiányosságát.

A két eltérő szerepben megnyilatkozó „rendszerváltó” szellemi rokonságára talán az is elegendő magyarázat, hogy a harmadik köztársaság intézményrendszereit mind a ketten részben a saját művüknek is tekinthetik. Ez a „személyes elfogultság” talán könnyebben megmagyarázza azt a jelenséget, hogy Sólyom László és Kis János egyaránt a rendszerváltás pozitív eredményeinek védelmében érdekeltek, és ennek útjait keresik. Az, hogy miért jutottak hasonló eredményre, már izgalmasabb kérdés lehet, de a jelen tanulmányban nem foglalkozom ezzel a problémával. Ez a kérdés elsősorban tudásszociológiai, és nem politikai filozófiai módszertant tenne szükségessé. Ugyanakkor jellemző, hogy Sólyom László és Kis János tevékenységének megítélése ugyancsak hasonlóvá vált. Álláspontjaik többnyire értetlenséget kifejező reakciókat eredményeztek, és ebből következően elszigetelődés várt rájuk. A köztársasági elnök ugyanakkor megkapta még az önjelölt morális fenomén „kitüntető” titulását is, bár talán ebben is osztoznia kell Kis Jánossal, akit szintén illettek már a morális hübrisz vétkének vádjával.

Jogosultak-e az előző vádak? Úgy gondolom, hogy nem. Ennek legfontosabb okát abban látom, hogy a kritikákat megfogalmazók nem veszik figyelembe (véletlenül vagy tudatosan), esetleg félreértik (véletlenül vagy tudatosan) azt a perspektívát, amelyből Sólyom László és Kis János az őszi eseményekkel kapcsolatos állásfoglalásaikat kinyilvánították. A vitatott álláspontok

⁶ Debreczeni József, 2006d.

megértése érdekében arra a kérdésre kell válaszolni, hogy milyen kapcsolat lehet egy demokratikus politikai rendszer alkotmányos elvei és morális fundamentuma között. A továbbiakban ezért egyrészt rekonstruálom Kis János – témához kapcsolódó – érvelésének egy részét, másrészt megkísérlem azt kiegészíteni. (Ha törekvéseim közben azokat a címkéző vádak is sikerül semlegesíteni valamilyen mértékben, amelyek önjelölt erkölcsi fenoménként aposztrofálták Sólyom Lászlót és Kis Jánost, akkor többet értem el, mint ami eredeti szándékom volt.)

III.

Ha azt a kérdést vizsgáljuk, hogy a demokratikus politikai berendezkedésnek vannak-e erkölcsi alapelvei, akkor figyelembe kell venni azt a tágabb kontextust is, amely a modern társadalmak összességében meghatározza az aktuális uralmi rendszer legitimitásának feltételeit. A politikai közösségek racionalizálódása elválasztotta egymástól az átalakuló társadalmi gyakorlatok és a tradicionális normarendszerek nagy többségét.⁷ Ez a változás a morális kérdésekben gyakorolt egyéni autonómia kibontakozását is lehetővé tette, hiszen a tradicionális társadalmi kötelekeket felváltó modern szociális kapcsolatok hálózatának fennmaradásához már nem volt szükség arra, hogy az egyén éppen aktuális közössége kikényszerítse egy partikuláris érvényességű értékrend követését. A társadalmi gyakorlatok és a tradicionális normák szétválásából következően úgy tűnhetett, hogy (a politikum területén, ahol továbbra is szükség volt az integráció elveinek egyéni interiorizálására) a politikai közösségek integrációját biztosító normák érvényességét csak a morális ítéletalkotás területén gyakorolt egyéni autonómia ellenére lehet fenntartani.⁸

A autoritás és autonómia modern konfliktusának feloldására több kísérlet is született. Az egyik legfontosabb, a republikánus stratégia szerint a modern társadalmi gyakorlatot csak egy olyan politikai struktúrával lehet összeegyeztetni, melynek autoritása szintén racionalizált. A politikai közösség racionalizálása ugyanakkor maga után vonja, de egyúttal feltételezi is az individuális moralitás ésszerűsödését. A morális autonómia autentikus formái racionálisak, és azért lehetnek azok, mert a racionalizált közhatalom azzá teszi őket. A modern politikai intézmények autoritását megalapozó legfontosabb alternatív elképzelés a liberális stratégia. A liberalizmus szerint nem lehetséges és nem is szükséges ilyen szoros kapcsolatot teremteni a privát erkölcs és a közösségi autoritás ésszerűsödésének folyamata között. Ebből következően nincs szükség a morális autonómia gyakorlatainak „varázstalanítására” sem.⁹

⁷ Hayek, F., A., 1996. 17–39.

⁸ Wolff, R., P., 1998. 132–140.

⁹ Hayek, F., A., 1996. 17–18. Hayek szerint a republikánizmus konstruktív racionalizmusa vallásellenes, a liberalizmus viszont nem.

Az autonómia és az autoritás konfliktusa anélkül is feloldható, hogy az utóbbinak biztosítanánk elsőbbséget és/vagy az előbbi radikális átalakítására törekednénk.¹⁰ Ezeknek a gondolatoknak logikus folytatása az a hipotézis, amely az autonómia és az autoritás konfliktusát akképpen próbálja semlegesíteni, hogy az állampolgárok morális indíttatású, felelős politikai tevékenységét megpróbálja szükségtelenné tenni.

A fentebbiekből következően a republikánus és a liberális elméleteket a pluralista társadalmi rend által kiváltott politikai kihívásokra adott egymással összeegyeztethetetlennek tűnő stratégiaként szokás értékelni. Kiinduló problémánk szempontjából a két stratégia különbsége abban is felfedezhető, hogy míg a republikánus elméletek szerint a legmodernebb demokratikus rendszereknek is szükségük van az állampolgárok erkölcsi indíttatású, felelős viszonyulására, és ezért a demokratikus rendszerek nem nélkülözhetik a morális igazolást sem, a liberalizmus elutasítja ezt a feltételezést. A liberális elképzelések szerint az erkölcsi azonosulás szükségtelenné tehető, mert a modern gazdasági körülmények között a politikai közösség tagjainak minimális önérdek-felismerő racionalitása elegendő a demokratikus intézmények autoritásának elismeréséhez. Abban az esetben, ha a liberalizmus és a republikanizmus fentebbi tételeinek szembeállítását elfogadjuk, akkor megválaszolatlanul kell hagynunk azt a kérdést is, hogy milyen feltételeket kell biztosítani a demokratikus politikai struktúra stabilizálódása érdekében. Éppen ezért célszerűnek tűnhet a fentebbi szembeállítás meghaladása. Ennek érdekében első lépésben a liberalizmus klasszikus republikanizmusellenes tételeit rekonstruálom.

IV.

A modern republikánus teóriákkal szemben megfogalmazott liberális ellenvetések legfontosabb megállapítása az, hogy a republikanizmus a pluralizmus tényéből következő értékkonfliktusokat a pluralizmus felszámolásával, a morális autonómia lehetőségének kiiktatásával akarja megoldani. Mire alapozható ez a kijelentés? A republikánus koncepció szerint a közjó a politikai közösség pozitív szabadságával, az öndetermináció elvének érvényesülésével azonos. Az önrendelkezés elvének feltétele az, hogy az autonóm akaratok összeegyeztetésére az önkéntes együttműködés keretei között legyen lehetőség. Ennek a feltételnek az érvényesüléséhez pedig az szükséges, hogy ne csupán a közösség tagjainak empirikus akarata valósulhasson meg, hanem azok a normák is, amelyek biztosítják a szemben álló akaratokat összeegyeztető együttműködést. Az empirikus akaratok egyszerű összegzéséből ezek a normák nem vezethetők le. Ennek oka, hogy abban az esetben, ha csak az egyéni érdekekre alapoznánk az együttműködés szabályait, meg kellene válszalnunk a következő kérdést: Miért részesítse előnyben az önző érdekeit

¹⁰ Kis János, 2004. 38.

követő egyén az együttműködés olyan típusait, ahol a kooperáció terheit a közösség többi tagjához hasonló mértékben kell viselnie, ha az együttműködés olyan formáit is választhatja, ahol a kooperáció előnyeit a terhek vállalása nélkül is élvezheti? Mivel ez a kérdés megválaszolhatatlannak tűnik, ezért az önrendelkezés republikánus értelmezése csak azt követően valósulhat meg, ha az empirikus akaratok összehangolt érvényesülését biztosító normák már az egyéni motiváció részévé váltak.

Miképpen biztosítható, hogy a politikai közösség tagjainak együttműködését megalapozó normák követése az egyéni akarat integráns részévé válhasson? A kíváncsú célt akkor érhetjük el, ha elfogadjuk két hipotézist. Egyrészt abból kell kiindulni, hogy az egyéni szabadság ügye a politikai közösség együttműködése által megvalósítható szabadság ügyével azonos. Másrészt bizonyítottnak kell tekinteni, hogy racionális motivációk alapján egy autonóm egyén nem akarhatja saját szabadságának a felszámolását. Ha a két fentebbi előfeltevés érvényes, akkor annak a következtetésnek is igaznak kell lennie, amely szerint egy autonóm egyén ésszerűen nem akarhatja az együttműködés által megalapozott pozitív szabadság felszámolását sem. Ebből következően ugyanez az individuum az együttműködést megalapozó normák érvényesülésének korlátozását sem akarhatja racionálisan.

A fentebbi gondolatmenet legfontosabb hiányossága, hogy nem tér ki a racionális motiváció tartalmának meghatározására. Ebből következően, amikor kijelentjük, hogy ésszerűen nem akarhatjuk szabadságunk felszámolását, illetve megállapítjuk, hogy ez a szabadság csak a kooperáció útján valósítható meg, akkor az ésszerűség kritériumait az együttműködés szabályainak követésével kell azonosítanunk.¹¹ Az előző gondolati művelet következtében az egyéni akaratnak azok a típusai, amelyek nem a politikai közösség fenntartására irányulnak, elveszíthetik racionális minőségüket. Másrészt, abból következően, hogy az együttműködés csak akkor tartható fenn, ha szabályai mindenkire egyaránt érvényesek, az egyén racionális akaratának a mindenkire érvényes szabályok követésére kell irányulnia.

A republikánus gondolatmenet azonban nem áll meg ezen a ponton, és a liberális kritika szerint ez az oka a republikanizmus legfontosabb negatívumainak. A fentebbi tételek ugyanis antropológiai előfeltevések szintjére emelkedhetnek. Ha az egyéni akarat csak akkor lehet hű önmagához, ha a szabadságra irányul, akkor az egyéni szabadság nélkülözhetetlen feltételét (az egyén racionális akaratát) az egyéni akarat autentikus formájaként kell értelmeznünk. A pozitív szabadság mindenkire érvényes szabályainak követése nem csupán a racionalitás egyetlen megnyilvánulási formájaként fog megjelenni, hanem az egyéni akarat egyetlen autentikus formájaként. Ebből eredően a kooperációs szabályok követésének kikényszerítését már nem csupán az egyének hosszabb távú érdekeire hivatkozó érvelés avathatja legitimé. A kollektív érvényességnek tekintett normák érvényesítése így nem csupán a közhatalom lehetséges

¹¹ Rawls, John, 1997. 30–36.

céljainak egyikeként nyerhet értelmet, hanem a racionalitásától megfosztott empirikus egyéni akaratot opponáló autentikus egyéni akarat szükségszerű megnyilvánulásaként.¹²

A fentebbi gondolatmenet következménye a „szabadságra kényszerítés” paradox tételének igazolása. A republikánus közösség leglényegesebb ellentmondását az önrendelkezés szabadságát megvalósító politikai közösség létrehozásának feltételrendszere, illetve a megvalósítandó célok között fedezhetjük fel. Az együttműködés szabályainak elfogadása érvényteleníti a kooperációs elvektől függetlenül megfogalmazott egyéni célokat, ugyanakkor azt ígéri, hogy az így létrehozott közösségben az egyén változatlanul csak önmagának fog engedelmesskedni. A keletkezett ellentmondás csak akkor oldható fel, ha elfogadjuk, hogy a politikai közösség létrejötté az emberi természet átalakulásával jár együtt. Ennek a hipotetikus állításnak az alapján az együttműködés szabályainak kikényszerítése nem más, mint a pozitív szabadság körülményei között kibontakozó autentikus emberi állapot érdekeinek érvényesítése.¹³

Abból következően, hogy az egyén autentikus akarata nem lehet más, mint az autonóm politikai közösség akarata, nem csupán az egyéni autonómia és az értékpluralizmus jelenségeit kell elutasítanunk, hanem az állam morális semlegességének szükségességét valló liberális normákat is. Ha elfogadjuk, hogy az autentikus egyéni akarat nem kerülhet soha ellentmondásba önmagával, és az egyén autentikus akarata az irracionális empirikus vágyakkal szemben álló kollektív akarattal azonos, akkor a kollektív erkölcsiség kikényszerítése, a polgárok erkölcsi nevelése lehet a politikai hatalom egyetlen legitim célja. A közhatalom feladata nem korlátozódhat azoknak a törvényeknek a betartatására, amelyek az egyéntől csupán a törvények iránti lojalitás demonstrálását várják el. A republikánus felfogás szerint az állam elfogadottsága olyan erénykötelességek érvényesítését is feltételezi, amelyek az egyének erkölcsi tökéletesedését, illetve mások boldogságának kötelességgel való szolgálatát is kikényszeríthetővé teszik.

További ellentmondást eredményezhet az a lehetőség is, hogy ha az emberek közötti viszonylatokban élvezett szabadság ügyének érvényessége teljes mértékben függetlenedhet az egyéni jólét és a társadalom instrumentális céljaitól, akkor ezzel valamiféle republikánus arisztokrácia kialakulása előtt nyitunk utat.¹⁴ A morális egyenlőség elvét felülíró perfekcionista politika szükségszerű eredménye azoknak a polgároknak a támogatása, akik esetében az empirikus akarat már azonos a mindenkire érvényes moralitással, szemben azokkal, akiknél ez az összhang még csak a lehetőségek tartományában létezik. Ezek a következmények ugyanakkor nem csupán a morális egyenlőség normájával tűnnek összeegyeztethetetlennek, hanem a modern tömegdemokráciák kikerülhetetlen adottságait is figyelmen kívül hagyják.

¹² Berlin, Isaiah, 1990. 361–368.

¹³ Ludassy Mária, 1991. 12–14.

¹⁴ Vajda Mihály, 2004.

V.

Az előzők során felvázolt kritikai értelmezésekkel szemben a republikánus eszmerendszer kritikájának egy olyan változata is létezik, amely nem veti el radikálisan a politikai erények érvényesítésének szükségességét. Ez a kritika nem kérdőjelezi meg a republikánus erények fontosságát, csupán érvényességük területének korlátozását látja szükségesnek. Ez a korrigált republikanizmusértelmezés többek között jogosnak tartja azt a republikánus tételt is, amely megkérdőjelezi, hogy pusztán a modern társadalmi viszonyok szabályozásával alapján lehetséges volna életképes politikai közösséget létrehozni. Ennek okát abban jelöli meg, hogy a modern közösségek nyilvános szférájában megjelenő konfliktusok jelentős része nem redukálható az egyéni érdekek összeegyeztethetlenségére. A pluralista társadalmak egyik meghatározó sajátossága az eltérő életformák együttélése, ezért elkerülhetetlenek az alternatív életcélokból következő értékválasztások közötti konfliktusok. Abból a tételből, amely szerint a morálisan igazolható egyéni célok nem mondhatnak ellent a mindenki által elismert erkölcsi fenomen: a főhatalom akaratának, nem vezethető le feltétlenül az erőszakot igazoló perfekcionizmus. Az előbbi tétel értelmezései közül csak az egyik mondja azt, hogy a főhatalom és az egyén céljai közötti konfliktus esetén az utóbbiak korlátozása legitim. A kérdéses tételt úgy is értelmezhetjük, hogy a morális igazolás republikánus koncepciója csak az egyének morálisan védhető céljai közötti ellentmondás lehetőségét tagadja.¹⁵

Ez az értelmezés nem cáfolja a morális pluralizmus létét, csupán azt kérdőjelezi meg, hogy a végső értékek konfliktusa racionálisan feloldhatatlan lenne. Ebből következően az értékek harmóniáját megvalósító republikánus közösség-koncepciókból nemcsak az erénykövető magatartás kikényszerítése, hanem a nyilvános, racionális vita kitüntetett szerepének igazolása is levezethető. Ez a következtetés persze csak akkor tartható fenn, ha választ tudunk adni arra a kérdésre, hogy miképpen alapozható meg a közösség tagjainak igaz ítélete, miképpen érhető el, hogy a politikai közösség a közjó helyes értelmezését alakítsa ki. A racionális vita kitüntetett szerepét éppen az magyarázza, hogy megoldhatóvá teszi a helyes morális célok kiválasztásának ismeretelméleti problémáját. A politikai közösség célja és létének legitimációs alapja ebből következően a nyilvános vita feltételeinek kooperatív biztosítása lesz.¹⁶

A republikánus koncepciónak ez az olvasata ugyanakkor újból felveti azt a kérdést is, hogy külső kényszer hiányában milyen motiváló erők biztosíthatnák a kollektív érvényességű normák követését. Megfelelő válasz nélkül ugyanis arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a republikánus modell elsődleges problémája nem a nép erkölcsi felemelését célzó erőszak lehetséges igazolása,

¹⁵ Kis János, 2000. 17–53.

¹⁶ Uo. A helyes magatartási szabályok követésének kikényszerítése ebben az esetben csak akkor lehetséges, ha kizárjuk a nyilvános vita feltételeinek mibenlétéről folytatott metavita lehetőségét, de ezt a kérdést most nem tárgyalom.

hanem az, hogy túlzott mértékű egyéni felelősségvállalást, polgári öntudatot feltételez.¹⁷ Ha nem fogadjuk el, hogy egy republikánus közösségben az emberi természet radikálisan gyors javulásával számolhatunk, akkor az egyéni autonómia elve morálisan igazolhatatlanná teszi a túlzott mértékű egyéni áldozatvállalás elvárását. Azt a nehézséget sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ha a közjó mibenlétét illetően nem alakult ki általános egyetértés, akkor lehetetlen elválasztani egymástól az egyéni érdekeket és az individuális morálkonceptiókat. Az ilyen állapot pedig szinte lehetetlenné tenné, hogy a morális kérdések tekintetében bármikor egyetértés alakulhasson ki.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a liberális kritikának két típusát különíthetjük el. Az egyik politikailag kockázatosnak tartja a republikánus stratégiát. A másik ezt nem osztja, de felhívja a figyelmet a republikánus modell érvényesülésének korlátozottságára.¹⁸ Az antirepublikánizmus első változatát lényegében a republikánizmus azon olvasata cáfolja, amely a deliberáción alapul. A republikánus modell kritikájának második változata ezzel szemben összeegyeztethetőnek tűnik a deliberációval. Eszerint a nyilvános és racionális vita lehetőségének biztosítása fontos motívuma a demokratikus politikai berendezkedéseknek, de önmagában nem elégséges annak fenntartására. A deliberatív szféra csak akkor működőképes, ha azoknak a normáknak a motiváló erejét – amelyek személyes érvényessége függ a normakövetés általános mértékétől – kiegészítjük az önérdek hasonló következményeket eredményező motivációival. Mivel a második változat központi tézise a *közvetett motiváció* stratégiája, ezért a döntő kérdés az, hogy a deliberáció elve és a *közvetett motiváció* tézise összeegyeztethető-e. A kérdés megválaszolásához részletesen meg kell vizsgálni a *közvetett motiváció* tézisét, illetve azokat az antropológiai előfeltevéseket, amelyek a tézis érvényességét igazolják.

VI.

A *közvetett motiváció* elmélete szerint az erénykövető magatartás pusztán elvárásánál vagy kikényszerítésénél hatékonyabb módszer annak bizonyítása, hogy egy visszaélés nem csupán morálisan kárhozatos, de az azt elkövető egyén érdekeire is hátrányosan hat. Az állam és a társadalom funkciója éppen ezért nem a romboló szenvedélyek elnyomása, hanem olyan intézményrendszer kialakítása, amely civilizálja ezeket a vágyakat.¹⁹ Ennek a gondolatnak a kialakulása a kormányzás művészetének tökéletesítését célzó törekvésekre vezethető vissza. Ezek a programok, azonkívül, hogy erősen antirepublikánus színezetűek voltak, a kötelességelvű cselekvés transzcendens alapjainak kiiktatására is törekedtek. Ennek érdekében az emberi természet azon sajátos-

¹⁷ Kis János, 2000. 17–53.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Kis János, 2000, 2004. 60–65, 91–98.

ságainak feltárására irányultak, amelyek a morális motivációk nélkül is szilárd hatalmi viszonyrendszer kialakítását tehették lehetővé. A realiztikus irányú antropológiai vizsgálatokat a modern érdekfogalom kialakítása szolgálta. Ehhez egyrészt arra volt szükség, hogy azonosíthatók legyenek azok a vágyak, amelyek a megfontolt racionalitással párosulva is érvényesülhettek. Másrészt a romboló szenvedélyek és a morális előírások tradicionális ellentétét a vágyak irracionális és racionális típusainak szembeállításával kellett felváltani. Ebből következhetett az a feltételezés, amely szerint a kormányzat céljait leginkább az értelmes önzés, az egyéni érdek érvényesítésének kihasználása szolgálhatja.²⁰

A kormányzat tökéletesítésének törekvése az uralkodói tevékenység szekularizált mércéinek kidolgozását is szükségessé tette. Ez a szükséglet szintén a vágykielégítés ésszerű útjainak a preferálását motiválta. A felvilágosult és hatékony kormányzati tevékenység lehetőségét arra a képességre vezették vissza, amely utat nyit az önérdek, az ésszerű önzés útjainak felismerésére és követésére. Az érdek újfajta fogalmát elsőként a hatalmi elit vonatkozásában alkalmazták. Csak miután ezen a területen elfogadást nyert, kezdett átalakulni az érdekfogalom szemantikai tartalma. Egyrészt már nemcsak az arisztokratikus tevékenységek vonatkozásában használták, hanem egyre inkább a közrendű személyek gazdasági tevékenységének leírására. Másrészt – az előző változóból következően – egyre ritkábban említették az összes szenvedély vonatkozásában. Az érdekelvű cselekvés jelentése mindinkább a birtoklási vágyra szűkölt. A kapzsiság vágyának legitimálása ugyanis azzal az előnnyel járt, hogy azonosíthatóvá vált az a szenvedély, amely a leghatékonyabban felhasználható a többi vágy romboló hatásának ellensúlyozására.²¹

Az egyéni és a közösségi célok összeegyeztetését igazoló gondolatok sikerét az érdek fogalom használatának általánossá válása eleve önmagában hordozza. Ha az egyéni és a közösségi célok kapcsolatát az érdekfogalom alapján vizsgáljuk, akkor minőségük tekintetében nincs közöttük lényeges különbség. Függetlenül attól, hogy az egyén vagy a közösség érdekéről van szó, működésüket mindkét esetben a kiszámíthatóság jellemzi. Ebből következően az individuális és kollektív érdekek összevetése nem csupán azt a lehetőséget rejtette magába, hogy vagy az egyén, vagy a közösség céljai valósulnak meg, hanem a közös nyereség esélyét is. A kiszámíthatóság mint jellemző azért bizonyult különösen hasznosnak, mert az egyének erénykövető magatartásra – abból következően, hogy azt csak a „korlátozott nagylelkűség” motiválhatja, és ezért csak kiszámíthatatlanul érvényesülhet – nem lehetett szilárd politikai berendezkedést építeni.²² A közös haszon realizálhatósága először a modern gazdasági struktúrák területén volt tapasztalható. A magánemberek gazdasági érdekeinek érvényesülése olyan többszereplős játszmák kialakulásával kecsegtetett, ahol nem kizárólag a szem-

²⁰ Hirschman, Albert, 1998.

²¹ Hirschman, Albert, 1998. 38–63.

²² Kis János, 2000, 2004. 61–63.

ben álló felek érdekeinek kiegyensúlyozása lehetséges. A kölcsönös függés állapota – a közös nyereség egyik típusaként – a kapcsolattartási formák civilizálódását is elindíthatta.²³

A kereskedelem erkölcsöket szelídítő hatására legkövetkezetesebben talán Montesquieu hivatkozott. Ő fogalmazta meg azt a tételt, amely szerint a kereskedelem nemcsak az áruk cseréjét jelentheti, hanem az ellenségből barátta válás folyamatát is.²⁴ Az ekként értett civilizálódási folyamat azonban nemcsak az államok közötti viszonyok normalizálódását eredményezhette, hanem az államon belüli hatalmi visszaélések lehetőségét is korlátozta. A kereskedelmi tevékenység kibővülése és az alattvalók anyagi gyarapodása szükségessé tette, hogy a bölcs kormányzás már ne csak a tekintélyre támaszkodó hatalmi aktusokban, hanem a jólét növelésében mutakozzon meg. A bölcs uralkodónak elsősorban nem azért kell a hatalmi visszaélésektől tartózkodnia, mert azok ellenkeznek a morális előírásokkal, hanem azért, mert az saját érdekeire is károsan hat. Sir James Steuart – a skót felvilágosodás kiemelkedő alakja – Hobbest követve abból indult ki, hogy a fejedelem hatalmának forrása a nép ereje. Márpedig ha az uralkodó hatalma az alattvalók jólétének függvénye, akkor a fejedelemnek nem lehet érdeke a magángazdaságok helyzetét negatívan befolyásoló önkényes és kiszámíthatatlan cselekedetek végrehajtása sem. Abból következően, hogy a fejlett államok kölcsönös függésen alapuló gazdasági élete bonyolult rendszert alkot, a gazdagság (és így a hatalom) növelése csak a rendszer törvényeinek ismeretén alapuló, „szakszerű” beavatkozás lehetőségét engedheti meg. Az uralkodó funkciójának ezért hasonlóvá kell válnia egy óraszerkezet megfelelő működését kontrolláló mesterember szerepéhez.²⁵

Innen már csak egy lépést kellett tenni ahhoz a fiziokrata gondolathoz, amely szintén a gazdaság mechanikus felfogásából indult ki, a beavatkozás szükségességét azonban tagadta. A fiziokraták szerint a gazdaság gépezetként működik ugyan, de valójában önműködő gépezet, és ezért nincs szükség a beavatkozásra. Az igazi probléma az, hogy a komplex gazdasági mechanizmusok kialakulása önmagában nem garantálhatja az uralkodó azon képességeinek kibontakozását, amelyek valódi érdekeinek felismerésére vezetnek. Saját érdekeinek belátására csak a felvilágosult uralkodó alkalmas.²⁶ Ebből a perspektívából a *közvetett motiváció* tézise akár működésképtelennek is nyilvánítható. Ha az önérték érvényesülése annak függvénye, hogy a politikai szereplők képesek-e felismerni azt, akkor korántsem olyan egyértelmű, hogy az egyéni érdek megfelelő útjainak támogatása automatikusan a közhaszon érvényesülésével és a politikai viszonyok civilizálódásával járhat együtt.²⁷ Az érdek felis-

²³ Hirschman, Albert, 1998. 67.

²⁴ A fentebbi nézet 20. századi képviselőjének tekinthető F. A. Hayek is, aki szintén a kereskedelemnek az univerzális érvényességű udvariassági szabályok elterjedésére gyakorolt pozitív hatását emelte ki. Hayek, F., A., 1996. 17–39.

²⁵ Hirschman, Albert, 1998. 79–95.

²⁶ Hirschman, Albert, 1998. 104–107.

²⁷ Kis János, 2004. 77–78.

merését lehetővé tevő egyéni képességek kibontakozása éppen olyan esetleges, mint azoknak a morális képességeknek a kialakulása, amelyeket az egyéni érdeket felhasználó intézmények hivatottak kiváltani. Éppen ezért a *közvetett motiváció* módszere semmivel sem eredményesebb, mint a politikai erények megvalósításának törekvése. Adam Smith, a *közvetett motiváció* tézisének legismertebb alkalmazója is hasonlóan gondolkodott, és ez korántsem jelent ellentmondást. Smith csupán arra a veszélyre kívánta felhívni a figyelmet, hogy az érdek fogalmának általánossá válása nem csak a romboló szenvedélyek megfékezésére alkalmas. A gazdasági gyarapodás vágya nem eredményezi feltétlenül a hatalom, a dicsőség és a becsvágy „arisztokratikus” bűneinek el-
lensúlyozását. Bizonyos esetekben ezek eszközévé is válhat.²⁸

VII.

A gazdasági fejlődés politikai hatásait tekintve egymástól eltérő előjelű hipotézisek megfogalmazására volt mód. A *közvetett motiváció* tézisének megfelelően lehetett azt állítani, hogy a közjó követése nemcsak a morál parancsa, hanem az egyéni érdek érvényesítésének közvetett következménye is lehet. Ugyanakkor az a gyanú is megfogalmazódott, hogy a *közvetett motiváció* tézise önmagában semleges, és talán nem is ad elegendő garanciát a politikai szereplők racionalizálására. Éppen ezért szükségesnek tűnt, hogy a gazdasági szereplők közvetlen politikai eszközökkel is védjék érdekeiket. Ez ismét felértékelte a politikai önrendelkezés és a republikánus minták szerepét.²⁹

Ezeket a felismeréseket Adam Ferguson az elsők között fogalmazta meg. Ferguson egyrészt megismételte a republikánizmus klasszikus tételeit. Eszerint a kereskedelem haszonelvű szemlélete felbontja a hagyományos társadalmakat összekötő szolidaritás kötelékeit, és ez pótolhatatlan veszteséget jelent. Sokkal fontosabb azonban az a megállapítása, hogy a kereskedelem civilizáló hatása nem csak az önkényuralom felszámolását eredményezheti, azzal ellentétes folyamatokat is elindíthat. A megszerzett vagyon biztonságáért érzett aggodalom ugyanis akár a zsarnokság új típusainak felemelkedéséhez is vezethet. Abból, hogy a gazdaság bonyolult szerkezetének működése nyugalmat, rendszerezettséget és kiszámíthatóságot igényel, levezethető a hatalom szeszélyes intézkedéseinek kritikája, de a megfelelő feltételek biztosítását megvalósító autoriter berendezkedés legitimációja is. A gazdaság harmonikus működését – az uralkodói önkényen kívül – a politikai akaratérvényesítés birtokában lévő „felelőtlen”, „tájékozatlan”, „éretlen”, „megtéveszthető” laikus állampolgári indulat is zavarhatja. Ebből következően az utóbbi korlátozása is legitim politikai cél lehet.³⁰

²⁸ Hirschman, Albert, 1998. 111–119.

²⁹ Kis János, 2004. 66–79, 103–116; Constant, Benjamin, 1997. 237–260.

³⁰ Hirschman, Albert, 1998. 129–130.

A magánérdek primátusának hangsúlyozása ugyanakkor azzal a veszéllyel is fenyegethet, hogy a szabaddá vált polgárok – egyéni gyarapodásuk érdekében – elhanyagolják politikai jogaik gyakorlását. Tocqueville szerint ebben az esetben is a fentebbi variációhoz hasonló következménnyel kell szembesülnünk: a zsarnoki uralom kialakításának lehetőségével. Az előző megfontolások miatt vált kétséggé, hogy a hagyományos köztársasági szellem felváltása az érdekelvű cselekvéssel valóban segíti-e az autonómia fenntartásához szükséges normák érvényesülését. Ugyanakkor az a kérdés is megfogalmazódott, hogy a politikai jogok gyakorlása lehetséges-e egyáltalán valamely – a haszonelvűséget meghaladó – szellemiség létezése nélkül.³¹ Továbbá azt is figyelembe kellett venni, hogy ha a politikailag káros szenvedélyek kibontakozására elsősorban a lét-fenntartás szükségleteitől független arisztokrácia körében volt lehetőség, akkor a közrendűek gazdasági lehetőségeinek bővülése akár az amorális szenvedélyek újbóli elterjedését is eredményezheti.³²

Ezeknek a megfontolások az alapján arra a kérdésre, hogy a deliberáció gyakorlata és a *közvetett motiváció* tézisének alkalmazása összeegyeztethető-e, tagadó választ kell adnunk.³³ Ha a *közvetett motiváció* tézisében használt érdekfogalom legitimálása nem eredményezheti egyértelműen a társadalmi gyakorlatok civilizálódását, akkor arra sincs garancia, hogy méltányosságon alapuló kommunikáció feltételeit a *közvetett motiváció* stratégiájának segítségével érvényesítsük. A *közvetett motiváció* eredeti célja az uralkodás művészetének tökéletesítése volt. Eszköze a politikailag destruktív szenvedélyeket ellensúlyozó, instrumentalizálható érdek fogalma. Az érdekfogalom használata tette lehetővé az alattvalókat és az uralkodót egyaránt racionalizáló önműködő hatásmechanizmus elképzelését. A *közvetett motiváció* és a deliberáció gyakorlata azért is ellentétes egymással, mert az előbbi személyiségképe instrumentális, az utóbbié ellenben autonómiaelvű. Az ellentmondás oka nem az, hogy a deliberációs gyakorlatoknak ne lehetnének olyan szereplői, akik eszközként használják a diskurzus többi résztvevőjét. Sokkal inkább az a probléma, hogy a deliberáción és a *közvetett motiváción* alapuló stratégia összeegyeztetése során választ kellene adni arra a kérdésre, hogy az egyenlőnek tekintett felek párbeszédében monopolizálható-e a többi résztvevő jó szándékú manipulálásának joga.³⁴ Nehezen képzelhető el, hogy egy olyan közösség, amely egy ilyen kérdésben képes lenne konszenzusra jutni, rászorul-e egyáltalán a konszenzusteremtés képességét fejlesztő „politikai nevelésre”. Ezzel szemben az olyan szituációkban, amikor nem alakulhat ki konszenzus arról, hogy ki jogosult a deliberációs gyakorlat részeseinek manipulálására, a jóakarátú „civilizátorokat” csak személyes preferenciáik jogosíthatják fel a *közvetett motiváció* tézisének alkalmazására. A deliberáció folyamatá-

³¹ Hirschman, Albert, 1998. 133.

³² Hirschman, Albert, 1998. 134–135.

³³ Kis János, 2004. 101–102.

³⁴ Kis János, 2004. 77–78.

ban nem igazolt személyes preferenciák elfogadása ugyanis a deliberáció gyakorlatának egyetlen résztvevőjétől sem várható el.

Milyen következményei lehetnek annak, ha a nyilvános és racionális vita gyakorlata összeegyeztethetetlen a *közvetett motiváció* alkalmazásával? Az egyik lehetőség az, hogy választanunk kell a két stratégia között. Vagy a modern demokratikus berendezkedések deliberatív dimenzióit preferáljuk, és akkor el kell vetnünk a *közvetett motiváció* tézisé, vagy csak a politikai cselekvés pragmatikus elveinek tisztázására törekszünk, ekkor viszont nincs értelme a normaformáló diskurzusok mibenlétén elmélkedni. Az utóbbi lehetőség igazolása könnyen cáfolható. Ha kizárólag a politikumban érvényesíthető pragmatikus szabályok feltárásával foglalkozunk, akkor az egyéni döntés önkényére bízunk, hogy milyen célok megvalósítására irányulhatnak ezek az eszközök. Ha csak a célracionális kalkuláció politikai vonatkozásaival foglalkozunk, akkor semmit sem mondhatunk a demokratikus politika mibenlétéről. A normatív jellemzők vizsgálatának kizárólagossá emelése ezzel szemben azt a problémát veti fel, hogy megválaszolatlanul hagyjuk a kérdést, amely a normák érvényesülését eredményező folyamat tartalmi vonatkozásait feszegeti. A *közvetett motiváció* tézisének alkalmazására tehát mindenképpen szükség van.³⁵ Ez az ellentmondás csak akkor oldható fel, ha vagy a deliberáció gyakorlatáról vagy a *közvetett motiváció* tézisééről alkotott koncepcióinkat módosítjuk. A deliberációs gyakorlat átalakítása elegendőnek tűnhet a két elv összeegyeztetésekor felmerülő problémák kezelésére. A következőkben ezt a hipotézist kívánom cáfolni, majd kísérletet teszek annak bemutatására, hogy miképpen lehet módosítani a *közvetett motiváció* tézisé is.

VIII.

A deliberáció és a *közvetett motiváció* elvének harmonizálása több lehetséges úton is elérhető. Az egyik módszer szerint az instrumentális stratégiát nem kell módosítani, mert abba a deliberáció folyamata funkcionálisan beilleszthető. Ennek érdekében a deliberációs gyakorlatról alkotott elképzeléseinket kell módosítani. Kis János ezt a feladatot a *kettős hatás* tézisének alkalmazásával látja megoldhatónak.³⁶ A *kettős hatás tézise* szerint a deliberációs gyakorlat nem redukálható a morális kérdések nyilvános és racionális megvitatására. Ha figyelembe vesszük a nyilvános viták folyamatának hatásait, akkor észre kell venni, hogy a deliberációnak van egy instrumentalizálható dimenziója is, hiszen a résztvevők motivációiról is tájékoztat. A deliberáció autonómiaelvű gyakorlata tehát azért illeszthető be a *közvetett motiváció* instrumentális stratégiájába, mert kalkulálhatóvá teszi a politikai játszmák résztvevőinek jövőbeli cselekedeteit.

³⁵ Kis János, 2004. 74–77.

³⁶ Kis János, 2004. 106.

Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a *deliberáció* és a *közvetett motiváció* elve közötti cél-eszköz reláció fordított is lehet. Ha az egyéneket kizárólag az egyéni haszon maximalizálása motiválná, és ezért csak a *közvetett motiváció* alkalmazása élvezhetne elsőbbséget, akkor az együttműködés résztvevői csak az előnyök kihasználására törekednének, és ez hosszú távon aláásná a kooperációs normák érvényességét.³⁷ A *közvetett motiváció* elvének alkalmazása éppen ezért nem teszi lehetővé a morális érdekre irányuló hivatkozások teljes kiiktatását. Az instrumentális módszer alkalmazása valójában csak akkor lehet legitim és célravezető, ha a normakövető magatartás személyes költségeinek csökkentésére, illetve a normaszegés kockázatának növelésére irányul.³⁸

Kis János koncepciója az, hogy a demokratikus politikai struktúrában akkor helyes alkalmazni a *közvetett motiváció* tézisét, ha az alkalmas arra, hogy a közvélemény, a kritikusok, az ellenzék és a kormány többszereplőinek összjátékának eredményeként a demokratikus politikum erkölcsi minimuma valósulhasson meg.³⁹ Ezzel a felfogással szemben megfogalmazható az az ellenérv, amely szerint a demokratikus intézmények instrumentális megközelítése önmagában még mindig nem lehet elegendő garancia a politika morális kritériumainak érvényesülésére. Ennek oka, hogy a *közvetett motiváció* fentebbi modelljében a politikai elit és a politikai közösség közötti interakciók csak akkor érvényesíthetők a demokratikus politika erkölcsi kritériumait, ha a közösség – vagy egy stratégiai helyzetben lévő kisebb csoport – konszenzusa már eleve magában foglalja az erkölcsi minimum elveit is. Abban az esetben viszont, ha ez a feltétel mégsem adott, ha a politikai hatóerővel bíró konszenzus ellentmond a demokratikus politika erkölcsi kritériumainak, akkor ezt a feszültséget a *közvetett motiváció* tézisének alkalmazása sem oldhatja fel.⁴⁰ Az erkölcsi motívumok érvényesülését segítő instrumentális stratégia csak a politikai elit „belső használatú” hallgatólagos megállapodásainak kialakítására ösztönözhet. A motiváció irányának megfordítása – a politikai közösség motiválása a politikai elit által – elvi szempontok miatt tűnhet elképzelhetetlennek. A „népnevelő manipuláció”, legyen annak hátterében bármilyen nemes és jó szándék, összeegyeztethetetlen az egyenlő felek párbeszédével. Ezen a problémán az sem változtat, ha az instrumentális stratégiát a *kettős hatás* tézisével kombináljuk. A következőkben ezért azzal a kérdéssel foglalkozok, hogy a *közvetett motiváció* tézise játszhat-e pozitív szerepet abban a folyamatban, amely lehetővé teszi, hogy a *deliberáció* elvét a politikai eli-

³⁷ Kis János, 2004. 92–93.

³⁸ Kis János, 2004. 94–98.

³⁹ Kis János, 2004. 139–57.

⁴⁰ Véleményem szerint ezt a problémát Kis János koncepciója nem oldja meg. Bebizonyítja a *közvetett motiváció* elvére hivatkozó érvelések korlátozottságát, illetve a demokratikus politika erkölcsi minimumának szükségességét, de arra nem tesz kísérletet, hogy a demokratikus intézményrendszereknek az erkölcsi minimum kialakulásában játszott szerepét tisztázza.

ten kívüliek is elfogadják, és ez a közösség erkölcsileg helyes konszenzusának kialakulását eredményezze. Annak érdekében, hogy a *közvetett motiváció* tézise ne csak a morális egyenlőség már kialakult elveinek érvényesülését segítse, hanem azok létrejöttében is szerepet játsszon, felül kell vizsgálni a *közvetett motiváció* tradicionális verziójának igazolási alapját, a klasszikus érdekkoncepciót. A következőkben erre teszek kísérletet.

IX.

A *közvetett motiváció* tézisének vizsgálata során első lépésként érdemes figyelembe venni, hogy az csak a célracionális keretei között lehet működőképes. A célracionális akkor határozhatja meg döntéseinket, ha maguk a célok vagy a célok kiválasztását motiváló preferenciáink már adottak. Az egyéni döntés ebben az esetben csak az adott cél megvalósításához szükséges stratégiák közötti választásban nyilvánul meg. Az alkalmas stratégia kiválasztásának kritériuma általában a hatékonyság elve. Ebből következően a célracionális keretei között működő *közvetett motivációs* módszer hatóköre korlátozott. A demokratikus társadalmakban felmerülő morális konfliktusok teljes tartományának kezelésére nem alkalmas. Vannak olyan döntési szituációk is – amikor magukra a célok megválasztását motiváló preferenciáinkra kell reflektálnunk –, amelyekben a célracionális módszerei már nem használhatók. Az ilyen esetekben a kérdéses preferenciák közötti választást a jó életről alkotott elképzelések motiválják. Éppen ezért az egyéni döntést már nemcsak a hasznosságról, hanem a jóról alkotott elképzelések is befolyásolják. A jóról szerzett információink az egyéni identitás kialakulásának folyamata során formálódnak. A jóról alkotott koncepcióinknak ezért elsősorban az individuum számára kell legitimnek lenniük, érvényességük tehát nem terjedhet túl az individuum elismerésén.⁴¹

A fentebbiekből következően a célokat meghatározó preferenciáink vagy az azokat determináló identitásprogramok konfliktusában nem alkalmazható a célracionális döntési mechanizmus. Mivel az ilyen koncepciók érvényessége nem függetlenedhet az egyén elismerésétől, ezért konfliktusaik esetén interszubjektív érvényességű elveket kell alkalmaznunk. Az utilitarianizmus szerint a célracionális megfelelő használata alkalmas lehet a személyes értékjavítások bírálatára. Ha az összemérhetetlen személyes preferenciák helyett a preferenciák érvényesülésének következményeit vizsgáljuk, akkor hatékony eszközt kapunk a morális konfliktusok kezelésére. Ez az eszköz a kárelv lesz, amely szerint semmilyen szubjektív életprogram nem korlátozható addig, amíg nem okoz kárt más szubjektumok életprogramjaiban.⁴² A morális konfliktusok természetében azonban arra figyelmeztet, hogy a következmények minőségének meg-

⁴¹ Habermas, Jürgen, 2001. 220.

⁴² Kis János, 1997. 40–45.

ítélése nem függetleníthető az ítélő személy értékválasztásaitól és identitás-programjaitól. Az ilyen esetekben attól függően, hogy az egyének vitapozícióját milyen értékválasztás határozza meg, az individuális érdekek összemérhetetlen formákban realizálódhatnak.⁴³ Ebből következően a haszonelvű megoldást csak akkor alkalmazható egy politikai közösségen belül, ha annak a közösségnek az értékhierarchiája egységes.⁴⁴ Az értékhierarchia homogenitása esetén az egyéni cselekvés kérdései „csupán” a cél-eszköz viszonyrendszer által meghatározott hatékonyság problémáira korlátozódnának.

A morálisan autonóm személy tehát három különböző módon kerülhet döntési helyzetbe. A célracionalitás csak a lehetséges szituációk egyikében alkalmas módszer az egyéni autonómia érvényesítésére. A másik két esetben a racionális döntés alternatív formáira van szükség. Azok a törekvések, amelyek a célracionalitás kritériumait a morális konfliktusok területén is alkalmazni kívánják, vagy kudarcra vannak ítélve, vagy csökkentik az autonómiát. Abból következően, hogy a pragmatikus ésszerűség kritériumainak megfelelően kialakított antropológiai előfeltevések nem összeegyeztethetők a morális egyenlőség és autonómia tézisével, egy alternatív szubjektumkonceptióra van szükség. Felül kell vizsgálni a politikai realizmusnak azokat a klasszikus téziseit is, amelyek megalapozzák a *közvetett motiváció* stratégiáját.⁴⁵ Az a lehetőség, hogy a morálisan egyenlő és autonóm személyek három különböző típusú szituációban kényszerülhetnek döntéseik racionális indoklására, felveti a kérdést, hogy milyen diskurzus teremt lehetőséget a racionalitás különböző dimenzióinak azonosítására. Ennek a kérdésnek a jelentősége akkor válhat különösen fontossá, ha figyelembe vesszük, hogy kialakulhatnak „hibrid” racionalitások is. A célracionális megfontolások gyakran a személyes identitás ügyével kapcsolatos diskurzusok formájában jelentkeznek, vagy morális kérdésként legitimálják magukat. Az a lehetőség is adott, hogy az identitásvizonyok tisztázatlansága morális konfliktusok formáját ölti.⁴⁶ Abban az esetben, ha fel akarjuk tárni ezeket a hibrid kategóriákat, akkor szükség van egy olyan metadiskurzusra, amely alkalmas lehet a racionalitás három dimenziójának felismerésére. Ha a *közvetett motiváció* szubjektumkonceptiójának egysége megkérdőjelezhető, akkor nem lehet a fentebb említett metadiskurzus hordozója sem. Ebből következően szükség van a kollektív racionalitás lehetőségeinek feltárására.⁴⁷ A deliberációs gyakorlat emberképe tehát differenciáltabb, mint a *közvetett motiváció* szubjektumkonceptiója, és ez a körülmény utat nyithat ahhoz, hogy – a kollektív észhasználat tartalmi kritériumainak felhasználásával – megalapozzuk a realista tézis és a *közvetett motiváció* alternatív értelmezéseit.

⁴³ Rawls, John, 1997. 43–49.

⁴⁴ Rawls, John, 1997. 49.

⁴⁵ Kis János, 2004. 42–60.

⁴⁶ Bibó István, 1986–1990 (1948). II. 685–706.

⁴⁷ Habermas, Jürgen, 2001. 221–229.

X.

A realista tézis újraértelmezése az érdekcélracionális fogalmának kibővítését igényli. Az érdek célracionális paradigmában használatos fogalma eredetileg azoknak a vágyaknak a csoportjára vonatkozott, amelyek összekapcsolhatók a racionális kalkulációval. Ezen vágyak legfontosabb jellemzője – szemben az irracionális motivációkkal – az, hogy kielégítésük összeegyeztethető. Ebből következően a racionalitás akár az egymással kombinálható vágyak érvényesüléseként is felfogható.⁴⁸ Ezen az értelmezésen lépett túl az a definíció, amely szerint a racionalitás minden esetben csak a szenvedélyek rabszolgája lehet.⁴⁹ Ebben az esetben az érdek fogalma is más jelentést nyer. Gyakorlatilag minden személyes preferencia érdekként határozható meg, hiszen a racionalitást eszközjelleggel nem teszi alkalmassá a preferenciák minőségének meghatározására. Ebből a racionalitásfogalomból következően a személytelen és racionális igazolási elveket tartalmazó morális érvelés lényege nem más, mint a személyes preferenciák elleplezése és érvényesítése. Morális kijelentéseink is csak az egyéni preferenciák kifejezéseként nyerhetnek értelmet.⁵⁰

Ez az interpretáció ugyanakkor tarthatatlan, hiszen a morális kijelentések használatakor azok interszubjektív érvényességére formálunk igényt. Az interszubjektív érvényességű morális elvek és a személyes preferenciák közötti kapcsolat csak annyit bizonyít, hogy a célracionális argumentációk során morális érveket is használhatunk. Az ilyen esetek a „stratégiai cselekvés” klasszikus esetei. A stratégiai cselekvés esetéről akkor beszélhetünk, ha az egyén nem kérdőjelezi meg a hivatkozásul használt morális elv interszubjektív érvényességét. Az ilyen szituációkban az egyén érdeke kettős. Egyrészt érdekelt az által hivatkozott elv interszubjektív érvényességéről kialakult közösségi konszenzus fenntartásában. Másrészt a hivatkozásul használt elv olyan egyéni értelmezését próbálja elfogadtatni, amely megfelelő eszköz lehet szubjektív céljai érvényesítéséhez.⁵¹

A deliberációs gyakorlatok fenntartásához szükséges normák érvényesülése tehát akár egyéni érdeké is válhat. Erre akkor van esély, ha nyitott a lehetőség a közösségi konszenzus által megalapozott elvek egyéni értelmezésére vagy az egyéni értelmezéseket kontroll alatt tartó elvekről folytatott metadiskurzus elindítására. Abban az esetben, ha a *közvetett motiváció* tézise által használt érdek fogalmát a fentebbi, kiterjesztett értelemben használjuk, akkor a deliberáció stratégiája összeegyeztethető a *közvetett motiváció* módszerével. A szükséges módosítás az egyéni érdek meghatározásakor használt racionalitásfogalom kibővítését foglalja magába. Az egyén érdeke nemcsak a célracionális eszközökkel érvényesített személyes preferencia lehet, hanem a morális konfliktusokat kezelő racionális diskurzus szabályainak szubjektív értelmezése, a „stratégiai cselek-

⁴⁸ Kis János, 2004. 55.

⁴⁹ Hume, David, 1976. 545.

⁵⁰ MacIntyre, Alasdair, 1999. 26–37.

⁵¹ Habermas, Jürgen, 2001. 89; Rawls, John, 1997. 429–439.

vés” is. A diskurzus közegében érvényesíthető identitásprogramok önmagukban is motiválhatják az egyént, de akár az individuális érdek megvalósításának eszközévé is válhatnak.

Az érdekfogalom módosítása lehetővé teszi a realista tézis átalakítását is. Eszerint a politikai szereplők nemcsak morális késztetések korlátozottsága miatt képtelenek az együttműködés normáinak követésére, hanem azért is, mert a kérdéses normák megfelelő értelmezésének szabályait nem lehet rögzíteni.⁵² Minden politikai szereplőnek lehetnek szubjektív értelmezésen alapuló koncepciói a politikai cselekvés kívánatos szabályairól. Ezt azonban sok esetben az egyéni érdek érvényesítése motiválja, és ezért elfogadottságuk csak korlátozott lehet. Ebből a tételből a *közvetett motiváció* tézisének átalakítása is levezethető. A realizmus módosított tézisének problémáit akkor kezelhetjük, ha támogatjuk a stratégiai cselekvés azon variációit, amelyek az interszubjektív érvényességű normák követését a cselekvő eredeti szándéka ellenére is biztosítják.

A *közvetett motiváció* tézisének módosítása a semlegesség tézisének átgondolását is szükségessé teszi.⁵³ A deliberációs stratégia elveinek követése ugyanis csak akkor válhat az egyén érdekévé, ha a nyilvános viták területéről nem lehet kizárni a jó életéről és az identitás kérdéseiről folytatott véleménycserét. A nyilvános viták értékvonatkozásainak biztosítása viszont csak akkor nyerhet értelmet, ha a jó élet feltételeinek politikai eszközökkel való érvényesülése előtt sem vágjuk el az utat. Ebből következően lehetséges, hogy a politikai hatalom perfekcionista megnyilvánulásait nem kell kiiktatni, csupán a korlátozásuk normáit kell rögzíteni.⁵⁴ Korlátozás közvetett útja lehet, ha az érdek kiterjesztett fogalmát felhasználva a politikum pragmatikus koncepcióiban használt piaci modellt is újraértelmezzük. Ha az egyéni érdek nem állítható szembe az etikai és morális koncepciók szférájával, akkor a modern társadalmak pluralizmusa egy olyan piacként is értelmezhető, ahol a különféle eszmék és identitásprogramok versenyeznek az egyének elismeréséért. Ezt nevezhetjük a pluralizmus kompetitív koncepciójának.⁵⁵ A pluralizmus kompetitív interpretációja akként érvényesítheti a *közvetett motivációt*, hogy a „piac” szabályait elfogadó világnézetek ugyan továbbra sem lesznek összeegyeztethetők, de abban mégis konszenzusnak kell lenni közöttük, hogy a döntési jogosultság a „vásárlót”, az egyént illeti meg.⁵⁶ A „vásárlók kegyeiért” versengő világnézetek ezért – akár eredeti szándékuk ellenére is – az egyén morális autonómiájának és egyenlőségének elismerésére kényszerülnek. Ebben a kontextusban az állam semlegessége a kompetitív pluralizmus méltányos versenyfeltételeinek védelmét foglalja magában. A semlegesség ilyen értelmezése viszont nem zárja ki azt, hogy a verseny szervezőelvéit, a morális autonómia és egyenlőség kibontakozásához szükséges feltételeket akár pozitív, állami beavatkozással is támogassák.

⁵² Az értelmezés szabályainak definiálhatatlanságáról lásd Wittgenstein, Ludwig, 1998. 67–70, 123–127.

⁵³ Kis János, 1997. 71–127.

⁵⁴ Raz, Joseph, 1998. 95–115.

⁵⁵ Kis János, 1997. 46–48; Raz, Joseph, 1998. 96–100.

⁵⁶ Raz, Joseph, 1998. 95–115.

XI.

Az érdek fogalmának módosítása és a *közvetett motiváció* tézisének átalakítása után feltehetjük azt a kérdést, hogy ezek az eredmények milyen szerepet tölthetnek be a kiinduló probléma megoldásában. Tanulmányomban két kérdés megválaszolására törekedtem. Az első az, hogy egy demokratikus politikai kultúrában lehetnek-e politikai vonatkozásai az egyének morális megfontolásainak. A második kérdés így hangzik: Ha a morális kijelentések a demokratikus politikában is jelentőséggel bírnak, akkor miként érvényesíthetők ezek? Ez a kérdés csak akkor tehető fel, ha az elsőre pozitív választ adunk. Az első kérdésre adandó válasz megfogalmazása érdekében annak a hipotézisnek az elfogadásából indultam ki, hogy az alkotmányos rend és a privát erkölcs politikai dimenzióba emelt érveinek szembeállítását csak az egyéni autonómia és a morális egyenlőség elvének védelme igazolhatja. Ha a fentebbi tétel érvényes, és az a feltételezés is jogos, hogy az autonómia és a morális egyenlőség elvei más szinten érvényesülnek, mint a privát erkölcs, akkor az *elválasztás tézise* érvénytelennek tekinthető. Ha nem igaz, hogy az erkölcsi érvek csak szubjektív érvényességűek lehetnek, akkor a privát erkölcs megnyilvánulásai más erkölcsi megfontolások alapján is korlátozhatók, és nem szükséges a morális megfontolások száműzése a politikai nyilvánosság területéről.

Annak tagadása, hogy szükséges a demokrácia morális megalapozása, illetve az elválasztás tételének elfogadása, két hipotézis egyidejű érvényességét feltételezi. Az egyik szerint a demokratikus rendszereknek azért nem kell morális programok megvalósítására törekedniük, mert csak a társadalmi béke és a jogegyenlőség biztosítása lehet az üdvözítő cél. Ebben az esetben azonban még mindig könnyen be lehet bizonyítani, hogy a harmonikus közállapotok és a jogegyenlőség elképzelése könnyen összeegyeztethető az autonómia és a morális egyenlőség elveivel, ha nem egyenesen azokból eredeztethetők. A demokrácia morális céljainak koncepciója tehát könnyen „visszacsempészhető” lenne az elválasztás tézisébe. Éppen ezért ha fenn akarjuk tartani az értéksemleges demokrácia koncepcióját, akkor az első feltételezéssel párhuzamosan azt a hipotézist is el kell fogadnunk, hogy a társadalmi béke és a jogegyenlőség állapota nem feltételezi a személyes autonómia és a morális egyenlőség elveinek elfogadását.

A két fentebbi hipotézis azonban csak egy olyan politikai struktúrában lehetne egyidejűleg elfogadható, amelyben a törvényeknek alávetett egyének közössége és a törvényeket érvényesítő politikai elit között csak egyirányú kapcsolat lehetséges. Ha a személyes autonómia és a morális egyenlőség érvényesítése sem tekinthető a demokratikus rendszer morális céljának, akkor az azt feltételezi, hogy a hatalom legitimitása vagy transzcendens alapokon nyugszik, vagy a technokrácia önigazoló retorikáján. Az ilyen politikai struktúrákra hivatkozó érvek tehát nem jelenthetnek sokat akkor, amikor a vita tárgya egy demokratikus politikai rendszer, a vita résztvevői pedig részesei annak a politikai közösségnek, amelyről vitatkoznak.

Ha az előzőekben felvázolt gondolatmenettel nem igazolható az értéksemleges demokrácia koncepciója, akkor jó okkal feltételezhetjük, hogy a privát erkölcs politikai dimenzióba emelt érveit kontrolláló alkotmányos rendnek is vannak morális dimenziói. Ez a fundamentum pedig nem lehet más, mint az egyéni autonómia és a morális egyenlőség elvének védelme. Az előző következtetéssel szemben azonban megfogalmazható még egy ellenérv. Eszerint azért nem szerencsés a morális autonómia és egyenlőség elveire hivatkozni a demokratikus politikában, mert azzal politikai eszközzé tesszük az egymással összemérhetetlen – és gyakran antidemokratikus – privát erkölcsöket. Ezen ellenérv megfogalmazására akkor van lehetőség, ha feltételezzük, hogy az autonómia és a morális egyenlőség autentikus formái és a saját erkölcsi koncepcióink között teljes összhang hozható létre. Ha ez utóbbi feltételezésünket vitathatatlannak tekintjük, akkor azt a következtetést is megfogalmazhatjuk, hogy a saját, autentikus erkölcsi felfogásunktól eltérő morális koncepciók minden kétséget kizáróan ellentmondanak az autonómia és a morális egyenlőség elvének is. Ha vitathatatlan, hogy vannak olyan egyéni morálkoncepciók, amelyek teljes összhangban állnak a morális autonómia és egyenlőség elvével, akkor ahhoz sem férhet kétség, hogy az ilyen magánerkölcs alternatívái egyúttal az autonómia és a morális egyenlőség elveit is megkérdőjelezhetik.

A fentebb bemutatott argumentáció tehát csak akkor tántoríthat el attól, hogy az individuális érvényességű morálkoncepciók politikai jelentőségét elfogadjuk, ha privát erkölcs és a demokrácia morális fundamentumának azonosítása elkerülhetetlen. Az érdefogalom vizsgálata alapján azonban kijelenthető, hogy a moralitás két dimenziójának azonosítása korántsem szükségszerű. Amint arra az előző fejezetben már utaltam, ez a feltételezést az a felismerés támasztja alá, hogy a racionális érvelésnek több rétege lehetséges. Ebben az esetben a privát erkölcs érvei valamiféle hibrid racionalitás megnyilvánulásaként, a kollektív érvényességű morális elvek egyéni interpretációiként értelmezhetőek. Következésképpen a deliberációs gyakorlat egy olyan kollektív vállalkozásnak tekinthető, amelynek szerepe a szubjektív érvényességű morálkoncepciókban rejlő interszubjektív érvényességű elvek felszínre hozása.

A morális megfontolásokat csak akkor lehetne száműzni a közös ügyek vizsgálatának területéről, ha a morális autonómia elve a közös érvényességű normák minden individuális értelmezését igazoltta tenné. Ez a lehetőség azonban nem adott, mert akkor az autonómia elve saját igazolási alapjával, a deliberáció fentebb bemutatott céljaival is ellentétbe kerülne. A személyes autonómia elve éppen ezért nem adhat felmentést annak a kötelezettségnek a teljesítése alól, amely szerint az egyén etikai álláspontja és a közösség interszubjektív érvényességű morális elvei közötti összhangot bizonyítani kell. A morális autonómia elvével nem lehet igazolni azokat az egyéni elképzeléseket, amelyek a személyes meggyőződés erősségére hivatkozva kívánják kivonni magukat a fentebbi kötelezettség teljesítése alól. A morális kérdésekkel kapcsolatos önálló döntés jogosultságát csak a kölcsönös tisztelet elvére lehet visszavezetni.

A kölcsönös tisztelet elve tehát arra a felismerésre vezethető vissza, hogy a közösség tagjai közül önmagában senki sem fogalmazhat meg olyan erkölcsi vonatkozású állításokat, amelyek érvényessége az egész közösségre kiterjedhetne. Ha a deliberációs gyakorlat egyik szereplőjének sem lehet kitüntetett pozíciója, akkor nyilvánvaló, hogy minden egyén álláspontja méltányolandó. Nem lehet tehát azt állítani, hogy egy kérdéses erkölcsi állásfoglalás méltányolandó – hiszen senki sincs abban a pozícióban, hogy azt megkérdőjelezze –, majd a személyes meggyőződésünk erősségére alapozva kijelenteni, hogy ezen álláspont elfogadása mindenki számára kötelező. Ez az eljárás csak akkor lehetne jogosult, ha a morális kijelentéseket megfogalmazó egyént a kijelentések címetjei előzőleg felhatalmazták volna arra, hogy morális meggyőződéseik erősségét megkérdőjelezhesse.

A kölcsönös tisztelet elve éppen ezért csak akkor töltheti be eredeti funkcióját, ha a politikai közösség tagjai abból indulnak ki, hogy a szubjektív morálkoncepciók, illetve a morális autonómia és az egyenlőség interszubjektív érvényességű elvei sohasem kerülhetnek teljes összhangba. Egymás privát erkölcsi megnyilvánulásait nem csak abban a reményben toleráljuk, hogy akkor mi is hasonló elbánásban fogunk részesülni. A morális egyenlőség elveiből következően toleráljuk azt a hiányosságot is, hogy az egyén nem lehet képes egymaga elérni az interszubjektív érvényesség szintjét. A fentebbiekből következően tehát csak azok a szubjektív erkölcsi vélemények fogadhatók el, amelyek összeegyeztethetők az autonómia és a morális egyenlőség normáival.

XII.

Az előző rész elején megfogalmazott két kérdés közül az elsőre tehát igenlő válasz adható. A morális kijelentések politikai vonatkozásai nem száműzhetők a demokratikus nyilvánosság területéről, mert ez a nyilvánosság felruházható morális értékekkel. Azt a lehetőséget, hogy a demokrácia morális fundamentumait a privát erkölcsök közötti feloldhatatlan ellentétek érvénytelenítsék, a fundamentum tartalmának, az autonómia és a morális egyenlőség elvének kell kontrollálnia. A tanulmány másik központi kérdése az volt, hogy amennyiben a morális kijelentések a demokratikus politikában is jelentőséggel bírnak, akkor miként érvényesíthetők. Abból következően, hogy az egyéni morálkoncepciók nyilvános használatát a demokrácia erkölcsi minimumának elvei korlátozzák, módosítani kell a második kérdés eredeti változatát. Ez a kérdés így hangozhat: mi motiválhatja a politikai közösség tagjait arra, hogy az autonómia és az egyenlőség elveit méltányosan alkalmazzák?

Az individuális érdek fogalmának újragondolása – mint azt az előzőekben láthattuk – alkalmat adott arra, hogy az első kérdésre pozitív választ adjunk. Ugyanez a helyzet a második kérdéssel is. Az érdek- és a racionalitásfogalom differenciálása nem csak az elválasztás tézisének cáfolja. A közvetett motiváció stratégiájába illesztve arra is alkalmas, hogy rekonstruálhatóvá tegye azt a folyamatot, amikor

az egyének saját individuális érdekeik és morálkoncepcióik érvényesítésével szemben az erkölcsi minimum elveit részesítik előnyben. A fentebb megnevezett folyamat rekonstruálásának feltétele a *közvetett motiváció* stratégiája és a deliberációs gyakorlat közötti ellentét feloldása. Ha ez nem realizálható, akkor jogosak lehetnek azok a kritikák, amelyek szerint a deliberációs gyakorlat normái csak olyan eszközökkel érvényesíthetők, amelyek a kérdéses normák érvényességének vitatására is alkalmasak. A fentebbi kritika kivédhetetlensége esetén az első kérdés is újból aktuálissá válna, és tagadó választ kellene rá adni. Ha a deliberációs gyakorlat nem alapozható meg ellentmondás nélkül, akkor az elválasztás tézisének alkalmazása mégis célszerű lehet.

A célracionális paradigmán túllépő érdek fogalma, a „stratégiai cselekvés” koncepciója érvénytelenítheti a fentebbi kritikákat. A *közvetett motiváció* stratégiájának olyan variációi előtt nyithat utat, amelyek függetlenek a felvilágosult abszolutizmus és a technokrácia motivációs gyakorlataitól. A privát erkölcs kategóriájába tartozó „stratégiai cselekvéseket” tehát nem kell elválasztanunk a demokrácia instrumentális dimenzióitól, mivel az utóbbira az előbbi érvényesítésének és „megszelídítésének” terepeként is tekinthetünk. Az érdek fogalmának összetettsége, az a tény, hogy nemcsak a célracionális paradigma részeként, hanem a „stratégiai cselekvés” elemeként is értelmezhető, arra hívja fel a figyelmünket, hogy az elválasztás tézisének felfüggesztése nem jár együtt automatikusan a törvényes rend széttzilálásával. Ettől a veszélytől önmagában a privát erkölcs depolitizálása sem védhet meg. Nem akkor járunk el megfelelően, ha – azt tapasztalva, hogy az erkölcsi kérdések nyilvános megvitatásának demokratikus lehetőségét az antidemokratikus erők is használhatják saját céljaik érdekében – kiiktatjuk a morális érvelés lehetőségét a nyilvánosság területéről. Ez esetben ugyanis a demokrácia egyik szerves részét érvénytelenítjük, és így magunk is hozzájárulunk az antidemokratikus érvelés és gyakorlat erősödéséhez.

A helyes út nem a privát erkölcs politikai használatának delegitimálása, hanem az alkalmazás lehetőségeinek korlátozása. A korlátozás viszont csak akkor lehet legitim, ha az ilyen irányú próbálkozásaink szintén összhangban állnak a nyilvánosság demokratikus elvével. Szükséges a privát erkölcsre hivatkozó érvelés korlátjainak nyilvános tárgyalása, és nem törvényszerű, hogy ez a vita az összemérhetetlen ízlésítéletek feloldhatatlan konfliktusává váljon. Arra is lehetőség nyílik, hogy az egyének saját érdekeik érvényesítésének hatékony eszközöként tekinthessenek a vita kereteit alkotó demokratikus intézményekre. Ebben az esetben az egyéni motiváció valós tartalma talán nem lesz bizonyíthatóan legitim. Az interszubjektív úton igazolhatatlan preferenciák érvényesítése érdekében viszont olyan utak választása is racionálissá válhat az egyén számára, amelyek adott esetben akár a preferenciák felülvizsgálatát és korrekcióját is lehetővé teszik.

A demokratikus rendszerek stabilitásának tehát nem csupán szükséges, de lehetséges feltétele is a törvényes rend morális igazolása. Szükséges azért, mert a törvények még legtökéletesebb állapotukban sem hordozhatják maguk-

ban azokat az elveket, amelyek a törvények méltányos értelmezéséhez nélkülözhetetlenek. A törvényes rend morális igazolhatóságának kérdése termékeny ellentétek kiindulópontjává válhat. Ennek oka, hogy magának a kérdésnek a megvitatásához is olyan elvek elfogadása szükséges, amelyek a törvényesség méltányos értelmezéseit is megalapozhatják. A morális igazolás lehetősége két tényezőre vezethető vissza. Egyrészt figyelembe kell venni, hogy az értéksemlegesség elve nem azonos az értékrelativizmus elvével. A demokratikus politikai közösségek alkotmányos rendszereinek a semlegesség elvét kell érvényesíteniük, de ezt nem tehetik határtalanul. A határok mibenléte viszont csak a kollektív racionalitás alapján írható körül. Ha nem láthatunk előre minden problémás esetet, akkor a helyes megoldások sem rögzíthetők egyszer és mindenkorra. Ebből következően a demokratikus kritériumok tartalma nem kanonizálható, és ezért nem is sajátítható ki. Folyamatosan vita tárgyává tehető, hogy egy egyéni állásfoglalás „demokratikus”-e, és ez nemcsak a vitatott nézeteket vallókra igaz, hanem azokra is, akik vitatják. A nyilvános viták során nem lehet elutasítani egy érvet arra hivatkozva, hogy az a privát erkölcs területéről ered, tehát antidemokratikus.⁵⁷ Ha egy erkölcsi megfontolás összeegyeztethetetlen a demokrácia elveivel, akkor azt be is lehet bizonyítani. Persze ez csak akkor lehetséges, ha tisztában vagyunk azokkal a morális elvekkel, amelyeket felhasználva a bizonyítás elvégezhető.

Végezetül ahhoz a kérdéshez kívánok néhány kiegészítő gondolatot fűzni, hogy az „önjelölt erkölcsi fenomén” titulus használata méltányos-e a demokratikus politikum morális fundamentumára hivatkozó közszereplők vonatkozásában. Ha bizonyítható, hogy egy demokratikus politikai struktúrában a morális kérdések a nyilvános szféra területén is felmerülhetnek, akkor a fentebbi vád méltánytalan. Úgy gondolom, hogy ez a bizonyítás lehetséges, tanulmányomban én is erre törekedem. Ugyanakkor figyelembe kell venni a demokratikus nyilvánosság morális fundamentumainak sajátosságát is. Mindenekelőtt azt, hogy ez az erkölcsi dimenzió nem lehet egyetlen ember erőfeszítéseinek eredménye. Elméleti eszközökkel eljuthatunk ugyan a demokrácia *lehetséges* morális fundamentumainak rekonstruálásához. Ahhoz viszont, hogy ez valóságossá váljon, a politikai közösség többi tagjának elismerése szükséges. Az elismerés alapfeltétele a megértés, amihez viszont nélkülözhetetlen a kölcsönös bizalom. Az olyan közegben, ahol ezek a feltételek nem adóttak, ellentmondásos helyzet alakulhat ki. Az ilyen szituációban a befogadó közönség elismerheti, hogy a demokrácia egy szükséges feltételére hivatkozó személynek „elméletileg igaza van”, állásfoglalását mégis csupán személyes preferenciák eredményeként képes elfogadni. A demokrácia morális fundamentumára irányuló vizsgálatok

⁵⁷ Rawls, John, 1997. 439–461. Ha nem volna bizonyítható, hogy az egyén szubjektív állásfoglalása megfelel-e a demokratikus normáknak, vagy sem, akkor a demokratikus politikai gyakorlatban sem a lelkiismereti ellenszegülés, sem a polgári engedetlenség elve nem lenne alkalmazható. Ez a veszteség azonban nemcsak az egyének, de a politikai közösség számára is pótolhatatlan lenne.

paradoxona abból ered, hogy ezek az elvek csak a kollektív racionalitás eszközeivel értelmezhetők. Ha a közösségi észhasználat lehetősége nem adott, akkor a félreértések lehetősége kikerülhetetlen. Ahhoz, hogy a demokrácia morális fundamentumára vagy a „láthatatlan alkotmányra” irányuló hivatkozások eredményesek legyenek, arra volna szükség, hogy a hivatkozott elvek tartalma általánosan elfogadott legyen. Az ilyen utalások végső soron csak akkor lehetnének eredményesek, ha olyan elvekre irányulnának, amelyek érvényessége egyértelmű, és ezért fölösleges külön hangsúlyt fektetni rájuk. Ebből következően abban a szituációban, amikor a hivatkozás nem fölösleges, akkor a kérdéses elvek nem egyértelműek, és ezért a félreértések szinte törvényszerűek. Ebből ugyanakkor nem következhet az, hogy a „láthatatlan alkotmány” helyes értelmezése esélytelen lenne.

Talán csak az akarat hiányzik.

I.2.

A nagy gyűjtőpártok kiútkeresése: haszonmaximalizáció vagy morális megtisztulás

Szafkó István

AZ ŐSZÖDI BESZÉD HATÁSA A GYŰJTŐPÁRTOKRA

I.

Egy éve már a 2006-os októberi eseményeknek, mégis megannyi kérdés maradt megválaszolatlanul. A történelemben egy év csupán egy másodperc, próbáljuk meg hát ezt a másodpercet minél inkább megismerni, hátha fényt tudunk deríteni ezen igencsak furcsa időszak történéseire. Nemrégiben olvastam egy cikkben, hogy hiába van meg az Akropolisz újjáépítéséhez minden kő, azok helyes összerakása kétszer annyi időt igényel a mai technológiával, mint amennyit igényelt az ókorban. Mi messze nem ismerjük az összes követ, de remélem, hogy azért legalább egy kisebb termet mi is fel tudunk építeni...

2006. szeptember 17-én ismerte meg a közvélemény az azóta „őszödi beszéd”-ként elhíresült Gyurcsány-monológot. Az ebben szereplő mondatok a mai napig áthatják a mindennapi politikát és közbeszédet. Kinek kedvez és kinek árt ez? A kérdés megválaszolása nem egyszerű, mégis egy hipotézis kifejtésének erejéig megkísérlem bemutatni mindazokat a tényeket és adatokat, melyek alkalmasak lehetnek a kérdés tisztázására.

II.

A fent említett beszéd egy zártkörű frakcióülésen hangzott el 2006. május 26-án. Hogy lehet az, hogy mégis öt hónapot kellett várni a nyilvánosságra kerüléséhez? A kérdésre kétféle válasz létezik. Az egyik szerint a Fidesz, a másik szerint az MSZP hozta nyilvánosságra a beszédet. A két kis párt nem igazán jöhet szóba a botrány kiobbantójaként. Igaz ugyan, hogy szeptemberben még reális alternatíva volt, hogy az MDF volt a kiszivárogtató, de az azóta eltelt egy év bebizonyította, hogy a kisebbik „jobboldali” párt semmiféle előnyre nem tett szert a botrányból.

Ez pedig azt jelenti, hogy ők is csupán reagálni tudtak az eseményre, tehát nem ők voltak, akik a folyamatot elindították. Egy ilyen mérvű esemény elindítójaként pedig képesek lettek volna előnyt szerezni a maguk számára, mely ennyi idő elteltével már igencsak érezhető lenne. Az MDF-et tehát kizárhatjuk. De mi a helyzet az SZDSZ-szel?

Az SZDSZ mint kisebbik kormányzó párt már a Medgyessy-kormány koalíciójában is szerepet vállalt. Az SZDSZ átalakuláson megy át, melynek egyáltalán nem kedvezett a botrány. Nemrégiben ért véget a tisztújítás a párt élén, és a ko-

rábban több cikluson át elnöklő Kuncze Gábort Kóka János váltotta. Így a párt erejét felemésztette a belső csatározás, mely a győztes és Fodor Gábor között zajlott. Már a jelöléstől fogva állandó viták jellemezték a választási folyamatot, amit végül csak második próbálkozásra sikerült eldönteni a két jelölt között.¹

Az SZDSZ „volt” a korrupcióellenes, tisztességes politika szószólója. Nekik tehát nem állhatott érdekükben egy olyan beismerés, mely azt igazolja, hogy „végighazudták az elmúlt másfél évet”. Ezzel a saját politikai *ars poeticájukat* zúzták volna szét. Az már más kérdés, hogy koalíciós társként tudniuk kellett a hazugságokról. Ha pedig nem tudtak, akkor elég gyenge láncszem voltak csupán a koalícióban.

III.

Vizsgálódásunk azonban a két komolyabb erő képviselő pártra irányul. Az ellenzéki párt 2006. szeptember 23-ára tervezett nagygyűlést. Jogos a kérdés, hogy miért tart egy párt egy hónappal az ország egyik legjelentősebb nemzeti ünnepe előtt ilyen nagyszabású rendezvényt? Valószínűleg azért, hogy valami fontos, komoly dolgot kommunikáljon választói felé. Egyes feltételezések szerint a Fidesz rendelkezett a hanganyaggal, és a nyilvánosságra hozatalt szeptember 23-ára időzítette, és mindezt a nagy nyilvánosság előtt, élőben tette volna meg, megteremtve ezzel a hangulatot október 23-ára.

Ezzel szemben a beszéd már hamarabb kiszivárgott, ez pedig az MSZP érdekében állt. Valószínűnek tartom, hogy a nagyobbik ellenzéki párt valóban rendelkezett a hanganyaggal, erről azonban tudomást szerzett a kormányzó párt, így inkább elébe ment a botránynak és saját maga robbantotta ki azt. Sose tudjuk meg, hogy nyilvánosságra került volna-e a szöveg, ha a Fidesz nem szerzi meg. Ez azonban most már nem is lényeges.

A hanganyag minősége sok kérdésünkre adhat választ. Lévéen, hogy Balaton-őszdön az MSZP-frakció tagjai vettek részt, a rendezvény biztosítása a Nemzetbiztonsági Hivatal (NBH) feladata volt. Ilyen esetekben belépni csak érvényes engedéllyel az arra jogosultaknak lehet. Kijelenthetjük tehát, hogy valószínűleg csak olyan személyek tartózkodhattak az ülésen, akik valamilyen formában a frakció tagjai voltak.

Az NBH a május 26-i beszéd során „leárvénykolta” a területet. Ez az jelenti, hogy olyan elektromos védőhálót vont az épület köré, amely meggátolta, hogy például mobiltelefonnal telefonálni lehessen. A mi szempontunkból azonban az a fontos, hogy ez az árnyékolás lehetetlenné tette, hogy valaki akár a teremből, akár az

¹ A jelölést illető vitát Kósa András 2007. március 8-án a *Hírszerző* internetes oldalán megjelenő cikkében részletesen bemutatja, hogy milyen zűrzavar alakult ki a pártvezetés által támogatott Kóka János és a másik induló, Fodor Gábor kampánystábjá között, és azt, hogy miért kellett a párt szabályait és szokásait megváltoztatni egy jelölési adat kiszivárogtatása miatt. In: <http://www.hirszerzo.hu/cikkprint.30633>, 2007. augusztus 4.

épületen kívülről rögzítse az ott elhangzottakat. Emiatt a kiszivárogtató csak azok közül kerülhetett ki, akik a frakcióülés hangos jegyzőkönyvét készítették. Ám ha ez ilyen egyértelmű, akkor miért nem tudjuk, hogy ki adta ki a felvételt?

Az én véleményem az, hogy a bennfentesek tudják, hogy ki volt az „elkövető”. A történelem azonban már bebizonyította, hogy hiába derült ki az amerikai elnök, John F. Kennedy gyilkosának kiléte, ez még nem jelenti azt, hogy ezt közlik is a közvéleménnyel. Sőt adott esetben még a hozzáférhető adatokat is eltüntetik vagy törvényesen titkosítják. Ez már a nagypolitika játszótere, amiből a közvélemény csak azt láthatja, amit a politika megmutat. Most azonban térjünk vissza arra, hogy milyen érvek támasztják alá azt, hogy a kazetta nyilvánosságra hozatala az MSZP háza tájáról történt.

Első érvem az, hogy a kormány és a kormánypárt a botrány során végig proaktív kommunikációt tudott folytatni.² A szeptember-október idején végbemelő harc a két párt között egyértelműen arról szólt, hogy a Fidesz megpróbált kitörni reaktív pozíciójából. Ez viszonylag gyengén sikerült. Rövid időszakokra – egy-két nap – sikerült irányítónak válni a Fidesznek, de egyszer sem tudták véglegesen magukhoz ragadni a kezdeményezést.

IV.

Ehhez hasonló cselekedetet már láttunk a magyar politika színterén. 1996-ban a Tocsik-ügy kirobbantása egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy az akkori ellenzék a közbeszéd meghatározójává válhasson. Ez akkor olyan jól sikerült, hogy a botrány kirobbantása után az MSZP semmilyen formában sem tudta visszaszerezni a médiabeli irányító pozícióját. Ezt akarta most elkerülni a Gyurcsány-kormány. Az MSZP-kiszivárogtatás nyomán a Fidesz kezében olyan gyenge eszközök maradtak, mint a Gyurcsány Ferencnek adott ultimátum, a „vekkerhadjárat” vagy a szakértő kormány létrehozásának terve, egyetlen komoly eszökhöz tudtak így már csak nyúl, ez pedig az utcai zavargások fenntartása volt.

A Fidesz nagyon jól tudta, hogy a mai modern világban hatalmas szenzációt kell bedobni a köztudatba ahhoz, hogy az a kellő hatást érje el. A Tocsik-per és az utána nyilvánosságra került olajszőkítési ügy tíz évvel ezelőtt még több mint száz napon keresztül képes volt a vezércikkekben és esti híradókban megtartani a pozícióját anélkül, hogy bármi lényegeset megtudtunk volna. Manapság – az információs társadalom idején – ekkora érdeklődést szinte lehetetlen kiváltani. Amennyiben mégis, ahhoz egy hosszan elhúzódó és fordulatokkal teli esemény-sorozat szükségeltetik. Ezt megkapták a pártok a zavargásokkal, de kérdem én, kellett ez nekünk?!

² Ennek az a lényege, hogy az úgynevezett véleményvezér határozza meg a közbeszédben irányadó témát. A proaktív kommunikációt folytató tehát kontrollálni tudja az eseményeket. A kommunikációs stratégia elsődleges célja mindig az, hogy valaki a közbeszéd irányítójává váljon.

A Fidesz-vezérkar tehát jól tudta, hogy mivel az irányítás kicsúszott a kezükből, kénytelenek voltak időhúzásra játszani. Ezért hozták létre a jogvédő segítőszolgálatukat és ezért próbálták meg a rendőrséget rossz színben feltüntetni, elhúzva ezzel a zavargások lecsengését. Ezzel annyit értek el, hogy néhány rendőrt felelősségre vontak, és bár egész más ügy kapcsán, de háromnegyed év múlva a rendőrség vezérkara is távozott. Való igaz, hogy követtek el hibákat a rendőrök is, de utólag, nyugodtan átgondolva a dolgokat, elmondható, hogy szükség volt az akkori arrogáns és kemény fellépésre, amit az is alátámaszt, hogy egy kapkodó és fejetlen rendőrség nem képes megfékezni a hőzöngő tömeget. Jó példa volt erre az MTV-székháznál lezajlott zavargás.³

Az MSZP-nek, úgy vélem, kapóra jött a kirobbant botrány abból a szempontból, hogy sikeresen el tudta terelni a figyelmet olyan dolgokról, amelyeknek mindenkire közvetlen hatásuk van. Elterelődött a szó tehát a reformokról, melyek jelentősége megkérdőjelezhetetlen, az eredmény azonban még nem ismert, és a siker nem is biztosítható. Ezeknek a törekvéseknek az igazolása a jövőre marad, és majd csak később tudunk mérleget vonni. Addig marad a sárdobálás a politikában, és a reménykedés az emberekben, hogy jó irányba indultunk el. A mi új „Bokros-csomagunk” tehát kockázatos, ami magában foglalja annak a lehetőségét, hogy belebukhatnak a kormányzó pártok.

V.

A szakma és a hozzáértők egyértelműen elismerik a Bokros-csomag szükségességét, sőt sikerét is. A közvélemény ezzel szemben egyértelműen negatív jelzőkkel illeti. Ennek oka összetett, egyrészt persze, megszorító csomag lévén, sokaknak okozott nehézséget, ráadásul az akkori kormány nem tudta igazán elfogadtatni annak szükségességét a közvéleménnyel. A Horn-kormány bukásához viszont nagyban hozzájárult Bokros Lajos tevékenységének negatív megítélése, mellyel szembeni ellenérzésüket az emberek szavazataikkal nyilvánították ki.

E megszorító csomag esete is jól példázza, hogy „jó terméknek is kell a cégér”. Gyurcsány Ferenc és kormánya érthetően nem kívánt Horn Gyula nyomdokaiba lépni. Nem akartak belebukni egy intézkedéscsomagba, mely véleményük szerint hosszú távon fellendülést hozhat. Egy ilyen program véghezvitele utáni kormányváltás ezüstitálcán kínálja a lehetőséget az új – vélhetően korábbi ellenzéki – kormánynak, hogy learathassa az előző kormány munkájának a gyümölcseit. Ebben az esetben pedig könnyen kikerülhet a kormányzás a csomagot végigvivő pártok kezéből akár többciklusnyi időre is.

Azért, hogy ezt elkerüljék, hosszú távon megtérülő befektetésnek ígérkezhetett az őszi beszéd nyilvánosságra hozatala. Amikor egy ország miniszterelnöke

³ A rendőrség megítéléséről azonban szóljanak inkább a témában járatosabb kollégáim, akik e kötet keretén belül vállalkoztak arra, hogy megvilágítsák a zavargásokban érintett fegyveres erők tevékenységének hátterét, indokait.

nyíltan bevallja, hogy hazudott, akkor arra sokan felkapják a fejüket – még akkor is, ha tudják, hogy majd minden politikus élt már a hazugság fegyverével. Az is nyilvánvaló, hogy lesznek olyan emberek, akik sértettségükben, csalódottságukban vagy más egyéb okból tüntetni fognak az utcákon. „Igen, lesznek...”

Adott tehát az a szituáció, hogy mindenki a tüntetésekről és a hazugságról fog beszélni. Ráadásul nagy valószínűség szerint mindezt az utcán teszik majd. Mi adódik ebből? Először is elterelődik a figyelem a reformokról, és így könnyebb véghezvinni azokat, hiszen a nép nem foglalkozik velük, nem tüntet ellenük, ráadásul az ellenzék is az utcán lesz, és nem a Parlamentben. Aki tüntetni akar, az a miniszterelnök ellen teszi, és nem a reformok ellen. Így azok szépen átcsordogálnak a jogszabályokból a gyakorlatba. Az már a jelenlegi kormány beiktatásakor is egyértelmű volt, hogy fontos kétharmados törvényeket elfogadtatni szinte lehetetlenség a mai politikai helyzetben.

Azonban az is világosan látszott, hogy még a két kormányzó párt sem tudott minden kérdésben dűlőre jutni, és sok esetben az egyes pártokon belül sem volt teljes az egyetértés. A széthúzó MSZP kénytelen volt egységbe kovácsolódni ahhoz, hogy hatalmon maradhasson, az SZDSZ pedig félre kellett hogy tegye a vitás kérdések jó részét, hiszen a koalíción belüli ellentétek és széthúzás könnyen egy kormányváltásba torkolhatott volna.

A párton belüli és pártok közötti ellentétek tehát háttérbe kerültek, hiszen rájöttek a vitázó felek, közös érdekük, hogy sugározzák az egységességet. Így kevesebb vitával és rohamléptekkel tudták elfogadni a reformokat. Ez a folyamat a mai napig tart, de dolgozatom írásakor már véghezvitték néhány új adó bevezetését, bevezették a vizitdíjat, és bezártak már jó néhány kórházat is. Mégis, ha megkérdeznénk az utca emberét, hogy Őszödről vagy a kórház-reformról tudna többet, megkockáztatom, hogy Őszöd jönne ki győztesen a párharcból. Feltehetően éppen ez volt a célja az egész feszültségkeltésnek. A kormány végig kézben tartotta az eseményeket. Ráadásul úgy, hogy mind a kormány, mind Gyurcsány Ferenc megerősítette pozícióját.

VI.

A kormány a maga ellen benyújtott bizalmatlansági szavazásból győztesen került ki, hiszen az Országgyűlés megerősítette pozíciójukban kormányzó honatyáinkat. Igaz, hogy ezt nem teljesen önszántából tette Gyurcsány Ferenc, ez a megerősítés inkább Sólyom Lászlónak köszönhető, hiszen ő volt az, aki kikényszerítette a bizalmi szavazást. A köztársasági elnök így jogilag elérte, hogy a képviselők szavazatain keresztül a nép kinyilvánította akaratát.⁴ Így

⁴ Sólyom László szerepéről nem kívánnék többet mondani, hiszen három kiváló kollégám már a könyv előző fejezetében megtette azt. Hárman háromféleképpen értelmezték azt: Berecz Péter a köztársasági elnökkel értett egyet, Kőmíves Péter Miklós a baloldali bírálókkal, Kovács Ágnes pedig jogi érvekkel ugyancsak elmarasztalta az elnököt.

sikerült semlegesíteni Orbán Viktornek a kormányról alkotott véleményét, miszerint az illegitim.

Ez a közjogi megerősítés persze csak jogi értelemben tükrözi a népakaratot, de ugyanakkor egy alkotmányos demokráciában az alkotmányunk által megengedett eszközökkel élhetünk csupán. Aki olyan eszközökhöz folyamodik, melyeket az alkotmány nem enged meg vagy egyenesen tilt, az nem csupán az alkotmányt, hanem magát az egész demokráciát támadja hátba. Én elfogadom, hogy az alkotmány nem tökéletes, akkor azonban változtatni kell rajta.

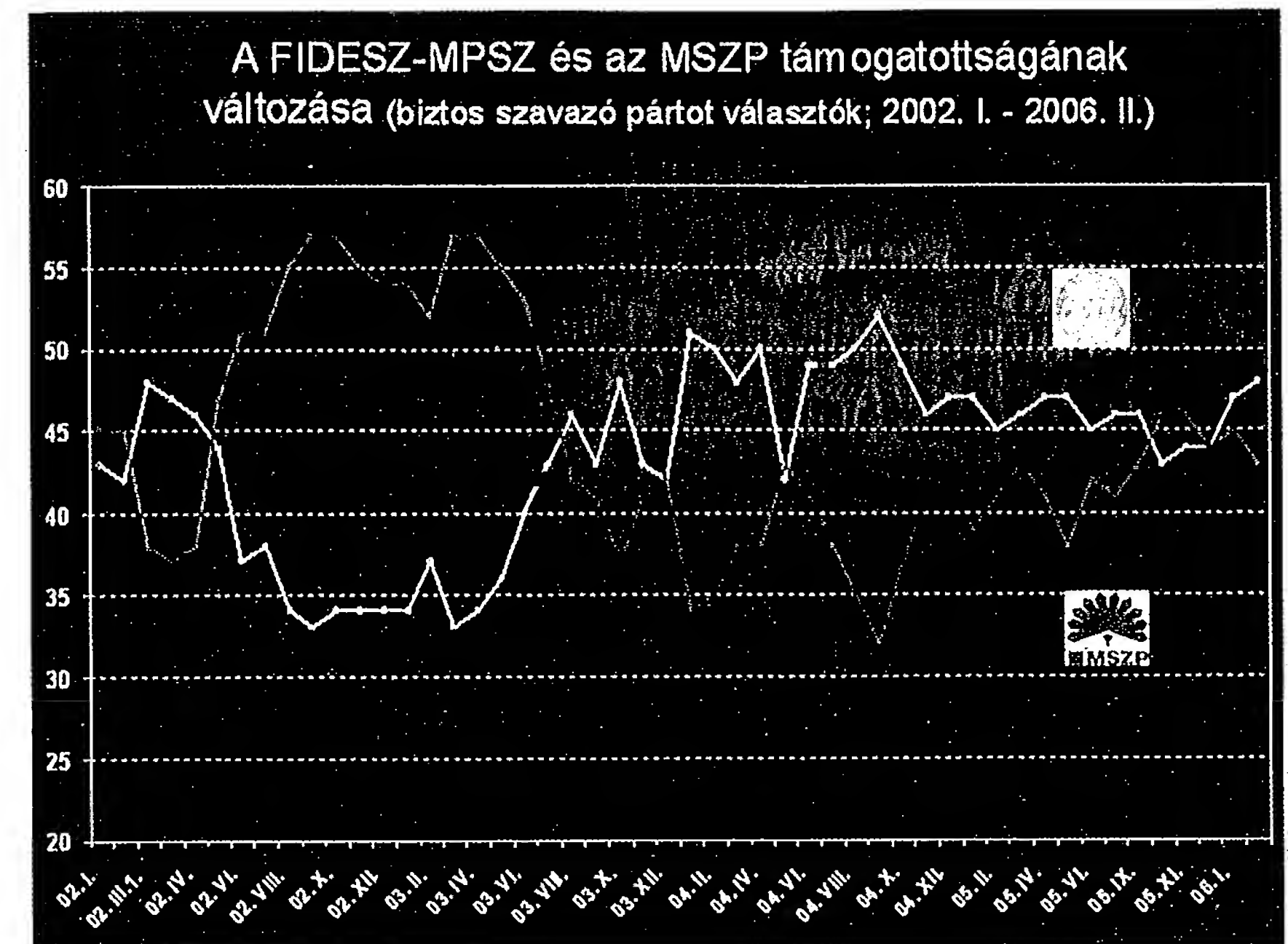
Ezt azonban nem tudjuk megtenni az utcáról, ehhez be kell menni a Parlamentbe, és dolgozni kell azért, hogy kétharmados törvényeket változtathassunk meg. Való igaz, hogy ez a nehezebb út, de azt hiszem, hogy az utcán tüntetők között találhattunk sok olyan embert, akik a Kádár-rendszerben azért küzdöttek, harcoltak, hogy legyen egy olyan alaptörvényünk, ami mindig, mindenkire érvényes, és ami zsinórmértékül szolgálhat a nehéz pillanatokban. Szomorú volt látni, hogy azok az emberek, akik sokat tettek azért, hogy ma Magyarországon szabadon és alkotmányos keretek között élhessünk, mennyire semmibe vették azt a dokumentumot és azt az eszmét, amelyért oly sokáig harcoltak...

A közjogi megerősítés után több mint fél évvel, lemondva arról, hogy embe-reit pozícióba juttassa a pártban, Gyurcsány az MSZP elnöki pozíciójáért folytatott harcban megszerezte a küldöttgyűlés szavazatainak több mint négyötödét. Így tehát kijelenthetjük, hogy a botrány nyomán kifelé a párt és a kormány az egységet és összetartást kommunikálja. Ez a két dolog, amit folyton-folyvást hallunk, hogy összefogással és egységgel előrelendíthetjük az ország sorsát.

VII.

A Fidesz viszont nem tudott ilyen egységet mutatni, hiszen a tüntetőket is már eleve két táborra kellett osztani. Az utcára vonulók között sem volt már meg az egység. Sokan ugyanis törni-zúzni mentek. Szerencsére ők voltak kisebbségben, de így is elérték azt, hogy a rombolás eredményeképp az emberek nagy része elfordult a tüntetőktől. Sőt, a békés tüntetőket is gyakran azonosították a garázdálkodókkal. Ez nem tett jót sem a Fidesznek, sem a jobboldalnak, sem az egész magyar politikának. Egy ilyen harcos tömeget könnyű rossz színben feltüntetni. Ehhez nem kell más, csak bemutatni a valós eseményeket.

Azonban a kormány még ebből a randalírozásból is előnyre tett szert. „Nem kicsit. Nagyon.” Azáltal, hogy a feldühödött tömeg egyre inkább fanatizálódott – például azzal, hogy a miniszterelnök nem kért bocsánatot –, előhívták a szélsőséges nézeteket valló embereket. Ezek az emberek egyből az erőszak fegyveréhez nyúltak. Az erőszak pedig nem jó tanácsadó. Az ország közvéleménye elképedve nézte az MTV-székház ostromát élő adásban, majd elképedve olvasta a listát az interneten, melyen az állítólagos „vérbírák” neve szerepelt. Mindenki láthatta tehát, hogy mire képesek a radikálisok.

1. ábra. Forrás: Századvég, Mélyponton az MSZP támogatottsága, 2007. január 11. <http://www.szazadveg.hu/kutatas/cikk/cikk56.php>

Ez sok embert megijesztett, és sokakban félelmet is ébresztett. Adott volt tehát egy olyan helyzet, amelyben az emberek csalódtak a kormányban, és tartottak a radikálisoktól. Ezt a helyzetet a Fidesz könnyen ki tudta volna használni, ha azonnal és egyértelműen elítéli a randalírozókat, minden köntörfalazás nélkül. Ezt azonban ilyen nyíltan és egyértelműen nem tette meg. De vajon mi tartotta vissza az ellenzék vezetőjét attól, hogy elhatárolódjon a radikalizmustól? Véleményem szerint a választ a szavazótáborban kell keresni.

A Fidesz-szavazók egy jelentékeny hányada ugyanis radikális nézeteket vall. Ha a párt ezektől az egyénektől nyíltan elhatárolódott volna, úgy nagy szavazóbázisát veszíti el, ezt pedig a párt nem tehetette meg. Ugyanakkor a radikalizálódott tömeg támogatást várt volna a párttól, amit viszont nem kapott meg. Így előállt az a helyzet, hogy a Fidesz mégis veszített szavazatokat, hiszen a szélsőjobb szereplői létrehozták a saját szervezeteiket, melyek előbb vagy utóbb, de magukba szívják majd a „szélsőjobbokat”.

Ha a közvélemény-kutatásokat vesszük alapul, akkor azt láthatjuk, hogy a Fidesz támogatottsága nagyobb, de ugyanakkor ez a támogatottsági szint nem jelent rekordot a párt életében. A Tárki adatai alapján a Fidesz 2001 decembere és 2003–2004-es időszakban is produkált hasonló támogatottságot, sőt még nagyobb is. A párt nem volt képes magába szívni a MSZP-től csalódott-

Péterfalvi Attila adatvédelmi biztos szerint az ügyben nyilatkozók szinte mindegyike adatvédelmi szabályokat és kegyeleti jogot sértett. Olyan adatok kerültek ugyanis napvilágra, melyekre szigorú adatvédelmi szabályok vonatkoznak, és olyan beszélgetés került nyilvánosságra, amely egy ember haláláról szólt. Visszataszító, hogy ide jutott az ország politikai „elitje”. Visszataszító, hogy egy ember, egy család tragédiája politikai játékszer lehet. Sajnos nem H. Imre az egyetlen és sajnos nem is az utolsó ember, aki az egészségügy hiányosságai miatt veszítette életét. De azt hiszem, hogy Lázár János és a Fidesz még egyetlen hasonló esetben sem emelte fel a hangját...

Politikusaink ott tartanak, hogy egy ember haláláról képesek vitatkozni napokon keresztül anélkül, hogy a gyász, a fájdalom legapróbb jelét is mutatnák. De nem is értem, hogy miért csodálkozom ezen, hiszen nyilván úgy gondolják, hogy „a cél szentesíti az eszközt”. Az már más kérdés, hogy ha Machiavelli művét figyelmesen olvassuk, észrevesszük, hogy ő maga is szabott korlátokat a fenti mondat alkalmazására.

IX.

Kanyarodjunk vissza ahhoz a tényhez, hogy Gyurcsány Ferenc a népszerűségi listán harcol az utolsó pozícióért Horváth Ágnessel, a jelenlegi egészségügyi miniszterrel. Nézzük meg, hogy mit üzen ez számunkra. Kicsit menjünk vissza az időben, és vizsgáljuk meg az abszolutista Franciaország egyik legismertebb személyiségét, Richelieu bíborost. Ő volt Franciaország irányítója, hiszen XIII. Lajos jobban szeretett vadászni, mint politizálni, így könnyedén átengedte a kormányzást államminiszterének. Ezzel pedig két dolgot ért el. Megutáltatta a népszerűtlen intézkedéseket (közigazgatási reformokat, adókat) bevezető bíborost, ő maga azonban komoly népszerűsége tette szert – még Alexander Dumas egyik népszerű regénye, *A három testőr* szerint is.⁶

Alattvalóinak ugyanis szimpatikus volt a király, kihez ráadásul semmilyen rossz vagy negatív dolgot sem tudtak kapcsolni.⁷ Így Richelieu államminiszter ütközőponttá vált a király és népe között. Ő volt a pajzs, aki megvédte a királyt. Ez azért is okos lépés volt, hiszen egy király elmozdításához háború vagy forradalom kell, egy államminiszter leváltásához ezzel szemben csak egy döntés és egy aláírás a királytól. Erre azonban nem került sor, mert stabil alapokon nyugodott az állam.

Gyurcsány hasonló szerepet tölthet be, hiszen a hazugságot ő követte el, így mindenki az ő távozását skandalizálta a tüntetéseken is. Gyurcsány Ferenc tehát a magyar politika Richelieu-je. Neki kell végigvinnie a reformokat, és csakúgy,

⁶ A politikai irodalomban már nagyon régen jól ismert eljárás az, hogy a politikai vezető mással végezteti el a piszkos munkát, majd megszabadul tőle. Olyannyira, hogy Machiavelli külön felhívta rá a fejedelem figyelmét: *Machiavelli, Niccolò, 1978. I. 26–27.*

⁷ Persze nem is kapcsolhattak, hiszen az uralkodó személye szent volt és sérthetetlen, bírálata pedig felségsértés volt, amit halállal büntettek.

mint Bokros Lajosnak, neki is távoznia kell a reformok végeztével.⁸ Neki nincs lehetősége újra választásokat nyerni. Pártjának viszont lesz esélye, ha majdan a választások előtt Gyurcsány Ferenc helyett egy, a választók szemében is szimpatikus miniszterelnök-jelöltet állít.

A mai politikai események is hipotézisemet igazolják. Végbement a kórházak átalakítása, távozott a miniszter. Nem lehet mindent egy ember nyakába varrni, így egyértelmű, hogy a lényeges reformok bevezetői az életbeléptetés után távozni fognak. Ez is a Richelieu-taktika, csak kicsiben. Így az újonnan jött miniszter-asszony, a kórházak és az emberek felé más hangon tud majd kommunikálni. Molnár Lajosnak ugyanis a reformerek erőszakos és ellentmondást nem tűrő hangját kellett megütnie. Egy új ember azonban mondhatja azt, hogy elindult egy reform, most nézzük meg, hogyan is működik, és ha van értelme, változtathatunk. Ezt Molnár Lajos nem tehette meg, mert hitelét veszítette volna.

A *Századvég* honlapján leltem arra a tényre, hogy az emberek nagyobb százaléka látja be a reformok szükségességét, és az emberek több mint fele mondja azt, hogy jó úton járunk. Ez tükröződik a pártok támogatottságában is, hiszen az MSZP, ha csigalassúsággal is ugyan, de kezd felzárkózni a Fidesz támogatottságához. A különbség még mindig jelentős, és még igencsak nyílt a küzdelem, de egy apró adatot érdemes összehasonlítóképpen megnéznünk. A *Medián* honlapján a következőket olvastam:

„A Horn-kormány idején a Bokros-csomag tépázta meg hasonló mértékben az MSZP táborát: 1995 októberében, fél évvel a megszorítások után volt mélyponton a párt támogatottsága, akkor a teljes népesség 10, a választani tudó »biztos« szavazók 24%-a szavazott volna a szocialistákra.” Most ugyanezek az adatok, a legfrissebb kimutatások szerint: a teljes népesség körében 19, a „biztos” szavazók körében pedig 34, a Tárki kimutatása szerint, míg a *Századvég* adatai alapján 20 és 36. Láthatjuk tehát, hogy a Bokros-csomag sokkal inkább megtépázta az akkori kormány tekintélyét, mint a Gyurcsány-csomag.

Ezek az adatok is azt támasztják alá, hogy jól jött a botrány az MSZP-nek, hiszen már rövid távon is jobban állnak a megszorítások után, mint álltak 1995-ben. Hosszú távon pedig egyetlen komoly veszéllyel kell szembenézniük, ez pedig a Fidesz ébredése lehetne. Amennyiben a nagyobbik ellenzéki párt stratégiát váltana, és mondjuk átesne egy generációváltáson, úgy hatalmas előnyre tehetne szert, de mindaddig csupán válaszreakciókat tud adni a mindennapi politikában.

X.

A Fidesz rövid távon szerzett népszerűséget, de nagy kérdés, hogy mennyire tudja ezt stabilan megtartani. Jelenlegi felállásában erre viszonylag kevés az esélye, de a jövő még sok érdekességet tartogathat számunkra. A Fidesz jelenleg egy önma-

⁸ A pontosság kedvéért tegyük hozzá, hogy Bokrost Horn Gyula jóval előbb váltotta le, semhogy reformjait végigvihette volna.

gában is vitázó, széthúzó párt benyomását kelti. Látható, hogy csak megpróbál reagálni az eseményekre, és nem tud véleményvezérré válni. Mivel a párton belül is sokan érzik, hogy ez a botrány hatalmas lehetőségeket rejtett magában, amit nem sikerült kellőképpen kihasználni, ezért belső harcok indultak meg.

A Fidesz kísértetiesen hasonlít a generációváltáson átesett MSZP múltbéli arcához. Adott egy két választást elbukó pártvezetés, és egy olyan pártelnök, aki még egyszer sem ismerte be a bukását. Egyszer csalással, egyszer hazugsággal magyarázta a kudarcot. Az eredmény szempontjából ezek igazából lényegtelen információk. A fontos az, hogy egy kudarcot kudarcra halmozó ember áll az ország egyik legnagyobb pártjának az élén. Úgy tűnik, hogy nem csupán a túl sokáig hatalmon lévő MSZP-vezérekől hiányzott az önkritika...

Egy bizonyos törvényszerűség figyelhető meg a magyar „elit” pártok életében. Adott egy választást nyerő pártvezetés, amely később nem képes megismételni sikerét. Gondoljunk bele: sem Horn Gyula, sem Orbán Viktor, sem Medgyessy nem volt képes megismételni győzelmét. Gyurcsány Ferenc az első olyan miniszterelnök, aki két cikluson belül is „hatalmon van”. Az ő sikeréhez azonban hatalmas átalakulás kellett a pártján belül, ami elsöpörte a régi arcokat.

De nincs is min csodálkozni, hiszen azok az emberek, akik már a rendszerváltás előtt is ismertek voltak – mint az akkori rendszer emberei –, nem maradhattak sokáig a tűz közelében, részben koruk, részben múltjuk miatt. Ha úgy vesszük, a Fidesz emberei is a rendszerváltásnál váltak ismertekké. Az ő útjuk is hosszú és fordulatokkal teli volt. Elég, ha csak a liberalizmustól való elfordulásukat vesszük. Ideje lenne felismerni a „fiatal demokratáknak” és leginkább az Orbán Viktor vezette gárdának, hogy ők már elérték a maximumot, elérték azt, amit ők ki tudtak hozni saját magukból. Új arcokra és hangnemből váltásra van szükségük.

Azt még csak apró jelekből érezhetjük, de egyértelműen látszik, hogy Orbán Viktor pozíciója kezd megínogni a saját pártján belül is. A médiában egyre több Fidesz-politikus kezdi építeni a saját image-ét. Gondoljunk itt Rogán Antal vagy Kósa Lajos szerepvállalására a *Szulák-show*-ban, a *Playboy*-ban megjelent Kósa-interjúról már nem is beszélve. Nemrégiben Kósa Lajos arra a kérdésre válaszolva, hogy tíz év múlva hogy képzelel el a saját életét és a saját szerepét a politikában, azt mondta, hogy nem lenne egészséges, ha még akkor is ő lenne Debrecen polgármestere...

Láthatjuk tehát, hogy azok a politikusok, akik valamilyen okból mindkét politikai párt szimpatizánsai között elfogadottak, kezdik bontogatni szárnyaikat. Ez még csupán a határok keresése, de egy vagy két év múlva már lesznek kihívói Orbán Vikornak. Azonban azzal mindenki tisztában van, hogy a volt miniszterelnök eddig megszerzett hatalmi pozícióit nem lehet stratégia és felépített tervek nélkül megdönteni. Éppen ezért a jobboldalon most erőgyűjtés érezhető.

Jól példázza ezt az erőgyűjtést az is, hogy a Fidesz „tisztújító” közgyűlésén egyetlen érdekes kérdés sem volt. Minden posztra egy jelölt volt, így nem igazán kellett versengeni a helyekért. Ez számomra nagyon elszomorító tény. Ha belegondolunk, az MSZP vagy az SZDSZ tisztújításán valódi harc volt a pozíciókért, komoly választási versengés alakult ki. Ezzel szemben az elmúlt

két választást elvesztő pártban nincs egyetlen olyan személy sem, aki úgy érezné, hogy változások kellenek.

Nincs egyetlen olyan ember sem, aki szembe merne szállni Orbán Viktorral abban a tudatban, hogy ha legyőzni nem is tudja, legalább megmérkőzik vele. Az egy esélyes választás üzenete az, hogy minden úgy van jól, ahogy van. Ez, azt hiszem, sokat elárul a Fidesz belső működéséről. Az egyjelöltes választás nekem azt a kort juttatja az eszembe, amikor az emberek elmentek szavazni, hogy részt vegyenek egy olyan színjátékban, amiben nincsen választási lehetőségük. Ez a rendszer nem is olyan régen volt, és többekkel együtt a Fidesz akkori politikusai tették a legtöbbet azért, hogy azt a rendszert egy új váltsa fel. Egy új eszme, amit úgy hívunk, demokrácia, nagyon hiányzik a mai magyar „fiatal demokraták” szervezetéből és mentalitásából.

Hiányzik a konstrukció, és érezhető, hogy a Fidesz nem képes átvenni a kommunikáció irányítását. Ez pedig leginkább a párton belüli széthúzásra vezethető vissza. A Fidesz a választások előtt nyíltan vállalta, hogy klasszikus értelemben vett tömegpárttá, gyűjtőpárttá kíván válni. Ezért kötöttek sok szervezettel és kisebb politikai erővel is „szövetséget”. Ez azonban ahhoz vezetett, hogy a Fidesz nem tudott egy kialakult markáns véleményt kommunikálni, mert olyan üzenetet kellett közvetítenie, mely a szövetség minden tagjának elfogadható. Így nem lehet politizálni. Természetes, hogy szükség van kompromisszumokra, és az is egyértelmű, hogy a szűk érdekek képviselete sem válhat ma Magyarországon sikeressé, amit elég szemléletesen mutat az SZDSZ vagy az MDF harca azért, hogy benn maradjon a parlamentben.

Ugyanakkor a mindenkinek való megfelelés a széthúzáshoz és hosszú távon a kudarcok sorozatához vezet. A Fidesz messze nem aknázza ki a botrányban rejlő lehetőségeket, kivonult az utcára, szította az indulatokat, de politikai előnyt nem tudott kovácsolni a helyzetből. Ugyanakkor tévedés lenne leírni ezt a pártot, mert jó esélye van még mindig arra, hogy már most bebiztosítsák a következő választások sikerét. Ehhez azonban olyan stratégia- és arculatváltásra lenne szüksége, ami a jelenlegi struktúra és vezetés mellett nem igazán várható.

Egységesíteni kellene, hogy milyen értékeket képvisel a párt, és vissza kéne térniük a politika klasszikus színtereire. Ez pedig nem más, mint az Országgyűlés és a sajtó. A mindig ellenkező ellenzék könnyen válik ellenszenvessé. Eredményesebb és az ország szempontjából is előremutatóbb lenne, ha a sárdobálás helyett igazi viták, érdekütköztetések és szakmai csatározások lennének a mindennapi politikában...

XI.

Természetesen az MSZP sem jobb a Deákné vásznánál. Az MSZP-nek nagyon össze kell szednie magát, és a reformokat úgy kell véghezvinnie, hogy a lehető legkevesebb hibát kövessék el. Megszületett az új koalíciós megállapodás, ami a 2007-es esztendő követően határozza meg a kormányoldal politikai tevé-

kenykedését. Kérdés, hogy azok a kompromisszumok, amelyekben most elviekben megegyezett a Kóka és Gyurcsány vezette két párt, mennyire fog megvalósulni a gyakorlatban. Most már cselekedni kell, mert nem lehet az esetleges megingásokat és hibákat másra kenni.

Fel lehet sorolni az összes előző kormányt mint a válság okozóját, de ez nem mentség. Négy évük volt, hogy véghezvigyék azokat a reformokat, melyekkel most próbálkoznak. Mostani győzelmüket nem a saját jól felépített politikájuknak, hanem a Fidesz gyengeségeinek köszönhetik. Összességében elmondható, hogy két gyenge közül a kevésbé rossz jött ki győztesen. Ez sokat elmond a mai viszonyokról. Nem azért támogatnak egy pártot a választók, mert hisznek benne, vagy mert a legjobbnak tartják, hanem azért, mert nem szeretik a másikat.

Lehet itt választási statisztikákat böngészni, lehet tüntetni menni és ki lehet vonulni a parlamentből, de azt nem szabad szem elől téveszteni, hogy a közvélemény túlnyomó része, az átlagemberek elfordultak a politikától. Ma Magyarországon nagyjából ötmillió szavazó él, ezeknek jó esetben valamivel több mint fele megy el voksolni. Amennyiben a választási adatok százalékait nézzük, ehhez a két és fél millió emberhez mérjük. Így viszont már nem is tűnik olyan soknak a Fidesz 52%-os támogatottsága, és persze még kisebb az MSZP 36%-a.

XII.

Ha tehát konklúziót kell vonni az őszi beszéd hatásából, akkor azt mondom, hogy mind a jobb-, mind a baloldal hatalmasat bukott. Hosszú távon gondolkodva pedig azt lehet mondani, hogy jelenleg erősebb a Fidesz, de az MSZP-nek komoly esélye van a felzárkózásra. Egyszerűen ugyanott tartunk, mint eddig bármikor, megy a harc a két párt között, de ez sajnos nem értünk, hanem a négyévente leadott szavazatainkért folyik...

Morvai Gábor

A FIDESZ SZEREPÉNEK BALOLDALI MEGÍTÉLÉSEI

Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy a vonatkozó elektronikus és nyomtatott sajtó, valamint a témában megjelent tanulmányok segítségével bemutassam azokat a véleményeket, amelyek a legnagyobb ellenzéki párt szerepét elemzik a miniszterelnök elhíresült beszéde után 2006 őszén kibontakozott politikai válságban.

I.

A politikai válság talán kissé pontatlan megfogalmazás, hiszen a hatalom gyakorlását illetően nem beszélhetünk válságról, a kormány és a parlamenti többség az események alatt mindvégig egységes és működőképes volt. „2006 őszén nem volt politikai válság Magyarországon, csak a Fidesz válságot akart kiprovokálni a hatalom átvételére, de ez a kísérlete megbukott.”¹ Többen – köztük Sólyom László – morális válságról beszéltek. Ez talán helyesebb megközelítés, hiszen a napvilágot látott felvétel alkalmasnak bizonyult arra, hogy az egyébként is erősödő választópolgári apátiát tovább fokozza, aláássa a demokratikus intézményekbe vetett közbizalmat. Morális válságról beszélni azért is helyesebb, mert Kis Jánossal egyetértve azon az állásponton vagyok, hogy a polgári demokráciában léteznek olyan erkölcsi mércék, amelyek megkerülése súlyos politikai következményekhez vezet. Igaz, ebben a megközelítésben a morális válság politikai válságot is jelent, hiszen Kis szerint „a demokrácia nemcsak jogszabályok, hanem erkölcsi elvek és normák együttese is”.²

A Fidesz viselkedése nem csupán a beszéd kiszivárogtatásával előállott helyzet következménye. A 2006 tavaszán lezajlott országgyűlési választások után jelentős változások történtek a pártban. A júniusi–júliusi jelöltállításoknál addig soha nem tapasztalt mértékben kerültek nyilvánosságra a belső viták. A párt számára nyilvánvalóvá tette a vereség: ha ősszel is leszerepelnek, mély és végzetes válság következik, aminek következtében elveszíthetik vezető szerepüket a jobboldalon. Ezt a helyzetet tekinthetjük kiindulópontnak, amely megrajzolta a Fidesz őszi szerepvállalásának körvonalait is.

¹ Ágh Attila, 2006.

² Kis János, 2006b.

II.

A Fidesz számára az országgyűlési választások elvesztése rendkívül komoly csapást jelentett. Ennek következtében a párton belül felerősödtek a pozíciókért folyó harcok. A választási vereséggel elmaradtak a remélt kormányzati-államigazgatási tisztségek, és ez tovább gerjesztette a belső ellentéteket. A Fidesz pártstruktúráját kettősség jellemzi: működnek a hagyományos pártcsoporthoz (a helyi szervezet) és ezek városi, megyei összegződése, de 2003-tól belépett a rendszerbe a választókerületi szervezet is. Ez azt jelenti, hogy azonos szinteken több egymással rivalizáló poszt van a párton belül. A párton belül törésvonalak alakultak ki, ez egyébként szükségszerű velejárója a gyűjtőpártjellegnek. Ezek a törésvonalak a polgári körösök és az ősfideszesek, valamint a polgári körösök és a nemzeti liberálisok között húzódnak. Az ősfideszesek főbb reprezentánsai, főleg Áder és Pokorni élesen szemben állnak a teljes jobboldali spektrumot lefedni kívánó orbáni stratégiával, amelynek lényege: a Fidesztől jobbra ne legyen komoly politikai erő.³ A Fidesz által megvalósítani kívánt jobboldali összefogás a nemzeti liberálisoktól a konzervatívokon át a nacionalistákig terjedne. Az összefogás ideológiai alapja az antikommunizmus, amit Debreczeni József szerint Orbán 1998 után egyre erősebben hangoztatott, szinte a hivatalos pártideológia szintjére emelt. A közíró szerint Orbán szemében mindenki kommunista, aki az előző rendszerben párttag volt, s eleddig nem vonult ki a politikából, vagy nem állt be a Fideszhez.⁴

A Fidesz belső változásait (vagy legalábbis az erre való igényt) jól tükrözi Kósa Lajos *168 órának* adott interjúja, amelyben a debreceni polgármester a táltosi és törzsfőnöki pozíció, vagyis az ideológiai és az operatív vezetés szétválasztásáról beszél. A Fideszben jelenleg e két poszt egy kézben összpontosul. Hogyan lehet, hogy a belső erőzión és a két elvesztett választás ellenére Orbán Viktor pozíciója továbbra is stabil?

Ennek több oka van. Áder János úgy fogalmazott, hogy „Orbán nélkül nincs Fidesz: ő tartja egyben a szavazótábort, ő alkotja a stratégiát”. Be kell látni, hogy ez a kijelentés nem alaptalan, a felmérések szerint a párt szimpatizánsainak 80%-a Orbánt tekinti a legalkalmasabbnak a párt vezetésére. A másik ok, hogy a Gyurcsány-kormány választások utáni teljesítménye és a kampányban elhallgatott megszorító programja konzerválta a párton belüli állapotokat. Cselekvési helyzet állt elő, a belső feszültséget kifelé lehetett levezetni. A kudarccal felérő választási szereplést könnyen lehetett úgy kommunikálni, hogy a vereség a tisztességtelen verseny következménye, vagyis nem Orbán politikai hibáinak tudható be. A pártelnököknek személyes érdeke fűződött e tétel bizonyí-

³ „A politikai-politológiai legendárium vita nélkül német eredetűnek tartja, de hol Franz-Joseph Strauss-hoz, hol Helmut Kohl-hoz, hol Edmund Stoiber-hez köti a »tőled jobbra ne legyen komoly politikai erő« stratégiáját, amihez Orbán láthatólag makacsul ragaszkodik.” Ágh Attila, 2006.

⁴ Debreczeni József, 2006a.

tásához. Ahogy Kis János írja, „ez volt az egyetlen esélye vezéri státusának megtartására”.⁵ A kormány tervezett megszorításai és a választások után szinte azonnal foganatosított népszerűtlen intézkedései következtében fokozódó elégedetlenség hatására a párt támogatottsága növekedni kezdett, ami azt is jelentette, hogy 2006 őszén várhatóan nagyobb számú mandátumot sikerül megszerezniük, mint amire eredetileg számítottak. A Fidesz 2006. szeptember elején megelégedett volna a szolid arányú győzelemmel is, ezért a belső feszültséget a növekvő győzelmi esélyek is csillapították. Úgy tűnt, hogy kis késéssel ugyan, de mégis beérkezik Orbán stratégiája, ami kezdettől fogva arra épült, hogy a régi-új kormánykoalíciót a valós gazdasági helyzet eltitkolásával és a választók szándékos félrevezetésével vádolta (hozzáteszem, nem alaptalanul). 2006 tavaszán, a választási kampányban gyakran hangoztatták Orbánék, hogy a kormány eltitkolja az igazságot a gazdasági helyzettel kapcsolatban. A győztes koalíció a választások után kényszerhelyzetbe került: vagy azonnal lépéseket tesz a gazdasági nehézségek és a tékozló költségvetési gazdálkodás ellen, vagy komoly és elhúzódó válság alakul ki. Ekkor érte az átlagválasztót az első csalódás, ez volt az a motívum, ami a Fidesz számára az eredményes önkormányzati választás és a visszavágás reményét felvillantotta. 2006 júliusától a jobboldal kommunikációja egyetlen szóra volt kiélezve, ez pedig a „hazugság”. A hazugság volt a fő motívuma a „Jó reggelt Magyarországnak!” című kiáltványnak, amelyet július 22-én a Fidesz vezető politikusai tettek közzé. Ebben elsősorban azt állították, hogy a magyar emberek szervezett politikai hazugság áldozatai. Debreczeni hipotézise szerint ez a kommunikációs stratégia a bizonyíték arra, hogy a Fidesz birtokában volt az őszi beszédről készült hangfelvétel már jóval annak nyilvánosságra kerülése előtt.⁶ Szerinte a hazugság szó tudatos kántálása azt a célt szolgálta, hogy az ellenzék felkészítse a közönséget a beszéd nyilvánosságra hozatalára.

A hazugság hangoztatása mellett megjelent a jobboldali diskurzusban a kormány illegitim voltának tétele. Debreczeni szerint fontos különbség van az illegitim és illegális jelzők között, melyeket szerinte Orbán nyomán hívei egyre inkább hajlamosak összekeverni, szinonim fogalmakként emlegetni. A közíró úgy vélekedik, hogy a legitimitás politikai-szociológiai, míg a legalitás jogi kategória.⁷ Bármekkora legitimitációs deficitet halmoz föl a kormány, legalitását ez nem érinti. A két fogalom összemosása tehát veszélyes, hiszen azt sugalmazza, hogy a kormány törvényen kívül áll, mindenkinek joga és kötelessége lázadni ellene.

A tavasszal állami státus nélkül maradt Fidesz-prominensek számára egyetlen túlélési stratégia kínálkozott: az önkormányzati választáson biztos pozíciók megszerzése, ezzel együtt a pártelnöktől viszonylag kevésbé függő háttér meg-

⁵ Kis János, 2006b.

⁶ Debreczeni József, 2006b.

⁷ A társadalmi elfogadottság és a jogszerűség kategóriája közötti különbségről van szó.

teremtése. Ez felértékelte a helyhatósági választások jelentőségét. Az Orbántól független háttér azonban a 2006. november végén elfogadott alapszabály után Orbántól függőnek látszik. Létrehozták az Önkormányzati Képviselők Fórumát a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség „egységes önkormányzati politikájának megvalósítása, a szövetség által jelölt, illetve támogatott polgármesterek és önkormányzati képviselők tevékenységének összehangolása érdekében”.⁸ Az alapszabály alapján ez a szerv magában foglalja az összes Fidesz által jelölt önkormányzati képviselőt és polgármestert. A fórum több szervből tevődik össze (Önkormányzati Képviselők Országos Gyűlése, választókerületi önkormányzati gyűlések, regionális önkormányzati gyűlések, az Önkormányzati Tanács és az Önkormányzati Tanács Elnöksége). E szervek működését mondhatni teljes mértékben a Fidesz mindenkori elnöke vagy az általa felkért elnökségi tagok irányítják. A lényeg, hogy Orbánnak sikerült olyan alapszabálymódosítást keresztülvinni, aminek köszönhetően immáron az önkormányzatokban pozícióval rendelkező Fideszesekre is kiterjesztette a befolyását.

2006 nyarától kezdve egyre gyakrabban lehetett hallani, hogy a Fidesz álláspontja szerint az októberi választás a tavaszi választások harmadik fordulója lehet. Eközben meghatározó változások történtek a párton belül. Rogán Antalt megfosztották kampányfőnöki pozíciójától, aki az V. kerület polgármesteri tisztét szemelte ki magának (amit később meg is tudott szerezni), mint ideális posztot a ciklus átvészelésére. Áder János megtisztelő, ám pártpolitikai szempontból kevésbé fajsúlyos posztot kapott, a T. Ház elnökhelyettese lett. A frakcióvezetői címet Áder, Pokorni és Varga Mihály is visszautasította, így Navracsics Tibor kapta, aki az előző ciklusban Orbán kabinetfőnöke volt, parlamenti mandátumot 2006-ban szerzett először. (A frakcióvezetői funkciót Rogánnak fel sem ajánlották.) Ezek a tények a párton belüli erővonalak jelentős átrendeződéséről árulkodnak. A két választás között úgy tűnt, hogy Orbán sorsát az októberi voksolás fogja eldönteni.

III.

Nagyjából ilyen viszonyok között érkezett el a Fidesz a sorsfordítónak tartott őszi választás kampányfőnöki posztjára. A szeptember 17-én nyilvánosságra került beszéd alaposan felborzolta a kedélyeket. Az álláspontok megoszlanak abban a kérdésben, hogy a beszéd mennyire érte meglepetésként a Fideszt. A Morvai-bizottság álláspontja – ahogy azt egy 2007 áprilisában Debrecenben tartott konferencián kifejtették – az, hogy a beszédet valójában a Fidesz pontosan megtervezett forgatókönyv szerint akarta nyilvánosságra hozni, ám erről tudomást szerezve a szocialisták elébe mentek az eseményeknek, és maguk szivárogtatták ki az ominózus hangfelvételt. Egyértelmű, hogy az ellenzék megpróbálta saját hasznára fordítani a beszéd által keltett felháborodást. Az igazán nehéz kérdés az volt, hogyan lehet-

ne a helyzetből a legtöbbet kihozni. Meghatározó volt, hogy a szemben álló erők hogyan kommunikálják a történeteket. A baloldal morális öntisztulási folyamat részeként értékelte, és közben igyekezett „bagatellizálni” a beszédet, miközben ostromozta a Fideszt, amiért azt kontextusából kiragadva, néhány passzust felnagyítva és csúsztatva értelmezi. A jobboldal „démonizálja ezt a beszédet, s tökéletesen reflektálatlanul, az önvizsgálatra való legparányibb hajlandóság nélkül, a politikai alternatíva teljes homályban hagyása mellett, »erkölcsi ébredésre« szólít fel”. Így jellemzi a két oldal magatartását Radnóti Sándor az *Élet és Irodalom* október 13-i számában megjelent vitacikkében.

A Fidesz kezdettől fogva azt hangoztatta, hogy politikai és morális válság van. Ez utóbbit a köztársasági elnök állásfoglalása is megerősítette. (Nem először történt meg, hogy a Fidesz morális válságra hivatkozott. Medgyessy Péter úgyműltjának nyilvánosságra kerülésekor Pokorni Zoltán tett hasonló kijelentést a parlamentben. A két esetet persze nem lehet összehasonlítani, közös vonásként talán azt lehetne megemlíteni, hogy mindkét alkalommal az igazság elhallgatása, vagyis a hazugság volt az ellenzéki kommunikáció legfőbb motívuma.) Schlett István és G. Fodor Gábor a *Heti Válaszban* ezt úgy értelmezték, hogy az ellenzék reakciója, bár a morál lázadásaként tálalták, valójában haszonmaximalizáció. Úgy vélték, természetes dolog, hogy az ellenzék szelektív olvasatát adja a miniszterelnök vallomásának. „Analitikusan szemlélve a dolgokat, úgy tűnik, hogy az ellenzék reakciója két pilléren nyugszik, egy könnyen rekonstruálható morális és egy politikai felháborodáson. Az előbbi azon a hétköznapi erkölcsi intelmen alapul, hogy hazudni csúnya dolog. Ráadásul hazudni reggel, éjjel, este egy demokratikus vezetőnek egy demokratikusnak gondolt politikai rendszerben még csúnyább. Vagyis a miniszterelnök vallomása következtében morálisan megsemmisült. A politikai felháborodás pedig azon a meggyőződésen alapul, hogy a kormányzás nem lehet csak pantomim. A Gyurcsány-kormány a választások megnyerése, vagyis kormányzati hatalmának megtartása érdekében elmulasztott kormányozni, csak úgy tett, mintha kormányozna. Ezzel a mímeléssel tönkretette az országot, bizalmi, pénzügyi és politikai válságot idézett elő.”⁹

Egyes nézetek szerint alaptalan és képmutató az ellenzék morális felháborodása Kis János „Pengeélen – 2.” című írásában Ádám Zoltán nyomán azt fejtegeti, hogy mennyiben tehető felelőssé a Fidesz az állampolgárok megtévesztéséért.¹⁰ Arra a megállapításra jut, hogy a Fidesz vezető politikusai eleget tudtak az ország gazdasági helyzetéről, szembesíthették volna a közvéleményt az igazsággal. Ezt azonban nem tették meg, sőt, igyekeztek túlcitálni a kormányoldalt az ígéretési versenyben (14. havi nyugdíj bevezetésének ígérete, családautó-program, jelentős villanyár- és adócsökkentés). Ez a viselkedés pedig arra a következtetésre vezethetett, hogy a szocialista-szabaddemokrata kampány ígéretei józan helyzetértékelésen alapultak. Így az ellenzéket is felelősség terheli azért, hogy a magyar állampolgárokat meg lehetett téveszteni, vagyis a

⁸ Fidesz-alapszabály, 108. § (1).

⁹ Schlett István – G. Fodor Gábor, 2006.

¹⁰ Ádám Zoltán, 2006.

morális válságért a Fidesz is felelős. A „Pengeélen” című cikksorozat első darabjában ugyanakkor Kis azt is kifejti, hogy a demokratikus verseny szükség-szerű velejárója a hazugság, hiszen a választók megtévesztése a szavazatokért folytatott harcban előnyt jelenthet, ennek kiküszöbölése csak a demokratikus intézményrendszer sérelmével lenne lehetséges. Hazugság és hazugság között igenis van különbség. Az ellenzék választási hazugságai nem mérhetők össze a kormány hazugságaival, az ellenzék felelőssége ennek ellenére fennáll. „Akik Gyurcsányt e mondatok miatt támadják, egy álszent hamisság nevében lépnek föl, jobb- és baloldal az elmúlt évtizedben egy közös hazugság résztvevői voltak” – írja Kis Radnóti Sándort idézve.

A Fidesz szerepét firtató elemzések többsége több pontban megegyezik. Ezek szerint a Fidesz elsődleges célja az volt, hogy az előállott helyzetet kihasználva szavazatokat szerezzen október elsején (haszonmaximalizáció), majd egy esetleges nagyarányú győzelem esetén, mintegy a népakaratot kifejezve fellépjen a kormány ellen. A szerepvállalás módszerét illető kritikák szerint az elhibázott stratégia következtében a koalíció sorai összezártak, meglévő belső ellentétei a támadás következtében konszolidálódtak. A Fidesznek nem gerjeszteni, hanem irányítani és kontrollálni kellett volna a proteszhullámot. Többször elhangzott, hogy nem volt egyértelmű a radikális megnyilvánulásoktól való elhatárolódása, valamint az, hogy a párt különböző akciói aláásták a tárgyalásos demokrácia alapelveit.¹¹ Debreczeni József erről azt írja, hogy 2006 őszén a „vezérpárt + vezérelvű tömegmozgalom + utcai rohamcsapatok” képlet érvényesült. Az utcai rohamcsapatok ugyan nem a párt kötelékében helyezkednek el, de annak érdekében harcoltak. Ezt bizonyítja, hogy követeléseik több pontban megegyeztek az Orbánéival („Gyurcsány, takarodj!”), s ő sohasem határolódott el tőlük, viszont maximálisan igyekezett kihasználni az általuk okozott destrukciót. A Fidesz és a szélsőjobb kokettálásával kapcsolatban figyelemre méltó Hont András véleménye, aki szerint „az ellenzék vezető ereje és a szélsőségesek közötti kapcsolat áttételes, utóbbiak funkciójukat veszítve – miután bizonyították a körülmények rendkívüli-ségét a jobboldali törzsközönség számára – kénytelenek lesznek visszahúzódni vackaikba, a legradikálisabbak pedig konstatálhatják, hogy megint átverték őket”.¹² Voltak a Fideszben olyanok, akik károsnak vélték a szélsőjobb és a párt összemosását. A *Magyar Narancs*nak nyilatkozó egyik ellenzéki vezető szerint a különbség abból is kitűnik, hogy a Kossuth téri rendezvény szervezőit fél óráig kellett győzködni arról, engedjék beszélni Schmitt Pált. Ugyanebben a cikkben olvashattuk egy másik „bennfentes fideszes” véleményét, aki szerint Schmittet Orbán küldte a Kossuth térre, mert ezzel akarta érzékeltetni a radikálisokkal, hogy nem mondott le róluk.¹³ Úgy látom, hogy a Fidesznek szüksége van a szélsőjobb támogatására, ezt azonban nem meri felvállalni, mert a szélsőségesektől elzárkózó szavazók elvesztésétől tart, ezért kettős játékot játszik.

¹¹ Ágh Attila, 2006.

¹² Hont András, 2006.

¹³ Besenyi Zsolt, 2006a.

Árnyaltabb képet tárt elénk a Fidesz szerepéről az őszi események előzményeit, okait és tanulságait firtató Gönczöl-jelentés, mely szerint a politikai mező polarizálódása és a Fidesz „új taktikája” nagyban hozzájárult az események alakulásához. A jelentés szerint az ellenzék kormánybuktató szándéka – egyéb jelentős okok mellett – közvetlen okozója volt a 2006. szeptember-októberi zavargásoknak. Ezzel a kijelentéssel értett egyet Debreczeni József, aki szerint az ellenzéknek valójában nem volt célja a hatalom megszerzése (a kormány megbuktatása viszont annál inkább). Ezt az is bizonyítja, hogy az ellenzék propagandája sokkal inkább a miniszterelnök személye ellen irányult, és komolyan nem jelent meg célként az előrehozott választás megtartása. Debreczeni szerint Orbán szándéka az volt, hogy megszabaduljon legfőbb riválisától. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a fideszes vezér – a Kossuth tériekkel ellentétben – soha nem követelt előrehozott választásokat. A legfőbb követelés a miniszterelnök távozására vonatkozott. Részletkérdés, hogy helyére egy új koalíciós miniszterelnök vagy szakértői kormány kerül, csak ő tűnjön el az útból. Hont András viszont arra a következtetésre jutott, hogy tévednek, akik szerint Orbán mindenáron kormányt akart bukttatni. Szerinte Orbán tetteinek mozgatórugója nem a mániákus bosszúvágy, hanem az, hogy két parlamenti vereség után stabilizálni akarta a helyét a jobboldal élén, ezt pedig csak a szenvedélyek fokozásával érthette el. Akad olyan is, aki sokkal súlyosabban ítélte meg a helyzetet és Orbánt egyenesen a magyar demokrácia ellenségének tartja.¹⁴ A 72 órás ultimátumban követelt konstruktív bizalmatlansági indítvány (megszavazása esetén) a kormány megbuktatását eredményezte volna. E jogintézmény jellegéből fakadóan azonban a régi kormány megbuktatásáról tartott szavazás egy új miniszterelnök (közvetve pedig új kormány) hatalomhoz jutását eredményezi. A parlamenti erőviszonyok miatt ez csak a koalíció szétesése esetén eredményezhetett volna kormányváltást. A konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtásának követelése a Fidesz részéről tehát nem a hatalom megszerzésére irányuló lépésként értékelendő, hanem a miniszterelnök személyétől való megszabadulás kísérletének.

Nemcsak a Gönczöl-jelentés beszélt új taktikáról. Ágh Attila kifejtette, hogy elhibázott Orbán azon álláspontja, mely szerint a felbomlott keleti blokkban a posztkommunizmus nagyobb veszélyt jelent, mint a szélsőjobb. Szerinte ennek a hozzáállásnak messzemenő politikai következményei vannak, és ennek az általa Forró Ősznek nevezett tavalyi események szempontjából kiemelkedően fontos jelentőséget tulajdonított. Szerinte a 2002-ben vereséget szenvedett Fidesz populista törekvései két fogalom köré csoportosulnak. Ez a két fogalom a destabilizáció és a dekonszolidáció. Érvelése szerint Orbánék igyekeznek fenntartani a bizonytalanság érzését, emellett tömegmegmozdulásaikkal rend-

¹⁴ Ágh Attila így fogalmaz: „A Forró Ősz a Fidesz utolsó kísérlete volt a fejlődés visszafordítására, mert a 2006. őszi események kiprovokálásával már túlment a destabilizáción, és a dekonszolidációs törekvéssel már a magyar demokrácia alkotmányos alapjait támadta meg a hatalom megszerzése reményében.”

szeresen a közrend megzavarására törekednek. E törekvések érdekében hívták életre a polgári köröket is. Orbán 2002. május 7-én, a Dísz téren tartott beszédében indította útjára a jobboldali, vagy inkább Fidesz-hű civil társadalom megteremtését szolgáló mozgalmat, amely Debreczeni szerint vezérelvű tömegmozgalom: „Alakítsanak polgári köröket! Együttlétre, összefogásra, készenlétre van szükség! Az erőnk, amely a sokaságban van, akkor valódi erő, ha képesek vagyunk magunkat megszervezni! Tudnunk kell egymásról, hogy ha a sorsunk úgy hozza, hogy mozdulnunk kell, akkor egyszerre mozdulhassunk.” Mindegy, milyen ügyről van szó, a lényeg, hogy balhé legyen. Ebbe a folyamatba beilleszthető a vidék tudatos lázítása is. Dekonszolidáción Ágh azt érti, hogy a Fidesz tömegmegmozdulásai nem egyetlen választás eredményének a megkérdőjelezésére irányulnak, hanem annak kinyilvánítására, hogy a legfontosabb politikai kérdéseknek nem a parlamentben kell eldőlniük, hanem a nagy utcai tüntetésekkel megszervezett nemzetgyűléseken. Ezek a folyamatok a szerző szerint 2006 őszén érték el csúcspontjukat. A Gönczöl-jelentés is ezt a fajta céltudatos tömegpolitikát tekinti a Fidesz új taktikájának, melynek kezdetét a 2002-es választások idején, a két forduló között megtartott nagyszabású gyűlés jelentette. Itt kezdődött a Fidesz céltudatos tömegpolitikája, a folyamatos tömegmobilizálás alkalmazása. Ezekkel a véleményekkel állítható szembe a Morvai Krisztina nevével fémjelzett Október 23. Bizottság jelentése, melynek álláspontja szerint a tömegmegmozdulások az alkotmányban garantált gyülekezési jog és a szólásszabadság jogának törvényes és kívánatos gyakorlását jelentik. Nem tekinti a jelenséget károsnak, épp az egészséges civil társadalom megnyilvánulását látja bennük. A Civil Jogász Bizottság álláspontja szerint a radikális elemek rendkívül szűk körre korlátozódtak, teljes kiszűrésük csak az alkotmányos jogait megengedett kereteken belül gyakorlók aránytalan sérelmével lehetséges. A médiát, valamint a kormány kommunikációját azzal vádolják, hogy a demonstráló, békésen tüntető tömeget gyakran és szándékosan azonosították a rendbontókkal.

A szeptember 18-i események hatására, fokozódó politikai nyomásra (az MSZP, az SZDSZ és az MDF képviselői egyetértettek abban, hogy a viharos események után ilyen rövid idővel veszélyes lenne tömeges politikai rendezvényt tartani) a Fidesz vezetői lemondták a már jóval korábban szeptember 23-ára meghirdetett nagygyűlését. Ennek feltehetően az volt az oka, hogy a párt vezetői attól tartottak, hogy nem tudják majd kontrollálni a várhatóan számottevő, százezres tömeget, nem beszélve a radikális elemekről, akik minden bizonnyal igyekeztek volna saját céljaikra felhasználni vagy provokálni a tömeget. Orbán tehát elesett annak a lehetőségétől, hogy demonstrálja, az ország többsége most mögöttük áll. Jól tudta, hogy az elégedetlenség fenntartása, a kormány népszerűtlen intézkedései és a napvilágra került, una-lomig citált beszéd igen jó kilátással kecsegtetnek. Nem csak a saját tábora aktivizálódott, jelentős mértékben számíthatott a protesztoszavazók támogatására is. Ennek szellemében (noha pontosan tisztában volt a szó alkotmányjogi jelentésével) népszavazássá „nyilvánította” az elsejei voksolást, és annak

nagypolitikai következményeit kezdte firtatni. A Fidesz saját szerepfelfogásán is változtatott az események hatására, amit leginkább a Kossuth téri demonstrálók csendes mellőzése mutat. A permanens tömegjelenlétre a Fidesz szempontjából csupán a választásokig volt szükség, a nyugtalanság fenntartására ugyanis ideális eszközt jelentett a napi hírekbe rendszeresen bekerülő állandósult demonstráció.

IV.

A Fidesz jelentős győzelmet aratott a választásokon, Orbán azonban túldimenzionálta az eredményeket, és nagyobb jelentőséget tulajdonított a győzelemnek, mint amennyit az alkotmányos keretek között valóban jelentett. A már korábban hangoztatott elvek alapján (a választások népszavazásként értékelése) a Fidesz az igazságosztó szerepében kívánt fellépni. Felvetették a minden alkotmányos alapot nélkülöző ideiglenes szakértői kormány felállításának gondolatát, amely süket fülekre talált a parlamenti többséget birtokló és veresége ellenére továbbra is szorosan összezáró kormányoldal részéről. Debreczeni József szerint a miniszterelnök – a parlamentarizmus keretei között – a bizalmi szavazás kezdeményezésével kontrázta meg és verte vissza az ellene indított utcai támadást.¹⁵ Kis János kiemelte, hogy a bizalmi szavazás megtartásában döntő szerepe volt a köztársasági elnöknek, és abban is, hogy eredménye következtében a kormányoldal pozíciója megszilárdult.¹⁶ A köztársasági elnök nyomására volt szükség ahhoz, hogy a Fidesz és a KDNP részt vegyen a szavazáson. Ezzel a kormányoldal átvette a kezdeményezést, egyszersmind kényszerhelyzetet teremtett a kormánytöbbség számára is. Mert ha az nem szavaz bizalmat neki, akkor az alkotmány szerint le kell mondania, az új jelölt kiválasztásának joga pedig a köztársasági elnökre száll.

Kis János úgy fogalmazott, hogy „ily módon Orbán Viktor »narancsos forradalma« már elindításának napján félresiklott”.¹⁷ Debreczeni szerint Orbán ekkor érezte meg, hogy nem győzhet, hogy bár óriási károkat okozott ellenségének, nem lesz képes azt megsemmisíteni.¹⁸ Ezt azonban nem tudta így elfogadni, ezért megpróbálta visszaszerezni a kezdeményező pozíciót. Jött a hetvenkét órás ultimátum; annak biztosra vehető kudarca után a kilátástalan Kossuth téri gyűléssorozat; a miniszterelnök parlamenti bojkottja. Az ultimátumban a Fidesz hetvenkét órát adott a kormánykoalíciónak arra, hogy a miniszterelnököt eltávolítsa, ennek jegyében felszólították a kormánypárti többséget a konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtására. Ahogy azt Dobszay János a *HVG*-ben írta, a Fidesz eltaktikázta magát, amikor nem volt kellő türelme ki-

¹⁵ Debreczeni József, 2006e.

¹⁶ Kis János, 2006c.

¹⁷ Kis János, 2006c.

¹⁸ Debreczeni József, 2006e.

várni az MSZP erózióját.¹⁹ Ezen bizonyára azt értette, hogy az önkormányzati választásokon jó néhány szocialista vagy szabad demokrata jelölt úgy érezhette, a választási eredmény nem a munkájának szól, hanem a pártvezetés, a kormány iránti antipátia iránti megnyilvánulás. Mivel nagy számban voltak a párton belül ilyen sérelmek, várható volt egy esetleges elégedetlenkedő belső ellenzék megjelenése. Az ultimátum hatására viszont a koalíció szorosabbra zárta sorait. Látván, hogy követelését riválisa semmibe veszi, a Fidesz újabb vérszegény retorziót helyezett kilátásba: minden napra egy Kossuth téri vekkeres tüntetést. Ez a lépés nem bizonyult hatásos megtorló eszköznek, és csakhamar kifulladt. Tölgyessy Péter írta Orbán szerepéről a hetvenkét órás ultimátummal kapcsolatban: „amikor letelt a határidő, kijelentette, aláírást gyűjt. Fűti, aztán ténylegesen moderálja a jobboldal indulatát. Belenéz a szakadékba, majd újra és újra visszatáncol. Baloldaltól háborús uszító, jobbról nézve sokak vágyait megszólaltató vezető.”²⁰

Dobszay szerint a permanens utcai tüntetésekkel a Fidesz láthatóan bakot lőtt, és a párt az önkormányzati kampányban is abból tudott volna a leginkább tőkét kovácsolni, ha az elégedetlenség hullámaint meglovagolni, nem pedig gerjeszteni igyekezett. A választási győzelemből is jóval többet kihozhattak volna, ha Orbánnak lett volna türelme kivárni a szocialista intézkedések által kiváltott tiltakozásokat és az Alkotmánybíróság reformtörvényekkel kapcsolatos döntéseit. A szerző emellett arra is rávilágított, hogy Orbán, aki az elmúlt években azon fáradozott, hogy a Fidesz szinte valamennyi jelentős pozíciójába csak az elnöktől közvetlenül függő személyek kerülhessenek, azzal a ténnyel is kénytelen szembenézni, hogy pártján belül az önkormányzati választások következtében megerősödhet egy második pártelit, amely fölött – minthogy legitimitásióját nem a pártelnöktől nyerte – már ő is csak korlátozott befolyással bír. Könnyen lehet tehát, hogy a párton belül olyan folyamatok indulnak meg, amelyek végső soron odavezetnek, hogy a következő választásokon egy jelentősen átstrukturálódott jobboldal indulhat neki a megmérettetésnek.

Említésre méltónak és elgondolkodtatónak találok Kis János gondolatmenetét, mely szerint a válságkezelő megszorítások és a reformok sikertelenségéhez Orbánt személyes érdek fűzi. Ha ugyanis ezek sikerrel járnak, a Fidesz nagy valószínűséggel 2010-ben is vereséget szenved a választásokon, ez pedig Orbán harmadik vereségéhez és politikai ellehetetlenüléséhez vezetne. Paradox módon tehát a jobboldali vezető érdeke és az ország érdeke szembekerült egymással.

Mindezek ellenére nem tartom helyesnek azokat a véleményeket, amelyek az őszi erőszakos eseményekért egyoldalúan az ellenzékét, kiváltképp Orbán Viktort teszik felelőssé. Debreczeni odáig ment, hogy kijelentette, addig nem lesz béke és nyugalom, amíg Orbán nem távozik a magyar politikából.²¹ Kis János másban látta a megoldást, szerinte a csapdahelyzetből az lehetne a kiút,

¹⁹ Dobszay János, 2006.

²⁰ Lampé Ágnes, 2007.

²¹ Debreczeni József, 2006b.

ha a háttérben a két párt tárgyalásokat kezdene a rendes parlamenti gyakorlat helyreállításáról. Igaza volt abban, hogy ez a két párt közös felelőssége. Török Gábor úgy vélte, a siker érdekében nem legyőzni, hanem meggyőzni kell Orbán Viktort.²² Ma már mindenki számára egyértelmű, hogy előrehozott választásokban vagy kormánybuktatásban gondolkozni értelmetlen. Az ellenzéknek ezért fel kell hagynia az ellenzékieskedéssel, és konstruktív partnerként kell részt vennie a parlamenti munkában. Szintén Török Gábor írta, hogy a pártnak változtatnia kell, ha sikeres akar lenni. „A párt elnöke, aki a két vesztes választás után nem adta át a helyét, ma is a jobboldal legnépszerűbb politikusa. Politikai súlya a Fidesz talán legnagyobb erőssége, ha a törzsszavazók megtartása a feladat. Ha viszont új szavazók megszólításáról beszélünk, Orbán Viktor már sokkal inkább tűnik az ellenzék ballasztjának.” Vitathatatlan, hogy a többszörsen is felfokozott helyzetben (választási kampány az elvesztett tavaszi választások után, az őszi beszéd napvilágra kerülése, az 1956-os forradalom 50. évfordulója) az ellenzék megnyilvánulásai közül több is elhibázott volt, ám egyedül felelőssé tenni a történekeért mégsem lehet. Úgy érzem, a témával foglalkozó írástudók jelentős része könnyelműen elsiklik a „beszéd” jelentősége fölött, és a fölött a tény fölött is, hogy a gazdasági válság kialakulásáért javarészt épp a morális megtisztulás pompájában tündökölni akaró kormánypárti politikusok felelősek. Gyakran okként kezelik az okozatot, vagyis az ellenzék reakcióit teszik felelőssé a válságért. Tény, hogy az ellenzék szerepfelfogása inkább súlyosbította, mint enyhítette a válságot, de a kormánykoalíció és Gyurcsány Ferenc reakciói szintén ebbe az irányba hatottak. Mindkét félről elmondható, hogy képtelen az önvizsgálatra, külső szemlélő számára úgy tűnhet, mintha mindkét fél az egyetlen és kizárólagos igazság birtokában lenne „a politika mindinkább a hit és a vakhit szférájával fonódik össze Magyarországon”.²³ A válság okait firtatók megfélemeznek arról a tényről, hogy az előző négyéves ciklusban ki volt kormányon. Szerintem ez fontos tény, hiszen a politikai hazugságok vizsgálatának csak abban a kontextusban van értelme, amelyben elhangoztak. A kormány kommunikációja tényként közölte, hogy az elhibázott gazdaságpolitikai lépések (és a hazugságok) már az 1998–2002 közötti Fidesz-regnálás idején elkezdődtek, holott tényekkel és konkrét adatokkal bizonyítható, hogy épp ebben az időszakban állt legközelebb az ország a maastrichti konvergenciakritériumok teljesítéséhez.

Mindezek mellett elfogadom azokat a véleményeket, amelyek a Fidesz hibás szerepfelfogását és néhány elhibázott lépését emelik ki. Ezek közül a legfontosabbak: a párt nem határolódott el kellő mértékben a radikális szélső-jobboldali megnyilvánulásokról. Felelőtlen az a hozzáállás, amely az utcai véleménynyilvánítást kormányzati döntéseket kikényszerítő tényezőként kezeli. Komoly problémák forrása lehet az, hogy a tömegpolitizálás következtében a Fidesz egyre inkább hajlamos kétségbe vonni azt a demokratikus kon-

²² Török Gábor, 2006b.

²³ Debreczeni József, 2006e.

szenzust, mely szerint a kisebbség elfogadja a többség által megválasztott vezetőket az ország vezetőinek.²⁴ Ehhez szorosan kapcsolódik az alkotmányban szereplő fogalmak (például a népszavazás) pontatlan, alkotmányos jelentésüktől eltérő használata, a konszenzusos megoldásokra való rendkívül csekély hajlam, félreérthető szimbólumok nem éppen szerencsés alkalmazása (árpádsávos zászló). Ezeket a kritikákat többen is megfogalmazták, egyetlen szóba sűrítve: populizmus.

V.

A Fideszt és főként Orbánt 2002 óta egyre gyakrabban illetik ellenlábasai a populista jelzővel. Debreczeni szerint Orbán veszélyessége épp abban rejlik, hogy populista lett. Ebbe a képbe illeszti bele a pártelnök antiglobalista és antikapitalista, piac-, verseny- és tőkeellenes megnyilvánulásait. Orbán mindinkább a munka értékteremtő és az állam értékvédő szerepét hirdeti. A populizmus a vezér tekintélyére és karizmatikus személyiségére épít. Ennek a politizálásnak szerves részét képezi a nemzeti petíció, a nemzeti konzultáció, a nemzeti kormány, a nemzeti frazeológia használata. Miközben nemzetről beszélnek, megfélemlenek arról, hogy a nemzet sohasem lehet valakinek a tulajdona, nem lehet önkényesen kisajátítani a jelképeit, és hogy egy adott közösséghez tartozó emberek épp oly különböző módon élhetik meg és fejezhetik ki nemzeti hovatartozásukat, mint amilyen különbözőek értékeink, és amilyen különbözőek vagyunk magunk is. A populista háttérbe szorítja a parlamentet, a közvetlen demokrácia eszközei felé fordul, petíciókat, népszavazásokat szervez.²⁵ Ezek alapján valóban elmondható, hogy a Fidesz 2006 őszén populista irányba mozgult el, ami főként Orbán stratégiájának köszönhető. Ez a már fentebb említett „új taktika” egyik legfontosabb hozadéka.

A Fidesz szerepét sokan sokféleképpen ítélik meg, a legtöbb vélemény azonban elhelyezhető az ország kettészakadását szimbolizáló törésvonal jobb- vagy baloldalán. Az őszi eseményekről szóló elemzéseket vizsgálva Schlett István és G. Fodor Gábor írta: „az értelmiségi interpretációk és meditációk zömét bön-gészve azt tapasztaltuk, hogy a „bal-jobb megosztottság” kényszerítő ereje itt is megmutatkozik. (...) Az egyik tábor megtisztulást, lemondást, felelősségre vonást, kormányváltást követel; a másik tábor a miniszterelnök és a kormány maradását, a reformok folytatását.”

Rendkívül kevés elfogulatlan elemzéssel találkoztam. A magam részéről a Gönczöl-jelentést sok szempontból pártatlannak, objektivitásra törekvőnek találtam. Ki kell emelni Kis János írásait, amelyek a hitvitázó stílust mellőző, a válság megoldását célzó konstruktív eszmefuttatások, mondanivalójuk mindkét oldal számára megfontolandó.

²⁴ A gondolatmenet Kis Jánostól származik.

²⁵ Debreczeni József, 2006a.

A Fidesz szerepének megítélése ellentmondásos. A politikai és társadalmi feszültség háttérében több, párhuzamos és egymással nem feltétlenül összefüggő ok található. Ilyenek a múltbéli, orvosolatlan személyes sérelmek, amelyekre egyetlen eljövendő rendszer sem adhat gyógyírt, napjainkban elszenvedett sérelmek, amelyekre szintén nincs megoldás, félelemből és gyakran tudatlanságból, tájékozatlanságból táplálkozó tévhitek és téveszmék, amelyeket nevezhetünk egy szóval hisztériáknak is.²⁶ A politikai élet szereplői 2006 őszén szembe találták magukat egy hazánkban addig ismeretlen jelenséggel, és gyakran kezükbe akarták venni az események irányítását, de úgy tűnt, sokszor maguk is csak úsznak az árral.

Az áttanulmányozott újságcikkek, tanulmányok alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a két politikai oldalt közösen terhelő felelősség a kialakult helyzetért, ezért annak megoldása is csak közös munkájuk eredménye lehet. Az ellenzék szerepével kapcsolatban az a véleményem, hogy egy következetes, higgadt politizálás sokkal több hasznot hozhatott volna a pártnak is, az országnak is. Fel kell hagyni a kirekesztő politizálással, önvizsgálatot kell tartani, mert Orbánnal vagy nélküle szükség van az erős ellenzékre, hogy a reformok ne felülről, abszolutista módon, hanem messzemenő parlamenti kontroll mellett menjenek végbe. A reformok és megszorítások sikere függhet a Fidesztől.

²⁶ A „hisztériák” kifejezést Dénes Iván Zoltántól kölcsönöztem.

II.
A SZABADSÁG ÉS
A REND HATÁRAI

II.1.
A rendőri beavatkozás
jogszerűsége

Balku Orsolya – Rácz Adél

A KÉT BIZOTTSÁG

Az e fejezetben található tanulmányokban a 2006. október 23-án történt rendőri intézkedésekkel kapcsolatban kialakult véleményekkel foglalkoztunk. Az őszi események sokrétűsége, összetettsége miatt gyakorlatilag kizárt annak a lehetősége, hogy azokról általános egyetértés alakuljon ki.

Számos alternatív értelmezési változat létezik egymás mellett, gyakran pedig már ezek kiindulópontja is vitatott, azaz abban sincs konszenzus, hogy mi is történt valójában. Éppen ezért volt lehetséges, hogy ugyanazon témáról több tanulmány is szülessen, melyek más-más szempontból közelítik meg az eseményeket. Voltak és vannak azonban olyan vonatkozásai is az eseményeknek, melyekkel – elsősorban a bizottsági jelentések közös értelmezésének köszönhetően – a tanulmányok írói is egyetértettek.

A GÖNCZÖL-BIZOTTSÁG LÉTREJÖTTE, FELADATAI, MŰKÖDÉSE, A JELENTÉS FORRÁSAI¹

A kormány határozatával hozta létre a bizottságot a 2006. szeptember-októberi fővárosi demonstrációkkal, utcai rendzavarásokkal és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos események elemzésére.² A határozat 60 napos határidőt írt elő a jelentés elkészítésére, valamint ajánlások, hasznosítható javaslatok megfogalmazását is indítványozta. A jogszabály a bizottság feladatait is pontosan meghatározta, ezek szerint a bizottság elvégzi az események történelmi és eseménytörténeti háttérének feltárását, az események társadalmi előzményeinek, kísérőjelenségeinek és következményeinek elemzését, a hatósági fellépés arányosságának a vizsgálatát, a hatósági intézkedések értékelését, különös tekintettel az érintettek emberi jogaira. A bizottság a jelentés megállapításait és javaslatait konszenzussal fogadta el, de tagjai több helyen is különvéleményt, párhuzamos véleményt fogalmaztak meg. A jelentés forrásai között szerepeltek általános társadalomtudományi írások, társadalom-lélektani, politikai, jogi, társadalomstatisztikai elemzések, jog-

¹ A bizottság összetétele: Gönczöl Katalin jogász, kriminológus; Ormos Mária, történész; Tóth Judit, jogász; Halmai Gábor, egyetemi tanár; Csepeli György, egyetemi tanár; Pataki Ferenc, szociálpszichológus; Györgyi Kálmán, jogász; Vörösmarti Mihály, nyugalmazott rendőr dandártábornok, rendőrségi főtanácsos; Kacziba Antal, nyugalmazott rendőr dandártábornok, rendőrségi főtanácsos.

² 1105/2006. (XI. 6.) számú kormányrendelet.

szabályi és esetjogi feldolgozások, nyilvános dokumentumok, az Országos Rendőrfőkapitányság, a Budapesti Rendőrfőkapitányság, a Nemzetbiztonsági Hivatal, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága és a Legfőbb Ügyészség beszámolóí, illetve nyomozási tapasztalatai, az illetékes országgyűlési bizottságok 2006. október 31-i üléséről készült jegyzőkönyveinek nyilvános része, az Országos Rendőr-főkapitányság prezentációi, valamint az Egészségügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium által rendelkezésre bocsátott adatok. A jelentés elzárkózott az egyedi esetek vizsgálatától, mert ez a demokratikus jogállami intézmények alkotmány által rögzített feladata, ezek elbírálása és szankcionálása az arra rendelt alkotmányos szervek kötelezettsége. Ennek ellensúlyozásaképpen a bizottság figyelembe vette a jogvédő szervek által készített tényfeltáró anyagokat is. A bizottság jogi és anyagi értelemben is függő helyzetbe került a kormánytól, valamint a feladatmeghatározás és a felhasznált források miatt sem tekinthető a vélemény teljes mértékben objektívnek, annak ellenére, hogy a jelentés leszögezte: „A bizottság az események átfogó, minden lehetséges összefüggésre kiterjedő elemzésére törekedett, bárminemű előzetes koncepció vagy valamely politikai értelmezési változat igazolásának szándéka nélkül.”³

A MORVAI-BIZOTTSÁG LÉTREJÖTTE, FELADATAI, MŰKÖDÉSE, A JELENTÉS FORRÁSAI⁴

Az Október 23. Bizottság önmagát a kormánytól és a politikai pártoktól független, alternatív bizottságként határozta meg, amely azért jött létre, hogy a szeptember-októberi eseményeket objektíven, az emberi jogi szempontokat hangsúlyosan szem előtt tartva kivizsgálja. Függetlenségüket úgy értelmezték, hogy egyetlen tagjuk sem állt egzisztenciális vagy anyagi függőségben a kormánytól vagy bármely politikai párttól, valamint sem a költségvetésből, sem egyetlen politikai párttól nem kaptak honoráriumot, minden kiadásukat maguk fedezték. Fontosnak tartották kiemelni, hogy önszántukból, elleplezett háttérszándék nélkül, tiszta lelkiismerettel tevékenykedtek a közjóért, munkájukat nem kellett megfeleltetniük semmiféle felsőbb megrendelői igénynek, mellyel arra utaltak, hogy a másik bizottságra ezek a tulajdonságok nem jellemzőek. Megállapították azt is, hogy a legtöbb rendezvényen, mely az események megvitatásával kapcsolatos volt, s melyen részt is vettek, általában nem kormánypárti képviselők is jelen voltak, s őszintén sajnálják azt, hogy a kormánypárt tagjai ezekről rendre hiányoztak.

³ Gönczöl-jelentés 8.

⁴ A bizottság összetétele: Morvai Krisztina, egyetemi oktató; Völgyesi Miklós, nyugalmazott büntetőbíró; Gaudi-Nagy Tamás ügyvéd; Horváth Attila, egyetemi oktató; Juhász Imre, egyetemi oktató; Kabódi Csaba, egyetemi oktató; Szőőr Anna pszichológus-jogász, esélyegyenlőségi szakértő.

Mindez természetesen – a bizottság álláspontja szerint – nem befolyásolta a fentebb vázolt függetlenségüket. A bizottság feladatának tekintette a tények megállapítását, a jogsértések feltárását, a felelősség tisztázását, az áldozatokat ért sérelmek jóvátételének kezdeményezését, valamint a hasonló szituációk kialakulásának megelőzését. A jelentés forrásai között megtalálhatóak a szemtanúk, áldozatok szóbeli vallomásai, írásos bejelentései, az általuk benyújtott rendőrségi, ügyészségi, bírósági, büntetés-végrehajtási dokumentumok, a sérülések helyére, jellegére vonatkozó orvosi-ápolási dokumentumok, valamint a közvetlenül elküldött, egyéb módon beszerezett fényképek, filmfelvételek, továbbá a televíziók felvételei.⁵ Mindezek ellenére a bizottság függetlensége nem meggyőző, s objektivitása is megkérdőjelezhető, mivel túlnyomóan személyes beszámolókra, szubjektív dokumentumokra alapozza jelentését.

⁵ A bizonyítékként felhasznált anyagok megtalálhatók a bizottság honlapján, www.oktober23bizottsag.hu

Rácz Adél

A RENDŐRI FELLÉPÉS MEGÍTÉLÉSEI

A 2006 őszén lezajlott eseménysorozatra a hazánkban 17 éve tartó demokrácia alatt nem volt példa. A rendőrség szerepének megítéléséről, fellépésének arányosságáról, szakszerűségéről, a rendőri vezetés eljárásáról, felelősségének kérdéséről eltérő álláspontok láttak napvilágot.

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy megkísérleljem feltárni azokat az okokat, amelyek az őszi állapot kialakulásához vezettek, vezethettek, majd értékelni, hogy a rendőrség a helyzet kezeléséhez igénybe vett módszereket, eszközöket megfelelően alkalmazta-e.

Az események tárgyilagos megítélése nem egyszerű feladat, én mégis megpróbálkozom vele. Írásom gerincét a bizottsági jelentések képezik, melyekre felfűzve rögzítem saját gondolataimat is.

I.

2006. szeptember 17-én került nyilvánosságra a miniszterelnök beszédének egy része, amely május 26-án, egy zártkörű frakcióülésen Balatonőszödön hangzott el. Gyurcsány Ferenc ebben a beszédben elismerte, hogy a választási győzelem érdekében nem az ország valós gazdasági helyzetét tárták a közvélemény elé; valamint hogy kormányzásuk alatt semmit sem tettek. A beszéd kiszivárgása vagy kiszivárogtatása után a közvélemény megosztottá vált.

Az emberek egy része úgy vélekedett, hogy a miniszterelnök morálisan megsemmisült, és azonnal le kell mondania, mások szerint a beszéd nyilvánosságra kerülésével új fejezet nyitható a politikai közbeszédben.

Eltérő vélemények fogalmazódtak meg azzal kapcsolatosan is, hogy ennek a nyilvánosságra került beszédnek mennyiben volt szerepe a tavaly ősszel bekövetkezett válságban. Egyesek a 2006 őszén lezajlott eseménysorozat közvetlen és elsődleges kiváltó okaként az „őszödi beszédet” jelölték meg. Más vélemények szerint az őszi válság események hosszú sorozatának eredménye, melynek csupán egyik szegmensét képezi a miniszterelnök monológja.

A beszéd közvélemény elé kerülését követően az országban eddig nem tapasztalt helyzet állt elő. Az elégedetlen emberek a fővárosban és az ország több pontján sorra szervezték a Gyurcsány Ferenc lemondását követelő és a kormányellenes tüntetéseket. A szervezők azonban nem minden esetben tudták ezeknek a demonstrációknak a békés jellegét megőrizni, az agresszív, provokatív elemeket soraikból mellőzni; melynek nyomán példátlan és brutális össze-

csapásokra került sor a civilek és a rendőri erők között. A zavargások szeptember 18-án kezdődtek az MTV-székház ostromával, melyet több erőszakos cselekmény követett szeptember 21-én és 22-én, valamint október 23-án. Az eredmény: fizikai és lelki sérelmek mindkét oldalon.

Sérelmet szenvedett az elégtelen felszereléssel és kiképzettséggel kiküldött és erősítésre nem számítható rendőr az MTV-székháznál, és a fejére, a szemébe gumilövedéket, gázgránátot kapó, a jogsértő, szadista jellegű rendőri intézkedéseket elszenvedő civil.

Október 23-a után számos tisztázatlan kérdés maradt. A tavaly ősszel törtéte-kért valakit, valakiket súlyos felelősség terhel. Sérültek az alapvető emberi jogok, megrendült a rendfenntartó erőkbe és az igazságszolgáltatásba vetett bizalom.

A politikai pártok egymásra mutogattak; a történetekből igyekeztek saját maguk számára politikai előnyt szerezni; miközben az események haladéktalan tisztázást igényeltek.

II.

Szeptember 18-án este tüntetők érkeztek a Szabadság térre, és felszólították a Magyar Televízió elnökét, hogy követeléseik beolvasását engedélyezze. Rudi Zoltán ennek a felhívásnak nem tett eleget.

Ezt követően a tüntetők zöme a Kossuth térről az MTV-székház elé vonult, ahol kormányellenes jelszavak skandalásával próbálták követelésüknek érvényt szerezni. A székház védelmére kirendelt rendőröket körülbelül 50-100 főből álló agresszív mag – egyes források szerint a futballpályákról ismert „B közép” – támadta meg.

A kivezényelt rendőri erők a támadást kezdetben egyáltalán nem tudták semlegesíteni, a tömeget csak súlyos sérülések és anyagi károk árán tudták feloszlítani.

Az MTV-székháznál történtek után rendőri vezetői vizsgálat elrendelésére került sor. Az úgynevezett Ignác-bizottság jelentésében rögzítette, hogy a felelős rendőri vezetők súlyos hibákat és mulasztásokat követtek el, és ezekkel ok-okozati összefüggésben következtek be a károk és sérülések.

A Gönczöl-jelentés a budapesti rendőrfőkapitány súlyos szakmai felelősségét állapította meg a székházat ért jogellenes támadás során tanúsított magatartásáért, valamint azért, mert mellőzte a Rebisz-egységek bevetését. Az ORFK helyszínen tartózkodó helyettes vezetőjének szakmai felelőssége is felmerült a szükséges intézkedések megtételének elmulasztása miatt. Az elmulasztott és elhibázott intézkedések között meg kell említeni, hogy nem megfelelően vetették be a csapaterőt, alkalmazták a kényszerítő eszközöket (ezzel az állomány tagjainak a testi épségét is kockáztatták), a kommunikációs rendszert, nem mérték fel a védőfelszerelések szükséges mennyiségét. A Morvai-bizottság egyetértett a Gönczöl-jelentés erre vonatkozó megállapításaival, kiegészítve azzal a kérdéssel, hogy ha a miniszterelnök, illetve az illetékes miniszter végig

követte az eseményeket, akkor miért nem adott utasítást erősítés küldésére, melyre az Rtv. alapján jogosult lett volna.¹

A székháznál történeteket követően országszerte folytatódtak a kormány elleni demonstrációk. A Kossuth teret a tüntetők bizonytalan időre elfoglalták, miközben közeledett nemzeti ünnepünk 50. évfordulója.

A rendőrség „Kossuth tériekhez” való viszonya is problémásnak tekinthető; a rendőri intézkedések ellentmondásosak, következetlenek voltak. A rendőrség nem oszlatta fel a tüntetést, hanem tárgyalásokba bocsátkozott velük, amely arra enged következtetni, hogy a megmozdulás nem volt jogellenes. Ugyanakkor október 17-én ultimátumot adott a demonstrálóknak a tér elhagyására, amely viszont jogszerű gyűlésekkel szemben nem alkalmazható eszköz.

Folyamatos jogalkalmazási bizonytalanságok eredményeként a rendőrség kifutott az állami ünnepségre való felkészülés idejéből, amelynek következtében (a Gönczöl-bizottság szerint most már helyesen eljárva) október 23-án hajnalban kiűrték a teret.

A helyzetet bonyolította, hogy a legnagyobb ellenzéki párt a főváros egyik legforgalmasabb pontját jelentette be ünnepi megemlékezése helyszínéül.

A helyszínválasztás az akkori állapotok miatt aggályosnak bizonyult, de az ünnepség méltósággal, mindenféle rendbontás, atrocitás nélkül zajlott le. Eközben az agresszív randalírozók már az Astoria felé tartottak, a Fidesz megemlékezéséről távozók egy része pedig – annak ellenére, hogy a műsorvezető felhívta a figyelmet, hogy milyen útvonalon távozzanak – egyenesen a rendbontókkal szembe ment. Tény, hogy a rendfenntartó erők feladata lett volna megakadályozni a rendezvényről hazafelé tartók és a garázda elemek összekeveredését. Meg kell említenem azonban, hogy a megemlékezés műsorvezetője annak okát nem szolgáltatta az ünneplőknek, hogy miért is érdemes az általa közölt útvonalon elhagyni az ünnepség helyszínét. Ez eredményezhette azt, hogy az emberek egy része (például parkoló autójukhoz igyekezve) egyenesen a tüntetők felé vette az irányt.

Az országos rendőrfőkapitány az eseményekkel kapcsolatban azt nyilatkozta, hogy a történetek nem véletlen események összjátékaként következtek be. A randalírozókat, a törvénytelen eseményen részt vevő tüntetőket tudatosan, szándékosan húzták rá a Fidesz nagygyűlésére.

III.

A rendőrség alapvető feladata a belső rend és a közbiztonság védelme, melynek érvényesítése érdekében megkezdte a tömeg feloszlátását. A tömegoszlatás során tett rendőri intézkedések és mulasztások, az eljárások módjai számos ponton jogsértők voltak, semmibe véve az állampolgárok alapvető jogait.

Nagyon súlyos hibának tekinthető az, hogy az intézkedő rendőrök egyikén sem volt azonosító szám, arcukat pedig – egészségügyi okokra hivatkozva – maszk

¹ Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény.

takarta, ami lehetlenné tette azonosításukat. Az Rtv. rendelkezése szerint a rendőrt intézkedése során az egyenruhája és az azonosító jelvénye vagy a szolgálati igazolványa igazolja.²

A Morvai-bizottság jelentésében a rendőr azonosíthatóságához kapcsolódó, kiemelkedő jelentőségű alkotmánybíróági határozat olvasható. Az 54/2000. (XII. 18.) AB határozat iránymutatása szerint a hivatásos és szerződéses állomány tagjai tevékenységüket közhatalom gyakorlására felruházott tisztviselőként végzik, akiknek egyedi azonosíthatósága alapozza meg esetleges személyes felelősségre vonásuk lehetőségét. Az állampolgár jogorvoslathoz való joga csak úgy biztosítható, ha a hatósági intézkedés teljes tartama alatt tisztában van a vele szemben intézkedő személy azonosíthatóságával, egyediségével.

Ezt a garanciális szabályt tartalmazó, kiemelkedően fontos AB határozatot a Gönczöl-jelentés sajnálatos módon nem tartalmazza.

Az előbb említett jogszabályok alapján a rendőr köteles lett volna szolgálati jelvényét viselni, mely lehetővé teszi az egyedi azonosítást. Mindkét bizottság megállapította, hogy a jogszabályok figyelmen kívül hagyásával a rendőrség az azonosíthatóságra vonatkozó garanciális szabályt sértette meg, és javaslatot tett arra, hogy az ORFK gondoskodjon olyan felszerelések biztosításáról, melyek az intézkedő rendőr azonosíthatóságát lehetővé teszik.

Az országos rendőrfőkapitány az őszi eseményeket követően módosította az öltözködési szabályzatot.³

Az utasítás alapján a rendőr köteles az azonosító jelvényét viselni, amennyiben közhatalmi jogosítványokkal összefüggő tevékenységet végez. Az utasítás ettől a szabálytól eltérést enged, ha a speciális feladatot ellátó rendőr szolgálati igazolványának elhelyezése nem oldható meg, de más megfelelő módon gondoskodni kell az állomány tagjának egyedi azonosíthatóságáról.

Erre vonatkozóan szeretnék rögzíteni néhány gondolatot. Az intézkedő rendőrök azonosíthatóságát a rendőri vezetés intézkedéseivel vagy azok elmulasztásával lehetlenné tette. A rendőr olyan magatartást tanúsíthatott, amelyért tudta, hogy nem lehet felelősségre vonni. Ütlegethetett, rugdoshatott, következmények nélkül. Álláspontom szerint ebbe a pszichikai állapotba azért kerülhetett, mert nem volt sem szolgálati jelvénye, sem azonosító száma, vagy egy olyan jelsorozat rajta, amely alapján felismerhető lett volna. A mulasztások orvoslása a március 15-én tartott ünnepségeken megtörtént.

IV.

Érdemes szemügyre vennünk azt is, hogy a rendőrök intézkedéseik során milyen eszközöket használtak, azt hogyan tették és milyen magatartást tanúsítottak. Az őszi zavargások során rengeteg ember szenvedett el súlyos sérüléseket. Több

² Rtv. 20. § (1) bekezdés.

³ 12/2006. (IX. 27.) ORFK utasítás.

televíziós felvételen jól látható, ahogy a rendőrök földön fekvő, ellenállásra képtelen személyeket ütlegetnek, rugdosnak. A történetek megítéléséhez ismernünk kell azokat a szabályokat, amelyek leírják, hogy a rendőr intézkedése során milyen esetekben, kik ellen, milyen eszközöket és hogyan vehet igénybe.

A kényszerítő eszközök alkalmazása során a szükségesség és az arányosság elvének követelményét maradéktalanul érvényesíteni kell, úgy, hogy egyben szolgálja a közbiztonság hatékony védelmét is. A kényszerítő eszközökre vonatkozó anyagi jogi szabályokat az Rtv., az eljárásjogi szabályokat az RSZSZ tartalmazza.

A rendőrségi törvény taxatív meghatározza az alkalmazható kényszerítő eszközök körét. Minden olyan eszköz használata, amely ezen a taxatív felsoroláson kívül esik, törvénytelen kényszerítésnek tekinthető. Az RSZSZ alapján a rendőrnek joga van kényszerítő eszköz igénybevételére, de használata során a testi épséghez fűződő jogokat köteles tiszteletben tartani; a testi épséget csak a legszükségesebb mértékben veszélyeztetheti, és az alkalmazás során a fokozatosság követelményét be kell tartania.⁴

Ezek a követelmények nem érvényesültek maradéktalanul. Az intézkedő rendőri állomány tagjainak kezében – tévéfelvételek által bizonyítottan – viperákat lehetett látni, melyek a tömegoszlatásnak nem voltak törvényes eszközei. Az RSZSZ rögzíti, hogy az eszköz ütése a támadó végtagot érje, tehát tilos a fejre, nyakra, hasra, gyomorra irányuló ütés. Továbbá a kényszerítő eszközök alkalmazására csak az ellenállás megtöréséig kerülhet sor.

A tények azonban mást mutatnak. Az áldozatok sérülései alapján az a következtetés vonható le, hogy a kényszerítő eszközöket jogszabályilag tiltott testrészekre is alkalmazták. Emlékezetes felvételeket láttunk több esetben is arról, hogy földön fekvő állampolgárokat gumibottal, viperával fejen vagy gyomron ütnek, rugdosnak.

Számos súlyos sérülést okoztak a gumilövedékek és a gázgránátok. A tömegoszlatás során törvény tiltja a lőfegyver használatát. Sajnálatos módon a hazai jogszabályok a gumilövedéket és a könnygázgránátot nem tekintik lőfegyvernek. Sőt, a gumilövedék az élet és testi épség védelme mellett a vagyonbiztonság közvetlen veszélyeztetésének elhárítására is alkalmazható.

A Gönczöl-bizottság jelentésében ajánlást tett arra vonatkozóan, hogy a gumilövedékek, gázgránátok alkalmazása nyilvános jogszabályban és szigorú feltételekkel kerüljön szabályozásra. Egyben aggályosnak tartotta azt, hogy amíg a rendőrbot használatára vonatkozóan a szolgálati szabályzat néhány előírást megfogalmazott, addig e két súlyos sérülés okozására alkalmas eszközről semmiféle szabályt nem rögzített. Hasonlóan hiányos előírásokat tartalmazott a jogszabály a kardlappal, valamint a lóháton és járműkötelékben végzett kényszerítésrel kapcsolatban is.

Ez pedig azt eredményezte, hogy az állampolgárok az alkalmazható eszközök minimális garanciális szabályaival nem voltak tisztában.

⁴ RSZSZ: 3/1995. (III. 1.) BM rendelet a Rendőrségi szolgálati szabályzatról.

A jelentésben rögzítették, hogy a problémára megoldást jelentene, ha a brit rendőrség gyakorlatát követve, hazánkban is készülné egy olyan nyilvános dokumentum, amelyből a civilek számára megismerhetővé válnának a kényszerítő eszközök alkalmazására vonatkozó szabályok.

A Morvai-bizottság egyetértett a Gönczöl-jelentésben foglaltakkal, egyben rögzítette, hogy egy lőfegyverhasználatra kiképzett és gumilövedék kilövésére utasított rendőrnek tisztában kell lennie a gumilövedék hatalmas átütőerejével, amely súlyos vagy akár végzetes sérülést is okozhat. Tilos a fejre, az emberi test törzsére, nyakára lövést leadni.

A Morvai-jelentés a következőket rögzítette: „Az ilyen módon okozott biológiai kár okozásáért, annak az eredményéért a büntető törvénykönyvben meghatározott bűncselekménynek legalább eventuais (esetleges) szándékkal elkövetése alapján felel.”⁵

A bilincselésre vonatkozó előírásokat is megsértették az intézkedő állomány tagjai. Fő szabálynak tekinthető, hogy a bilincselést erre a célra rendszeresített eszközzel kell végrehajtani. Az RSZSZ tiltja vékony fém vagy műanyag huzal alkalmazását, annak sérülést okozó jellege miatt. A műanyag gyorsbilincs és szíjbilincs nem szerepel a rendőrségnél rendszeresített eszközök között, annak használata tehát jogellenes volt. A bilincsként alkalmazott eszközök jogsértő jellege mellett a bilincselés módja is törvénybe ütköző volt. A bilincselés – megalázó jellegéből adódóan – indokolatlanul nem okozhat fájdalmat vagy sérülést. Embertelennek tekinthető az, ha az állampolgárt földön fekvő helyzetben bilincselik meg, ez alól kivételt képez, ha erre az ő támadása vagy erőszakos magatartása adott okot.⁶

V.

A közbiztonság és a belső rend betartatásának legmarkánsabb eszköze a csapat-erővel történő tömegoszlatás alkalmazása. A csapaterő alkalmazásának alkotmányos feltételeit az Rtv. tartalmazza. Bevetésére sor kerülhet az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatására irányuló bűncselekmény elkövetése, a személyek élet- és vagyonbiztonságát tömegesen veszélyeztető cselekmények megszüntetése, a gyülekezési jogról szóló törvény hatálya alá tartozó vagy más jelentős rendezvény biztosítása érdekében, és védett személy vagy nagy területű helyszín biztosítása esetén.

Az eljárási rendelkezéseket az RSZSZ és a korlátozottan nyilvános ORFK végrehajtási utasításainak összessége tartalmazza. Különös jelentőséggel bír a 11/1998. (IV. 23.) ORFK utasítás, mely a rendőrség csapatszolgálati szabályzatáról rendelkezik. Tömegoszlatás elrendelésére csak a biztosítás parancsnoka jogosult.

⁵ Morvai-jelentés, 188.

⁶ 24/2002. (BK. 17.) BM utasítás 1. sz. Melléklete.

A bizottságok arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az ORFK-utasításnak vannak olyan tömegosztatásra is vonatkozó részei, melyek közérdekű információknak minősülnek. Javasolták, hogy a legfontosabb cselekvési rendelkezéseket az állampolgárok számára hozzáférhetővé kell tenni.

A csapatszolgálat erejét a Rebisz szervezeti egysége adja.⁷ A Rebisz-erők vízágyúval, gumilövedék és könnygázgránát kilövésére alkalmas fegyverrel történő igénybevitelét csak az országos rendőrfőkapitány vagy helyettese engedélyezheti. A Morvai-bizottság ezzel kapcsolatosan több tisztázandó kérdést vetett fel. Az október 23-án történt rendbontás ideje alatt az országos rendőrfőkapitány, Bene László hivatalos ügyben külföldön tartózkodott. Helyettese nem vette át az irányító, parancsnoki jogkört. Tisztázatlan, hogy miért a budapesti rendőrfőkapitány vette át a rendőrszakmai egyszemélyi parancsnoklást, hogy kerülhetett sor az országos rendőrfőkapitány távollétében a Rebisz-erők bevetésére, és mi a magyarázata a törvénytelen eszköznek minősülő vipera birtoklásának, használatának.

További kritikaként fogalmazódott meg, hogy a rendőrség téves jogalkalmazói döntései alapvetően nem a gyülekezési törvény hibáiból vagy hiányosságai-ból fakadtak, hanem jogértelmezési hibákból és a politikai mérlegelés téves átvállalásából származtak.

Súlyos mulasztásként értékelhető, hogy nem került sor tömegkommunikációs eszközök útján az ünneplők tájékoztatására arra vonatkozóan, hogy csapaterő alkalmazásának helye lehet.

A tájékoztatást csak akkor lehetett volna mellőzni, ha ez a rendőri intézkedés eredményességét veszélyeztette volna.

Az Rtv. rendelkezése rögzíti, hogy a rendőrség a tömeg felosztatására irányuló csapaterő alkalmazása során nem vizsgálja a helyszínen lévők egyéni felelősségét; a tömegosztatás során egységesen kezeli a tömeget. Egy agresszív elemekkel átszőtt tömeg megfékezése során a rendőrtől nem várható el, hogy az összecsapások közötti zűrzavarban különbséget tegyen békés és támadó tüntetők között.

A gyülekezési jog megsértése miatt indult ügyek ítéletei rögzítették, hogy a rendőrség az engedetlennel szemben nem alkalmazhat csapaterőt; a passzív ellenállókkal, aktív ellenszegülőkkel, valamint a felfegyverkezett tömeggel szemben pedig a fokozatosság követelményének szem előtt tartásával köteles eljárni. A történetek tükrében megállapítható, hogy nem ez történt. A rendőri brutalitások megvalósították a bántalmazás hivatalos eljárásban bűncselekményét. A bűncselekmény elkövetésével vádolt rendőröket egyes jogi álláspontok szerint mentesíti az a körülmény, hogy előjárói parancsot teljesítettek. Ez az álláspont alaptalannak tekinthető. A nürnbergi ítéletekkel teremtett jogelvek és egyben nemzetközi kritériumok, így a személyes felelősség elve és a felsőbb parancs nem mentesít elve alapján az előjárói parancsra mint mentesülési okra hivatkozni nem megalapozott.

⁷ Rebisz: Rendészeti Biztonsági Szolgálat.

VI.

Az őszi események zavargásai eredményeként előállt jogsértések, sérelmek jogorvoslatot igényeltek. Az állampolgárokat ért sérelmekkel mind a két jelentés foglalkozott, de eltérő terjedelemben.

A Gönczöl-jelentés mindössze egy oldalt szentelt az állampolgárok panaszainak.

A jelentés ezen részének anyagát a különböző jogvédő szervezetek nyilatkozatainak alapján állították össze. A Magyar Helsinki Bizottság (MHB), a Társaság a Szabadságjogokért (TASZ) és a Nemzeti Jogvédő Alapítvány (NJA) a bizottság felkérésére elkészített összefoglalói alapján megállapításra került, hogy a rendőrség számos jogszabálysértést valósított meg. Ezt az álláspontot osztotta az Amnesty International európai és közép-ázsiai programigazgatója a rendészeti miniszterhez írott levelében. Az ENSZ kínzás elleni bizottságának megállapítása alapján elfogadhatatlan, hogy az intézkedő rendőrökön nem voltak azonosító jelvények, és egyesek maszkot viseltek. A jogvédő szervezetekhez fordult panaszosok több ízben számoltak be arról, hogy rendőri bántalmazásnak voltak kitéve, sérüléseikről csak jelentős késéssel vettek fel látletet. A rendőrség nem értesítette az áldozatok hozzátartozóit, védőit. Az Amnesty International olyan kihallgatásokat rögzített levelében, amelyeket védő jelenléte nélkül folytattak le, illetve arról számolt be, hogy tizenhét éven aluli személyeket felnőttkorúakkal együtt tartottak fogva. A TASZ közölte, több védencét is megalázó bánásmódnak tették ki a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetben.

Az MHB-hoz érkezett panaszokból pedig kiderült, hogy az ügyészség a tényállás pontos felderítése nélkül, automatikusan indítványozta a Pesti Központi Kerületi Bíróságnál az előzetes letartóztatások elrendelését. A másodfokú bíróság szinte az esetek teljes egészében jogsértőnek ítélte meg a Pesti Központi Kerületi Bíróság döntéseit. Az MHB aggályosnak tekintette, hogy Budapest rendőrfőkapitánya nem kezdeményezett vizsgálatot saját hatáskörében. A panaszosokat az ügyészségre irányította, annak ellenére, hogy az Rtv. lehetővé teszi, hogy a panaszos közvetlenül a rendőrséghez fordulhasson a sérelmes rendőri intézkedések miatt.

A Gönczöl-bizottság célszerűnek látta a rendőrségi törvény módosítását abból a célból, hogy az ügyfél a rendőri intézkedés, kényszerítő eszköz alkalmazása esetén panasszal élhessen. A panasz kivizsgálása során a 2004. évi CXL. törvény rendelkezéseit kellene alkalmazni, ezektől a szabályoktól csak a rendőri fellépés sajátosságai által indokolt esetekben lehetne eltérni. A bizottság szerint ez a szabályozás alapozná meg azokat az anyagi és eljárásjogi feltételeket, hogy számon lehessen kérni az alkalmazott erőszak szükségességét, és nyomon követhető legyen alkalmazásának arányossága.

A Civil Jogász Bizottság két fejezetet szentelt az őszi események során történt jogsértések vizsgálatának. A dokumentum első függelékében található eseteleírások a rendőrök sorozatos jogsértéseiről tesznek bizonyosságot. A jelentésben több személy irányított kérdésekre adott válaszai alapján a fogvatartottak jogainak csorbulása figyelhető meg. Az eseteleírások alátámasztják a Gönczöl-

jelentésben rögzített kijelentéseket. Nem volt biztosítva a rendőrségre beszállított személyeknek védőikkel való kapcsolattartása, hozzátartozóik értesítésére nem került azonnal sor. A Morvai-jelentés tételesen felsorolja a rendőrök által, szolgálatban elkövetett bűncselekményeket.

A bizottságok a rendőrség fellépését helytelennek ítélték ugyan, de eltérő intenzitással. A Morvai-bizottság szinte kategorikusan állapítja meg a rendőri vezetés, az intézkedő rendőrök, voltaképpen az egész rendőrség felelősségét.

A Gönczöl-jelentés a rendőri mulasztások, intézkedések mellett enyhítő körülményeket is felsorakoztat. A zavargások teljesen felkészületlenül érték a rendőrséget, hiszen sem a rendőri vezetőknek, sem a rendőröknek nem volt tapasztalatuk arról, hogy mi ilyenkor a teendő.

Vörösmarti Mihály különvéleményében a következőképpen fogalmaz: „...a hatalmukkal (...) visszaélő rendőrök magatartása nem fogadható el, de bizonyos szempontból érthető.

A rendzavarások hetente folytak, az állomány jelentős része hosszú napok, esetleg hetek óta nem látta a családját, állandó idegfeszültségben élt, elégtelen felszereléssel és technikai eszköz-háttérrel, kevés pihenőidővel, szinte folyamatosan látott el szolgálatot, miközben politikai pártok, különböző jogvédő és egyéb szervezetek folytonos támadásának volt kitéve. A rendőr is emberből van. Aki jogsértést követett el – akár rendőr, akár demonstráló –, annak felelnie kell tettéért, de mindig vannak enyhítő és súlyosbító körülmények. Jelen esetben az egyes rendőrök oldalán sok az enyhítő körülmény.”⁸

A bizottsági jelentések jogsértésekre, visszaélésekre vonatkozó részei álláspontom szerint nem tekinthetők teljesen megfelelőnek.

A Gönczöl-bizottság ezt a részt, meglehetősen szűkszavúan, tömören fogalmazta meg. A civilek panaszaira, jogorvoslatokra kevés figyelmet szánt. A Morvai-jelentésben foglalt véleményt viszont egysíkúnak érzem. Tény, hogy a szeptemberi–októberi zavargások során a rendőrök által tanúsított magatartások elfogadhatatlanok és elítélendők voltak, de nagyon keveset rögzít a jelentés a rendőrök sérelmére az MTV-székháznál elkövetett cselekményekről. Továbbá az intézkedések közvetlen előzményeit, kiváltó okait sem ismerjük.

VII.

Az őszi események óta több mint nyolc hónap telt el, ez alatt az idő alatt olyan változások következtek be, olyan új információk, dokumentumok születtek, melyeket szükségesnek tartok megemlíteni.

A miniszterelnök május 31-i hatállyal felmentette hivatalából a korábbi országos rendőrfőkapitányt, Bene Lászlót és Gergényi Péter budapesti rendőrfőkapitányt. Elfogadta Petrétai József igazságügy-miniszter és Dobozi József Rebisz-parancsnok lemondását. A vezetőség menesztésének közvetlen okaként azonban

⁸ Gönczöl-jelentés, 174.

nem a tavaly őszi események szolgáltak, hanem a rendőrség nyilvánosságra került sorozatos visszaélései, bűncselekményei. (Gondolok itt az úgynevezett „Zsanett-ügyre” vagy az autópálya-rendőrök tömeges vesztegetési ügyeire.)

Gergényi már az őszi eseményeket követően azonnal kérte nyugdíjazását, amelyet Gyurcsány Ferenc nem fogadott el. Ha ugyanis a miniszterelnök a főkapitányt nyugdíjazza, azzal a durva jogsértéseket elismerte volna.

A szeptemberi–októberi történésekről a Gönczöl- és a Morvai-bizottság mellett az Országos Rendőr-főkapitányság is dokumentumot készített el, amely július 6-a óta a nyilvánosság számára – némi korlátozásokkal – hozzáférhető. A bizottság munkáját Papp Károly, a Rebisz jelenlegi vezetője irányította. A Papp-jelentés vizsgálódásának fókuszába a 2006. október 23–24-én történeteket helyezte.⁹ Összességében megállapította a rendőri csapaterős tevékenység törvényességét, de hangsúlyozta, hogy az intézkedések több elemében is szakszerűtlenek, az előírásoknak nem megfelelőek voltak.¹⁰

VIII.

A jelentések mindegyike rögzítette a rendőrségi intézkedések szakmai elégtelenségét, a rendőri túlkapásokat. A dokumentumok egyike sem felelt meg azonban az objektivitás követelményének. A Gönczöl-bizottságé a fentebb említett kormánytól való függő helyzete, a Morvai-jelentés pedig az egyedi esetek vizsgálatának alapulvétele miatt; ezért egyik sem fogadható el teljes mértékben. Ezt az álláspontomat Kabódi Csaba *Népszabadságnak* adott interjújával kívánom alátámasztani. Az ELTE Büntető Eljárásjogi Tanszékének vezetője kijelentette, érdemes lenne a két testület között párbeszédet folytatni, és a bizottságok jelentéseit úgy összerakni, hogy abból mindenki számára megismerhető legyen az igazság.¹¹

A válság során történeteket összefüggésbe kívánom hozni a rendőrség megromlott állapotával. S a tavaly ősszel történeteket követően jó pár hónappal (bár nem ebből az okból) sor került a rendőri vezetőség lecserélésére. Ez azonban nem jelenthet megoldást, mivel a probléma régebbi keletű. A gyökeres átalakítást, a rendőrség reformját egyik kormány sem volt képes végrehajtani. Ma ott tartunk, hogy a nem túl magas fizetések, a kedvezmények részbeni megvonása, az egzisztenciális instabilitás következtében a rendőrségről hiányzik a rendőr-középgeneráció. Nincsenek, akik tapasztalataikat át tudnák adni, meg tudnák osztani fiatalabb társaikkal.

Hiányoznak azok a szakemberek, akik a hivatástudatot, a szakismereteket, a morális tartást, az önmérsékletet, a törvénytisztelő polgárokkal szembeni alázatot lennének képesek közvetíteni. Szükség van a rendőrség megreformálására, mely téma kifejtése másik írás tárgyát képezi.

⁹ www.mno.hu

¹⁰ Papp-jelentés, 9–10.

¹¹ www.nol.hu

Balku Orsolya

AZ ERŐSZAK ALKALMAZÁSÁRÓL ALKOTOTT BIZOTTSÁGI VÉLEMÉNYEK

I.

Tanulmányomban a 2006. október 23-án történetekhez fűződő rendőri intézkedésekkel kapcsolatban kialakult véleményekkel foglalkozom. A jelenlegi, élesen megosztott politikai helyzetben és közhangulatban egyértelműnek tartom, hogy az eseményekről általános egyetértés nem alakulhat ki. Számos alternatív értelmezési változat létezik a történetekkel kapcsolatban, ezek közül a két legmeghatározóbb jelentőségű forrással foglalkoztam, a Gönczöl-bizottság, valamint az Október 23. Bizottság jelentésével.

A legfontosabb kérdéseknek azt tartom, hogy miért volt szükség két jelentés létrehozására ugyanazon események kapcsán, s mi az oka annak, hogy a jelentések minden meghatározó elemükben különböznek, illetve ellentmondanak egymásnak, valamint azt, hogy konkrétan melyek ezek az elemek.

Módszerként a központi problémákra adott válaszaik ütköztetését, összehasonlítását választottam, majd ebből próbáltam következtetéseket levonni, s egyúttal megfogalmazni a saját véleményemet is. Először a jelentések objektívitasával kapcsolatos aggályokkal, majd a kiváltó okokkal kapcsolatos álláspontokkal, ezután a rendőrség intézkedésének értékelésével, végül pedig a felelősség kérdéskörével foglalkozom.

Mindkét jelentés jól felépített, érvelése, indokai meggyőző erővel bírnak, könnyen lehetséges a véleményekkel való azonosulás.

A feldolgozásuk végén megállapítottam, hogy egyik jelentés sem helytálló teljes mértékben, objektívitasuk, pártatlanságuk megkérdőjelezhető.

Ennek okai a bizottság létrejöttében, tagjaik személyében, a felhasznált forrásokban gyökereznek. A jelentések áttanulmányozása után az a benyomásom, hogy mindkét bizottság előre meghatározta elemzéseinek végeredményét, s elsősorban olyan adatokra, eseményekre, bizonyítékokra hivatkoztak, melyek ezeket támasztották alá, ezekhez vezettek el.

A kronológiaiilag korábban keletkezett Gönczöl-jelentés sokak, elsősorban az ellenzék híveinek számára nem volt kielégítő, megfelelő magyarázat az őszi eseményekkel kapcsolatban. Már a bizottság megalakulásakor kételyek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy egy kormány által felállított szerv, amelynek vezetője közvetlen kapcsolatban áll a rendészeti miniszterrel, megfelelő elemzést adhat a minisztérium irányítása alatt álló rendvédelmi szervezetek tevékenységéről, mulasztásairól.

A Gönczöl-jelentés elmulasztotta az események emberi jogi szempontú vizsgálatát, noha az alapító kormányhatározat ezt kiemelten feladatává tette.

II.

Mindkét jelentés objektívitasával szemben aggályok merülnek fel.

A Morvai-bizottság szerint a rendőrség nem akarta a rendbontó tömeget feltartóztatni, ehelyett szándékosan terelte az Astoria felé, hogy a legnagyobb ellenzéki párt gyűlésén részt vevőkkel összekeveredjen, vagyis a rendőrség rátámadt a Fidesz gyűlésén résztvevőkre azért, hogy megfélemlítse az ott tartózkodókat.

Ezzel a megállapítással a bizottság politikai koncepciót fogalmazott meg, hiszen Orbán Viktor is ezt az álláspontot hangoztatta, még a március 15-i ünnepségsorozatra is előrevetítette. Eszerint ha a rendőrség nem lép fel támadólag a békésen, szabadon ünneplők ellen, úgy nem történik semmilyen atrocitás.

A bizottság tehát alátámasztotta a politikus megállapítását.¹

A magát függetlennek nevező bizottság objektívitasága más okokból is megkérdőjeleződik.

A jelentés nagy számban tartalmaz az összezsapások sértettjei által előadott esetleírásokat, ezek nyilvánvalóan szubjektív vélemények. A bizottság ezeket „az eseményekre jellemző beszámolók” címszó alatt, külön fejezetként építi be a tanulmányába.

Nyilvánvalóan a legbrutálisabb eseteket ragadja ki, s ezeket objektívnek egyáltalán nem nevezhető stílusban tárja az olvasók elé, olyan elemeket kihangsúlyozva, melyek a tényyszerűséget teljesen nélkülözik, s melyeknek elsődleges célja az érzelmi befolyásolás.²

A jelentés forrásait is aggályosnak tartom, mivel elsősorban az *Index* hírportál, valamint a *Magyar Nemzet Online* segítségével rekonstruálták a történeteket, a bizonyítékok között pedig a Hír TV által rögzített felvételek is meghatározó számban szerepelnek, s egyik sajtóorgánium sem nevezhető politikailag semlegesnek.

A Gönczöl-bizottságot a kormány hozta létre határozatával, melyben a feladatait konkrétan kijelölte, valamint a működéséhez szükséges anyagi feltételeket is biztosította, így könnyen megkérdőjelezhető a jelentés objektívitasága, s ezen az sem enyhít, hogy a tagok leszögeznek: „A bizottság az események átfo-gó, minden lehetséges összefüggésre kiterjedő elemzésére törekedett, bármine-mű előzetes koncepció vagy valamely politikai értelmezési változat igazolásá-nak szándéka nélkül.”³

¹ Morvai-jelentés, 65.

² Morvai-jelentés, 54–61.

³ Gönczöl-jelentés, 8.

III.

A bizottságok álláspontja az eseményeket kiváltó okok tekintetében sem egységes.

A Gönczöl-jelentés hosszan fejtegeti az eseményekhez vezető történelmi és társadalmi előzményeket egyaránt.

Történetileg az 1944-től, alkotmányjogilag az 1989-től napjainkig lezajlott eseményeket vizsgálta, továbbá részletesen tanulmányozta a fővárosban 2006. szeptember 17-e és november 4-e között történeteket. A lezajlott eseményeket egységes és összefüggő társadalmi-történeti eseménysorozatnak tekinti, melyek mögött kiterjedt oksági láncolat húzódik meg, s nem lehet ezek közül egyetlen elemet – a miniszterelnök balatonőszödi beszédét – kiemelni, melyet ok helyett ürügyként definiál a bizottság.

A Morvai Krisztina vezette bizottság ennek ellenére egyértelműen a kormányfő beszédét tartja a demonstrációk közvetlen kiváltójának.

A legfőbb kiváltó oknak valóban a beszéd tekinthető, hiszen nyilvánosságra kerülése épp egybeesett a megszorító intézkedésekről szóló bejelentésekkel.

A háttérben álltak más, a Gönczöl-bizottság által kifejtett okok is, de ezek önmagukban nem voltak elegendőek a tüntetéssorozat megindulásához.

IV.

1.

A Gönczöl-bizottság szerint a rendőrségnek már október 15-én meg kellett volna kezdenie a tér kiürítését, a jogellenesen tüntetők feloszlátását, amikor a demonstrálók bejelentették, hogy október 23-án sem hajlandók távozni.

Ehelyett a karhatalom jogalap nélküli tárgyalásokba bocsátkozott, hiszen amennyiben a gyűlések jogszerűek voltak, korábban nem adhattak volna ultimátumot a tér elhagyására. Amennyiben a tüntetések jogellenesek voltak, úgy nem lett volna szabad a békés lebonyolításról tárgyalni a szervezőkkel.⁴

Október 23-án ugyan megtörtént a tér kiürítése, mivel a résztvevőknél közbiztonságra veszélyes eszközöket találtak, de késedelmesen, hiszen a Fidesz már három nappal korábban jelezte, hogy nem tart tovább igényt a területre.⁵

A jelentés szerint ez a folyamatos határozatlanság vezetett oda, hogy a rendvédelmi szervek kifutottak az állami ünnepségre való felkészülési időből, s közvetve hozzájárult a 23-i eseményekhez is.

A bizottság hivatkozik arra is, hogy a külföldi delegációk biztonságának védelme nagy erőket kötött le a rendőrségi állományból, valamint pozitívumként értékeli azt, hogy a tüntető csoportok egyes területfoglalásainál nem avat-

⁴ 1994. évi XXXIV. törvény 59. § (1).

⁵ 1989. évi III. törvény 12. § (2).

koztak be a rendvédelmi szervek, s így megvalósították a békés tömegkezelés elvét, ellensúlyozva az állami rendezvények miatti minimális jogkorlátozást.

Ezzel szemben a Kossuth tér kiürítése a jogászbizottság szerint a demonstrálók becsapásával és megfélemlítésével történt, a művelleti területté nyilvánítás elrendelésével minden ünnepelni vágyó ember elől elzárták azt, megsértve az emberi jogokba való lehetséges minimális beavatkozás, korlátozás, illetve a szükségesség és célhoz kötöttség elveit.

A bizottság szerint a tér lezárása elkerülhető lett volna, ha az ünnepelni vágyókat biztonsági átvizsgálás után beengedték volna a területre.

A bizottság megítélése az volt, hogy a delegációk hatékony védelme érdekében sem volt szükség ilyen mértékű jogkorlátozásra.

A jogászcsoporthoz szerint a művelleti területté nyilvánítás módja is aggályos, mert ha azt egyedül Gergényi Péter rendelte el, úgy Magyarországon rendőrállam működik, mivel egyetlen személy, konkrétan egy rendőr hozhat ilyen, a társadalom jelentős részét érintő döntést.

Amennyiben mások utasítására cselekedett, akkor az átláthatóság, felelősségre vonás lehetőségeinek elvei sérültek, mivel az utasító szerv, személy nem vállalta tettét.

A kizsármított tömeget a rendőrség jogellenesnek minősítette, amely a jelentés szerint téves megközelítés, mivel maguk a rendőrök kényszerítették őket ilyen helyzetbe, ebből következik, hogy a tömegoszlatást sem lehetett volna ellenük jogszerűen megkezdeni.⁶

2.

A Gönczöl-bizottság az erőszakos cselekmények kibontakozásáért a demonstrálókat teszi felelőssé, akik megtámadták a rendőröket, egyiküket késsel meg is sebesítették.

Megállapították, hogy a Fidesz választása a nagygyűlés helyszínét illetően, miszerint az Astoriánál tart megemlékezést, a korábbi tüntetések tapasztalatai, a városszerte folyó ünnepségek és a külföldi delegációk mozgatása szempontjából mindenképpen aggályos, s ez is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy minden rendőri igyekezet ellenére nem sikerült megakadályozni az agresszív csoportosulások és a nagygyűlésen részt vevők keveredését.

Bizonyítottak találták, hogy a tüntetők kívántak az Astoriához jutni, nem a karhatalom terelte arra őket, a rendzavarók szándékosan húzták magukkal a rendőröket a nagygyűlés irányába. Ilyen bizonyítéknak tekinti a bizottság rendvédelmi szervek közötti rádiós kapcsolattartás során keletkezett anyagot, valamint a tüntető elemek közötti telefonos beszélgetések írásban rögzített anyagát.

Miután a két csoport keveredését nem tudták megakadályozni, egyéb alternatíva híján csupán a tömegoszlatás eszköze maradt a rendőrök számára, mely

⁶ 1994. évi XXXIV. törvény 59. § (1).

jogszerűen zajlott, mivel minden esetben megelőzte az előírt felhívás és a jogkövetkezményekre való figyelmeztetés.⁷

Az intézkedések elleni panaszokat elhárítja a jelentés azzal, hogy a technikai felszerelés gyenge minőségű, a rendőrség tapasztalatlan volt a tömegosztatás vonatkozásában.

A rendőrség jogszabályoknak megfelelően járt el akkor, amikor egy órát hagyott a gyűlésen részt vevőknek a helyszín elhagyására.

Az összekeveredett tömeget a karhatalom egységesen kezeli, az okozott sérülésekért nem felel, az egyének felelőssége a tömegosztatás során nem képezi vizsgálat tárgyát, ezért csak az egyedi tényállások vizsgálata után állapítható meg, hogy egyes sértettekkel szemben a kényszerítő eszközök valamelyikét jogellenesen, illetve aránytalanul alkalmazták.⁸

A Morvai-bizottság egyetért a Gönczöl-bizottsággal abban, hogy az összecsapások az Alkotmány utcánál kezdődtek, de nem találtak bizonyítékot arra, hogy a tüntetők provokálták a rendőröket, valamint azt sem találták megalapozottnak, hogy egy rendőrt megsúrtak.

A rendőrség hibázott akkor, amikor a rendzavarókat a Nyugati tér helyett a Deák tér felé terelte, s itt kezdte meg a tömegosztató eszközök bevetését.

A civil bizottság véleménye szerint a Deák téren tartózkodók többsége semmiféle erőszakos cselekményt nem követett el, csupán azért fordult a rendőrök ellen, hogy nemtetszését fejezze ki azzal kapcsolatban, hogy nem ünnepelhetett tisztességesen.

Tehát a tüntetők egy csoportja által alkalmazott erőszaknak sem a mértéke, sem a minősége nem volt olyan, ami ilyen kényszerítő eszközök alkalmazását indokolta volna, ehelyett a veszélyes magatartást tanúsítókat kellett volna kiemelni a tömegből.

Végül soron a karhatalom osztató tevékenységét eredményesnek minősíti a jelentés, ezért is kifogásolta azt, hogy a helyszínen maradt néhány száz tüntetőt a rendőrök nem tudták feltartóztatni az Astoriáig.

A Morvai-bizottság azt állítja a Gönczöl-bizottsággal ellentétben, hogy a rendőrség nem várta ki a megfelelő időt arra, hogy a Fidesz-nagygyűlés résztvevői elhagyják a helyszínt, hanem azonnal tömegosztatásba kezdett, ezzel pánikot keltett, sérüléseket okozott a távozni szándékozó ünneplők körében.

3.

Az azonosító jelek hiányának problémáját is különbözőképpen látja a két bizottság.

A Morvai-jelentés nagy hangsúlyt fektet az azonosítók hiányára, hiszen így megnehezült, ellehetetlenült a felelősségre vonás.

⁷ 1994. évi XXXIV. törvény 59. §.

⁸ 1994. évi XXXIV. törvény 60. § (2).

Az azonosító jel feltüntetését törvény írja elő, továbbá az Alkotmánybíróság is foglalkozott viselésének kötelezettségével, így a jogsértés megvalósult.⁹

Az országos rendőrfőkapitány a jogsértést először azzal próbálta kimenteni, hogy az azonosítók leestek a rendőri egyenruhákról, majd hivatkozott egy országos rendőrfőkapitányi utasításra, mely szerint parancsra mellőzték azok viselését.¹⁰

A jogalkotásról szóló törvény szerint azonban alacsonyabb szintű norma nem ellenkezik a jogforrási hierarchiában magasabb szinten elhelyezkedő jogforrás rendelkezésével, így az utasításra való hivatkozás nem lehet helytálló.¹¹

A Gönczöl-jelentés is elismeri, hogy jogszabállyal ellentétes volt az, hogy a tömegosztató intézkedéseket foganatosító rendőrökről hiányzott az azonosító jel, valamint az, hogy többen maszkot viseltek, ezt azonban kimentették azzal, hogy a csapaterőben tevékenykedő rendőr azonosíthatóságára vonatkozó törvényi garanciát sértette egy alacsonyabb szintű jogforrás, s az ellentmondást az országos rendőrfőkapitány már feloldotta.

Az azonosítók hiánya súlyos jogsértést valósított meg, lehetőséget adott arra, hogy egyes rendőrök törvényes korlátok nélkül cselekedjenek tömegosztatás közben, s gyengülhetett bennük a jogkövető magatartásra való hajlam is. Ezt mindkét jelentés elismerte, de a Gönczöl-bizottság nem foglalkozott vele elég részletesen, s nem is marasztalta el kellően a rendőrséget a jogsértés miatt.

4.

Összességében a rendőrök által alkalmazott erőszakot a Gönczöl-bizottság szükségesnek minősítette, tekintettel a támadó tömeg létszámára és ellenséges magatartására. A bizottság szerint az intézkedések jogszerűek és arányosak voltak, csupán a szakszerűség nem valósult meg maradéktalanul. Néhány esetben elismeri ugyan egyes rendőrök cselekményeinek jogellenességét, de ezekben az esetekben enyhítő körülményeket sorakoztat fel mellettük.

A Morvai-bizottság ebben a kérdésben is teljesen ellentétes álláspontot képvisel, miszerint a rendőri intézkedések sem jogszerűek, sem szakszerűek, de még arányosak sem voltak. A jogászbizottság jelentése a rendőrségi intézkedéseket, túlkapásokat a gyülekezési jog megsértésére hegyezi ki. Nemcsak a rendőrséget, hanem a bíróságokat, ügyészségeket is elmarasztalja, amelyek jogszabályokat, nemzetközi egyezmények előírásait sértették meg eljárásaik során, s ennek eredményeként maga a jogállamiság is megkérdőjeleződik. A rendőrség tagjai több ízben megszegtek a rendőrségről szóló törvényt, s cselekményeiket a rendkívüli helyzet sem igazolhatja. A rendőr sem helyezheti magát törvényen kívül, és nem foganatosíthat intézkedést bosszúból, illetve

⁹ 1994. évi XXXIV. törvény 20. §, illetve 54/2000. (XII. 18.) AB.

¹⁰ 12/2006. ORFK utasítás.

¹¹ 1987. évi XI. törvény 1. § (2).

intézkedése alatt az intézkedéshez szükséges és arányos erő alkalmazását meghaladó erőszakkal nem léphet fel, különösképpen nem bántalmazhat és nem alkalmazhat kegyetlen és megalázó bánásmódot, hiszen az ahhoz vezethet, hogy az állampolgárok bármikor az önkény áldozatává válhatnak.

Mindkét jelentés hatásosan alátámasztja véleményét, ám a Gönczöl-jelentés ellentmondásos abban a tekintetben, hogy számos jogszabályi változtatást javasol a rendőrséget érintő kérdésekben, így ugyanis felmerül az a probléma, hogy ha az intézkedések jogszerűen zajlottak, miért van szükség a rendelkezések módosítására.

Véleményem szerint ezzel a bizottság hallgatólagosan elismerte a jogszerűtlenséget.

V.

Az eseményekkel kapcsolatban felmerülő felelősség kérdésében is teljesen különböző a két bizottság álláspontja. A Gönczöl-bizottság nem tekintette feladatának a felelősök megnevezését, s ennek több okát is megjelölte. Egyrészt a politikai életben nemcsak egyének vesznek részt, hanem kollektív cselekvők is, ezek felelőssége nem határozható meg egyértelműen. Másrészt a felelősségnek több válfaja különböztethető meg, úgymint jogi, politikai és erkölcsi felelősség. Harmadrészt a kialakult helyzetért, a lezajlott eseményekért a politikai élet résztvevői mindnyájan felelősek, noha felelősségük mértéke nem azonos.¹²

A jelentés további részeiben ugyan elmarasztalásra kerül a rendőrség, amiért nem ürítette ki időben a Kossuth teret az ünnepségsorozat előtt, valamint azért, mert elfogadta a Fidesz nagygyűlésének helyszínéül az Astoriát, konkrét felelősségről azonban itt sem esik szó.

Kiemelésre kerül ezzel szemben a szélsőjobboldali szervezetek felelőssége, amelyek szervezett hálózatot alkotva provokálták a rendőröket, valamint a Fidesz rendezvényszervezőié, akik nem tájékoztatták időben a megemlékezésen részt vevő békés tömeget a közeledő rendbontó, valamint karhatalmi csoportokról, s nem adtak megfelelő tájékoztatást a rendőrség által előírt távozási útvonalokról.

A Morvai Krisztina vezette bizottság ezzel szemben egyik fő feladatának tartja a felelősök megnevezését, és minél előbb kíváncsún tartja a felelősségre vonásukat a magyar demokrácia érdekében. A bizottság szerint 2006. szeptember 19-től kezdve sorozatosan emberi jogi normák és rendőrszakmai normák megsértésére került sor, melyekért egyértelműen felelőssé tehető a miniszterelnök és Budapest főpolgármestere, akik aktívan, a rendőri vezetést biztatva, utasítva támogatták a jogsértő magatartásokat. Ezt a megállapítást azzal támasztja alá a bizottság, hogy a miniszterelnök tudott a rendőri brutálitásról, azt jóváhagyta, példaértékűnek nevezte, a főpolgármester pedig kitüntette a rendőrfőkapitányt ahelyett, hogy felelősségre vonták volna.

¹² Gönczöl-jelentés, 9.

Ugyanúgy felelősség terheli a rendészeti és igazságügyi minisztert, a kormány valamennyi tagját, valamint a kormánypárti országgyűlési képviselőket, akik passzívan ugyan, de szintén támogatták a jogszabályok durva megsértését. Felelősségüket az is súlyosbítja, hogy nem kezdeményezték az események kivizsgálását, sőt akadályozták az egyéb szervek ilyen irányú törekvéseit.

A Gönczöl-bizottság tehát mindenkit felelőssé tesz, a politikai élet képviselőit, a demonstráló állampolgárokat, a médiát, még a köztársasági elnököt is a morális válsággal kapcsolatos beszéde miatt, ám egyéni felelősséget nem állapít meg sem a kormányfővel, sem a kormány tagjaival kapcsolatban. A jogászbi-zottság pedig a másik végletet képviseli, mindenkit egyéni felelősség terhel a kormánytagok, kormánypárti képviselők, rendőrségi vezetők közül, de teljesen felmenti demonstrálókat, valamint az ellenzéket a felelősség alól.

Nyilvánvaló, hogy fennáll a kormány felelőssége az események kezelésével kapcsolatban.

Azonban az ellenzéket sem lehet teljes mértékben felmenteni az események kialakulásával kapcsolatban, hiszen a demonstrációsorozatokat Gyurcsány Ferenc balatonőszödi beszéde váltotta ki, de ezekhez hozzájárultak az ellenzéki párt megnyilvánulásai, elsősorban Orbán Viktor beszédei is. A rendészeti miniszter elismerte felelősségét azzal, hogy már szeptember 19-én benyújtotta a lemondását, Gergényi Péter pedig 2007. január 1-jével kérte nyugdíjazását, ám ezeket a kormányfő akkor nem fogadta el, így véleményem szerint átvállalta a felelősséget.

2007. március 29-én elkészült az úgynevezett Papp-jelentés, amelyet az Országos Rendőr-főkapitányság készített az október 23-i eseményekkel kapcsolatos rendőri intézkedések értékeléséről. Ebben a jelentésben elmarasztalják a rendőri vezetőket, s megállapítják, hogy az intézkedések szakszerűtlenek voltak, a vezetés nem a megfelelő gondossággal járt el az események kezelése során.¹³ Május 31-én a miniszterelnök felmentette az országos rendőrfőkapitányt, Bene Lászlót, Gergényi Pétert, valamint a Rebisz parancsnokát is, s elfogadta Petrétei József lemondását. A vezetők leváltásának oka a rendőrség belső jelentése volt, a kormányfő indokai között azonban ez a jelentés nem szerepelt, hiszen ezzel elismerte volna a jogsértéseket.

VI.

A két tanulmány összevetése után kiderül, hogyan lehet ugyanazt az eseménysorozatot két teljesen különböző szemszögből megközelíteni.

Fenntartom azt, hogy mindkét jelentés meggyőző erővel bír, egészében elfogadni azonban egyiket sem lehet. Az Október 23. Bizottság azzal indokolja jelentésének elkészítését, hogy a Gönczöl-bizottság nem vizsgálta meg

¹³ Papp-jelentés, 16.

az eseményeket minden releváns szempontból, s gyakran téves következtetéseket is levont, valamint mindenképpen elfogult a rendőrséggel és a kormánnyal kapcsolatban.

Mindkét jelentés elkészítésének háttérében politikai tényezők állnak, míg a Gönczöl-jelentés a kormány, a Morvai-jelentés az ellenzék álláspontját képviseli burkoltan.

Véleményem szerint előre elhatározták a jelentések végkövetkeztetéseit, s érvelésüket úgy építették fel, hogy ezekre az eredményekre jussanak. Ezért objektivitását tekintve mindkettő kifogásolható, elfogultságuk nem vitatható.

Nagy Orsolya

A ZAVARGÁSOK FRANCIAORSZÁGI VISSZHANGJA

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam a franciaországi visszhangokat a 2006 őszi Magyarországon történt eseményekkel kapcsolatban. Segítségemre voltak az elektronikus, illetve a nyomtatott sajtó termékei, továbbá Franciaország történetéről szóló könyvek, tanulmányok.

I.

A szeptember-októberi események francia megítélései tekintetében nem alakult ki konszenzus. Miután végigtanulmányoztam a francia napi- és hetilapokat, arra jutottam, hogy a tüntetésekről kevés helyen esett szó. A zavargások elején az imént említett hetilapokban főként a Gyurcsány-kritika volt olvasható. Viszont egy idő után a sajtóvisszhang kiegyensúlyozottabbá vált.

Abban viszont egységesek a megítélések, hogy a magyarországi belpolitika kettészakadt. Az ország megosztott, és a félelem beigazolódní látszik egy olyan országban, amelyről azt hitték, hogy demokratikus fejlődése példa lehet a többi kelet-közép-európai ország számára. Az írások legtöbbször arra igyekeztek szorítkozni, hogy tényeket közöljenek, eseményeket írjanak le, viszont a legfontosabbnak azt tartották hangsúlyozni, hogy Magyarországnak a vállalt kötelezettségeit teljesítenie kell az Európai Unióval szemben, a kialakult helyzettől függetlenül.

Az Európai Unióban létezett egy ki nem mondott félelem a 2004-ben újonnan csatlakozott országok politikai stabilitását illetően, amelyet a *Le Monde* című baloldali liberális napilap szerkesztőségi cikkében fogalmazott meg. Vajon nem fogják-e veszélyeztetni a nacionalista, idegengyűlölő tendenciák a kommunizmus után megkezdett gazdasági reformokat, illetve a demokratikus folyamatokat?¹

¹ „Fragil Hongrie”. *Le Monde*, 2006. szeptember 30. A *Le Monde*-ot a híres publicista, Hubert Beuve-Méry alapította 1944-ben Párizsban. Jelenleg a lapot kiadó társaság igazgatója Jean-Marie Colomban újságíró, első diplomáját a Párizsi Politikai Intézetben, a másodikat a Párizs II Pantheon Egyetemen szerezte. Sok írásában foglalkozik a francia-amerikai viszonyal. A főszerkesztő pedig Éric Fottorino regény- és újságíró. Elképesztő sikereket ért és ér el ma is. Népszerűségét főképp annak köszönhetette, hogy ez volt az egyetlen napilap, amely kihívó merészséggel számúzte az oldalairól a képet, és így tudósításaiival igyekezett olvasói figyelmét megragadni.

II.

A *Le Monde* a – már idézett – „Törékeny Magyarország” című, 2006. szeptember 20-i szerkesztőségi cikkében fogalmazta meg a félelemmel kapcsolatos kérdést. Ez a félelem Magyarországot érintette a legkevésbé, hiszen az elsőként szakított a tervgazdasággal, és tárgyalásos úton hajtotta végre a rendszerváltást. Az Európai Unió, így azon belül Franciaország is azt remélte, hogy Magyarország a demokratikus megújulás modelljének stabilizációs pontjává fog válni. A 2006 őszi történet események nem egyediek, a 2004-ben csatlakozott tíz állam közül Lengyelországban összeomlott a kormánykoalíció, Szlovákiában és Csehországban is instabil a belpolitikai helyzet. Az Európai Unió közép-európai tagjai két évvel csatlakozásukat követően súlyos belpolitikai viharokat élnek meg, amelyek arra utalnak, hogy az egész régió csatlakozás utáni válságban van. Tizenhat évig tartó átalakulási folyamat zárult le a csatlakozással, amely nem javította gyorsan vagy kellően érzékelhetően a többség életviszonyait. Épp ellenkezőleg. Ma az eurózónához való csatlakozás van napirenden, ami azonban nem opció, hanem a csatlakozási feltételek része, és ennek következményeként a hivatalos fizetőeszköz Magyarországon is az euró lesz. A maastrichti kritériumok betartása és ezzel párhuzamosan a stabilizációs politika súlyos szociális megszorításokkal járhat együtt.

Magyarország Közép-Európában kettős értelemben is – gazdasági, strukturális és politikai szinten – úttörő szerepet tölt be. Magyarország modernizálta a termelési struktúráját külföldi közvetlen beruházásokkal, ugyanakkor itt a legmagasabb az állami költségvetési hiány nem csak a régióban, hanem az egész Európai Unióban. Ez nem ellentmondás, hanem inkább szükségszerű összefüggés. Ugyanis a költségvetési hiány nem a lemaradásból, hanem az ország előrehaladásából adódik. Politikailag Magyarország első pillantásra a legstabilabb közép-európai demokrácia. A pártrendszer konszolidált, és Magyarországon már nincsenek napirenden a pártok állandó feloszlási, át- és újjáalakulási folyamatai, vagy érzékeny koalíciók kérdései, mint amelyek jellemzőek Csehországra, Szlovákiára és Lengyelországra. Ugyanakkor Magyarország eddig az egyetlen új tagállam az Európai Unión belül, ahol a politikai tiltakozás – a kormánnyal, a gazdasági konszolidációs programmal szemben – erőszakos formát öltött.

III.

A *Le Monde* napilap több cikket is megjelentetett az őszi eseményekről. Ezek szerint Gyurcsány Ferenc lemondása önmagában még nem jelentene tragédiát, de nincs alternatíva a jelenlegi miniszterelnök személyével szemben, sőt Orbán Viktort egyenesen elképzelhetetlennek tartja a lap helyszíni tudósítója Magyarország élére.

Az őszi zavargások kiváltó okát a nyilvánosságra került hangfelvétel jelentette, amelyen Gyurcsány Ferenc kormányfő beismerte, hogy a válasz-

tások megnyerésének céljából hazudott az ország gazdasági helyzetéről. Ezt követően tüntetés kezdődött a kormány ellen a Parlament előtt, a budapesti Kossuth téren. Tüntettek fiatalok és idősek, kereskedők és közalkalmazottak, közepesen szegények és közepesen gazdagok. A *Le Monde* helyszíni tudósítója szerint csak egy közös volt a tüntetőkben, hogy mindannyian jobboldali nézeteket vallottak.² Ez vonatkozik az őszi megmozdulásokra is, amelyekben két szereplőcsoport volt mérvadó. Fiatal férfiak (többségükben futballhuligánok) könnyen mobilizálható tömege, akik szoros kapcsolatban állnak a jobboldali radikális csoportokkal, míg a másik szereplőcsoportot a tiltakozások szervezői, a jobboldali radikális csoportok alkották. A vezető szervezetek a Jobbik, a 64 Vármegye és a Szabad Magyarország Mozgalom („szabad” az Európai Uniótól) a választásokon nem játszottak semmilyen szerepet, de történelem- és világképük a lakosság igen széles körében, többek között a Fidesz szavazóbázisában szimpátiát vált ki. A tüntetők értékeiként sorolja fel a lap a családot, a vallást, a nemzetet és a magyar kisebbségek jogait. Ezekkel az értékekkel kapcsolatban külön írás szólt arról, hogy a magyar nemzet az 1867-es kiegyezésig folyamatosan harcolt a függetlenségéért, illetve arról, hogy a magyarok nem szlávok, nem törökök, nem latíkok, nem germánok, etnikailag és nyelvileg teljesen elszigeteltek. Az első világháborút lezáró trianoni szerződést a magyarok hatalmas igazságtalanságnak ítélték meg, mintegy tizenhárommillió fővel csökkent a lakosság száma. Igaz, az 1910-es népszámláláskor Magyarország lakosságának csak 54,4%-a volt magyar. A Kossuth téren, a „harag terén”, ahogy a *Le Monde* írja, a tüntetők „Nagy Magyarország” iránti nosztalgiában éltek, és ez nem jelent mást, mint az 1920 előtt fennállt határok visszaállításának óhaját. Meglepőnek tartotta a francia lap a tüntetéseket, mivel az ország leszokott a kollektív protestálásról 1956 óta. Ez természetesen nincs teljesen így, hiszen példaként szolgál a kollektív protestálásra 1989. március 15-e.

Nagyon jól tükrözte Magyarország, azon belül a kormány, a rendőrség tanácstalanságát, hogy a magyar napilapok címlapján békés tüntetők voltak láthatóak, míg a szélsőjobboldaliak nemegyszer csaptak össze a rendőrökkel. A jobboldali Fidesz a szolidaritásáról biztosította a tüntetőket, és ennek hatására több vidéki nagyvárosban is megmozdulásokra került sor. Az 1956-os magyarországi forradalom ötvenedik évfordulóját a kormányellenes tüntetések beszennyezték. A 2006. október 23-a utáni napokban a franciaországi lapok szinte kizárólag a rendőrökkel lezajlott összecsapásokról írtak. A tüntetők által elindított szovjet harckocsi szerepelt szinte minden francia cikk mellett illusztrációként. A *Libération* című lap tudósítói az 1956-os forradalom rossz „remake”-jeként írták le az eseményeket, amelyet az a jobboldal irányított, amely a tavaszi választásokat elveszítette, és Gyurcsány Ferenc óriási baklövésének köszönhetően tér vissza a politikai színtérre. A remake angol szó, jelentése újra megcsinálni valamit. A kifejezés jelen esetben azt jelentette, hogy a magyarországi utcákon egy hosszú évek

² „La place de la colere.” *Le Monde*, 2006. szeptember 30.

után újra beindított szovjet tankkal mentek végig a tüntetők, mint annak idején 1956-ban. A politika színterére visszatérő jobboldal pedig nem más, mint a 2002-es magyarországi választásokat elvesztő Fidesz. Az újság kifejti, hogy a hivatalos megemlékezések idején szélsőjobboldali csoportok csaptak össze a rendőrséggel Budapest belvárosában, mindeközben pedig a Fidesz, amely vitatta az egykori kommunisták utódjának tekintett kormányzó baloldalt ünnepléshez való jogát, külön tízezres nagygyűlést tartott.

IV.

A *Le Figaro* című konzervatív napilap szerint amíg a külföldi vendégek a legnagyobb nyugalommal vettek részt a hivatalos megemlékezéseken, addig több ezer kormányellenes tüntető menetelt a Parlament felé.³ A tömeget a rendőrség erővel próbálta szétszórni, akik között voltak sámaszkot viselő tüntetők, ünnepelni vágyó nyugdíjasok, és gyermekes családok. Nagy nyomatékkal említette a lap a rendőrség által a tömegoszlatásra használt eszközöket, a könnygázt és a gumilövedékeket.

De mi történt valójában Magyarországon? Az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott új tagállamok mindegyike súlyos strukturális gondokkal küzd, a kiadások csökkentésére nincs meg a politikai akarat, ez pedig a populizmus táptalaja lehet. A *Le Monde* is az Unió által a befogadás feltételül állított kemény változtatási kényszert említette a közép-európai országokban zajló események egyik fő okaként.

A változtatás érdekében ezen országok minden lehetséges eszközt bevetettek annak érdekében, hogy az Unió elvárásait teljesítsék.

Az eltelt másfél évtized nagy előrelépést hozott, ám még messze van a nyugati életszínvonal elérése. Az emberekben pedig kiábrándultság fedezhető fel, amit a francia lap szerint a frusztráció és a hosszú úttal szembeni ellenérzések táplálnak. Jól illusztrálta ezt Szlovákia példája, ahol a kiemelkedő gazdasági növekedés mellett is populistá fordulat következett be.

A *Les Echos*⁴ mindezt úgy fogalmazta meg, hogy ezek az országok politikai válságai olyan képet mutatnak, mintha az Európai Unió négy új közép-európai tagállama nem tudta volna megemészteni a csatlakozást. A legnagyobb francia gazdasági lap szerint tehát a gyorsuló növekedés okozta válságról van szó. Valami tényleg lehet e magyarázatokban, hiszen az uniós csatlakozás néhány év után még a jóval fejlettebb s jobb helyzetből induló Ausztriában is politikai válságot, benne a radikálisok előretörését hozta.

³ A lapot X. Károly uralkodása alatt alapították, és nevét Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais 18. századi író *Figaro* című színdarabja után kapta. A jelenlegi főszerkesztő Nicolas Beytout újságíró, diplomáját politikatudományból szerezte, korábban a *Les Echos* című lapnál is dolgozott publicistaként.

⁴ A *Les Echos* Franciaország vezető gazdasági napilapja, amelyet 1908-ban alapított Robert és Émile Servan-Schreiber.

A társadalmak jelentős része csalódott magában a rendszerváltozásban. Becsapva érzik magukat, miután látják, hogy a 80-as évek elitje miként mentette át magát, míg az átlagember az átalakulás gondjaival küszködik. A morális megtisztulásnak a szociális érzékenységgel vegyülő igénye volt a fő mozgatórugója egy évvel ezelőtt a lengyelországi választásnak, s ez emelte a hatalomba a nemzeti konzervatív Jog és Igazságot. Ez az érzés kétségkívül jelen van a magyarországi tiltakozásokban is. A társadalom most szembesül a ténnyel: a fejlett világhoz való csatlakozásnak gazdasági ára is van.

A *Le Figaro* megemlítette, hogy a fiatal Kelet-Európa, amelyen a tíz új tagállamot kell érteni, a legmegfelelőbb ugródeszkát jelentette az Európai Unió újraindításához. Részben ezzel függ össze a régió társadalmainak szkepticizmusa is. Az uniós csatlakozáshoz ugyanis Közép-Európa polgárai nem csupán a gazdasági növekedés, a jólét reményét fűzték, hanem a demokratikus normák megszilárdulását is. Éppen ezért kiábrándító, hogy az érdekek folyamatosan felülírják az értékeket, írta a lap.

Ez tükröződött abban is, ahogy az Európai Bizottság vagy a vezető országok hatalmon lévő politikusai Gyurcsány Ferenc demokratikus alapértékek nyilvános megsértését beismerő beszédének nyilvánosságra kerülését fogadták. Magánemberként megvolt a véleményük, mindez azonban nem zavarta őket abban, hogy még a válság pillanataiban is mosolyogva tárgyaljanak a magyar kormányfővel.

A régi tagok Keletre szkeptikusan tekingető politikusainak félelmeit egyébként is csak megerősítik a mostani közép-európai fejlemények. A régi tagok kifejezést használja az újság, amelyből nem lehet megtudni, hogy vajon minden 2004 előtt csatlakozott tagállam bizalmatlanul tekint-e Kelet felé.

Legfőbb tanulásként a jobboldali konzervatív lap azt a következtetést vont le, hogy az Unió további bővítésével várni kell. Jóllehet azóta már Bulgária és Románia is csatlakozott az Európai Unióhoz. Az Európai Unió egyértelműen elhatalmasodni látszik egyfajta bővítési fáradtság, miután szembesülnie kell azzal, hogy a közép-európai országok gyors gazdasági növekedésük ellenére is nehezen alkalmazkodnak az igazi uniós normákhoz, és ennek társadalmi, politikai következményei vannak. A térség jelenlegi bajai tehát alááshatják a további bővítés támogatásának felélesztésére tett erőfeszítéseket.

V.

Felmerül a kérdés, hogy mi történt 2005-ben Párizs peremkerületeiben, lehet-e valamilyen kapcsolat a magyarországi és a párizsi események között.

2005 őszén a Párizsban kitört peremkerületi zavargások hátterében rejtett rasszizmus, megalapozatlan félelem, szegregáció és gettósodás állhatott. Nicolas Sarkozy belügyminiszter ugyan a szervezett bűnözők és az iszlám szélsőségesek szervezett akciójaként próbálta beállítani a gyújtogatásokat, az okok azonban ennél mélyebben rejtettek. Valahol az akkori francia településszerkezetben. A bajok közvetlenül a második világháború után kezdődtek. Az újjáépítés idején bevándor-

lók tízezrei érkeztek Franciaországba. A főként észak- és nyugat-afrikai bevándorlók első körben bádovvárosokban telepedtek le, majd az újjáépítés előrehaladtával átköltözhettek az eredendően a középosztálynak épített lakótelepekre.

A háború utáni újjáépítésben a franciák új típusú városmodell szerint építkeztek, amelyben a lakónegyedek, az üzleti negyedek és az iparnegyedek jól elkülönültek. Ezzel viszont alvóvárosok sokaságát sikerült Párizs köré építeni. Ez egészen a 70-es évekig, a munkanélküliség tömegessé válásáig nem jelentett problémát. A bevándorlók második, harmadik generációja azt tapasztalhatta, hogy szüleik kemény munkával sem tudtak kitörni a nyomorból.

A 70-es években kezdett elköltözni a gazdagodó francia középosztály az alvóvárosokból, és a bevándorlók beköltözése a Párizs északi elővárosainak gettósodását gyorsította.

A lázongó fiatalok között voltak portugál bevándorlók gyerekei, sőt francia fiatalok is. A zavargások legfőbb oka pedig a francia munkaerőpiac szigorú szabályozása, a munkahelyek védelme, a mobilitás hiánya, valamint a szociális segélyezés mértéke lehet. A munkahelyeket védő rendelkezések miatt gyakorlatilag nincs mozgás a munkaerőpiacon, az alacsony képzettségű gettólakók amúgy is nehezen kapnának munkát. Segélyeket azonban igen, ami gyakorlatilag – a munkaerőpiac rugalmatlanságával együtt – ott is tartja őket a munkanélküliségben.⁵

VI.

A fokozatosan egypólusúvá vált világban, értem itt ezen az Amerikai Egyesült Államok egyedüli meghatározó szerepét a világ gazdaság alakításában, Franciaországban valamiféle politikai, morális elbizonytalanodás érzékelhető, mivel az ország nehezen nyugszik bele abba, hogy nagyhatalomból befolyásos középhatalommá vált. Charles De Gaulle szavaival élve: „Franciaország csak akkor igazán önmaga, ha az első helyek egyikét foglalja el a nemzetek sorában... Hazánknak, ha el akarja kerülni a végső pusztulást, nagy célokat kell kitűznie maga elé.”⁶ Franciaország folyamatosan Washington és Moszkva között ingázott, viszont a hidegháború menetére nem volt képes komoly befolyást gyakorolni. Ugyanakkor Észak és Dél viszonyában is sajátos szerepre tört. De Gaulle tábornok Franciaországot a harmadik világ ügyvédjének, érdekkijárójának kívánta megtenni, s Valéry Giscard d'Estaing, majd Francois Mitterrand ezen a téren is követte elődje politikáját.

Az 1975 és 1989 között fennálló külpolitikai helyzetben Valéry Giscard d'Estaing és Mitterrand megpróbálták megőrizni a francia grandeur De Gaulle és Pompidou által megteremtett hagyományát. Azonban a gyakorlatban a francia diplomácia nem igazán tudta befolyásolni a dolgok menetét. Mind Valéry Giscard d'Estaing, mind Mitterrand Európa egységesülésétől várta Franciaország nemzetkö-

⁵ Király András újságíró inspirált ebben a gondolatmenetben.

⁶ Duby, Georges, szerk. 2007. 577.

zi befolyásának növekedését. Előbbi már 1974-ben javaslatot tett az Európai Tanács létrehozására. Az állam- és kormányfőket tömörítő új intézmény feladata volt, hogy irányítsa az integráció folyamatát, megoldja a legfontosabb és leginkább sürgető kérdéseket, valamint hogy az európai országok közösen és egyhangúlag foglaljanak állást a nagy jelentőségű világpolitikai kérdésekben.

Mitterrand köztársasági elnökségének idején nyilvánvalóvá váltak mind gazdasági, mind külpolitikai téren a nemzeti függetlenségre és a magányos ország grandeurjére alapozott politikai cselekvés korlátai, ezért Mitterrand Európa felé fordult, hiszen ebben látta az egyetlen kivezető utat. A francia-német barátság alkotta az európai integráció alappillért, ennek megfelelően Mitterrand szándéka az volt, hogy javítsa Franciaország pozícióit Európában, s Európa pozícióit a világban. Mindezek érdekében három fő irányvonalat jelölt meg: az Európai Unió további bővítését, a gazdasági együttműködés elmélyítését az integráción belül, illetve a nemzetek feletti politizálást.

Az 1988-as elnökválasztási kampány során született, „Levél a franciákhoz” című dokumentumban Mitterrand felfedte a választók előtt a politikai célkitűzésének legfontosabb elemeit. A legsürgősebbnek a közös piac megteremtését tartotta. A végcél pedig az volt, hogy Európa nagyhatalommá váljon, és ezen a nagyhatalmon belül Franciaország döntő szerepet játsszon. Franciaország új határai Európa új határaival esnek egybe, az integráció motorja a francia-német együttműködés, végcélja pedig a régi hatalmi törekvések új keretek között történő beteljesülése.

„A grandeur nem osztható meg” – jelentette ki az 1960-as évek közepén De Gaulle tábornok. Azonban a világ eközben, különösen 1989 óta, nagy változáson ment keresztül. Valéry Giscard d'Estaing és Mitterrand arra törekedtek, ki-ki a maga módján, hogy Franciaország megőrizze világpolitikai befolyását. A középhatalomnak számító Franciaország a nukleáris erő birtoklása, a belpolitikai konszenzus és az ország gazdasági ereje révén elérte, hogy szerepet kapjon a legnagyobbak politikai játszmáiban. Azonban a földrésnyi méretű országok között és a globalizáció korában Franciaországnak azzal is számot kellett vetnie, hogy nem őrizheti meg korábbi befolyását, ezért a nemzetközi színtéren tett cselekedeteit a szubszidiaritás elvének vetették alá. Tulajdonképpen ez nem jelentett mást, mint azt, hogy Franciaország csak azokon a területeken lépett fel önállóan, ahol ennek még volt értelme az új nemzetközi helyzetben. Lemondott arról a szándékáról, hogy Európában hegemoniát gyakoroljon, inkább azt helyezte előtérbe, hogy az Európai Unió tagállamai a legfontosabb világpolitikai kérdésekben egységes álláspontot foglaljanak el.

A multilaterális szervezetekben való részvételével kapcsolatban pedig annyit kell megjegyezni, hogy ezek a szervezetek felelősek a világméretű válságok és nehézségek megoldásáért, és Franciaországnak érdeke, hogy jelentős szerepet játsszon ezekben az intézményekben.⁷

⁷ A gondolatmenet Jean-Michel Gaillardén alapul. Duby, Georges, szerk. 2007. 515–607.

A 2006 őszen Magyarországon történt eseményekről minden francia lap közölt cikkeket, tudósításokat, némelyik rövidebb, némelyik hosszabb terjedelemben. Az akkori francia politikai élet már a 2007-es francia elnökválasztásokra készült, így ezzel magyarázható, hogy a magyarországi eseményekről szóló írások főként tényközlésre szorítkoztak. A francia politikai viszonyokat tekintve a baloldalt meghatározó párt az ellenzéki Szocialista Párt (PS), és ennek elnökjelöltje, aki bejutott a második fordulóba, Ségolene Royal. (1962 óta van Franciaországban közvetlen elnökválasztás.) Royal ellenfele a gaulleista Nicolas Sarkozy lesz, pártja az Unió a Népmozgalomért (UMP), ami többek között Jacques Chirac, a Francia Köztársaság elnökének pártja is. A szélsőjobb oldali párt elnökjelöltje Jean-Marie Le Pen volt. Az Unió a Francia Demokráciáért (UDF) elnöke Francios Bayrou, aki centrista politikájával kínált harmadik alternatívát a huszonöt éve tartó szocialista és konzervatív váltógazdaságból kiábrándultaknak.

Végül a franciaországi elnökválasztásokat Nicolas Sarkozy nyerte. A leadott szavazatok 53%-át szerezte meg, míg Ségolene Royal a leadott voksok 47%-át.

Ahhoz, hogy Franciaország megőrizze különálló identitását, az Európai Uniónak a megfelelő ütemben kell erősödnie. Tulajdonképpen az Unió Franciaország számára eszköz, hogy hangját erősebben hallathassa nemzetközi szintén. Azonban ha ez nem valósul meg, könnyen alakulhat ki identitásválság. Most pont ennek a válságnak vagyunk tanúi. Az Európai Unió alkotmányos szerződésstervezetének elutasítása is mutatja, hogy még gyenge az európai identitás a franciáknál. Vajon milyen változások következhetnek Nicolas Sarkozy elnöksége alatt?⁸

II.2. Alkotmányos keretek, szükséges reformok, tömegjelenségek

⁸ Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Kecskeméti Károlynak (Antony, Franciaország) levelezés útján nyújtott szakmai segítségéért.

Béki Linda

A GYÜLEKEZÉSI JOG HATÁRAI

I.

Magyarország a rendszerváltás óta nem volt olyan politikai és gazdasági mélyponton, mint a 2006-os évben. Az „új időkben”, a 2006-os választások során első alkalommal fordult elő, hogy a kormányzó pártok ismét elnyerték a szavazók bizalmát, újból kormányt alakíthattak, és folytathatták megkezdett politikájukat. A kormány és az MSZP–SZDSZ-koalíció napról napra veszített népszerűségéből, mivel a meghozott intézkedések és reformok nem álltak összhangban a kampányban felvázolt programjukkal, amit az állampolgárok többsége megszavazott. A várakozásokkal ellentétben az államadósság növekedett, egyre messzebb kerülünk az euró bevezetésétől, az Európai Unió többször elmarasztalta az országot. Sorozatosan zártak be a gyárak, egyre többen veszítették el állásukat, nőtt a létbizonytalanság, valamiféle társadalmi-gazdasági instabilitás következett be.

E körülmények között kezdődött 2006. szeptember 17-én egy olyan kormányellenes tüntetéssorozat Budapesten és több magyarországi városban, amely sokkal súlyosabb és érzékenyebb területeket érintett és érint mind a mai napig, mint az 1990-es taxisblokádnak vagy a 2002-es „Erzsébet hídi csata”.

Tanulmányomban a gyülekezési jog eredetével, érvényesülésének korlátaival foglalkozom, illetve megvizsgálom, hogy az őszi események során milyen intézményes és jogi határok között tudott érvényesülni ez az alapvető szabadságjog. Először eseménytörténeti áttekintést adok az őszi eseményekről, majd ismertetem a gyülekezési jogra vonatkozó általános szabályokat. Ezután megvizsgálom, hogy ez a szabadságjog mennyire érvényesült vagy éppen sérült az őszi események során, és hogy milyen változtatásokat kellene eszközölni a gyülekezési jogot szabályozó törvényen. Végül esettanulmányokon keresztül mutatom be, hogy milyen anomáliák, gyakorlati problémák merültek fel a gyülekezési jog érvényesülésével kapcsolatban.

II.

Szakadó eső. A Kossuth téren másfél ezer ember. Követeléseik: új választások kiírása, Gyurcsány Ferenc lemondása, „igazság és demokrácia”. A mindezeket kiváltó ok(ok)? 2006. május 25–26. között, a második Gyurcsány-kormány megalakulása előtt az MSZP egy zártkörű tanácskozást tartott Balatonőszödön. Az itt készült hangfelvételen Gyurcsány Ferenc „értékelte” kormányzása első

két évét. Ez a felvétel került nyilvánosságra szeptember 17-én, amelynek tartalma és stílusa először megdöbbenést keltett, éles vitákat generált, majd tüntetéseket váltott ki országon belül és országhatárokon túl.

„Egészen pontosan tudom, hogy mindaz, amit csinálunk, az nem lesz tökéletes. (...) Európában ilyen böszmeséget még ország nem csinált, mint amit mi csináltunk. (...) Nyilvánvalóan végighazudtuk az utolsó másfél-két évét. És közben egyébként nem csináltunk semmit négy évig. (...) Reform vagy bukás. Nincs más. És amikor azt mondom, hogy bukás, akkor beszélek Magyarországról, beszélek a baloldarról, és nagyon őszintén mondom nektek, beszélek magamról is. (...) Majdnem beledöglöttem, hogy másfél évig úgy kellett tenni, mint hogyha kormányoztunk volna. Ehelyett hazudtunk reggel, éjjel meg este. (...) Lesznek tüntetések, lesznek. Lehet tüntetni a Parlament előtt. Előbb-utóbb megunják, hazamennek (...)” – részletek a balatonőszödi beszédből.¹

A következő napokban az országhatárokon kívül elő magyarok is szimpátia-tüntetések szerveztek a Magyarországon tüntetők követeléseivel, véleményeivel és érzéseivel szolidaritást vállalva. A hangfelvétel nyilvánosságra kerülése azonban csak olaj volt a tűzre, az elégedetlenkedések már a megszorító intézkedések kilátásba helyezésével, illetve bevezetésével elkezdődtek. Az események azonban minden kétséget kizáróan szeptember-október hónapban érték el tetőpontjukat.

A miniszterelnök a leghosszabb és legsötétebb éjszakának, a demokratikus eszmék arcucsapásának tartja az MTV-székház ostromát (2006. szeptember 18.).² A *Financial Times* szerint: „(...) mintha a Gázai övezetben lennénk”.³ „Ilyen erőszakra az 1956-os forradalom óta nem került sor” – írta a *20 minutes*, francia napilap.⁴

Az események lefolyásáról két verzió látott napvilágot. Az egyik szerint a székház elé vonult békés tüntetők petíciójának átvétele és beolvasása elutasításra került. A másik viszont nem beszélt semmiféle petícióról, arról azonban igen, hogy két személy próbált bejutni a székházba, hogy követeléseiket elmondhassák. Ami bizonyos, hogy a tüntetők egy része visszatért a Kossuth térre; azonban volt egy pár száz fős „kemény mag”, amely kivált közülük, és 19-re virradó éjjel megrohamozta a Magyar Televízió épületét.

Éjfél után, immáron a második tömegoszlatási kísérlet sikertelensége után, Kert Attila hírigazgató átvette a tüntetők petícióját, amelyet az adás újraindulását követően végül felolvastak.

2006. szeptember 19-én a demonstrációk országsszerte folytatódtak, a Kossuth téren ismét tízezren tüntettek. Másnap estére az eddigi legnagyobb tömeg gyűlt össze a téren, ahol a tüntetők megalakították a Nemzeti Kerekasztalt. Ez

¹ www.index.hu

² Gyurcsány és a reformok sorsán töpreng a nemzetközi sajtó. *www.eszakindex.hu*, 2006. szeptember 20.

³ Világviszhang. *www.kuruc.info*, 2006. szeptember 21.

⁴ Le pouvoir hongrois droit dans ses bottes. *20 minutes*, 2006. szeptember 20.

a nap volt ugyanis a határideje annak a Budapest Rádióhoz eljuttatott felhívásnak, amely lemondásra szólította fel a kormányt és a miniszterelnököt, és zavargásokkal fenyegetett, ha ennek nem tennének eleget.

Szeptember 30-án és másnap pedig a kampánycsend miatt az eddigi politikai megmozdulások kulturális rendezvényekké alakultak át. A békésen lezajlott önkormányzati választások az ellenzék győzelmével zárultak.

Sok olyan vélemény hangzott el, amely szerint ez a választási eredmény a kormánnyal szembeni teljes bizalom megvonását és a kormány politikájából történt kiábrándultságot jelenti. Sokan – főleg az ellentábor tagjai – azt is megfogalmazták, hogy a kormány legális, de nem legitim. Kijelentésüket a legalitás elvére alapozták, mely szerint egy kormány és a kormányfő megválasztása törvényeken alapszik. A 2006. májusi választások ennek megfelelően zajlottak le. Azonban a választásokon a szavazók többsége egy olyan program mellett tette le voksát, amely végül nem került megvalósításra. Olyan intézkedések bevezetésére került sor, amelyeket az állampolgárok nem fogadtak el, azaz amelyek végrehajtására a kormány és a miniszterelnök nem nyert felhatalmazást.

A tüntetők október 23-án sem távoztak. A délelőtti ünnepségeket bekiabálásokkal zavarták meg, betörték a kordonnal elzárt területekre, barikádokat építettek és folyamatosan támadták az őket oszlatni próbáló egyenruhásokat. 16 órakor megkezdődött a Fidesz ünnepi megemlékezése az Astoriánál, miközben a randalírozók ellenállása nem enyhült. A rendőrök gumilövedékek bevetésével is próbálták megfékezni a tömeget, de minden erőfeszítésük ellenére sem sikerült megakadályozni, hogy a Fidesz-gyűlésről a Deák tér felé békésen távozők össetalálkozzanak a rendbontókkal. A tüntetések mindennapossá váltak, annak ellenére, hogy Budapesten több olyan megmozdulást is tartottak, amelyeket nem jelentettek be. A rendőrség ezeket azért nem oszlatta fel, mert a demonstráció résztvevői nem léptek fel támadólag. Október végén Gyurcsány Ferenc kormányfő vizsgálóbizottság felállítását kezdeményezte a szeptemberi és októberi erőszakos megmozdulások hátterének, okainak és következményeinek feltárására. A bizottság november 6-án alakult meg Gönczöl Katalin kriminológusprofesszor, az igazságügyi és rendészeti miniszter főtanácsadójának vezetésével. A testület feladata az események történeti hátterének feltárása; társadalmi előzményeinek, jelenségeinek és következményeinek elemzése; a hatósági fellépés arányosságának vizsgálata, valamint azok alkotmányos, törvényi és egyéb jogi kereteinek értékelése, különös tekintettel az érintettek emberi jogaira.

III.

Magyarországon évtizedek – talán kimondhatjuk, hogy 1956 – óta nem volt példa a szeptemberi-októberihez hasonló erőszakos megmozdulásokra. Az események lefolyása, kezelése, valamint a „megoldás” keresése során kitüntetett szerepet kaptak az alkotmányos alapjogok gyakorlásával és korlátozásával kapcsolatban felmerült kérdések, nézetek és problémák.

„A véleménynyilvánításhoz kapcsolódó jogegyüttes teszi lehetővé az egyén megalapozott részvételét a társadalmi és politikai folyamatokban. Történelmi tapasztalat, hogy mindannyiszor, amikor a véleménynyilvánítás szabadságát korlátozták, sérelmet szenvedett a társadalmi igazságosság... A káros következmények nem csupán az individuum, hanem a társadalom életében is megmutatkoztak, és az emberiség fejlődésének sok szenvedéssel járó zsákutcájához vezettek”⁵ – fejtette ki álláspontját a véleménynyilvánítás szabadságának jelentőségéről az Alkotmánybíróság, még évekkel ezelőtt.

Szeptember óta a rendőrség sorra tiltott be tüntetéseket. A rendszerváltás óta először fordult elő, hogy egy hatóság igyekezett meggátolni egy alkotmányos alapjog gyakorlását, a gyülekezési törvény egy igencsak tágan értelmezhető mondatára hivatkozva, miszerint a tüntetők „súlyosan akadályozzák a közlekedést”. Ugyanakkor nem először került megfogalmazásra az az álláspont, amely szerint a gyülekezési jog jelenlegi szabályai túlságosan megengedők, ezért szigorítani kellene az 1989. évi III. törvényt, amelynek megalkotásában jelentős szerepet játszottak az akkori békés tüntetések. Ezt a törvényt tekintik a rendszerváltás egyik jelképének is.

Az állampolgári jogok hagyományosan az állam és a polgár alapvető, legfontosabb viszonyait szabályozzák úgy, hogy az állampolgárok szabadságát különleges garanciákkal védik az állami beavatkozással szemben. A véleménynyilvánítás szabadsága, amely a kommunikációs alapjogok, a gyülekezési, az egyesülési és sajtószabadság „anyajoga”, a klasszikus politikai alapjogok között kiemelt szerepet foglal el, hiszen a szabadság eszméjére épülő demokratikus társadalom alapköve, amelynek védelme és biztosítása nélkül egyetlen kormányzat sem felel meg a jogállamiság alkotmányossági mércéjének. A jogállamiságnak való megfelelés magában foglalja az alkotmány valamennyi rendelkezésének egyidejű érvényesülését, beleértve ebbe az emberi jogok tiszteletben tartását és védelmét.

A gyülekezési szabadság alapjog – amely az első generációs szabadságjogok közé tartozó, kiemelkedő fontosságú emberi jog –, az alkotmányos demokrácia elengedhetetlen tartozéka, amely csak abban az esetben korlátozható, ha a szigorítás valamely másik alapjog érvényesüléséhez szükséges, és a korlátozás mértéke az elhárítandó sérelemmel arányos. Az emberi jogokat védő nemzetközi egyezményekkel összhangban Alkotmányunk 62. §-a a békés gyülekezés jogát nevesíti: „Magyar Köztársaság elismeri a békés gyülekezés jogát és biztosítja annak szabad gyakorlását.” Az ENSZ Polgári és politikai jogok egyezségokmányának 21. cikke is kimondja: „A békés gyülekezés jogát el kell ismerni. E jog gyakorlását csak a törvényben megállapított olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban az állam biztonsága, a közbiztonság és a közrend, illetőleg a közegészség, a közérkölc vagy mások jogai és szabadsága érdekében szükségesek.” A gyülekezési szabadságot szokás a politikai szabadságjogok közé is sorolni. A gyülekezési szabadság a demokrácia érvényesülésének egyik fontos biztosítója, amely elősegíti az érdek- és véleménykülönbségek megjelenítését. Ennyiben az alkotmányos demokráciák lényeges alkotórésze. Az 1989. évi III.

⁵ 55/2001. (XI. 29.) AB határozat.

törvény 2. §. (1) bekezdése szerint: „A gyülekezési jog gyakorlása keretében békés összejövetelek, felvonulások és tüntetések tarthatók, amelyeken a résztvevők véleményüket szabadon kinyilváníthatják.” Az Alkotmánybíróság több állásfoglalásában is hivatkozott a gyülekezési törvény e rendelkezésére.

Magyarországon szólás- és gyülekezési szabadság van. E jogokat gyakorolva minden állampolgár és politikai szervezet szabadon képviselheti a nyilvánosságban – a törvényi rendelkezéseknek megfelelően bejelentett és lebonyolított politikai gyűléseken – azt a véleményét, hogy az ország érdeke az lenne, és a demokratikus közélet erkölcsi normáinak – amelyek egy kormányfővel, illetve egy kormánnyal szemben elvárandók – az felelne meg, ha a kormányfő, illetve a kormány lemondana. E jogukat gyakorolva vonultak több ezrek az utcákra Gyurcsány Ferenc őszi beszédét követően országszerte, és e jogukat gyakorolva került sor spontán vagy bejelentett tüntetésekre, megmozdulásokra, a gyülekezési jogról szóló 1989. évi III. törvény hatálya alá tartozó rendezvényekre.

IV.

Az őszi események során több esetben felmerült a kérdés, hogy hol van a határa és mi a korlátja az alkotmányban biztosított gyülekezési jognak. Tartva attól, hogy az 1956-os forradalom 50. évfordulójára tervezett állami ünnepeket a tüntetések megzavarhatják vagy akár meg is szakíthatják, előbb feloszlatták a Kossuth téri tömeget, majd Gergényi Péter egy „személy- és létesítménybiztosítási intézkedésben” a terület lezárását rendelte el. Az intézkedések és hivatkozási alapjaik némi kétséget ébresztettek, hogy összhangba hozhatók-e egymással. Az intézkedések indoklása a gyülekezési törvényben megfogalmazott védendő értékre: a népképviselői szervek zavartalan működésének érdekében hivatkozik, és nem csupán a védett személyeket fenyegető veszélyre. A tüntetések feloszlására hozott intézkedés indoklása szerint „az Országház, mint az állam működése szempontjából kiemelten fontos létesítmény biztonságának megőrzése szükséges”, amely nem biztosítható, amennyiben a résztvevőknél fegyver van.⁶ A meghosszabbításról szóló rendelkezés indoklása szerint pedig: „A rendes parlamenti ülészen belül kiemelten fontos az Országgyűlés mint népképviselői szerv zavartalan működésének biztosítása.” A rendőrségi törvény szerint ez az indok azonban nem szolgáltat megfelelő alapot a személy- és létesítményvédelmi intézkedés megtételéhez. A gyülekezési törvényben szerepel a „népképviselői szervek zavartalan működésének védelme” mint a közterületen megtartandó rendezvények megtiltásának lehetséges jogalapja. A gyülekezési törvény azonban azt is kimondja, hogy a rendőrség nem jogosult közterületek lezárására. Kérdéses az intézkedés meghosszabbításának indokoltsága a „biztonsági kockázat fennállásának időtartamáig” is. Ebben az esetben a rendőrség határidő nélkül akadályozhatja a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését és a gyülekezési jog gyakorlását.

⁶ www.helsinki.hu

A szeptemberi–októberi budapesti tüntetések mind a kormány, mind a rendőrség számára szinte megoldhatatlan feladatot jelentettek. Ennek okait sokan, sokféleképpen értelmezik. Vannak, akik úgy vélik, hogy a gyülekezés alkotmányos joga olyan magasan áll az alkotmányos jogok hierarchiájában, hogy szinte lehetetlen a korlátozása más jogok vagy érdekek védelmére hivatkozva. Mások szerint az előbbi érveléssel összefüggően a gyülekezési jognak 1989 óta szinte alig módosult törvényi szabályai már eleve túlságosan liberálisak voltak. A szeptember közepe óta a Kossuth téri tüntetéseken kialakult helyzetből sokan arra következtettek, hogy a törvény szigorítása szükséges. Felmerül a kérdés, hogy tényleg a törvény hibája-e, hogy a magyar rendőrség képtelen volt megbirkózni azzal a problémával, amit a Kossuth téren tüntetők jelenléte és az október 23-i ünnepségek biztosítása jelentett.

A gyülekezési törvény ugyan nem rendelkezik a bejelentett gyűlések időtartamáról, de a gyakorlat és maga a tüntetések ad hoc jellege azt feltételezi, hogy egy összejövetel maximálisan egyetlen napra szól. A rendőrség – a Kossuth tériek több hétre szóló bejelentésének tudomásulvételekor – ugyanakkor hivatkozhatott volna a törvénynek legalább két szabályára. Az egyik az az általános korlát, miszerint a gyülekezési jog gyakorlása nem járhat mások jogainak és szabadságának sérelmével. A másik szerint a rendezvény megtartása nem veszélyeztetheti a népképviselői szervek – adott esetben az Országgyűlés – zavartalan működését.

Ami pedig az október 23-i délelőtti állami ünnepség kül- és belföldi résztvevőinek védelmét illeti, a gyülekezési törvény erre vonatkozólag is tartalmaz rendelkezést, hiszen a törvény értelmében a gyülekezési szabadság érvényesülésének helyszíne csak a közterületnek az a része lehet, ami minden korlátozás nélkül igénybe vehető. Márpedig a kül- és belföldi állami vezetők biztonságának megvédelme érdekében a rendőrség a közterület egy részét – olyat is, amelyen éppen bejelentett gyűlés folyik – kivonhatja az igénybe vehető területek közül. 23-át megelőzően a rendőrségnek lehetősége lett volna több törvényi rendelkezésre hivatkozni, és ezek alapján felosztatni a tüntetéseket. Ebből eredően a törvény megfelelő, elégséges alapot szolgáltatott a betiltásokhoz, ezért szigorítása szükségtelen. A 23-a előtt fennálló indokok azonban aligha szolgáltattak megfelelő alapot a „műveleti területté” nyilvánításhoz. Amennyiben pedig a törvény hatálya kiterjed a későbbiekben zajló tiltakozó gyűlésekre, akkor azokat a törvény rendelkezéseinek megfelelően be kell jelenteni, van szervezője, megtartásukat a rendőrség meghatározott esetekben megtilthatja, adott esetben pedig fel is oszlathatja.

V.

Gyurcsány Ferenc felkért három jogi szaktekintélyt a gyülekezési törvény módosításának előkészítésére. Feladatuk annak vizsgálata, hogy a tervezet megfelelően biztosítja-e az alapvető emberi jogokat és megfelel-e a nemzetközi emberi jogi egyezményekben lefektetett elvárásoknak. A kormány azonban sem szigorítani, sem enyhíteni nem kíván a hatályos gyülekezési törvényen. A módosítás célja az,

hogy világossá váljanak a gyülekezési jog gyakorlásának keretei és feltételei, hogy minden állampolgár szabadon gyakorolhassa e jogát úgy, hogy a jog gyakorlásának során másokat a lehető legkevésbé zavarjon. A tervezet szerint a valóban spontán tüntetéseket a rendőrség nem oszlathatná fel arra való hivatkozással, hogy annak bejelentését elmulasztották megtenni. Az elhúzódnak tüntetések bejelentési kötelezettségén azonban változtatna, mégpedig aszerint, hogy ilyen esetben a bejelentést öt naponta meg kellene ismételni. Az ilyen hosszabb tüntetéseket pedig a rendőrség meghatározott időközönként felülvizsgálhatná, hogy továbbra is megfelelnek-e a törvényi előírásoknak. Adott esetben közegészségügyi vagy zajvédelmi okokból azokat félbe is szakíthatná. A rendezvények résztvevőinek biztonsága érdekében pedig a választási kampány idején tartandó választási gyűléseket a hagyományos tüntetésekhöz hasonlóan be kellene jelenteni.

Ugyancsak problémát vet fel az az eset is, amikor több tüntetést szerveznek egy helyszínre. A módosítás szerint csak akkor kerülhetnének megszervezésre és kivitelezésre, amennyiben a tüntetők biztonságos szétválasztása megoldható. Ellenkező esetben a bejelentési sorrend az irányadó, vagyis azt a rendezvényt lehetne megtartani, amelyiket korábban jelentettek be. A törvény tartalmazna rendelkezéseket arra vonatkozóan is, hogy a nemzeti ünnepek állami rendezvényeit ne zavarhassák meg tüntetések – mint amelyre október 23-án sor került.

A tervezet kimondaná azt is, hogy a rendezvények megtartásához szükséges berendezések, ideiglenes építmények elhelyezéséhez nem szükséges önkormányzati engedély. Valószínűsíthető, hogy ezen rendelkezés háttérében a főváros rövid életű rendelete áll, amely 2006. október 26-án úgy módosította a közterületek használatáról szóló rendeletet, hogy ilyen létesítmények felállításhoz előzetes engedély kiadását írta elő. Az Alkotmánybíróság azonban ezt a rendeletmódosítást megsemmisítette 2007. február 12-én, kimondván: a módosítás korlátozza a gyülekezés alapvető szabadságjogát, és egy önkormányzat nem egészítheti ki a gyülekezési törvény feltételrendszerét.

VI.

A gyülekezéshez való alkotmányos jog hatályos szabályozása az esetek többségében jól alkalmazható. Azonban az őszi események rámutatnak arra, hogy hiányoznak a fogalmak pontos meghatározásai, amelynek okán sor kerülhet a törvény önkényes értelmezésére. Ezt a helyzetet támasztja alá az az eljárás, amely I. Norbert és három társa ügyében folyt. A négy személyt október 23-a délután állították elő a rendőrök egy Deák térhez közel tartott, be nem jelentett tüntetésről. Október 26-án a Pesti Központi Kerületi Bíróság négy-négy nap elzárással büntette őket, ami ellen az érintettek fellebbezéssel éltek. A fellebbezési eljárás során a Fővárosi Bíróság megállapította, hogy az elsőfokú bíróság tévedett, amikor is rendzavarásért marasztalta el a személyeket. A bíróság indoklása szerint a gyülekezési szabadság mindenkit megillető alapvető szabadságjog, melynek gyakorlását a Magyar Köztársaság elismeri és biztosítja. Az indoklás további része azt is

kimondja, hogy bár a be nem jelentett rendezvény nem jogszerű, a törvény csupán az ilyen megmozdulások szervezőit rendeli büntetni, azok résztvevőit nem. Így – hacsak egyéb jogsértést nem követtek el – a rendőrségnek nincs joga előállítani azokat a személyeket, akik be nem jelentett demonstráción pusztán részt vesznek. Az elsőfokú ítélet alapja az volt, hogy a négy férfi nem tett eleget a rendőri felszólításnak, és nem hagyta el a be nem jelentett tüntetés helyszínét. A másodfokú bíróság szerint azonban az a tény, hogy az érintettek nem hagyták el a helyszínt, azaz „engedetlenséget” tanúsítottak, önmagában sohasem büntetendő – kivéve: ha az ellenállás a rendőrt más irányú intézkedésében akadályozza. Az előbbiekből megállapítható, hogy a be nem jelentett demonstráció résztvevői nem követtek el olyan jogsértést, amely alapján a rendőrség felszólította őket a terület elhagyására. Így maga a felszólítás és minden további rendőri intézkedés teljességgel indokolatlan és jogellenes.

Az eseményekkel kapcsolatosan azonban nem ez volt az egyetlen eset, amely a Fővárosi Bíróság elé került. Két jogász, Gulyás Gergely és Magyar Péter hétről hétre minden péntekre tüntetéseket jelentettek be a Kossuth térre a rendőrségnél, miután október 23-a után azt „műveleti területté” nyilvánították, megtiltva ezzel a további ottani demonstrációkat. A bejelentések után a rendőrség minden egyes alkalommal végzésben kimondta, hogy a tér nem minősül közterületnek, így nincs hatásköre eljárni a kérdésben. E végzéseket pedig hétről hétre megtámadták a Fővárosi Bíróságon, ahol viszont arra hivatkoztak, hogy az ügyben a rendőrségi törvény alapján kell eljárni, és az Országos Rendőrfőkapitánysághoz utalták vissza az ügyet. Az Országos Rendőrfőkapitányság ezeket a panaszokat elutasította. Az erről szóló rendelkezéseket azonban ugyan csak meg lehet támadni a Fővárosi Bíróságon. Mindezek jogi csűrés-csavarásnak tűnhetnek, azonban a különböző értelmezési lehetőségek széles skáláján jól példázzák a helyzet kuszaságát.

Az állam feladata, hogy az olyan helyzeteket, amelyekben a törvény szövegének többféleképpen történő értelmezése felmerülhet, kiküszöbölje – akár a törvény módosítása révén. Azonban azt is el kell ismerni, hogy egy ilyen kiélezett politikai helyzetben egy törvény keresztülvitele az Országgyűlésen és módosítása, amelyhez kétharmados többség szükséges, szinte lehetetlen. A probléma nagyon érzékeny területet érint anélkül is, hogy a szeptemberi–októberi zavargásokra gondolnánk, főleg egy olyan társadalomban, ahol a szabadságjogok gyakorlására csak nemrég nyílt lehetőség.

VII.

A 2006. szeptemberi és októberi rendőri intézkedések súlyosan veszélyeztették több alapvető emberi jog gyakorlását. Történtek ezek mindannak ellenére, hogy alkotmányunk szerint a Magyar Köztársaság védi és biztosítja e jogokat, nem pedig elnyomja és korlátozza azokat. Az államnak, az állam szerveinek, ideértve a kormányt és a rendőrséget is, alapvető feladata biztosítani azt, hogy az

állampolgárok ténylegesen és zavartalanul gyakorolhassák Magyarországon a szólásszabadság, a gyülekezési szabadság és a véleménynyilvánítás szabadságának jogát. E jogok természetéből következően gyakorlásuk mindig is nem-tetszést fog kiváltani a mindenkori hatalomból, és a más véleménnyel rendelkezőkből, akik nem kívánnak változtatni a jelen helyzeten, azonban kötelesek eltérni az elégedetlenkedők megmozdulásait. Az Alkotmánybíróság is kimondta iránymutatásaiban, hogy ez a „rendzavarás” a közösségi jogérvényesítés lényegéhez tartozik, és az ehhez fűződő általános és alkotmányos érdek erősebb, fajsúlyosabb, mint az egyén bizonyos, önálló szabadsága vagy jogai. A szabadságjogok lényegi eleme épp abban rejlik, hogy az egyéneknek lehetősége nyílik az elégedetlenség, a tiltakozás, a kritika, a változtatási szándék kinyilvánítására, kifejezésére.

A demokráciákban a szólás, a véleménynyilvánítás és a gyülekezés szabadsága olyan kiemelkedő jelentőségű értékek, amelyek feltétlen érvényesülést kívánnak. Véleményem szerint ezek bármilyen korlátozása nemhogy megoldást nem jelent a felmerült problémára, de még inkább eskalálja azt, és még több elégedetlenséget szül. Ha az állampolgárok szabadon gyülekezhetnek, szabadon elmondhatják véleményüket, talán kisebb eséllyel kerül sor erőszakos cselekményekre. Egy-egy „rendhagyó helyzet” azonban sem az állampolgároknak, sem a rendfenntartó szerveknek nem nyújthat hivatkozási alapot a törvényt sértő magatartás megengedéséhez. Az alkotmányos rend és az alapvető emberi jogok az őszihez hasonló események során mindig is szembe fognak kerülni egymással, hiszen mindkettő biztosítása elengedhetetlen a demokráciákban. Elsőbbséget egyik sem élvezhet, mindkettő egyenrangú érték, de mégis szükség van egy olyan koncepció kialakítására, amely a szükségesség és arányosság elvén alapszik. Nyilváníthassunk véleményt, gyülekezhessünk szabadon, de mindezeket csak úgy tehetjük meg, hogy a törvény rendelkezéseit betartjuk. A másik oldalon viszont az állami és a rendfenntartó szervek ugyancsak a törvények keretein belül eljárva biztosítsák a szabadságjogok gyakorlását, és akadályozzák meg a jövőben, hogy a szeptember–októberihez hasonló események bekövetkezhessenek.

Zsenyuk Péter

ÉRVEK A RENDŐRSÉG KORSZERŰSÍTÉSE MELLETT

I.

A gyülekezéshez való jog, a mozgáshoz való jog, a véleménynyilvánítás szabadsága olyan jogok, melyeket a demokratikus berendezkedésű országok állampolgárai gyakorolhatnak, s gyakorolnak is, anélkül hogy letartóztatástól, megurcolástól kellene félniük. A békés tüntetőket nem oszlatják szét, miközben sztrájkhoz való jogukkal élnek, nem dörögnek puska lövések, amikor a tömegek elégedetlenségüknek adnak hangot. Szem előtt kell azonban tartanunk az emberi és polgári jogok több évtizedes fejlődésének árnyoldalát is: a jogba kitéphetetlenül beikódolódott a joggal való visszaélés lehetősége is.

Elég csak a 70-es, 80-as évek brit futballhuligánjaira gondolnunk. A rendőrség sokáig tehetetlenül állt a randalírozók tömegével szemben. Az anyagi károk mellett sérültek és halálos áldozatok sorával kellett a felelősöknek elszámolnia. Az események odáig fajultak, hogy a családok hétvégi programjából kikerült a sportesemények látogatása, mondván: féltik gyermekeiket, nem akarnak egy örült szurkoló áldozataivá válni. Az elégedetlenség érthetően nőtt, a kulturáltan szórakozni tudó drukkerok egyre hangosabban követelték a helyzet mielőbbi és végleges megoldását.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a tömegrendezvények mindig magukban hordozzák a zavargások, a katasztrófák lehetőségét. Az ilyen események kezelése és biztosítása ezért mindig nehéz feladat, amelyet csak kiválóan felkészült (felkészített), megfelelően kiképzett és felszerelt rendőrség képes ellátni.

Az angol rendőrök a kezdeti tanácsalanságot követően reformok sorát vezették be, a huligánok vezetőit – a fő bajkeverőket – kiszűrték, és eltiltották a rendezvények látogatásától. A rendőrség létszámát felduzzasztották. Nagy-Britannia egyedülálló módon éves költségvetésének 2,6%-át fordítja rendészeti kiadásokra. Az erőfeszítéseket siker koronázta, a lelátók ismét biztonságossá váltak.¹

A hasonló sikertörténetek alapja az a felismerés, hogy a modern idők kihívásainak csak egy megújulásra képes rendőrség felelhet meg. Mindez azonban nem valósulhat meg társadalmi összefogás, a politikai erők támogatása és anyagi áldozatok nélkül.

Hazai vizekre evezve elmondhatjuk, hogy a magyar rendőrség is jó néhány problémával küzd. A 2006. szeptember-októberi események kapcsán világossá vált, hogy a tömegjelenségek kezelésében a rend honi őrei nem ütnek meg a

¹ Gönczöl-jelentés, 3. fejezet, Ajánlások.

nyugat-európai társaik által felállított mércét. Nyilvánvalóan jelentős változásokra van szükség, amelyek szükségszerűen érintik a rendőrség szerkezetét, működését és létszámát.

Dolgozatom írása közben az a cél lebegett a szemem előtt, hogy egy átfogó, de nem túl részletes képet nyújtsak a honi bűnüldözés jelenlegi helyzetéről, megjelölve a fejlődés esetleges irányait. Írásomat igyekeztem olyan információkra alapozni, amelyek pontosak és pártatlanok. A rendőrségi reformok kapcsán sok olyan kérdéssel kellett foglalkoznom, amelyekben ismereteim felületek vagy teljesen hiányoznak, ennek ellenére remélem, hogy felvetéseim nem tűnnek légből kapottaknak.

II.

A helyzet megnyugtató rendezése felé vezető úton az első lépés a rendőrségre vonatkozó jogszabályok felülvizsgálata és módosítása.

A bűnözés a 20. századra nemzetközi méreteket öltött. A szervezett bűnözés megjelenése szintén erre az időszakra tehető. A bűnüldöző szervek előtt egyetlen lehetőség maradt: a határokon átvéelő szervezet létrehozása és a nemzetközi kapcsolatok elmélyítése. Mindezeket a változásokat az információáramlás és a tapasztalatcsere szükségessége diktálta. Az együttműködés szabályait nemzetközi egyezmények tartalmazzák. A nemzetközi normák érvényre jutásának feltétele, hogy azokat megfelelően implementálják, vagyis a részes államok jogrendszerébe illesszék. A jogalkotók feladata, hogy az egyezményes szabályokkal ellentétes honi rendelkezéseket megsemmisítsék vagy megfelelően módosítsák. Így végül a szabályok egy kerek egész részeit képezik, elkerülve az ellentmondásokat és az átláthatatlanságot.²

Magyarországon ez a folyamat csak részben volt sikeres. A nemzetközi normákat csak a hatályos magyar szabályozás mellé csapták, s ezzel két párhuzamosan működő szabálycsoport alakult ki. Ebből adódóan az ellentmondásmentesség és átláthatóság próbáján is elvérzett a magyar jogalkotók munkájának eredménye.

A rendőrséggel kapcsolatos törvényi szintű szabályok közül elsőként a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény vonatkozásában merül fel a törvény-módosítás szükségszerűsége. A rendőrségi törvény, valamint a rendőrségi szolgálati szabályzat ugyanis csak általánosságokat tartalmaz, például azt, hogy tömegoszlatásra tilos löfegyvert használni, az aktív ellenszegülés letörésére viszont a testi kényszer mellett vízágyú, rendőrkutya, könnygáz és elektromos sokkoló is bevethető, felfegyverzett tömeg ellen pedig gumilövedék, lóháton vagy járműkötelékben végzett kényszerosztatás engedélyezhető.

A rendőrségi törvény módosításához kétharmados többség szükséges, így a változások valószínűleg még sokáig váratnak magukra.

² Gönczöl-jelentés, 3. fejezet, Ajánlások.

Az első jelentős hiányosság, hogy a jogalkotó nem határozza meg a rend törvényi definícióját. Ennek hiányában sem a rendőri vezető, sem a közrendőrök előtt nem lehet világos az adott intézkedések pontos célja. A rend fogalmának meghatározása nélkül nem állapítható meg egyértelműen például a rendbontó fogalma sem. Felmerül a kérdés: ha a törvény nem egyértelmű, akkor egy egyszerű közrendőr mi alapján végezze feladatát? Az első számú lehetőség szerint felettese utasítását kéri ki. Ez azonban nem mindig lehetséges. Mi történik akkor ha a felettes technikai okokból nem érhető el?³ A rendőr kénytelen saját maga meghozni a szükséges döntéseket. Ebben a helyzetben a mérlegelési lehetőség rendkívül széles. Könnyen előfordulhat, hogy a jogalkotók szándékától eltérő vagy épp azzal ellentétes értelmezés születik. A jóhiszeműen eljáró rendőr pedig katonai bíróság elé kerül egy joghézag miatt.⁴

Az előbbi példa is azt illusztrálja, hogy a normavilágosság és a törvény hiányosságai milyen ellentmondásos helyzethez vezethetnek. Ugyanis a reformok első lépése szükségszerűen a hatályos jogszabályok felülvizsgálata. Enélkül minden újító törekvés hiábavaló.

A csapaterő alkalmazásának rendjéről az 11/1998-as számú rendőrfőkapitányi utasítás rendelkezik. A tömegoszlatás vagy a középületek védelme is a fenti másodlagos jogforrásban kerülnek szabályozásra. Az útmutatás biztonsági okokból titkos, így nem tudhatjuk, hogy a rendőrök a benne foglaltakat megfelelően alkalmazták-e az őszi események során. A tapasztalatokból kiindulva indokoltnak tűnik a szabályok újragondolása. Ez a feladat rendőrfőkapitányi hatáskörbe tartozik.⁵

A gyülekezési törvény nem közvetlenül a rendőrség működésével kapcsolatos jogszabály, de rendelkezései mégis nagy hatással vannak annak működésére. Az 1989. január 11-én elfogadott jogforrás megalkotása óta nem sokat változott, s mivel a módosításához kétharmados többség szükséges, távolinak tűnnek a reformhoz vezető érdemi lépések. A módosítás szükség-szerű. A mintegy tizennégy szakaszból álló törvény hiányosságai szembetűnőek. A demonstrációt három nappal a gyülekezés megkezdése előtt be kell jelenteni. Ebből az következik, hogy az indulatokat kiváltó eseményekre csak három nap elteltével lehet reagálni. A spontán véleménynyilvánítás tehát jelenleg törvénytelen.⁶

Ez a jogforrás is tartalmaz olyan fordulatokat, amelyek pontos értelmezése szinte lehetetlen. A szabályok szerint a rendőrség feloszthatja azokat a tüntetéseket, amelyek a „népképviselői szervek zavartalan működését súlyosan veszélyeztetik”. A jogalkalmazó ilyen törvények alkalmazása során találkozunk igazán a jogértelmezés nehézségeivel. Mikor van tényleges veszélyben a népképviselői szervek működése? Mikor tekinthető ez a veszély súlyosnak? Ezek-

³ Például szolgálatteljesítés közben nincs mód rádió használatára.

⁴ Gönczöl-jelentés, 3. fejezet, Ajánlások.

⁵ Fahidi Gergely, 2006.

⁶ Más országokban az említett időköz jóval rövidebb.

re a kérdésekre a törvény semmiféle választ nem ad. A döntés a rendőri vezetők kezében van. A hatályos magyar gyülekezési szabályok sok rendszerváltás előtti elemet tartalmaznak. Olyan rendelkezésekről van szó, amelyek tartalma igény szerint hajlítható.⁷

A rendőrök többsége nem rendelkezik jogi diplomával. A bonyolult szabályok értelmezése gyakran még a képzett szakemberek számára is nehéz feladat, hogy várhatnánk el ezt attól, aki nincs ilyen ismeretek birtokában. A jogszabályok minősége tovább nehezíti a rendőrök dolgát. Nem is csoda, hogy gyakoriak a hibák. 2004-ben például a gyülekezési törvény olyan szakaszaira hivatkozással tagadta meg a rendőrség egy tüntetés engedélyezését, amely már nem is volt hatályban. Nem kell bizonygatnom, hogy az ilyen ballépések mennyit ártanak a rendőrség tekintélyének.

Nem mindig csak a felkészületlenség vezet a jogilag támadható megoldások alkalmazására. A kapkodás is hasonló eredménnyel járhat. Ezért érdemes pontosan felidézni a gyülekezési törvény szövegét.

„1. § A gyülekezési jog mindenkit megillető alapvető szabadságjog, amelyet a Magyar Köztársaság elismer, és biztosítja annak zavartalan gyakorlását.

2. § (1) A gyülekezési jog gyakorlása keretében békés összejövetelek, felvonulások és tüntetések (a továbbiakban együtt: rendezvény) tarthatók, amelyeken a résztvevők véleményüket szabadon kinyilváníthatják.

(2) A rendezvény résztvevői jogosultak a közösen kialakított álláspontjukat az érdekeltek tudomására hozni...

3. § A törvény hatálya nem terjed ki

- a) a választási eljárásról szóló törvény hatálya alá tartozó gyűlésekre;
- c) a kulturális és sportrendezvényekre.”⁸

Gergényi Péter vezetésével a Budapesti Rendőr-főkapitányság illetékesei először az őszi önkormányzati választásokra való tekintettel választási gyűlésnek, majd kulturális rendezvénynek minősítették a szeptember 17-i Kossuth téri demonstrációt. A fent idézett törvénynek megfelelően mindkét ürüggyel felosztható lehetett volna a végül tragikus kimenetelű rendezvény. Arról mindenki megfeledkezett, hogy a megmozdulás szervezői nem engedélyeztették tervüket, annak ellenére, hogy a spontán demonstráció jogát a törvény nem ismeri el. Így jogi okoskodás helyett a hatályos jogszabályok alapos átolvasásával megelőzhető lett volna a Magyar Televízió székházának ostroma.

A naprakész, a jelen problémáira megoldást nyújtó jogszabályokra égető szükség van. De mit ér a haladó szellemű norma, ha alkalmazására az arra hivatottak nem képesek. Jogi diplomával bíró fiatalok ezrei kerülnek minden évben a munkaerőpiacra. Ahelyett, hogy mindenki csak beszél a jogászok nagy számáról, a szakma telítettségéről és értelmetlen képzésükről, talán alkalmazni kellene ezeket a jogszabályokat ott, ahol szükséges. Az említett bakik ezzel talán elkerülhetőek lennének.

⁷ Juhász Gábor, 2006.

⁸ 1989. évi III. törvény 1–3. szakasz.

Az október 23-i megemlékezések biztonságát nem lehet a gyülekezési törvényre támaszkodva biztosítani – gondolták a rendőrségi vezetők. Így kerülhetett sor a Kossuth tér művelési területté nyilvánítására. A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény, amelyre Gergényi is hivatkozott, nem tartalmazza még a művelési területté nyilvánítás kifejezést sem. Az Amnesty International már 2006 júniusában felhívta a figyelmet erre a tényre, változás azonban nem történt. Nem teljesen alaptalan a felháborodás, amelyet a Kossuth tér lezárása váltott ki. Az eset alkotmányjogi viták sorozatát váltotta ki, ezek tárgyalására nem vállalkozom.

A megoldás kulcsa természetesen a jogszabályok reformjában és a rendőrök jogi képzésének javításában van.

A 21. század egyik legjellemzőbb vonása az állandó változás. Ez a folyamat az élet minden területén érzékelhető, legyen szó a technikáról, az életkörülményekről, a politikáról vagy a nemzetközi kapcsolatokról. Ezzel együtt sajnos a bűnözési lehetőségek is kiszélesednek. Ezelőtt húsz évvel meg senki sem halt az internetes bűnözésről, a számítógépes rendszerek feltörésével okozott károkról, s ma már a multinacionális cégek többsége költségvetése jelentős részét fordítja elektronikus adatbázisa védelmére. Az ilyen bűncselekmények elkövetéséhez elég egy internetes kapcsolattal rendelkező számítógép.

Az internet példája is jól mutatja, hogy majdnem minden újdonsággal megjelenik egy újfajta jogsértés elkövetésének lehetősége. A rendőrségnek reagálnia kell ezekre a folyamatokra, de ez csak akkor lehetséges, ha a hatékony fellépéshez szükséges technikai és jogi eszközökkel is rendelkezik.

Ha egy sportoló olyan új doppingszert használ, amely még nincs a doppinglistán, akkor nem vonható felelősségre. Az élet minden területe, amelynek működése nem vagy nem elég pontosan szabályozott, visszaélési lehetőségek tárháza. Gondoljunk csak a rendszerváltás időszakára! A szárnyait bontogató magyar demokráciára várt a jogrendszer tátongó lyukainak a befoltozása. Mivel ez a művelet igencsak elhúzódott, az évekig nyitva álló kiskapuk megtalálásával bárki „legálisan” lophatott, csalhatott.

A jogalkotóknak tehát elemi kötelességük a változások tempóját felvenni, s a szükséges jogszabályokat mihamarabb megalkotni.

Szintén gyakori probléma, hogy az állampolgárok nincsenek tisztában jogaikkal és kötelességeikkel. Ezt több okra is visszavezethetjük: nevelésbeli hiányosságokra, nemtörődömségre, az állami szervek felvilágosítóprogramjainak hiányaira. Talán az utolsó pont a leglényegesebb.

Sokan nem tudják, milyen szabályok vonatkoznak rájuk például egy tüntetésen, milyen következményei lehetnek tetteiknek, nem ismerik a legfontosabb szervek működését. Egy felvilágosítóprogram ezen sokat változtathatna. Ilyen kezdeményezésre azonban még nem volt precedens.⁹

A tavaly őszi zavargások egyik fontos tanulsága, hogy a kényszerítő eszköz alkalmazásának feltételeit felül kell vizsgálni. A rendőrség október 23-án a tömegoszlatás eszközéül a gumilövedékeket is felhasználta.

⁹ Gönczöl-jelentés, 3. fejezet, Ajánlások.

A gumilövedék tömegoszlatási fegyver, amely gumiból készül vagy gumiköpenyű. Ha nem közről alkalmazták, nem halálos, de gyakran elég nehéz ahhoz, hogy átfúrja a bőrt. A gumilövedékhez hasonló hatású a műanyag lövedék, a falövedék és a viaszlövedék.

A tömegoszlató lövedékfajtát először a britek használták zavargások megfékezésére Hongkongban, az 1960-as évek elején, amikor 25 milliméteres tikfa hengerket lőttek a tüntetőkre. Gyakran használták a lövedékfajtát Észak-Írországon is. A lövedék első ízben 1972 áprilisában okozott halálos sérülést, amikor Belfastban egy brit katona közről fejbe lőtt vele egy 11 éves katolikus kisfiút, Francis Rowntreet. A falövedéket hamarosan az új fejlesztésű gumiváltozatra cserélték.

Az eredeti brit gumilövedék 150 milliméter hosszú és 38 milliméter átmérőjű volt, és mintegy 145 grammot nyomott. Magja fém volt, amelyet gumiköpeny vett körül. A lövedéket módosított, meghosszabbított csőű jelzőpisztolyokból lőtték ki, amelyeket L67-nek neveztek.

A gumilövedékek általában néhány méteres távolságba kilöve életveszélyes sérüléseket és halált is okozhatnak. Van köztük olyan, amely a hatásos lőtávolságon belül akár csonttörést is okozhat.¹⁰

A gumilövedékek szakszerű használatára a rendőrségről szóló törvényben nem találunk semmilyen szabályozást, holott egyáltalán nem mindegy tehát, hogy az intézkedő rendőrök mely testrészre céloznak, vagy milyen távolságból lőnek a tüntetőkre. Az októberi zűrzavarban súlyos sérülések sora származott abból, hogy a vállmagasságban kilőtt műanyagdarabok a demonstrálók arcát, szemét találták el.

Az események nemzetközi visszhangot váltottak ki. A Budapestre látogató Franco Frattini – az Európai Bizottság igazságügyi biztosa – a tavalyi eseményekre utalva javasolta a rendőrök azonosíthatóságának megoldását (ezzel a kérdéssel a későbbiekben még foglalkozom), s a gumilövedékek használatának betiltását.¹¹

A rendőrség feladata megakadályozni az erőszakos cselekményeket, ezt azonban kizárólag demokratikus eszközök alkalmazásával teheti meg – tette hozzá Frattini, aki azt is elmondta, hogy szerinte minden EU-tagállamban erősíteni kell a rendőrségi fellépés szakszerűségét, hogy a zavargásokat ne lehessen összekeverni a békés tüntetéssel. Ugyanakkor – hangoztatta – az államot képviselő rendőrséget is meg kell védeni.

III.

A tapasztalatok megosztása segíthetne abban, hogy a mások által már elkövetett hibákat elkerüljük. Az európai országok többsége már megélt jó néhány globalizációellenes tüntetést (Csehország, Skócia), szurkolói rendbontást (Anglia,

¹⁰ Wikipedia, www.wikipedia.org/wiki/gumilovedek

¹¹ Az EU-biztosnak se tetszett a lövedék. *Origo* internetes hírportál, 2006. február 21.

Olaszország). A hasonló történések törvényszerűségeinek felismerésével hatékonyabb „válságtervek” kidolgozására nyílhat lehetőség.

Más nemzet tapasztalatainak átvételére azonban nem kerülhet sor fenntartások nélkül. Vannak olyan sajátosságok, amelyek az egyes országok kultúrájából, történelméből következnek. Csak minden részletre kiterjedő vizsgálatokat követően születhet döntés egy olyan kiélezett szituációban, mint amilyen a tavaly őszi volt.

Az azonban biztos, hogy végérvényesen lezárult az a korszak, amikor a rendőrség pusztán jelenléte elegendő ahhoz, hogy elrettentse a randalírozni vágyókat. Az elmúlt évtizedekben a zavargások helyszínére vezényelt rendőrök nagy száma, a kutyás egységek felvonultatása máris garancia volt a sikerre. A plexipajzs, az övekről lógó gumibot és lőfegyver az emberek többségét el-tántorította a rendbontástól. A fordulópont talán 1999-ben Seattle-ben következett be, ahol a Kereskedelmi Világszervezet közgyűlését tartották. Az antiglobalistaként aposztrofált tömeg több tízezresre duzzadt, és a hagyományos módszerekkel kezelhetetlenné vált. 2000-ben a Világbank prágai közgyűlése hasonló eredménnyel zárult. 2001-ben Svédország adott otthont az EU-csúcsnak. Az északiak kitettek magukért, minden negyedik rendőrt Göteborgba vezényeltek a rendezvény biztosítására. A rend őreinek felszerelése kifogástalan volt. A legmodernebb védőruhában, drága fegyverekkel igyekeztek biztosítani a diplomata biztonságát és nyugalma. A remélt hatás azonban elmaradt. Az egyébként is felbőszült tömeg a rendőri erődemonstráció hatására még inkább megvadult. Néhány hónappal a göteborgi eseményeket követően Genovában G8-csúcstalálkozóra került sor. A rendőri tehetetlenség és a felvonult erők hiábavalósága túlszárnyalta a svéd példát is. Sebesültek százai, betört kirakatok, felgyújtott autók jelezték a tömeg útját. A feladat egyértelmű: meg kell találni a tömegjelenségek kezelésének hatékony módját.¹²

Jelentős eredményeket mutatták fel a kanadaiak, a 2002-ben Kananaskisban megrendezett G8-csúcstalálkozón. A puha sapka néven elhíresült módszer lényege a következő:

A találkozó helyszínére érkező antiglobalisták legnagyobb meglepetésére középkori páncélokra emlékeztető védőruha helyett egyszerű egyenruhát viselő rendőrök biztosították az eseményt. A jelvényesek száma is jócskán elmaradt a Genovában vagy Göteborgban tapasztaltakhoz képest. A diplomata természetesen egy percig sem voltak veszélyben. A tüntetők sorai között legalább annyi civil ruhás rendőr teljesített szolgálatot, mint amennyi uniformisban állt sorfalat. Ezzel a taktikával a hangadók könnyebben kiemelhetők a tömegből, s a rendőri egységeket irányítók is több információhoz juthatnak. Álcázott teherautókban rohamrendőrök várták, hogy az indulatok elszabadulása esetén beves-sék őket. A genovai véres események után végre egy igazán sikeres rendőri akciót is elkönnyelhettünk. A puhasapka-taktika bevált.¹³

¹² Vajna Tamás, 2006.

¹³ Vajna Tamás, 2006.

A német rendőröknek az elmúlt évtizedekben volt módjuk tömegoszlatási technikáikat tesztelni. Antiglobalista, anarchista, újfasiszta rendbontások (kis túlzással) rendszeresen kihívások elé állították a rendvédelmi szerveket. A tüntetések százai során kialakult módszer a következő: a randalírozókat folyamatosan mozgásban tartják, így a hangadók kiemelése is egyszerűbb, s az indulatok is könnyebben megfékezhetők. A tragédiák elkerülése végett két vagy három sorból álló rendőri kíséret szolgálja a személy- és vagyonbiztonságot. A német „díszkíséret”-taktika szintén alkalmazható.

Talán érdemes néhány szót ejtenünk azokról a nemzetközi bűnüldözési szervekről és oktatási intézményekről is, amelyek segítségével a nemzetközi tapasztalatok átültethetők az itthoni rendőri gyakorlatba.

A legjelentősebb talán az Európai Rendőr Akadémia (Collège Européen de Police). A CEPOL szándékai szerint a lehető legmagasabb színvonalon nyújt segítséget az EU-tagállamok rendőrtisztjei, rendvédelmi tisztjei és szakemberei továbbképzésében, a bűnmegelőzés elleni közös harc érdekében.

Az Európai Rendőr Akadémiát a rendészeti szolgálatok vezető beosztású tisztjeinek képzésére hozták létre 2001. január 1-jén, az Európa Tanács 2000/820/IB határozatával.

Úgy tűnik, a rendészeti oktatási intézmények és kiképzőközpontok hálózata, egy későbbi szakaszban állandó intézménnyé válása sincs kizárva.

A CEPOL valóban olyan szervezet, amelynek célkitűzéseivel könnyen azonosulhatunk. Az európai tapasztalatok átvételével bizonyára sok feleslegesen elkövetett hibát előzhetnének meg. Úgy tűnik, a siker kulcsa az együttműködési hajlandóságban van.¹⁴

Az egyre növekvő szervezett, nemzetközi bűnözés egy része Közép- és Kelet-Európából származik. Az amerikai kormány és a nemzetközi rendvédelmi szervek úgy látták, hogy a bűnözés visszaszorítása érdekében ezeknek az országoknak érdemes lenne rendőrségi segítséget nyújtani.

Az amerikai és a magyar kormány ezért Budapesten létrehozta a Nemzetközi Rendészeti Akadémiát (International Law Enforcement Academy, ILEA). Az intézmény megnyitására 1995. április 22-én került sor. A rendezvényen az FBI akkori főnöke: Louis J. Freeh mondott beszédet. Az oktatók az Egyesült Államokon kívül eddig Írországból, Kanadából, Nagy-Britanniából, Németországból, Olaszországból, Oroszországból és természetesen Magyarországról érkeztek, de emellett Hollandia, Belgium, Franciaország, Spanyolország, Ausztria, Svédország és több másik ország is jelezte, hogy részt venne az együttműködésben.

Az ILEA-n egyszerre 130-an tanulhatnak különböző tanfolyamokon. A quantitáció FBI Akadémiához hasonlóan alakították ki a nemzetközi rendészeti programot. A nyolchetes nemzetközi programban egyszerre 50 tanuló vehet részt, évi öt turnusban. A turnusonként három ország egyenként 16 rendőrnek felkészítésére kerül sor; a fennmaradó két helyen pedig a befogadó ország, Magyarország

¹⁴ www.cepul.com

rendőrei részesülnek kiképzésben. A programot a volt keleti blokk országaiban szolgáló rendészeti középvezetők számára készítették.

A nemzetközi program nem a technikai ismeretekre helyezi a hangsúlyt, hanem a vezetési képességek fejlesztésére, a személyzeti és pénzügyi menedzsmentre, az emberi jogok kérdésére, az etikára, a törvényességre, a nyomozási folyamatok kezelésére és az egyéb modern rendészeti kérdésekre.¹⁵

Valóban úgy tűnik, hogy csak kérnünk kell a segítséget. A kérdés az, hogy élünk-e a lehetőségeinkkel. Az őszi események után indokoltnak tűnik belép-nünk a nyitott kapukon.

Ha a magyar rendőrség felkészültségét az őszi események tükrében vizsgáljuk, akkor ordító hiányosságokkal és rossz döntések sokaságával szembesülhetünk. A német vagy a kanadai példák alkalmazásának nyomát se látjuk. Az elavult szervezet és az anyagi nehézségek ellenére józansággal, ésszerűséggel a Szabadság téri pusztítás elkerülhető lett volna – állítják nevüket nem vállaló szakértők. Az első kivetnivalót a rendőrség reakcióidejében találjuk. A televíziós csatornák riporterei már javában közvetítették az eseményeket, mire a rendőrök a helyszínre értek. A kis létszámú, gyengén felszerelt egységek küzdelme kilátástalan volt. Nem került sor civil ruhások bevetésére, a negyvenéves vízágyú is alkalmatlannak bizonyult. A rendőri biztonsági szolgálat állományát összehangolatlanul alkalmazták. Minden megyében van egy tartalékszázad, amely csapaterőként bevethető. Ezek sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A futballhuligánok ellen sikeresen alkalmazott lovas és kutyás egységek alkalmazására sor sem került. A vidékről a fővárosba vezényelt rendőrök többsége sem az elvárható felkészültséggel, sem kellő helyismerettel nem rendelkezett, nem csoda, hogy a legtöbb sérült éppen közülük került ki. Összesen tízszer annyi rendőr sérült meg, mint ahány civil. Ez a magyar „puha sapka taktika”.¹⁶

IV.

Hiábavaló a magasztos cél, az előremutató szándék és a közös akarat, ha a megvalósítás útjában anyagi akadályok állnak. A rendőrségi reformok sorsa is reménytelennek tűnik. Mondhatnánk: ez a tipikus kelet-európai rendőrsors. A rendszerváltást követően a kommunista blokk országai jelentős lemaradással szembesültek nyugati szomszédaikhoz képest. A felzárkózás óriási anyagi áldozatokkal járt, s a rendészeti korszerűsítésekre nem maradt fedezet. A statisztika oldaláról közelítve nem is olyan rossz a helyzet. Magyarország a kilencedik azon a listán, amely az országok rendőri szerveinek költségvetési részesedését mutatja. Ezek az adatok azonban nem veszik figyelembe az ellátandó feladatok mértékét. Ilyen összehasonlításban már csak a középmezőnyhöz tartozunk.

¹⁵ Freeh, Louis J., 2006. 160.

¹⁶ Gönczöl-jelentés, 3.3.6.1.

A rendőrség mindig küzdött pénzügyi nehézségekkel. 2002-ben 87 millió forintba rúgott a szervezet hiánya, és ez a szám 2006-ban 4,5 milliárdra duzzadt. Ilyen körülmények között távolinak tűnnek a rendőri állomány létszámának növelését és a szerkezeti átalakításokat célzó reformok. A gyarapodó feladatok mellé növekvő anyagi fedezet biztosítására volna szükség. Ehelyett a kormány csak olyan tüneti kezeléséről gondoskodik, mint az elmaradt bérek kifizetéséhez nyújtott támogatás.¹⁷

V.

Az ellátandó feladatok egyre sokrétűbbek lettek, s ezek végrehajtására új szervezeti egységeket hoztak létre. Minden egység irányítását külön meg kellett szervezni. Az egymástól elkülönült aprócska fogaskereknek működésének összehangolására azonban kevés figyelmet fordítottak a rendőrség vezetői, így a nagy gépezet bizony gyakran akadozik. Erre mondják: „Nem tudja a jobb kéz, mit csinál a bal.”

A rendőrség berkein belül dolgozók már megszokhatták az állandó átszervezéseket. Ritkán múlik el egy esztendő anélkül, hogy átszervezés ne zavarná a rendőreinek munkáját. A változtatásra irányuló „hajlam” egyaránt jellemzi a megyei és az országos szintű vezetőket. A legújabb elképzelés ez ügyben a határőrség és a rendőrség 2008-ra tervezett összevonása.¹⁸

Az eredményes munkavégzés feltétele, hogy a dolgozók állásukat biztonságosan érezzék. Az átszervezések vagy a pénzhány mindig magában hordozza a munkahelyek megszűnésének lehetőségét. A kényszerűségből új lehetőségek felé kacsingató rendőrök valószínűleg nem tudják teljes elhivatottsággal végezni munkájukat.

A megoldást egy korszerű, modern rendszer létrehozása jelentené, amely átlátható, stabil és működőképes.

VI.

Az a vállalkozás működik jól, amelyben a feladatokat az arra legalkalmasabb személy végzi. Ez a megállapítás vélhetően a rendészeti szervekre is igaz. A rendőrség által ellátandó feladatok fontosságából kiindulva különös jelentőséggel bír annak eldöntése, hogy kiből lesz ma Magyarországon rendőr. A rendészeti szakközépiskolák tanulóinak csakúgy, mint a Rendőrtiszti Főiskola hallgatóinak fizikai, szellemi és pszichológiai alkalmasságukról kell bizonyosságot tenniük. Az elmúlt hónapok eseményei azt mutatják, hogy a jelentkezők szűrése nem tökéletes.

¹⁷ Gönczöl-jelentés, 3.3.6.2.

¹⁸ www.rendorseg.hu

Az intézkedő rendőröknek gyakran nincs kontrolljuk a „legitim erőszak” fölött. Erre vall a tömegből kiemelt randalírozók értelmetlen verése, rugdosása. Ennek kiképzési, illetve szakmai hiányosságok, etikai problémák lehetnek az okai. A legitim erőszak nemcsak jogosultság, kötelesség, de szakmai adottság is, efölött kell tudni önkontrollt gyakorolni. Nem szabad verekedni a rendőröknek.¹⁹

Az ilyen problémák talán elkerülhetők lennének, ha a rendőri pályára készülő fiatalokat jobban megválogatnák, s csak a valóban alkalmas jelentkezők kapnának jelvényt. A feszültség elviselésének és kezelésének képessége azonban nem csak az öröklött tulajdonságok függvénye. A megfelelő módszerek megválasztásával a szolgálatot teljesítő egyenruhások többsége felkészíthető az ilyen eseményekben való helytállásra.

Tömegben könnyen bekövetkezik a körkörös stimuláció, magyarul a demonstrálók nagyon gyorsan szélsőséges indulati állapotba hergelhetik magukat és egymást. Minél többen vannak a rendbontók, annál veszélyesebb helyzet alakulhat ki. A tömeg biztonságot ad, így egyre többen merik kinyilvánítani (szélsőséges) nézeteiket. Egy önmagát gerjesztő folyamat indul be. A minták követése, az utánzás az ember alapvető pszichológiai tulajdonságai közé tartozik. A rendbontókhoz ezért egyre többen csatlakoznak a kezdetben csak nézelődők közül is.

Ezek a folyamatok a rendőrökben is lejátszódnak. Az agresszív viselkedés az emberek többségéből agresszív viselkedést vált ki, pszichológiai kifejezéssel élve tükrözik mások cselekedeteit. A rend őreitől elvárható, hogy ezeket az ösztönös késztetéseket elfojtsák magukban. Ez azonban nem mindig sikerül. Így kerülhetett sor rendőri túlkapásokra, a már ártalmatlanított demonstrálók bántalmazására. Videofelvételek és fényképek tucatjai készültek, amelyeken egyenruhások kis csoportjai viperákkal, gumibotokkal verik a magatehetetlen „nézelődőket”.²⁰

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a rendőrök azonosítására semmilyen lehetőség nem volt. Az egyforma védőruha, a sisak, a plexipajzs, a füst felismerhetetlenné tették a hatalmukkal visszaélőket.

A március 15-i nemzeti ünnepre készülve a rendőri vezetők egybehangzóan fogadkoztak, hogy mind a pszichológiai, mind az azonosíthatóság problémáját megoldják.

VII.

Tavaly szeptemberben és októberben köztörvényes bűncselekményektől voltak hangosak a budapesti utcák és a sajtó. A zömmel futballhuligánokból álló kemény mag vezetésével heteken keresztül tartó demonstrációsorozat kezdődött. Az eredmény: sérültek, felgyújtott autók, jelentős anyagi kár. Az események biztosítását meg kellett oldani. Tény, hogy a rendőrség nem minden esetben

tudott felnőni ehhez a feladathoz. A zavargások elhúzódtak, rendőri brutalitásról cikkeztek az újságok.

Az igazságos, építő jellegű kritika megfogalmazásához az is szükséges, hogy a dolgok mélyére látva feltárjuk a rendőrség valódi problémáit, mérlegre téve a szerv anyagi lehetőségeit és az ellátandó feladatok sokaságát.

Annak ellenére, hogy az őszi akciók nem kerülnek a rendőrség történetének dicsőséges lapjaira, nem lenne méltányos csak a közrendvédelmi feladat alapján megítélni az egész szervet. A rendőri feladatok meglehetősen szerteágazók és sokszínűek. A bűncselekmények felderítettsége évről évre nő, a közúti balesetek száma csökken. A teljes képhez ezek az adatok is hozzátartoznak.

¹⁹ Szakmai, etikai problémák a rendőrséggel. *Origo* internetes hírportál, 2006. 11. 02.

²⁰ *Vajna Tamás, 2006.*

Pénzes Örs

TÖMEGJELENSÉGEK

Tanulmányomban a 2006 szeptemberétől kezdődő utcai tömegjelenségek belső dinamikájának bemutatására vállalkozom. Érdeklődésem középpontjában az utcai tömeg kialakulásának okai állnak, és az, hogy a sokaságot milyen belső és külső erők, hatások idéz(het)ik elő, tart(hat)ják életben.

A vizsgált jelenséget szociálpszichológiai, szociálintropológiai, jogpolitikai, kormányzatelméleti és játékelméleti módszerekkel vizsgálom, illetve felhasználom Pataki Ferenc, Sigmund Freud, Gustave Le Bon és Elias Canetti elméleteit. Az első fejezetben a „tömeg” általam feltételezett belső dinamikáját rajzolom fel, és egyben jelzem a részletesebb kifejtésre szánt területeket is (identitás, kontrollnélküliség, szimbolika, kezelhetőség). Írok a tömeg mint „sokaság” jellegéről, a számszerűség fontosságáról, az anonimitásról, az elmagányosodásból eredő félelemről és az emberekben meglévő tömegélmény igényről.

I.

A tömeg céljától, létrejöttétől, belső törvényszerűségeitől függetlenül mint „sokaság” jelenik meg, „sokaságot” alkot – ez az elsődleges ismertetőjegye. A „sokaság”, miként a modern demokrácia, a számszerűség, „a megszámlált többség elvén” nyugszik.¹ A demokratikus választásoknál a kérdés egy adott preferencia támogatottsága. A választási rendszer sajátja az egy személy, egy szavazat alapelv. Így az adott preferenciák közötti választás a legtöbb szavazat (súlyozatlan értéke) elvén működik. Az előbbi feltevést annyiban kell pontosítanom, hogy a demokrácia a többségi elven kívül, lényegéből adódóan, magában foglal bizonyos garanciális intézményeket is, mint az alkotmánybíróság, kisebbségek védelme, alkotmányos alapjogok – melyeknek kontrollfunkciójuk van a többségi döntéssel szemben.

Miként a választásokat követően is az a kérdés, hogy „hányan voltunk?”, ugyanúgy a tömegjelenségeknél az adott vélemény (preferencia) reprezentáltságán van a hangsúly. Mivel a döntés súlyát a hozzá rendelt „sokaság” szavazatszáma adja meg, így a tömegjelenségek „közmegejtésében” is lényeges szerepet tölt be az, hogy hányan vettek részt egy-egy tömegmegmozduláson. Ezért nem meglepő a tüntetők létszámát illető folyamatos vita, hiszen a tüntetés elfogadottsága és a jelenlevők száma között érezhetően magas a korreláció.

ció. A tömeg lélekszámának becsült értéke általában eltér az egyik (a támogató), a másik (az azt ellenző), illetve a szervezői oldalon.

Minél inkább előtérbe kerül a politikával és közélettel szembeni általános közöny, a zsidó-keresztény és az amerikai-európai térségben teret hódító emberi kapcsolatokban megjelenő „elmagányosodás” és „elidegenedés”, a személytelen intézmények és az anonim helyzetek túlsúlya, annál inkább felélénkülnek az utcai tömegmozgalmak, utcai felvonulások, csoportos politikai összetűzések. Látszólag két ellentétes irányú jelenségről van szó, de – véleményem szerint – ezeket ugyanazok az erők mozgatják.

Az ember önmagában magányos. A kapcsolatteremtés első lépése a „kettőség” létrehozása, nyitás a másik ember felé. Pataki szerint míg a diádban a felek között a szimmetrikussági viszony, a függés vagy elnyomás, esetleg közöny lehetséges, addig a triádban teljesen más elvrendszerek működnek.²

Miller szerint az emberi agy 2 + 5 vagy 3 + 4 számtani elosztásban és értékben (ez a Miller-szám) rendezi a megismerhető jelenségeket. Ezért úgy tűnhet, mintha az emberi agy a „kisebb számokban” és a „nagyobb számokban” való gondolkodást elkülönítené. Az agy (ezek szerint) képes az „egy” felismerésére, de inkább gondolkodik kettőben vagy háromban, vagy hétben (de ilyenkor is elsődlegesen a kettő- és háromalapúságot keresi, s a maradékot egészíti ki úgy, hogy az hetet alkotson), illetve 25-ben és annál nagyobb számok paneljaiban. A huszonötötől több fő már a tömeglélektan színtere. A kis csoportok létszáma háromtól huszonöt főig terjed. Itt még lehetőség van az egymásra való odafigyelésre, egymás személyes észlelésére, könnyed megnevezhetőségére. A 25 fölötti közösségben már megjelenik – ellentétben a közvetlen, személyes megismeréssel – az anonimitás is.

Az elmagányosodó, gyakorlatilag a személyes szocializációt biztosító közegek nélküli társadalomban igény van a „hús-vér” közösségekre. Nemcsak az idősebb generációnál érzékelhető ez, hanem még inkább a fiatalok esetében. Úgy látom, hogy most egy „kielégüléseit magányosan kereső” fiatal generáció növekszik fel. A szexualitás megélése már nem társas, hanem valamiféle „kiberonанизáció”, a közösségi élmény keresése „internetes kvázivilágokban” valósul meg, az egyéniség határai keresésének vágya pedig nem a közösségben, hanem a tudatmódosító szerek világában jut kielégítésre. Ezekben az a közös, hogy mind magányos, belső világok. Az utcai tömegjelenség viszont az elfojtott, meg nem élt, meg nem tapasztalt és hiányolt „társélményt”, illetve a társaságélményt elégítheti ki – eszmeiségtől és annak céljától függetlenül, legyen az pápai ifjúsági találkozó, globalizációellenes megmozdulás, szekta-összejövetel vagy pártpolitikai tüntetés. Ráadásul ezek a „csoportosulások” könnyedén „átjárhatók”, ha az identitásszféra kellő rugalmasságot mutat, vagy ha a közösségigény vagy annak megélt élménye erősebb, mint az eszméhez kötődés. Szélsőséges példa, de történetileg klasszikusnak mondható eset, hogy korábbi diktatúrák a végrehajtó osztagaikat stafétabotként „adják tovább” a későbbi diktatúráknak. Így vedlett át nem egy nyilas ávóssá.

¹ Pataki Ferenc, 1998. 10–11.

² Pataki Ferenc, 1998.

Rengeteg információ éri az egyént. Ezek kiválasztása, elhelyezése, feldolgozása, kritikus kezelése tudatos feladatot jelent. Hiányában egy kaotikus, ismeretlen fogalmakból és földrajzi nevekből álló világkép alakulhat ki. A világ az „átlagembernek” egyre átláthatatlanabbnak tűnik, a tüntetések alkalmával viszont minden világosnak és egyértelműnek látszik. A tömeg „ebben” a sokszínű és sok érték közötti választást kínáló világban látszólagos menedéket nyújt(hat), hiszen egy nagyon átlátható és leegyszerűsített normarendszert kínál.

A tüntetésen (pontosabban a „tüntetésben”, hiszen ez nem egy hely, hanem inkább egy „kvázivilág”) teljesen más elvrendszerek működnek, mint a „hét-köznapi világban”. A tömegdemonstrációban való részvétel mindenképp meghatározó élménnyel jár(hat), az egyén maximálisan átélheti a csoporthoz való tartozás érzését, hiszen az „összesség” és „együttesség” élménye a mai társadalomból szinte éppúgy teljesen eltűnt, ahogy a közvetlen demokrácia és véleménynyilvánítás élményei. A közösség védelemként és megerősítő közegként szolgál, és velük megélhető a valahová tartozás „ősi archetipikus” jungi értelemben vett igénye. Jung szerint ugyanis azok az egyének tudnak egy tömeggé szerveződni, akikben ugyanabban az időpontban ugyanazok az archetipusok aktivizálódnak.³

A köztereken megjelenő politikai tömegben erősen működik az egymásra hangoltság, az azonos hullámhosszon „rezgés”. Pataki szerint ez a fajta hangoltság „hajlamossá teszi [az egyént] arra, hogy ebben az egyöntetűségben az igazság mércéjét lássa”, és az egyén így vagy úgy, de bizonyára csak az őt körülvevő „többség” véleményét érzékeli ilyenkor. Erre mondja Freud, hogy ez a szerelmi állapothoz hasonló élmény, mert egy dologra szűkíti be a figyelmet.⁴ Ebben az állapotban megváltoznak a gesztusok, az emberek lebontják a köztük levő távolságot, a testek is egymáshoz érnek, és ez is valamiféle freudi értelemben vett gyermeki, anyai biztonságérzést nyújt.⁵

A tömeg kritikai érzéke a felfokozott állapotból kifolyólag megromlik, felerősödik benne az érzelmi töltet, miközben a szellemi csökken, ezért tud teljesen azonosulni a csoport többi, számára teljesen ismeretlen tagjával. Valószínűsíthető, hogy a sokaság csak a tömegjelenség tárgyában ért egyet, az élet más dolgaiban nem, de a figyelem beszűkülése miatt nem is igényeli a komplex, differenciáló szemléletmódot. Az élet más színterén jelen levő antipátiák ilyenkor elmosódnak, s a közös szimpátia lép a helyébe. A megmozdulásban mindenki „résztvevő-megélő”, és egyben hat is a másikra, „befolyásoló”. A tömeget az együttes aktivitás tartja életben. Az egymásra való hatás, a pusztán „jelenléttel” való befolyásolás valamiféle megerősítés, az anonimitás pedig erkölcsi, társadalmi és jogi normákat megsértő hóstet-tekre ösztönözheti az egyént.

³ Jung, Carl Gustav, 1993. 68.

⁴ Freud, Sigmund, 1995. 205.

⁵ Pataki Ferenc, 1998. 41.

Az önértékelési, énzavarokkal küszködő személyeknek gyógyírként hathat a tömeg által sugallt „nekünk fontos vagy, te is kellesz” rezgés, a tömeg pedig nyitott a belépőkkel szemben. Az egyénnek nincs is más „dolga” a tömeg elvárásával kapcsolatban, mint társulni. Ez az ára annak, hogy a tömeg nyújtotta előnyökből részesülhessen, hogy megérezhesse az összetartozás élményét, ideig-óráig kiélhesse szadizmusát, frusztrációit és félelmeit, vágyait és mániáit.

II.

A tömegjelenség eltér az egyéni pszichikum viselkedésétől, más jegyeket hordoz, az egyén ugyanis másként viselkedik, ha a tömeg részesévé válik. Nem egyszerűen x számú egyéniség személyiségjegyei vegyülnek ilyenkor egymással, hanem valami „más” lesz belőlük, mintha a mennyiségi növekedés egy ponton minőségi ugrást, egy más „dimenzióba” való ugrást eredményezne. Valami olyasmi történik, mint a fizikában, ahol az atomi vagy makrofizikai területen az axióma értékű általános fizikai (nem csak newtoni) törvényszerűségek helyébe más elvek lépnek.

Az ember másként él meg dolgokat, ha körülötte több ember van. Irodalmi és vallástörténeti példák sorakoztathatók fel emellett, miszerint a tömegben az egyén ilyenkor hipnotizált, élményszerű és módosult tudatállapotba kerül, vagy pedig ennek megfelelő neurotikus-hisztérikus személyiségjegyeknek megfelelően viselkedik. Ugyanakkor a tömegből kikerülve ismét védtelenné válik: Péter reszketve megtagadja Jézust, hiszen már egyedül volt, védtelenül, a tömeg védőernyője nem funkcionált többé. A tömegjelenségekkel kapcsolatos bírósági jegyzőkönyvekből és kriminológiai mélyinterjúkból is kiérezhető egyfajta elbizonytalanodás és értetlenség az eljárás alá vont alanyoknál, a „milyen szándékból követte el?” kérdés feltevésekor. Patakit, Freudot, Le Bont és Cannettit olvasva arra jutottam, hogy az egyén annál inkább ellenállóbb egy tömegjelenség beszippantásával szemben, minél kifinomultabb és sokrétűbb az egyénisége, pontosabban szólva, több identitás hat rá egyszerre, avagy „finomabb identitáshálót” tud felvonultatni a támadásokkal szemben, hiszen ilyenkor az egyik ellensúlyozhatja a másikat ért „támadást”.

A tömeg mindig identitásszűkítő hatású, és lélektanában általában csak egy identitás (-irány) jelenik meg. Az egyidentitású ember pedig fanatizálható. Minél színesebb az önmeghatározási spektrum, annál inkább ellensúlyozza a többi identitásmodul az épp aktuálisan „felülkerekedni” kívánó identitást. Itt az identitás az én olvasatomban nem elvont kategória, hanem teljesen profán és egyszerű önmeghatározási sablon: milyen focicsapat, milyen párt, milyen nép, milyen felekezet tagjának tartja magát az egyén.

Az identitás meghatározása korábbi történeti korokban egyszerűbb, társadalmilag és biológiailag (természetileg) determinált volt. A középkorban egy férfi identitása kimerült a társadalmi hovatartozásában, társadalmi szerepében és annak megfelelő tevékenységében, mint például a katonáskodásban. Az a jel-

mondat, hogy „aki férfi, jöjjön a csatába”, egyértelmű, vitát nem tűrő csoportmozgósítás volt. Ilyen a „Kdo neskáče, není Čech, hopp, hopp, hopp!!!” példa is, amit cseh szurkolók skandálnak nemzetközi sportversenyeken. „Aki nem ugrál, az nem is cseh, hopp-hopp-hopp!!!”, ez egy identitásszűkítő modul, tömeget egyesít. Hasonló példa 1956-ból az „aki magyar, velünk tart!” tömegmozgósító effektus is.

Mai multikulturális világunkban viszont az identitás „meglelése és felvállalása” választások elé állítja az egyént. Az identitásszerepekkel jobb esetben nem születünk, nem külső autoritások, közösségi konvenciók és kontrollok „testálják ránk”, hanem inkább választjuk azokat. Az ember életstílusával, szexuális irányultságával, vallásával, származásával, lakóhelyének meghatározásával és ezernyi más módon koordinálhatja az identitásképét. A mai szabad demokrácia által kínált szinte beláthatatlanul sok változat elbizonytalaníthatja az egyént, és könnyedén „identitásválságokat” idézhet elő. Sokak számára válik így feladvánnyá a „ki vagyok én?” és „kikhez tartozom?”.

Az identitásrétegek párhuzamos módon vagy hierarchikusan helyezkedhetnek el. Lehetek egyszerre közép-európai, diák, protestáns, de ezek akár vertikálisan is rendeződhetnek, vagy elsődleges identitásokká is alakulhatnak. Az identitások „nem hideg tudások”, nem tiszták és nem sterilek, hanem érzelmileg aktívak.⁶ Az identitás ugyanakkor kétirányú, mivel olyan önazonosítás, ami külső minősítésű is egyben. Az egyén visszajelzést ad másoknak, mások visszaigazolnak, mások is igazodnak hozzá, nem csak ő hozzájuk, s ebből alakul ki egy „beágyazott” identitás.⁷ Az egyén számára szakadatlanul bővül az identitáskategória és az egyén önmeghatározásának a mozgástere. Az identitás manapság a túl konkrétnek tűnő „ki vagyok” kérdés helyett inkább a „milyen vagyok” kérdés felé mozdul el. Ez a tendencia erősödni látszik, és az identitászavarok és az identitáshiány egyik tünetének vélhető.⁸

Úgy gondolom, hogy a végtelenül egyszerű szociális identitás fanatizálható – akár vallási, akár politikai jellegű. Az identitásválságban és identitászavarokkal küszködő személyek „az éppen felülkerekedő” identitás szerint aktivizálhatók, akár a bizonytalan szavazó a média által, vagy az utólagosan megkérdezett tüntető, aki maga sem érti, hogy miért vett részt a tüntetésen.

Pataki két kategóriát említ: az egyik a fanatizmust megtestesítő egyén, a másik a tömegember. Mindkettő közös tulajdonsága, hogy alkalmas egy identitás kizárólagos beszűkítésére. A „fanatikus” az identitása csúcsára egy főidentitást dolgoz ki, a tömegemberből pedig könnyen előhívható „egy” aktuális identitás. Szerinte a működő (helyzeti, aktuális) identitás a konkrét helyzetben tör fel és nyilvánul meg.

Ehhez hasonló jelenség működhet akkor is, ha az átlagember, aki a nemzeti identitását másodlagosnak (harmadlagosnak, x-edlegesnek) tartja, de ha egy

⁶ Tajfel, Henri – Turner, John, 1986. 7–24.

⁷ Canetti, Elias, 1991. 18.

⁸ Pataki Ferenc, 1998. 165.

másik kontinensen találkozik azonos nemzetiségű idegennel, beszélgetésbe kezd vele. Ilyenkor kerül felszínre a mélyen fekvő származási (hazafi) identitása, miközben ugyanezzel az emberrel otthon, országuk valamelyik nagyvárosában az utcán találkozva reakció nélkül elmennének egymás mellett. Ugyancsak ez a helyzet a vallási identitással is. Egy vallását nem gyakorló egyén egy más vallás, közösség vagy szekta provokációjakor, az egyén felekezetét ért (szándékos vagy általa szándékosnak vélt) támadáskor, megerősödni érzi magát a saját felekezethez való tartozásban.

III.

A tömegmozgósításnál fontos a szóbeliség és a jelképrendszer. A tömegmozgató elveknek és kijelentéseknek egyszerűeknek (azaz a befogadó, az átlagember számára érthetőeknek) kell lenniük. Kerülni kell a fejtegetést és logikai levezetéseket, mert ez bizonytalanság látszatát keltheti. Azt kell sugallni, hogy a tömegnél (a tömegben) van a végső, egyetlen igazság és megoldás. Erősíteni kell a személyiségképet, meg kell határozni a „mi”-t, és ellenséggé kell definiálni az „ők”-et. Teljesen le kell egyszerűsíteni a „világot”. Jók és rosszak vannak, mi és ők, igazság és hazugság. A diktatúrák is az érzelmeket célozták meg az elmével szemben. Fontosabbnak tűnik a határozottság látszata, mint a tartalom. Nem az a fontos, hogy mit mondunk, hanem hogy ki és hogy mondja. Goebbels tétele itt is fennáll: ismételtetéssel elhitethető, hogy a négyzet az valójában kör.

A nép figyelmét nem szabad szétaprózni, egy ellenségre kell összpontosítani. A sikeres szónoklat szlogengyűjtemény, közhelytár. Az árnyalt, elemző, több szempontú megközelítés nem előnyös, mert kételyeket támaszt a tömegben. Csupán egyszerű logikai levezetéseket szabad használni. A forradalmi és tömegélénkítő beszéd mindig váteszi, fontosak a képi jelzők és az érzelmekkel átítatott, túlfűtött szavak. Minél megfoghatatlanabbak és mesésebbek a szavak, annál hatásosabbak, annál mágikusabbak: haza, Isten, igazság, becsület, jövő, múlt, alapjog, a természet joga. Le Bon szerint az érzelmeket kiváltó szavak a meghatározók, melyeknek tág az asszociációs holdudvaruk (baljós napok, az igazság kezdete, reakciók, vérlázító, személtakarítás, tenger, vihar).⁹ Ily módon a szavakkal való mágia a szerelmi udvarláshoz hasonlatos. Hitler a népet nőies gondolkodásúnak minősítette, Mussolini szerint a tömeg nő, aki csak arra vár, hogy megerősödjék. A keresztény kultúrkörben is a Megváltó a vőlegény, a közösség a menyasszony. Nem véletlenül. A női princípium és entitás sajátja a biológiai és metafizikai értelemben vett „befogadás”. A női archetípussal rendelkező tömegnek be kell fogadnia, el kell fogadnia a hittételeket, dogmákat, eszméket, amit a maskulin férfi teremtmény hirdet.

⁹ Le Bon, Gustave, 1993. 228.

Canetti is a hisztérikus és neurotikus tömegről ír, amely ugyancsak a női psziché torzulása.¹⁰ Ugyancsak nem véletlen, hogy a tömeg érzelmiségét hangsúlyozzuk, s nem a racionalitását. Le Bon szerint a tömeg vonásai olyan, a fejlődés alsó szintjén megmaradt lénynél találhatók meg, mint például a nő.¹¹ Pataki szerint a szónoklatnak szubjektívnek és egyoldalúnak kell lennie, hogy előhívja a tömeg állítólagos feminin beállítottságát. Szerinte a tömeg görög jelentése etimológiailag is utal erre, a görög „masszein” szó jelentése a meggyúrni, dagasztani ige, illetve a főnévi alakja alapanyagot jelent. A megformázás a maszkulin entitásra, a férfire vár. A szobrászat görög ideáltipikus metaforája is a férfi szobrász és a fürdőhöz készülő leány alakjához fűződik. A Pygmalion-mítosz még ezen is túllép, a maszkulin szobrász – a teremtmény, aki megformálja és életre kelti a női szobrot, a feminin entitást. A feminitás jellegét erősítik azok a jelzők is, amelyek a tömegek kialakulásához szükséges „jó nyersanyag jellegét adják”: bátortalan, de vágyakkal teli, álmodozó, szexuális elfojtásra vagy a szexualitás megélésére képtelen, tekintélytisztelet, csak befo-gadásra képes, olyan, akit potenciálisan meg lehet erőszakolni.

A tömegember számára a szabadság állapota – a tette való képtelenség miatt – kényszer. A tömeg hajlandó lemondani a szabad döntéséről, részeseinek egyszerűbb a „panem et circenses”, mint a felelős döntések meghozatala. A tömeg, de legfőképp egy vezér, aki átvállalja helyette a felelősséget, fel tudja oldani a tömeg tagjait a döntés terhe alól. Nem kell egyéni döntéseket hozni, és lehetőség nyílik az elfojtott indulatokat legális formában kiélni. Ezért szolgált táptalajul a jogpozitivizmus a diktatúrák korában, a felelősség lekerült az egyén válláról, az öngazolás (mind befelé, mind a külvilág felé) kimerült a „parancs-ra tettem”-ben, a „szabály az szabály”-ban. A jogpozitivista értelemben vett tételes jog esélyt sem ad a jogalkalmazónak a mérlegelésre, nincsenek általános elvek, amelyek a jogértelmezést segítenék, amelyek felülnék az adott helyzetben helytelen, méltánytalan tételes szabályt.

A „legalizált felelősségmentes” helyzetben feltörő agresszióra példa a Milgram-teszt is. A kísérleti alanyok áramütést kellett adnia egy olyan személynek, akit nem látott, mivel az illetőt egy másik teremben helyezték el. Az áramütés nagyságát folyamatosan növelték. Az áramütést elszenvető és a kísérleti alany vezetékes távbeszélő kapcsolatban volt, úgy, hogy az áramütést adó meghallotta a másik oldalon a szenvedő könyörgését. A kísérleti alanyok ilyenkor elbizonytalanodtak, s nem akartak több áramütést adni. A kísérletvezetőhöz fordultak, aki azt a választ adta, hogy maga vállalta, hogy részt vesz a kísérletben. Ekkor a kísérleti alany rendszerint megkérdezte, hogy ki viseli a felelősséget, ha a vizsgálati alany meghal. A kísérletvezető válasza: „én vállalom minden felelősséget”. A kísérleti alanyok kétharmada, abban a tudatban, hogy a másik teremben valakinek a halálát okozhatja, újabb áramütést adott.¹²

¹⁰ Pataki Ferenc, 1998. 102. Lásd még Canetti, Elias, 1991. 459.

¹¹ Le Bon, Gustave, 1993. 39.

¹² Zsolt Péter, 2007. 8–9.

A világban önmagát kiszolgáltatottnak és gyengének érző egyén mazochista módon önmaga ellen fordul, abban az értelemben, hogy lemond saját énjének függetlenségéről és szabadságáról, azért, hogy részesedjen az eszme, a vezér követésében, vagy a mozgalomban való részvételben rejlő hatalomból, és ennek segítségével kiélhesse szadisztikus vágyait. Az elfojtott vágyakkal teli egyénben nagyon erős igény alakul ki a rombolásra és pusztításra. A pusztítás és destruktivitás a „meg nem élt élet” jele, és egyben a pusztítás és a rombolás az erő, a valami feletti hatalom, a mások feletti rendelkezés jogának érzetét adja. Azt az érzést, hogy ő dönthet valami létéről vagy nemlétéről, annak léte tőle függ. Így a tömegember egyszerre éli ki szadizmusát és mazochizmusát ugyanabban a tömegjelenségben.¹³

Jellemzően akkor alakulnak ki tömegjelenségek, amikor az emberek bizonytalanul érzik a jövőjüket, gazdasági, társadalmi, szociális bizonytalanságok során (választások előtt vagy azt követően, rendszerváltások előestéjén, diktátorok eltűnésekor), válságok előszeleként, illetve ahol társadalmi szintű identitáskérdések vannak (a német egység kérdése), és ott, ahol stressz és félelemérzet uralkodik. Schachter kísérlete a stressz szülte félelem kezelését vizsgálta. A kísérleti csoportot két részre osztotta. Az egyik csoportnak egy kis áramütést kellett átélnie, míg a másik csoportnál az áramütés szóba sem került. Az áramütést átélő csoport tagjai egyenként választhattak, hogy az áramütés előtti időszakot egyedül szeretnék eltölteni, vagy másokkal együtt. A fenyegetett és bizonytalan helyzetben levő csoport tagjai 63%-ban a bár idegen emberekkel, de „csoportosan eltöltött” helyzetet választották, a stressz nélküli csoportban csak 33%-os volt a társulási hajlandóság. Azaz bizonyítottan, a félelem és idegenszerű helyzetek hajlamosak közösségi igényt generálni, s így közvetve tömegjelenségeket létrehozni.¹⁴

A társadalomban megjelenő általános feszültség és bizonytalanság mielőbbi bizonyosságot és határozottságot gerjeszt. Másrészt a mai társadalomban erős a konformizmusigény és ez egyszerre hat az individualitásigénnyel, de az individualitás csak egy jól körbehatárolt konformizmuson belül képzelhető el. A Pataki által ismertetett értelmezések szerint a tömegbe került egyén a kapcsolatvesztés és egyéniségcsonkulás következtében elszakad a maga személyes múltjától, s ennek következtében elveszíti megszokott életvitelének diszpozíciós vezérfonalait. A tömegben való léte miatt normaidegenné válik, s nem tudja, többé mi a helyes és, hogy mi a helytelen, így hallgat a tömegre és annak vezetőire, akik a bizonytalan tömeget meghatározott irány felé viszik. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy egy bizonytalan vagy feszült helyzetben elegendő bármilyen esemény, amelyre a tömeg „berobban”. Ilyenkor a sérelmek újraértékelődnek, előtörnek a fogalmi közhelyek, és a tömeg a hatalom érzetét akarja kelteni nemcsak a külvilágban, hanem önmagában is. A tömeg irracionális és permanens elképzelésektől való mentessége abból is kiderül, hogy nem

¹³ Fromm, Erich, 1993. 131.

¹⁴ Pataki Ferenc, 1998. 157.

igazán rendelkezik rövid távú céljait meghaladó egyéb programmal. A hatalmat megdöntő felkelőknek fogalmuk sincs, hogy mihez kezdjenek a megszerzett hatalommal (elég a Tanácsköztársaságra vagy az egykori Kubára gondolni).

Elemzések megállapítják, hogy a zavargásokban letartóztatottak főként fiatalok, alacsony iskolázottsággal rendelkezők vagy munkanélküliek (legalábbis ők képviselik a kemény magot), akik „hajlandók vásárra vinni a bőrtüköt”. A lázongásokat a polgári jogok hívei szimpátiával nézik, bár távol tartják magukat tőle. Idetartoznak még a magasabb iskolázottságúak, a templomba járók és az idősebbek is. A rendteremtés hívei közé pedig a közepes iskolai végzettségűek, illetve az alsó és középosztálybeliek tartoznak.

Bergman *Hetedik pecsét* című filmjében jelenik meg a középkorból jól ismert haláltánc, aminek senki sem tud ellenállni, mert mindenki a körhöz szeretne tartozni (mert a közösséghez tartozás és a konformizmus igénye magával ragad mindenkit), és mindenki nevetve áttáncol a Halállal a nemlétebe. Ez a fajta „tömegvonzó” szerep és a társas magány közösségi kezelésének célja jelenik meg Kunderánál is a *Nevetés és felejtés* könyvében, ahol Rafael csak arra vágyik, hogy közösségben lehessen (és ott táncolhasson), és sorban felkeres minden közösséget, hogy magányát enyhítsék. Hamvas *Karneváljában* ugyanúgy megjelenik a forradalom iránti igény, ami borzalmas ugyan, de abban az ember legalább nem magányosabb. Bělohradský is megjegyzi, hogy minden, ami tömegjelenség, hordoz magában valami alvilági „diabolisztikusságot”.

IV.

A „normális”, a „hétköznapi” életben, kulturális és szociális normákat többé-kevésbé betartó közösségekben senki sem emel barikádokat, nem gyújtogat autókat, nem üvölt, nem verekszik, nem ölelget idegeneket az utcán. Amikor mindez tömegmegmozduláson kialakul, akkor az a tömegjelenség természetes velejárója lesz.

A névtelenség és azonosíthatatlanság – annak az élménye, hogy „egy vagyok a sok közül” – olyan cselekedetekre sarkallja az egyént, amelyeket a „hétköznapi világban” nem tenne meg, nem merne megtenni. A felfokozott állapot feloldja a társadalmi konvenciókat, megszűnik a kontroll. Nem véletlen a rendőrségi szerveknél az azonosító szám fontossága. Ugyanez játszódik le, ha az egyén mentesítve érzi magát a felelősség és számonkérhetőség alól: ennek szélsőséges példái a háborús bűnösök védekezései a nürnbergi per során vagy egy internetes chatelős anonim ismerkedés. Nemegyszer a rendőrök színes festékekkel locsolják le a tüntetőket, hogy így „azonosíthatóakká” váljanak, érezzék át, hogy ők megkülönböztethetők és számon kérhetők külön-külön is. A tömeg tagjai pont emiatt nem szeretik a fotósokat, riportereket, ilyenkor úgy érzik, hogy a „kollektív anonimitás élményéből” szakítják ki őket.

Canetti a tömeget egyenesen hordához hasonlítja, így jelzi a tömeg ösközöségi létmódját. Freud úgy gondolja, hogy ilyenkor a tudatalatti veszi kisértővé a

kontrollt, de legalábbis a tudatos kontroll fékező sáncai nem működnek.¹⁵ Pataki olvasatában Sighele azt mondja, hogy a tömeg felszámolja a társadalmi ellenőrzés egyénre nehezedő nyomását, ezért szabadulnak el mélyen nyugvó ösztönös, romboló késztetések. A tagok kölcsönösen gerjesztik aktivitásra egymást, s beindul az utánzási mechanizmus is, illetve a licit. Mindig van valaki, aki többet mer „meglépni”. Mindig kell lennie befolyásolónak és befolyásoltnak, így a befolyásolt e szuggesztió áldozata.¹⁶

A tömeg utánzása azt jelenti, hogy az önmagában bizonytalan egyén (az átlagember) behódol a többségi vagy egy magasabb. autoritás véleményének. Szociálpszichológiai teszt bizonyítja, hogy az egyén megváltoztatja eredeti véleményét, olyan álláspontját is, amit érzékszervével tapasztal, tapasztalt. Inkább hisz másnak, mint saját érzékszerveinek. Egy kísérletben egy terem táblájára három különböző hosszúságú vonal volt felfestve. A kérdés az volt, melyik a leghosszabb. A választ sorban válaszolták meg azonos módon, helytelenül a „beépített személyek”. Mikor elértek a „vizsgálandó csoporthoz”, azok tagjai ugyanazt a – szemmel láthatóan – helytelen választ adták, azaz inkább lemondtak saját akaratukról, nehogy kilógnak a sorból.¹⁷ Le Bon szerint a tömeg magáévá tesz egy kollektív lelket, és így másneműen gondolkodik és érez, mint az egyén. Az egyén transzformálódik a tömegben, és részesül a „tömeglélek” tulajdonságaiból, mely egy hipnózisszerű állapot. A tömeg homogén, fanatikus, és számára minden valóságosnak, könnyen elérhetőnek tűnik, a logikát teljesen mellőző megoldások tűn(het)nek számára kivitelezhetőnek.¹⁸ Freud szerint a tömeg önmagát generálja azáltal is, hogy a vezetőjében önmagát látja, az ünneplésében önmaga ünneplését érzi. A magasabb rangú vezetésnek való engedelmisség jelenti a hipnózisszerű élményt. Ugyanakkor Freud szerint ez hasonló a szerelemhez, ahol ugyanolyan módon működik ez a tömegképződés, csak ott a „tömeg” két emberből áll.

A felelősségérzés és az elfojtási kényszer felfüggesztéséből fakadó szorongás eltűnik az egyénnél, s a tudattalan ösztönös válaszai jelennek meg. A tömeg az elfojtott „gátolt libidót” átkonvertálja egy közösségi barátsággá. Az „elfojtottlibidó-szerű szeretet” akkor tud igazán érvényesülni, ha meglehetősen erős az ellenségkép. Amennyiben távoli identitásképek csapnak össze (amikor kihangsúlyozhatók és egyértelműsíthetők a „mi” és az „ők” közötti különbségek), könnyebb az aktivizálhatóság és a feszültséggerjesztés is. A kifelé irányuló gyűlölet összefűzi a tagokat. Freudnál fontos pont a „vezér”, ami az apátlan társadalomban betölti az apa uralmának képét. Az egyén vágyakozik egy ilyen korlátlan hatalmú apa után, mert az egyén magában hordozza a kisebbségi komplexusból származó alávetettség igényét.¹⁹

¹⁵ Canetti, Elias, 1991. 96. Lásd még Freud, Sigmund, 1995. 188.

¹⁶ Pataki Ferenc, 1998. 20.

¹⁷ Aronson, Elliot, 1987. 39–42.

¹⁸ Le Bon, Gustave, 1993. 18.

¹⁹ Freud, Sigmund, 1995. 208.

A tömegélmény annyira szélsőséges élethelyzet, hogy az egyén elveszti az addigi normális életben meglévő „normáit” és „fix pontjait”, és így bizonytalan helyzetűnek érzi magát. Az új normákat pedig a tömeg szabja meg. S az egyén bármerre is néz, azt láthatja, most ez „a norma”, most ez a normális, „ez most egy ilyen helyzet”. Az ember ritkán élhet meg ilyet, fel sem tud rá készülni; zászlókat lengető mosolygó bécsi Hitler bevonulása-kor, csehszlovák kulcsrázás a rendszerváltáskor, párizsi diákmozgalmak, belgrádi virágosztás, de 2007 júniusában is előzönlik a közterületeket a tömegek: 2007. június 1. Berlin, 2007. június 2. Rostock, 2007. június 3. Portugália, 2007. június 9. Pamplona, 2007. június 15. palesztin területek, 2007. június 17. Róma.

A tömeg mindig primitívebb szinten működik, mint az egyén, mindig „alacsonyabb intellektuális szinten” van. Jung szerint a világ száz legokosabb emberéből is egy ostoba tömeg lenne, ha össze lehetne hozni ezt a nemes társaságot.²⁰ Freud követői is osztják azt a nézetet, hogy a tömeg nem másként viselkedik, hanem egy primitívebb fejlődési szakaszba zuhan vissza. A tömeg fölöttes énjére hallgat a résztvevő, és önmagát feladva teljesen infantilis lesz. Broch szerint bizonyos helyzetekben az egyénekre révület (Dämmerzustand) telepedik. Ennek a révületnek a jellemzői a tehetetlenség, a magány, a kiszolgáltatottság élménye. Az embereket ez fogékonnyá teszi minden külső hatásra, amely azt ígéri, hogy megszabadít ettől. Mivel a tömegbe kerülő ember zárt értékrendszert kap, érzéketlen lesz más értékrendek iránt. Ez a kizárólagosságra törekvő zárt értékrendszer akkor funkcionál jól, amikor a külső világ fenyegető, labilis. A tömeg jutalmazó értéke pedig abban jelenik meg, hogy engedélyezi az agresszió legitim kiélhetőségét. Itt legitim módon lehetőség nyílik az ellenség feláldozására – a saját értékek oltárán.²¹

A tömegek lényegileg azonosak minden korban, kultúrában. Canetti azt fejtegeti, hogy az idegen, más testtől való idegenkedés hogyan alakul át sűrűségi állapottá. A tagok elvesztik a különbözőség iránti érzetüket, és idővel hasonlóan érzik magukat. Az egyének úgy érzik, a tömegben meghaladják személyiségük korlátait, így mintha többre lennének képesek. Canetti szerint a tömeg mindig növekedni akar, és az aktivitás tartja össze. Ha nem érik újabb hatások, impulzusok, akkor széthull. A tömeget egységesítik és megerősítik az összetűzések. A konfliktushelyzetben a tömeg elveszti maradék kontrollját is. Canetti említette először a kettőstömeg-rendszert, miszerint egy tömeg akkor igazán erős, ha van ellentömeg is. A külső fenyegetés így növeli a tömeg tagjai közötti összetartozás fontosságát. A tömegben mindig lennie kell egy tömegkristálynak (azaz freudi értelemben vett falkának), amely a legaktívabb mag. Ők a legelkötelezettebbek, ők az aktivizálók.²²

²⁰ Jung, Carl Gustav, 1993. 108.

²¹ Broch, Hermann, 1979. 78.

²² Canetti, Elias, 1991. 76.

V.

A tömeg számára igen fontos önmaga megmutatása, természetesen nem egyenként atomizálva, hanem tömegként, hogy lássák. A tömeg igen érzékenyen reagál minden sajtó- és médiaközleményre, ami vele foglalkozik, megnő információigénye és egyben narcisztikussága is. Folyamatosan reagál és reflektál az őt érintő változásokra, a közhangulatra, szóbeszédre, a médiaszereplésre. Meg akarja győzni a közvéleményt és önmagát is a sokaság sugallta legitimitásával, mondván, hogy „ha a média foglalkozik velük, akkor bizonyára komoly a hírértékük”. Pataki szerint a tömeg szívesen látja magát viszont a tévében és az újságban, kedveli a külső megfigyelőket és külföldi megfigyelőket, minden médiumtól igazolását és „hírük messzebbre kerülését” remélve.

A középkortól kezdve létezik a lovagi „elrémisztés” szimbolikája, és a mai korban is megtalálhatók ezek megfelelői: zászlók, sálak, mezek, pólók, diadalénekek, a helyszínen született rögtönzött szólamok, skandált kifejezések, indulók vagy a múltból előszedett bevált „forradalmi költemények”, melyek ugyancsak eltűnt mozgalmakkal való azonosulási vágyat sugallnak. Mindezek az együvé tartozást erősítik. Megjelenik a pszichés pózolás is, akár az állatvilágban. Az ellentétes csoportok szembeállnak egymással, kiterjesztik a térfogatukat, „saját teret akarnak kihasítani a köztérből”, birtokolni akarják azt, ezáltal elrettenteni az ellenfelet. A közvetlen fizikai agressziót kölcsönös fenyegetés előzi meg, ez lehetővé teszi, hogy az állatok felmérjék egymás szándékait és erejét. Az esélytelenebb többnyire visszahúzódhat anélkül, hogy támadásnak tenné ki magát. Az állatok az erőviszony felmérését követően összecsapnak. Egymás hátát és oldalát támadják, így – bár kétségtelenül sebeket osztnak és kapnak – létfontosságú szerveik (a szem, az orr, a torok, a has) nem sérülnek. A rivalizáló hímek agressziójának ugyanis nem az a célja, hogy az ellenfelet elpusztítsák, hanem az, hogy a vitatott erőforrásért folytatott küzdelem feladására kényszerítsék. A megvert állat úgynevezett megadási pozíciót vesz fel: testének sérülékeny részeit a győztes felé fordítva gátolja meg a további agressziót. E stratégiák különösen fontosak az olyan szociális állatoknál, mint a házi patkány, mert a küzdelmek nagyobb része a csoport tagjai között zajlik. Ha elpusztítanak egymást, magának a csoportnak a léte forogna veszélyben.²³

A tüntetők széttárják karjukat, még a zászlóval is megnövelik a térfogatukat. Gorilla-geisztusok, mellkasütögetés, rémisztő ordítás, félelemkeltés tarajos sisakkal – akárcsak a lovagkorban. Az arc elfedése sállal, símaszkkal, kendővel, bukósisakkal sokkal többet jelent az arc elrejtésénél, a fel nem ismerhetőségénél. Az „én”-ből való kilépést jelenti, azon társadalmi, morális kötöttségek hálójából, amelyek az „én”-t meghatározzák. A maszkban lévő bármit megtehet, a maszk védelmét élvez, egyszerűen mássá lesz. A törzsi társadalmakban maszkot használtak törvénykezéskor, az istennel való kapcsolatba lépéskor, a törzs létét meghatározó döntések meghozatalakor. A maszk erőt ad (nem vélet-

²³ Haller József, 2001. 1451–1455.

len, hogy a hóhér is maszkot visel), vagy gondolhatunk a legszélsőségebbre, a Ku-Klux-Klán mozgalmakra. A zászló militarista jellege nem kérdéses. Timokratikusságot jelző, harcias szimbólum, mely a légió egységét képviselte. Ma is kötelező elhelyezni minden katonai létesítményen, harci járművön. Transzparenciájellege van, jelentése az adott helyzetben nem többdimenziós, csupán egy üzenete van, a szemben álló csoport megismerhetősége. Feltűnő helyen kell elhelyezni, hogy mindenki láthassa. A harcban mindig a vezér helyét jelölte, a csapatmozgást mutatta, elősegítette a csapatok elhelyezkedését és átláthatóságát. A zászló jelképes értelemben sokkal több ennél: ez a „csapat látható szelleme, védelmezője”. A zászlótartónak élete árán is védelmezni kellett, hiszen a zászló „aláhanyatlása” a harc végét jelentette a harcosok szemében. Sok helyütt tulajdonnévvel ruházták fel, személyiségére utalva, így van ez az Egyesült Királyságban is, Union Jacknek hívják, s igen mély tiszteletnek örvend az Amerikai Egyesült Államok lobogója is. Ha valamilyen szélsőséges csoport antipátiáját akarja kifejezni, akkor megtapossa más nemzet, eszme zászlóját, elégeti azt, mintha mágikus szertartást végezne, vagy legalábbis rontást akarna hozni rá.

A felvonulásokon – legyenek azok jobb- vagy baloldaliak, vagy szexuális egyenlőségért küzdők, vagy anarchisták – a tereket vörös, háromszínű, szivárványmotívumú, anarchista jelképpű zászlók lepik el. Az orosz megszálláskor Lengyelországban sok helyütt a vörös német zászlóról csupán levágták a náci jelképeket, s a meglévő vörös alapra az újabb diktatúra jelvénye került.

Fontos szerepük van a tömegszimbolikában a misztikus helyeknek. A hely mindig valami többletjelentést hordoz, és azt a helyet, akár egy várat, a tömegnek meg kell védenie (bezárando iskolák védelme, mint a tudás megtestesítői, vagy a nagykövetségek előtti tiltakozás az ország politikájának metaforája, vagy a Parlament mint a népakarat). A tömeg szimbolikája minden kommunikációs síkon megjelenik; a verbalitás (mágikus szavak és fogalmak, közhelyek), a metakommunikáció szintjén (bemutatók, kéztartások, testtartások: keresztbe tett kéz, széttárt karok), a tárgyakkal való üzenéskor (zászlók, transzparensek), s ilyenek a hanghatások is (zenék, dallamok, dobpergés, sípok).

A tömegjelenségek a nagyvárosokra jellemzőek, s ott azok igen könnyen létrejöhetnek. A kis területen lakó nagy népesség pillanatok alatt aktivizálható, és ellepetheti a köztereket. Az utcán hullámozó tömeg zsúfoltságérzete pedig olyan drasztikusan szűkítheti az egyének cselekvési alternatíváit, hogy az egyetlen megoldásnak az agresszió tűnik.

VI.

Az agresszió örvényszerűen jelenik meg, hullámokban. Amíg a szervezet le nem bontja a feszültséget előidéző hormonokat, addig gyakorlatilag a psziché minden kívülről jövő jelzést felhasznál arra, hogy indulatát igazolja. Az agressziónak rengeteg formája lehet. Ha az állatvilágra gondolunk, ott elsődle-

ges a terület-, csapat-, élelemföltés, a vízforrás védelme, de akár a presztízs vagy a hatalom birtoklása és megszerzése egyes falkáknál. A politikai tüntetés is területet akar szerezni a köztérből, az információs hálózathoz, a hatalomból, ezért foglalja el a médiát. A forrásokhoz és a hatalomhoz szeretne jutni, ami a kormányzás megszerzését jelenti és a költségvetés feletti végrehajtási jogosultságot.

A társadalom magas feszültségszinttel működik, de mindig kell egy kiváltó ok, egy olyan motivációs tényező, ami lendületbe hozza az indulatokat, és feloldja a társadalmilag szocializált kontrollt. A már említett stabilizációs tényezők megingásakor a frusztráció társadalmi szinten megnövekszik (gazdasági, társadalmi bizonytalanságok, instabilitás vagy épp a hatalom meggyengülésének a híre). Az agressziót leginkább a már említett freudi elfojtás és frusztráció hozza létre. 1941-ben Dembo és Lewin óvodás gyerekekkel igazolta, hogy a frusztrálás valóban agressziót vált ki. Az óvodások a megunt játékok helyébe újat kaptak, majd pár perccel később megvonták azokat tőlük, és az új játékokat egy ráccsal elzárták tőlük. A gyerekek először kérelték az óvónőt, majd követelték az új játékokat, s amikor már látszott, hogy az óvónő hajthatatlan, akkor elkezdtek rugdosni a rácsot, sőt egyesek az óvónőnek is nekitámadtak.²⁴ Arányosságot vélnek kimutatni a cél közelsége és az agresszió létrejötté között: minél kevésbé elképzelhetetlen, hogy vágyainkat kiéljük, annál nagyobb a frusztráció, ha ezt megakadályozzák. S minél nagyobb a frusztráció, annál nagyobb az agresszió. A tömeg felületesen mérlegel, gyorsan alkot ítéletet, a gondolkodásnak-okoskodásnak csupán egyszerűbb és tökéletlenebb formáira képes, így nagyon erős a frusztráció-agresszió és közeli cél viszony. A tömegjelenségeknél pont a realitás határainak érzékelhetetlensége alakul ki, így a tömeg a távoli célt is közelinek érezheti. Az ilyen „társadalmi bizonytalanságok” esetén a tömeg nyitottabb lesz az egyszerű megoldásokra, melytől az egyéni és közösségi haszonmaximalizációt várja.

Az agresszió kezelésére helyes megoldások látszólag nincsenek. A kiélési és katarzisméletek kudarcot vallottak. Elmondható, az agresszió még több agressziót szül. Ezt bizonyítják a háborús övezetek jelenségei, hiszen a háború elmúltával is sokkal magasabb a bűncselekményi ráta (természetessé válnak bizonyos magatartási formák, az ingerküszöbök átalakulnak), de példa erre a futballmeccsek követő huliganizmus is, hiszen a lelátókon kilencven percen keresztül is már az agresszió kiélése történik, mégis azt követően még csak fokozódik a közterületeken.

Az agresszió kiváltásának oka lehet a másik fél, jelen esetben a kormányzat hallgatása vagy a kommunikációs zavar (a forró drótnak is ez volt a nemzetpolitikai célja). Kohn 1959-ben végzett kísérletet gyerekekkel, a hallgatóságos beleegyezést vizsgálta. Agresszívan viselkedő gyermekek jelenlétében a felnőtt nem lépett közbe. Ezt a szituációt hasonlították össze azzal a helyzettel, amikor agresszíven viselkedő gyermekek jelenlétében még felnőtt sem volt. A gyere-

²⁴ Barker, Roger G. – Dembo, Tamara – Lewin, Kurt, 1941. 29.

kek az azt követő helyzetekben, ahol hasonló szituáció alakult ki, amelynél eredetileg felnőtt is jelen volt, ismét sokkal agresszívakabban viselkedtek, mint olyan szituációkban, ahol eredetileg nem volt „hallgatólagos jelenlét”. A hallgatás ugyanis beleegyezés, a gyerek viselkedésének megerősítéseként éli meg azt. Ez lehet a helyzet az igazságszolgáltatásnak a normasértő tömegjelenségekkel való kapcsolatában is, amikor a „szemethunyás” a tömegjelenség legalitását teremti meg.

Másik megközelítés szerint a büntetéssel nevelő szülő gyereke két ok miatt is agresszív lehet. Egyrészt, mert a cselekedetei és az erkölcsi világképe nem internalizálódhat, másrészt mert a látott és utánozható minta valójában maga a szülői erőszak. A tüntetők ezért is érezhetik fair playnek a rendőrségi erőszakkal szembeni ellenszegülést, hiszen azt adják vissza, amit kapnak, s az összecsapások arányaiban értékelik az eredményeket, most egy-null, holnap egy-egy lesz.

A mai kor átlagembere narcisztikus személyjegyeket hordoz, a kitűnési vágy olyannyira erős, hogy ezért még a bűnbak helyzetét is vállalja (lehet, hogy máglyahalált halok a főtéren, de legalább egyszer mindenki rám figyel). Zsolt Péter szerint a tömegember nem attól fél a legjobban, hogy a hatalom elnyomja, hanem attól, hogy észre sem veszi. Ezért megmutatja magát. Ilyen szituációban még negatív hősnek is jobb lenni, mint szürke kisegérnek. Ez a jelenség hasonlatos ahhoz, amikor a gyerek azért rosszkodik, hogy felhívja magára a figyelmet. Amikor megkapja a büntetést, voltaképp eléri, amit akart. Amennyiben a cél a figyelemfelkeltés, a büntetés akár jutalomként is átélhető.

Az agresszor arányos büntetése és az agresszió modelljének megbüntetése azonban alighanem nélkülözhetetlen az agresszió csökkentésére. A tüntetők bizonyosak lehettek abban, hogy aki sál és maszk nélkül, mezítelen testtel megmutatta magát, annak a térfigyelő berendezések rögzítették az arcát, s a büntetés a Btk. vagy a szabálysértési jog szerint elkerülhetetlen; mégis vállalták ezt. Az agresszió negatív hatásoktól mentes csökkentésének egyetlen módja az empátia. A másik ember érzelmvilágába való behelyezkedés és az agresszivitás között fordított az arány.²⁵

VII.

A konfliktuskezelés célja a felgyülemlett stressz és feszültség csökkentése. Meg kell keresni a konfliktust fenntartó legerősebb pilléreket, s azokat kell legelőször hatástalanítani. A feszültség kezelhető a tényleges fizikai konfliktust megelőzően indulatcsökkentő fékek beépítésével vagy a pózolásból ismert elrettentéssel. A tömeg fennmaradását a területféltség, értékféltség, előítélet, illetve az ellenség demonizálása táplálja. A kormányzattal szembeni (alaptalan vagy éppen okot adó) bizalmatlanság újabb agresszióörvényekké alakulhat át,

²⁵ Zsolt Péter, 2007. 1–14.

hiszen „őket éppen becsapni szándékoznak”. A legnagyobb veszély a két oldal közötti kommunikációs kapcsolat megszakadásában rejlik, mert a szemben állók már képtelenek visszacsatolni egymásra. Ez azért fontos, mivel az újbóli esetleges kapcsolatfelvétel „presztízsveszteséggel” jár. A már visszacsatolásra is képtelen tömegben félelem lesz úrrá, mert megijed az elszigetelődéstől, s attól, hogy őket most már „tényleg nem veszik komolyan”, és kitör az agresszióhullám.

Mérő László száguldásos játékelmélete bizonyítja, hogy egymással szemben haladó két autó esetén csupán irracionálisnak tűnő megoldások működhetnek, a legracionálisabbnak tűnő megoldás nem működik. A gyorsulási versenyen nem áll meg mindkét autó. Vagy elkapja a félösebb a kormányt, vagy ha mindkét fél elég bátor, az ütközés elkerülhetetlen. A gyorsulás következtében vagy már azt megelőzően is minden „kooperálásra” utaló jelet a félelem jeleként értékel az ellenfél, így az a másik magabiztosságát erősíti. A felek között megszűnt kommunikációt szinte lehetetlen újra kialakítani, mert a tárgyalást újra felvenni szándékozó elkerülhetetlenül „a gyengébb” színében tűnik fel. Ugyancsak veszélyforrás, ha az egyezségben érdekelt fél „rókaként” viselkedik, a kiadott állásfoglalásokat gyorsan megváltoztatja, nem konzekvens a magatartása, nem egységes, megtévesztő és a tüntetők körében a „kijátszás” érzetét kelti. De ez áll fenn a másik oldalon is, ha a tüntetők széthúznak, nem tartják be a paktumokat, gyakorta változtatják a véleményüket.

A konfliktushelyzetet pozitívan kellene szemlélni. Az indulat nem más, mint egy felszínre került latens társadalmi probléma, ami kezelésre szorul. Azaz minden krízis kezelhető, és így konstruktív lehet az eredmény. Bělohradský szerint két szó határozza meg az európai fejlődést, ez a kritika és a krízis (-kezelés). Így a tüntetés nem más, mint egy figyelemfelkeltő jelenség, egy társadalmi csoport kritikája, jelzi a csoport problémáit és elégedetlenségeit. Ezzel szemben a mai politikai hozzáállás a destruktív megközelítésre helyezi a hangsúlyt, aminek lényege, hogy a tüntetések önmagától való kifulladásában bíz, s az azt követő kár helyreállítására, illetve a tüntetést követő szemét eltakarítására szorítkozik. Annak ellenére, hogy egy tömegmegmozdulás agresszivitásba csap-hat át, figyelembe kell venni, hogy a tömeg a véleménynyilvánításhoz való jogát gyakorolja. Az államnak pedig feladata, hogy a kisebbségben levőt vagy más-ként gondolkodót a véleménynyilvánítás és a gyülekezési jogának szabad gyakorlásának megfelelő helyzetbe hozza, védelmét a többiekkel szemben biztosítsa. A tömeg reakciója lehet a már említett visszavonulás (a felvonultatott kormányzati ellenállás miatti meghökölés, amely esetben az elrémisztés célja, hogy olyan erőt vonultat fel a rendőrség, amittől egyszerűen a tömeg belső szervezetsége inog meg, s oszlani kezd), az agresszió és az együttműködés.

Látnunk kell, hogy tüntetések során mindkét oldalon két bizonytalan álláspont találkozhat. A rendőrségi, kormányzati oldalon a strukturáltságból fakadóan a közigazgatási, politikai döntés sohasem lehet elég gyors és hatásos, hiszen a politikum is többdimenziós, sokszereplős és a belső tárgyalásokról, illetve bizottsági egyeztetésekről kiszivárgó elképzelések sem egyhangúak. A másik

ok a kormányzati kudarcok döntéseméletéből adódik, amelyet Horváth M. Tamás a kormányzati és piaci szféra kapcsán fejt ki.²⁶ Én ezen megállapításokat játékelméletté konvertálom, s a piac helyébe a tömeget helyezem. Az analógiára a piac és a tömeg résztvevőinek végtelen száma, reakcióinak kiszámíthatatlansága ad okot. A kormányzat mindig nagyobb információs aszimmetriával rendelkezik a tüntetőkkel szemben, mint fordítva. A döntés meghozatala előtt bizonytalan a kormányzati döntés társadalmi szintű (illetve a tüntetők reakcióira való) hatása, éppen azért, mivel a tüntetők és a társadalom egyaránt sokszereplős, így kiszámíthatatlan egy adott döntés reakciója. Lehetséges, hogy teljesen ellenkező hatást vált ki a döntés, mint ami az eredeti kormányzati szándék lett volna. A bürokráciaelmélet szerint a kormányzati döntés meghozatala is nehézségekbe ütközik, hiszen az technikailag sem hatékony, egyeztetésekre van szükség, hiszen a bürokráciának alacsony szintű a hatékonysága. Ugyanakkor nehéz értékelni is a helyes döntést, hiszen nem tudni, hogy mihez viszonyíthatunk, nincs igazán mérhető output, s azt sem tudjuk, hogy mi a tömegjelenség normális velejárója, mennyi a kárkűszőb, sérülésszám. Már csak azért sem lehet hatékony egy kormányzati döntés, mert a tüntetés kezelésétől független irreleváns elvek is meghatározhatják. A tüntetés politikai jellege, illetve a kormányzat pártösszetétele is befolyásolhatja a döntést. A pártok elsődlegesen a szavazatok számának maximalizálásában érdekeltek, így nem feltétlenül a közérdeket tartják szem előtt, a döntések nem feltétlenül elvont társadalmi értékek alapján születnek, hanem saját pártpolitikai érdekek mentén. Meghatározó a kormányzati ciklus is, az, hogy mikor lesznek a választások, s hogy milyen a kormány újráválasztásának az esélye. Mivel a tüntetések lefolytatása csupán keretszabályok alapján szabályozott (illetve a rendőrségi törvényben a használható és nem használható tömegoszlató eszközök, fegyverek, módszerek tekintetében), ezért a kormányzat kreatív lehet, nem kell kemény eljárásjogi normákhoz tartania magát. A megoldás módzatai sokszínűek, léteznek tárgyalásos modellek, vagy alkalmazható mediáció.

Az indulat enyhíthető a tömegjelenség jellegétől függően. Egy kevésbé radikális felvonuláson bohócok osztogathatnak virágot. A köztéren szólhat feszültséget oldó zene, de lehet olyan zene is, ami pont a tüntetők identitásának megfelelő, épp ezért tekintélyt parancsoló, s a normakövető magatartásoknak nem engedelmeskedőt a tömeg kivetné. De lehet a zene egy mélyebb identitást felszínre hozó, feszültségoldó zene is. Szórólapokat szórhatnak a tömeg közé, jelezve benne a Btk. rendelkezéseit, a büntetések mértékét, vagy azt, hogy harminc percen belül a rendőrség oszlatásba kezd. Fontos, hogy a tömeg mozgásban legyen, inkább felvonuljon, mintsem egy helyben álljon, mert a mozgás mindig feszültségoldó hatású, a zsúfoltság pedig mindig agressziót szül. Másrészt így a tömeg nem érzékeli saját nagyságát sem, az látszólag elvész. Nem véletlen, hogy a bécsi felvonulások mindig a Ringen vannak. Egy keményebb konfliktusban már le lehet locsolni festékkel a tüntetőt, így kiszakítva őt az

²⁶ Horváth M. Tamás, 2007.

anonimitásból, vagy bevethető a megindult tömeggel szemben vízágyú, amely maradandó személyes sérülést nem okoz. Radikális tüntetést megelőzően pedig, a hangadó „tömegkristály” – az eljárási jogszabályok teljes betartásával, a mozgásszabadság szükséges legcsekélyebb korlátozásával – begyűjthető.

A mediáció lépésenkénti és tervszerű, ezért az első lépést követően – amely a közhelyeket és a vádaskodásokat jelenti – kimerülnek a irracionális érvek, mindkét oldalnak tényyszerűséget és konstruktivitást kell felvonultatnia, hiszen ennek hiányában a mediáció létjogosultságát kérdőjelezi meg. A tömegnek a mediációs eljárásban képviseltetnie kell magát, ezért képviselőket kell választania, ez is a strukturáltság felé vezető következő lépcsőfok. Az ad hoc vezetőket már jogi Btk.-felelősség is terheli. A csoportnak is meg kell határoznia a saját céljait, eszközeit, s így a massa egyre inkább tárgyalóképes, artikulált partnerré válhat. Meglátásom szerint a tömeg kezelésének talán leginkább esélyt adó módja, az, ha a beszűkített identitással szemben más identitásokat kínálunk fel. Az identitások archaikus „én-ő”, „mi-ők” mentén rendeződnek. Az „ők” mindig valami mást jelent, valami idegent, valami tőlem, tőlünk elkülönülőt. A „barbár” szót a római korban az idegekre használták, azokra, akik nyelve („bar-bar” mint hangutánzó szó), kultúrája a rómaiak számára érthetetlen volt. A mai identitásmeghatározásokban az eltérő életmód, kapcsolati rendszer, kommunikációs fogalmak, múltértelmezés, jövőkép és életforma jelentik a vízvázlatokat. Az identitásokat inkább választjuk, mintsem beleszületünk. Az önértékelés sérülésekor az egyén az „ők”-re szeretné hárítani a kudarcából, fájdalmaiból eredő artikulálatlan indulatokat, így ellenséggé, bűnbakként demonizálva őket.

Dénes Iván Zoltán szerint a mai magyarországi köztudatban és politikai közéletben két kártékony „mi”-értelmezés uralkodik. Az egyik az „európai mintakövetés”, a másik a „nemzeti öncélúság”.²⁷ Az európai mintakövetés csapdája abban rejlik, hogy feltételez egy értékes és egységes európai mintát. De egységes és követendő európai minta nem létezik, a minták államokként, térségenként (germán – frankofón – angolszász – mediterrán – skandináv) és kisebb egységenként változatosak. Az európai mintakövetők az egységes európai mintát szeretnék kölcsönözni, és mindig az európai mintakövetésre hivatkoznak. De ezzel egy rabszolgaszerű helyzetbe hozzák magukat, akik olyan tudatlanok, kiszolgáltatottak és minta nélküliek, hogy fejlettebb és műveltebb népek elvei alapján kell élniük. A „nemzeti öncélúság” hívei ezzel szemben azt hirdetik, hogy nekünk előkelő bánásmód jár történeti helyzetünk, eredményeink folytán, amit csak asztalveregetéssel és kemény akarattal lehet elérni. Nekünk jár valami, anélkül hogy bármit is tennünk kellene érte. Nem egy vagyunk a nemzetek, politikai közösségek közül, hanem kiemelt szerepünk van (vagy kellene, hogy legyen). A „nemzeti öncélúság” inkább harcias, timokratikus jeleket hordoz, az „európai mintakövetés” pedig inkább oligarchikus, a kevés számú hatalmas irányítása.

²⁷ Dénes Iván Zoltán, 2001. 10.

VIII.

A tömeg kezelésének leghatásosabb módja a beszűkített identitás kitágítása, melyre végtelen számú módszer és eszköz található, s az mindig az adott tünetes jellegéhez igazítandó. Két alapvető megoldás kínálkozik. Vagy a tömeg beszűkített identitásával azonos identitást célzunk meg, de úgy, hogy az „elvárt magatartást is hordozzon”, s ha valaki ettől eltér, azt a tömeg kiveti. Vagy meglévő más, éppen a vertikális rendszerben visszacsúszott identitást, egy nem aktuális (nem aktív) identitást hívunk felszínre.

Egy adott tömeg beszűkült identitásába alternatívákat kell becsempészni. Itt arra gondolok, hogy Nagy Imre, helytelenül, „elvtársaknak” nevezte a tüntetőket. Ezzel egy értékidentitást szeretett volna „ráhúzni” az „elvtársérettől már elidegenedett” tömegre. Az „elvtárskép” bizonyos elvárando magatartási formákat hordoz, akár a „jó kislányok ilyet nem csinálnak” kifejezések, de akkor ez az „elvtársozás” korántsem volt találó. „Sikeresebb” lett volna Nagy Imre „tömegoszlata”, ha a tömeget szétbontja különböző „megtagadhatatlan” identitás modulok mentén: „családapák és anyák, legyetek felelősséggel gyermekeitek magyar és szocialista jövőjéért, diákok és tanárok, nem erre tanítottunk titeket, és nem ezt kell nektek sem továbbadnotok, munkások, iparosok, parasztok, értelmiségiek, a problémák megoldására soha sincs egyetlen út, a gyűlölködés mindig gyűlölködést szül...”

Az artikulálatlan indulatok – a közösség egészét érintő, komoly veszélyforrások. Ugyanakkor a közösségi lét elképzelhetetlen feszültségek nélkül, és a társadalomra – mint a közösségi lét összetettebb egységére – ez fokozottabban érvényes. A társadalmi indulat kollektív érzés, hisztéria, amelynek forrása az egyéni-csoportos identitáskeresés, illetve más közösség részéről történő identitás-megtagadás, identitás-megkérdőjelezés, identitás-elnemfogadás.

A mai társadalom magas feszültség szinten működik, s a közösségi hisztériák törésvonalai – történelmi, politikai előítéletek és vélt vagy valós sérelmek nagyrészt évek-évszázadok óta változatlanok. Az egykori aktív indulatok könnyedén újra felszínre törhetnek, illetve azok (mesterséges módon) felerősíthetők. Egy ilyen megújult és tömegjelenségek során immáron (újra) megélt hisztéria, nem régi sérelemként-félelemként él tovább, hanem egy új („igazolást nyert” és rétegzett) közösségi hisztériaként.

Valószínűleg az artikulálatlan indulatok – társadalmi szintű – csökkenését szolgálná, ha politikai közösségek, pártok, vallási csoportok a saját identitásválságukból építő jellegű (önmagukkal szembenező és önmagukat komolyan vevő) kiút keresésre tennének kísérletet.

III.

POLITIKAI JÁTSZMÁK, POLITIKAI NYELVEK ÉS POLITIKAI HISZTÉRIÁK

Dénes Iván Zoltán

VÁLSÁGÉRTELMEZÉSEK A MÉRLEGEN

I.

Az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulóját megelőző bő hónapban, 2006. szeptember 17-től október 23-ig és magán az ünnepnapon Budapest utcáin olyan események zajlottak, amelyek egyes elemei nem álltak távol attól a torzképtől, amelyet a Kádár-rendszer propagandistái alakítottak ki a forradalomról. Eszerint 1956-ban Magyarországon csőcselékuralom volt.

A 2006. őszi eseményeknek ma három – különböző változatokat magában foglaló – értelmezési típusára bukkanunk: ellenzéki, kormánypárti, és pártokhoz nem kötődő, jogvédő elbeszélésekre. Az alábbiakban a három válságelbeszélést (II., VIII., XVI.) rekonstruálok, és szembesítem a politikaiközbeszéd-elemzések (III., V., VII., IX–XI., XV.) és a politikaihisztéria-értelmezések (VI., XII–XIV., XVII–XX.) tanulságaival.

II.

A legnagyobb ellenzéki párt és a különböző szélsőjobbaldali csoportok válság-elbeszélései szerint a szocialista-szabaddemokrata kormányok szűk hazai és nagy befolyású külföldi pénzarisztokrácia érdekében kormányoznak. Ennek jegyében visszaveszik mindazokat a szociális vívmányokat, amelyeket az előző kormányok még meghagytak, és reformnak hívott pénzbehajtásukkal szemérmetlenül kizsigerelik a népet.

Gyurcsány Ferenc miniszterelnök személye egybefűzi az egykori pártállami nómenklatúrát a jelenlegi pénzarisztokráciával, hiszen gazdasági karrierje hatalomátmentés, az egykori politikai kapcsolati tőke vagyona váltása volt. Ő maga pedig – eszerint az értelmezés szerint – nem ismer korlátokat, aki mindent és mindenkit felhasznál a hatalom megragadása és megtartása érdekében.

Őszödi beszédében korábban is érzékelt gátlástalansága, az erkölcsi fékek teljes hiánya nyíltan lelepleződött. Személyisége, jelleme, koncepciója, szerepe és bizalmi tőkéje hiányzik ahhoz, hogy legitim miniszterelnöke legyen Magyarországnak. Olyan politikus tehát, akivel az ellenzék legnagyobb pártja nem működhet együtt, a szélsőjobbaldali csoportok pedig az ország kiárusítóját látják benne.

Az őszi események során a tüntetők miatta demonstráltak, az ő lemondását követelték, s a tüntetéseknek csak a kormány által felhasznált rendőrség bru-

tális fellépése vetett végett. A rendbontások ugyanis a kormány malmára hajtották a vizet, hiszen rendpárti irányba terelték az eseményeket – ami a miniszterelnök érdekében állt. Így ahelyett, hogy lemondott volna, a 2002-ben – az elbeszélés szerint – választási csalással hatalomra jutott Medgyessy Péter (egykori pártállami szigorúan titkos elhárító tiszt) kormánya után hazugsággal választást nyert Gyurcsány Ferenc kormánya folytathatja nemzet- és népellenes politikáját, a magyar emberek, a nép kifosztását.¹

Ezekben az elbeszélésekben a kormányfő már-már a *mitikus Gonosz* megtestesítője, a *csábító démon*, akitől mindenáron meg kell szabadulni.

„Csábító és pusztító démon – elcsábított kisemmizettek – leleplezők” – ez az elbeszélés alapsémája.² Az elbeszélés így az elbeszélőt az erkölcsi és politikai ítélezés kizárólagos jogával ruházza fel, aki híveivel és társaival minden kritikán felül áll és minden kritika forrása. Ő ugyanis a *nemzet*, a *nép*, a *haza* megtestesítője.³ Az ellenfél pedig *ördögi ellenség*. Ellensége a *nemzetnek*, a *népnek*, a *hazának*.⁴

A *diabolizált ellenségképen* és az *üdv történeti önképen* alapuló séma miatt viszont az elbeszélés csak azok számára elfogadható, akik eleve el akarják azt hinni. Azok számára, akik eleve egy táborba tartoznak, vagy ha mégsem, a séma és az elbeszélés összekapcsolja őket egymással.

Nemzet – hazaárulók (idegenszívűek, kommunisták, zsidók) – ebben a szembeállításban határozható meg a Fidesz és a szélsőjobboldal – a politikai közösség tagjait jókra és rosszakra, magyarokra és nem-magyarokra széthasító – közös ön- és ellenségképe. Ebből következik, hogy „a haza nem lehet ellenzékben” – a politikai közösség egészét, a nemzetet, a nemzeti jelképeket és az ünnepeket kisajátító és giccsé silányító tétel. Az, amelynek már régóta külön politikai nyelve, rítusvilága, szimbolikája, alternatív elitje és intézményrendszere van.

III.

A jobboldali és szélsőjobboldali közbeszéd ugyanis a *nemzeti öncélúság* nyelvén folyik, amely az *akarat* meghatározó szerepén alapul, az *igazságtalan*

¹ Orbán Viktor, 2007, www.fidesz.hu, www.fidesz.hu/orbanviktor; www.mno.hu; www.hirtv.hu; www.demokrata.online; www.nemzetor.hu; www.jobbk.hu; www.magyarforum.hu; www.kuruc.info.hu, www.gojmotorosok.hu – Vö. Gázó Tibor – G. Fodor Gábor – Stumpf István, szerk. 2007.

² A séma persze meglehetősen régi, és elég egyértelműen a démon-, majd ördögűző mágia jegyében fogant.

³ Orbán Viktor, 2006, 2007. www.fidesz.hu/orbanviktor. Legújabb röpiratában (Orbán Viktor, 2007) a pártelnök pozitív példaként hivatkozott Angela Merkelre és Nicolas Sarkozyre, ám meg sem említette gazdaságracionalizáló reformjaikat. Talán azért, mivel azok a Gyurcsány-reformokkal rokoníthatók.

⁴ Vö. Varga Ábrahám, 2006.

viszonyok elkerülhetetlen megváltoztatására irányul, és nemzeti alapú *állami újraelosztást, új rendszerváltást, erkölcsi megújulást* követel.⁵

Teszi ezt annak a meggyőződésnek az alapján, hogy a nemzet nem *mintakövető*, hanem *öncélú*, amely értékeit magában hordozza, s amelyet múltja, jellege és történelmi érdemei feljogosítanak arra, hogy ne ő igazodjon másokhoz, hanem mások igazodjanak őhozzá. Szabó Dezsőre és Németh Lászlóra visszanyúló történelemértelmezése szerint az idegen kormányzók (a különböző megszállók) nem csupán kívülre helyezték az ország súlypontját, hanem kicserélték annak vezető rétegét, szellemi elitjét és középosztályát. Ez belső kontraszelekcióhoz vezetett: a „kisebbségi többségek”, a zsidó és a német kisebbség gátlástalan uralmához és a „többségi kisebbség”, az „etnikai, törzsökös” magyarok elnyomásához, s ennek részeként a mindenkor hatalmi adottságok fetisizálásához, átvészeléshez, önpusztításhoz.⁶

A *távoli dicső* és a *közeli gyarmati múlt* olyan jövőképhez társul, amely elvontan magában foglalja ugyan a mindenkinek kijáró igazságosság és méltányosság követelményét, konkrétan viszont a nemzetek szociáldarwinista harcának meggyőződésére épül. Arra, hogy a nemzetek közötti harcban a magyar nemzetet kivételes helyzet illeti meg, amelyet minden eszközzel ki kell vívnia, hiszen belső és külső ellenségei részéről veszély fenyegeti. Azért, hogy fennmaradjon és boldoguljon, küzdenie kell, ami mindenekelőtt és első lépésként önbizalmat, erőt, elszántságot, akaratot feltételez. Mindezekhez pedig az azokat megszemélyesítő és mozgósító erős, elszánt, hivatott vezérre van szüksége.

IV.

A *nemzeti öncélúság* logikáját és sajátosságait sokan, sokszor és sok helyen leírták már, ám a legnagyobb empátiával magyarul Bibó István tette.⁷

„A közösségért való egzisztenciális félelem volt az a döntő tényező, mely – a közép- és kelet-európai országokban – a *demokrácia* és a demokratikus fejlődés helyzetét ingadozóvá tette.

Ahhoz, hogy egy európai közösség modern politikai fejlődése harmonikus és egyenes vonalú legyen, lényegileg egy dolog szükséges: az, hogy a *közösség ügye* és a *szabadság ügye* egy ügy legyen. Vagyis az kell, hogy midőn bekövet-

⁵ A *nemzeti öncélúság* Fülep Lajos kifejezése, tőle vettem át: Fülep Lajos, 1934. Carl Schmitt politikairomantika-értelmezését alkalmazta néhány hazai kollektívidentitás-interpretációra és programra: Trencsényi Balázs, 2007. 183–211.

⁶ Szabó Dezső, 1991. I. 80–118, 149–210, 256–267, II. 575–688; Németh László, 1989. 408–482, 725–738; Bibó István, 1986–1990. (1942–1944) I. 295–695, (1946) II. 185–265, (1948) II. 551–797, (1978) III. 272–373.

⁷ Dénes Iván Zoltán, 1999. 95–222, 2001. 15–33, 137–233; Balog Iván, 2004. 151–270; Kovács Gábor, 2004. 71–153, 193–215, 247–281, 287–315, 434–472; Tóth-Matolcsi László, 2005. 133–234; Trencsényi Balázs, 2007. 183–336.

kezik az a forradalmi pillanat, mikor az egyes ember hatalmas forradalmi rázkódtatások által felszabadul a felette Isten kegyelméből hatalmaskodó társadalmi erők lélektani nyomása alól, akkor világos és kézzelfogható legyen, hogy az egyes embernek ez a felszabadulása egyben az egész közösségnek a felszabadulását, kitágulását és külső és belső meggazdagodását jelenti.

Demokratizmus és nacionalizmus két közös gyökerű mozgalom, melyek mély összefüggésben vannak, s ha ez megbillen, súlyos zavarokra vezethet. Ez történt Közép- és Kelet-Európában, ahol a nemzeti közösség birtokbavétele és az ember felszabadulása nem kapcsolódott össze, sőt ellenkezőleg: ezek a nemzetek olyan történelmi pillanatokat éltek meg, melyek azt látszottak bizonyítani, hogy a múlt nyomasztó politikai és társadalmi hatalmasságainak az összeomlása s a demokráciának végső konzekvenciáig való vállalása a nemzeti közösséget súlyos kockázatoknak, sőt katasztrófának teszik ki. Ebből a megrázkódtatásból születik a modern európai fejlődés legfélelmetesebb monstruma: az antidemokratikus nacionalizmus. Sajnos annyira megszoktuk már, hogy észre sem vesszük, micsoda szörnyű fából vaskarika ez: elvárni és kifejleszteni a szabad ember jellegzetes erényeit, a spontán lelkesedést, a tudatos önfeláldozást és a felelős aktivitást egy olyan közösségért, mely nem biztosítja a szabad ember kifejlődésének az elemi feltételeit.”⁸

A nemzeti öncélúság diskurzusában ugyanis a közösség ügye maga alá gyűri a szabadság ügyét.

V.

A nemzeti öncélúság, a nemzeti önelvűség, az autochtónia annak a mítosznak a politikai nyelve, amely szerint olyan sajátosságaink vannak, amelyekkel senki más nem rendelkezik rajtunk kívül. Ez viszont korántsem magyar és egyáltalán nem csak közép- és kelet-európai sajátosság.

Az a fajta alkatdiskurzus, amely szerint a nemzeti jellegzetesség, nemzeti alkat, nemzeti sajátosság olyan önérték, amelyet védeni és érvényesíteni kell, a világ minden táján elterjedt vélekedés. Meghatározó Közép-, Kelet- és Dél-Európában, megtalálható Észak-Európában, jelen van Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban, és nagyon elterjedt Latin-Amerikában, Ázsiában és Afrikában.

A nyitódás-bezárkózás identitásprogramjainak alaptípusa az oroszországi zapadnyik-szlavofil ellentét, amelyben a zapadnyik, a nyugatos a nyugati minta követője.⁹

A szlavofil, szlávbarát, a szlávsgot mitizáló álláspont egyik legerőteljesebb megfogalmazása Fjodor Mihajlovics Tyutsev, amely Szabó Lőrinc fordításában így hangzik:

⁸ Bibó István, 1986–1990. (1946) I. 219.

⁹ Berlin, Isaiah, 1978; Köves Erzsébet, 1982, 1987; Walicki, Andrzej, 1989.

„Oroszországot, ész, nem érted.
Méter, sing sose méri fel.
Külön úton jár ott az élet.
Oroszországban hinni kell!”¹⁰

A német *Sonderweg*, a német nemzeti különút mítosza igen kártékonyan befolyásolta a német politikai fejlődést.¹¹

Lengyelországban a 19–20. század fordulóján ugyancsak jelen volt egyfelől a nyugati minta követésének az igénye, másrészt a nemzeti alkat szarmata mítosza. Az, hogy a lengyelek a szarmaták leszármazottaiként olyan jellegzetességekkel rendelkeznek, amelyeket a nyugati civilizáció komolyan fenyeget.¹² Azt, hogy Romániában mennyire jelen van az eredet- és a különút-mítosz, nemcsak a dákoromán kontinuitás tétele mutatja, hanem olyan világhírű kalandorok nagy hatású művei, mint Mircea Eliade és Emil Cioran.¹³

Ma már nyilvánvaló, hogy addig, amíg a különböző észak-, közép- és kelet, valamint dél-európai nyelveken írt szövegek a nagy világnyelveken elérhetetlenek voltak, nemzetépítési programideológiájuk elemeit nemzeti sajátosságoknak véltük. Immár tudjuk, hogy a nemzeti sajátosságok mitizálásai Észtszországtól Törökorszáig – és persze Nagy-Britanniától Franciaországon át Németorszáig és Olaszorszáig – a nemzetépítés programideológiáinak a részei voltak, és nagyon hasonlítottak egymásra.¹⁴ A 20. századi etnokulturális diskurzusokban pedig ezek az elemek átférféldódtak és más összefüggésbe kerültek: a közösség ügye elvált a szabadság ügyétől és gyakran szembekerült azzal. Ebbe a csoportba tartozott és tartozik ma is az a közbeszéd-típus, amelyet – nem alaptalanul – a nemzeti öncélúság magyar változatának, az alkatdiskurzus hazai változatának nevezhetünk.¹⁵

VI.

A jobboldal karizmatikus vezérei, Csurka István és Orbán Viktor nélkül is több mint elegendő az a jobboldalon érzékelhető elégtétel-kereső indulat, amely valóságos sérelmekből, félelmekből és szégyenekből táplálkozik: Trianonból, a zsidóüldözés, rablás és gyilkolás elfojtott szégyenéből, a szomszédos országokból való menekülé-

¹⁰ Szabó Lőrinc, 1958. II. 730.

¹¹ Bibó István, 1986–1990 (1942–1944) I. 295–625; Gall, Koch, szerk. 1981; Gall, 1990 (1986); Sheehan, James J., 1993 (1991), 1999 (1978); Erdődy Gábor, 2001. Vö. Percz László, 2008.

¹² Jedlicki, Jerzy, 1999 (1988); Janowski, Maciej, 2004 (1998).

¹³ Trencsényi Balázs, 2007. 302–394.

¹⁴ Trencsényi Balázs – Kopeček Michal, szerk. 2006, 2007. Vö. Colley, Linda, 1992; Weber, Eugen, 1976, 1986, 1991; Zeldin, Theodore, 1979–1981; Nora, Pierre, főszerk. 1984–1992; Bibó István, 1986–1990. (1942–1944) I. 295–625; Gall, Koch, szerk. 1981; Gall, 1990 (1986); Sheehan, James J., 1993 (1991), 1999 (1978); Erdődy Gábor, 2001; Ferrero, Guglielmo, 1988 (1942), 2000 (1936, 1994), 2002 (1940, 1996).

¹⁵ Trencsényi Balázs – Kopeček, Michal, szerk. 2006, 2007; Trencsényi Balázs, 2007. 183–211, 302–336.

sek és kitelepítések megaláztatásaiból, a szovjet megszállás és a szovjetizálás traumáiból, a forradalom utáni megtorlás meg nem gyászolt gyászaiból, a Kádár-korszakbeli megalkuvásokból és azok elfedéseiből, a rendszerváltás utáni csalódásokból, a „színlelt kapitalizmus, a feudális viszonyok kapitalista kihasználása” élményeiből.¹⁶ Mindazokból, amelyek sebei koránt sincsenek begyógyulva.

Az ellenfelek ellenséggé bélyegzése lehetővé teszi azt, amire már annyian vártak: hogy legalább időlegesen kivethessék valakire mindazt a szégyent, szorongást és bizonytalanságot, amelyet magukban hordoznak. Az elhivatott, vezérüket megalázó, leckéztető, önbizalmat sugárzó miniszterelnök személye pedig szinte kínálkozik arra, hogy rávetítsék és benne személyesítsék meg valamennyi bajukat, fájdalmukat és szégyenüket. Amikor őt szidják, már-már elégtételt vesznek sérelmeikért. Ha ő nem lesz, talán minden egy csapásra megoldódik, és megszűnik a fájdalom.

Holott ha csak egyet veszünk szemügyre a fenti sérülések közül, már az is rendkívül összetett kérdéskör és trauma. A történelmi Magyarország felbomlásának ellenpárja ugyanis nem annak egyben maradása, hanem a Monarchia szláv túlsúlyú, föderatív (Ferenc Ferdinánd nevéhez köthető) átszervezése lett volna.

A tisztán nem magyar nemzetiségűek által lakott területek elkerülését – annak, aki komolyan veszi magát – el kell fogadni. A vegyes nemzetiségű területek hovatarozása viszont gondos mérlegelést és esetenként népszavazást igényelt volna. Azóta pedig a nagy részük nyilván már elvesztette egykori magyar jellegét, ami miatt a fenti folyamatok visszafordíthatatlanokká váltak.¹⁷ Marad tehát a tisztán magyar lakosságú területek kérdése, és azoknak az emléke, sorsa és fájdalma, akik ott éltek és haltak, vagy éltek és elmentek. Elmentek, de fájdalmuk velük és utódaikkal maradt, ami elégtétel-keresésre ösztökéli őket, és feldolgozást igényel. A feldolgozás fontos feltétele, hogy ki ki szabadon látogathassa saját vagy felmenői egykori páttriáját. Ennek feltétele, hogy a magyar történelmi emlékhelyek, a kollektív emlékezet helyei bárki által látogathatók legyenek, hogy a megemlékezés méltó helyei lehessenek minden magyar számára. Ez viszont a szomszédos országok politikusainak és helyi szerveinek a segítségét és együttműködését igényli és feltételezi.

A történelmi emlékezet, a megemlékezés helyeinek a háromnegyed része ugyanis Vereckétől Munkácsig, Eperjestől Kolozsvárig a történelmi Magyarország valamelyik utódállamába került. Ott viszont többnyire nem tartják eléggé becsben azokat, vagy az ottani nacionalizmus egyenesen kisajátította őket. Mindez a magyar történelmi tudat, a kollektív emlékezet valóságos és súlyos sérelme, ami a nem sérelmi történelmi emlékezet egyéni és kollektív megalkotásának komoly akadálya.¹⁸

¹⁶ A „színlelt kapitalizmus, a feudális viszonyok kapitalista kihasználása” Leopold Lajos kifejezése: *Leopold Lajos, 1917.* 91–133.

¹⁷ Vö. *Bibó István, 1986–1990.* (1946) II. 267–296.

¹⁸ Erre a kérdéskörre Kecskeméti Károly (Antony, Franciaország) hívta fel a figyelmet, amelyet ezúton köszönök meg neki. A kollektív emlékezet irodalmára lásd: *Halbwachs, Maurice, 1992* (1925, 1952); *Nora Pierre, főszerk. 1984–1994.*

S akkor még nem vettük számba a román hadsereggel versengve – Ukrajnában Észak-Erdély megtartásáért és Dél-Erdély megszerzéséért – háborúzó magyar katonák emlékét. Sem azoknak a szégyenét, akiknek a Vörös Hadsereg katonái megerőszakolták az édesanyját, a feleségét, a nagymamáját, a lányát, az unokáját, s akiknek agyonlőtték vagy elhurcolták az édesapját, a fiát, az unokáját.¹⁹ Nem számoltunk a kommunizmus, a szovjetizálás áldozatainak, meggyőztjeinek az emlékével és túlélőinek a fájdalmával.²⁰ Azoknak a sérelmével, megaláztatásával és veszteségével, akiknek – mint a mintául szolgáló 1944-ben a zsidóknak – kinézték a boltját, a lakását, a házát, feljelentették és elvitették őket, majd mindezt kiigényelték, és betelepültek a helyükre. Nem vetettünk számot az állami rablógyilkosság mobilitási mintáival, azok haszonélvezőivel és áldozataival. Holott mindez sérelmek, félelmek és fájdalmak tárháza, ezért politikai hisztériák táptalaja.

VII.

A *nemzeti öncélúság* hívei olyan újraelosztást követelnek, amelynek parancsnoki pozícióit vezérük és kíséretének tagjai töltenék be, mindenki más pedig alárendelt szerepbe, alattvalóságba kényszerülne. Az erkölcsi megújulás garanciája számukra a személyiség nemzeti (azaz irántuk való) elkötelezettsége, nem pedig az alkotmány intézményes biztosítékrendszere.²¹

Amennyiben rászánjuk magunkat, hogy választ keressünk arra a kérdésre, hogy kik a magyar jobboldal gondolkodói és eszményképei, a vaskeresztől Wass Albertig a politikai giccek piacának közepén találjuk magunkat, amely mindent és mindenkit vagy szánalmassá, vagy egyenesen nevetségessé, de mindenképpen komolytalanná tesz.

A múlt permanens átfestése persze korántsem a rendszerváltás után kezdődött, és korántsem a jobboldal sajátossága, de a rendszerváltás óta és a jobboldalon nagy konjunktúrának örvend és új témákkal is gyarapodott. Ezek egyike szerint a Szovjetunió elleni magyar agresszió 1941-ben és a II. magyar hadsereg pusztulása a Donnál a későbbi szovjet megszállás előképe, mindkettő – e beállítás szerint – szovjet agresszió. A másik jobboldali legenda szerint a *soáért* nem a magyar hatóságok, hanem a Magyarországot megszálló németek a felelősek.²²

A korlátokat nem ismerő hatalmi ambíció – az, ha olyan ember akar másokon uralkodni, aki magán sem tud – viszont ma sem a gyógyulást szolgálja. Ez a fajta hisztéria elégtétel-kereső és agresszív indulatokból táplálkozik, amelynek kifejeződési formája a dicsőségvágyon alapuló indulatos harciasság és a

¹⁹ Köszönöm Pénzes Örs pontosítását.

²⁰ A megemlékezés és a feldolgozás példái közül hármat említek: *Saad József, szerk., 2004; Polcz Elaine, 2005* (1994); *Závada Pál, 2006* (1986, 1991).

²¹ Vö. *Apáthy Anita, 2006.*

²² A jobboldali legendákra Kecskeméti Károly hívta fel a figyelmet.

nemzettel, újabban a néppel való fenyegetés.²³ Az indulatos megbélyegzés, a diabolizált ellenség a hívek mozgósítására alkalmas, a belső sebek begyógyítására viszont annál kevésbé. Ahogy értékörzésre, értékteremtésre sem.

A közösség ügyét ugyanis nem szembeállítani kell a szabadság ügyével, hanem a kettőt egymásra kell vonatkoztatni.²⁴ Ehhez viszont szabad emberré kell válni, ami sok-sok erőfeszítést, komoly feldolgozást, támogató referencia-csoportokat, pozitív mintákat, elfogadó légkört és – mindenekelőtt – önmagunk elfogadását feltételezi. Szabad identitásválasztási lehetőségeket és azt, aki képes szabadon megválasztani önazonosságait.

VIII.

Az őszi válság kormánypárti elbeszélése szerint az ellenzék nem ismerte el vereségét sem 2002-ben, sem 2006-ban. Vezére, Orbán Viktor és az általa kézi vezérléssel irányított párt képtelen volt elfogadni a választási eredményeket, nem tudott belenyugodni vereségébe. Emiatt az őszi beszéd csak ürügyet adott Orbán Viktor fékevesztett hatalmi ambíciói kielésére, aki azt a törvényes kormánnyal szembeni puccs kirobantására használta fel. Ő gerjesztette és – eszerint az elbeszélés szerint – az alája akarva-akaratlanul lovat adó (a Fidesz által választott) köztársasági elnök útszéli indulatokat szabadított el és korbácsolt fel politikai, illetve morális válság címén.²⁵ Ez a csöcselék utcai politizálásához, futballhuligánok garázdálkodásához, a Kossuth tér vizeldévé züllesztéséhez, szélsőjobbboldali, antiszemita zendüléshez, a törvényes rend elleni lázadáshoz vezetett. Ahhoz, amit a rendőrség – az akadékoskodások és saját ez irányú tapasztalatlansága ellenére – jogszerűen és végül hatékonyan szorított vissza.²⁶

Mindez viszont komolyan veszélyeztette Magyarország nemzetközi megítélését egy olyan időszakban, amikor az ország a Fidesz által kiprovokált korábbi ígéretési verseny következményei miatt súlyosan eladósodott. A kormány pedig saját népszerűségét, még újjáválasztását is kockáztatva, fittyet hányt a pillanatnyi népszerűségnek, és vállalkozott arra, hogy elindítsa, majd végig-

²³ A tétel pontosításában Rácz Sándor segített, amelyet ezúton köszönök neki.

²⁴ Bibó István, 1986–1990. (1946) I. 219. Vö. Ferrero, Guglielmo, 1988 (1942), 2000 (1936, 1994), 2002 (1940, 1996); Balog Iván, 2004; Kovács Gábor, 2004; Tóth-Matolcsi László, 2005; Trencsényi Balázs, 2007.

²⁵ Súlyom László szerepének és szerepvállalásainak fenti értelmezése elfogult és igazságtalan. Vö. Debreceni József, 2006d; Vásárhelyi Mária, 2007. Kötetünkben ezzel kapcsolatban is, mint más témák esetében különböző megítéléseket lehet találni. Szerkesztőként ugyanis nem arra törekedtem, hogy véleményazonosságot csikarjak ki, hanem arra, hogy ki-kik a maga véleményét megalapozottan fejtse ki. A köztársasági elnök szerepével és szerepfelfogásával kapcsolatban Berecz Péter és Rácz Sándor kötetünkben található tanulmányait ajánlom az olvasó figyelmébe.

²⁶ www.mszip.hu; www.miniszterelnok.hu; www.szdsz.hu; www.nol.hu; www.nepszava.hu; www.168ora.hu; Debreceni József, 2006 c, d.

vigye a senki által addig nem vállalt reformok nehéz és fájdalmas politikáját. Azt, amelyet a választási kampányban éppen a Fidesz demagógiája miatt nem lehetett nyíltan felvállalni, csak a választási győzelem után. Akkor viszont a kormány és pártjai az első adandó alkalommal, nem törődve az önkormányzati választások kimenetelével, elindították a reformokat.²⁷ Így az őszi beszéd nem hazugság-, hanem igazságbeszéd volt, szakítás az „álszentek összeesküvésével”, hiszen a miniszterelnök leleplezte elődei és saját halogatásait és szakított mindezzel.²⁸ Az a Fidesz, amely a választási kampány során semmiféle erkölcsi és jogi gyeplőt nem tűrt magán, csak hogy megkaparintsa a hön áhított hatalmat, cinikusan és alaptalanul vádaskodott. A köztársasági elnök pedig, aki nem tiltakozott megválasztásának körülményei, a titkos választás megcsúfolása ellen, megnyilvánulásaival a Fideszt és az utcai politizálást erősítette.²⁹

„Törvényes rend – felforgatás, alkotmányos haladás – gátlástalan lázítás, haladás – maradás, felzárkózás a fejlett világhoz – nacionalista demagógia és randalírozó csöcselék” – ez a kormánypárti elbeszélés ellentétpárjainak a sora. Az egyik oldalon a civilizált, az alkotmányos jogállami normákat betartó és betartató felelős reformerek, a másik oldalon a gátlástalan demagógok és az általuk felbujtott fékevesztett bűnözőcsoportok találhatók.

Az a tény, hogy az előző négy évben az MSZP és az SZDSZ volt kormánnyon, és a 2006. tavaszi választások előtti másfél évben Gyurcsány Ferenc volt a miniszterelnök, ebben az értelmezésben vagy fel sem vetődött, vagy lényegtelen volt. Mindent megmagyarázott és mindenki mást homályba borított a diabolizált Orbán Viktor és a Fidesz gátlástalan demagógiája és hatalomvágya.

IX.

Felzárkóztatók (civilizálók, reformálók, europaizálók) – visszahúzó (demagógok, populisták, fasiszták) – ez a baloldal hisztérikus ön- és ellenségképe. Következménye a levezénylendő felzárkóztatás elhivatottsága, kizárólagossága, alternatívánélkülisége, egyedül üdvözítő volta. A felzárkóztatás közéleti nyelve, diskurzusa pedig az európai mintakövetés.

A követendő minta: Európa. Az, amelynek elérését a rendszerváltás, a liberális demokrácia, a kapitalizmus kiépítése és mindennapi nehézkes, visszaesésekkel tarkított tanulása, a szovjet csapatok kivonulása, a szabad választások négyévenkénti gyakorlata, a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás biztosítani látszott, de amelynek elérése – egyre nyilvánvalóbb – korántsem egyszerű.

²⁷ www.mszip.hu; www.miniszterelnok.hu; www.szdsz.hu; www.nol.hu; www.nepszava.hu; www.168ora.hu; Debreceni József, 2006 c, d.

²⁸ Vö. Radnóti Sándor, 2006a.

²⁹ www.mszip.hu; www.miniszterelnok.hu; www.szdsz.hu; Debreceni József, 2006 c, d.

Európa ugyanis igen sokféle mintát foglal magában a skandináv országoktól Görögorszáig, a demokráciától a technokráciáig és az oligarchiáig. Bizonyosan nem egy és oszthatatlan, a demokratikus jogi keretek pedig önmagukban még korántsem jelentenek demokratikus szocializációt. S az Európai Unión belül a döntések jellegét és következményeit tekintve igen nagy a távolság a régi és az új tagok között.

Tizenhét évvel a rendszerváltás után a kifulladás jelei nyilván nem teljesen véletlenül jelentek meg szinte egy időben Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon. Nem véletlen a magyarországi baloldal és jobboldal félelme sem attól, hogy nagy gyűjtőpártjaik felmorzsolódhatnak.

A *mintakövetés*, a *felzárkózás* jegyében fogadta el mind a négy országban a többség, hogy országuk a szovjet birodalom felbomlása után liberális demokrácia legyen, s a NATO-hoz és az Európai Unióhoz csatlakozzon. A kiábrándulás viszont törvényszerű volt. Az általános jólét ugyanis nem köszöntött be. Ehelyett az állami elnyomás és gyámolítás évtizedei után azonnal kemény versenyhelyzetbe került szinte mindenki, s korántsem az esélyegyenlőség alapján, méghozzá anélkül, hogy erre bárki felkészülhetett volna. Éppen akkor, amikor a John Maynard Keynes nevéhez kötődő (leginkább Svédországban megvalósított) jóléti államot Nyugaton már jó ideje a thatcherizmus, a monetáris restriktciók politikája váltotta és (Németországban és Franciaországban éppen most) váltja fel.

X.

Az *európai mintakövetés* közbeszéd típusa szerint létezik olyan – kizárólagos, egyedül helyes – követendő minta, amelyet alkalmazni kell, amelynek alkalmazása révén fel kell zárkózni. Azok, akik ezt ismerik és közvetítik, fel vannak jogosítva arra, hogy a többieket tanítsák és leckéztessék. Arra, hogy megmondják nekik, hogy mit kell tenniük, és azt is, hogy hogyan. Ők azok, akik a gyermeki népet kézen fogva vezetik a paradicsomi állapotba. Amennyiben szófogadó, jó gyerek lesz, előbb-utóbb a Nyugat szabad, demokratikus, jóléti társadalmának a sorába léphet.

Az *európai mintakövetés*-közbeszéd mindhárom eleme – a *minta*, a mintához *felzárkóztatók* s a *felzárkóztatás követői* – a *felvilágosult abszolutizmus* világában gyökerezik. A teljhatalmú felvilágosult uralkodó – ha szükséges – akár akaratuk ellenére is boldogítja alattvalóit, hiszen ő és csakis ő tudja, hogy mi a helyes. Ez a képzet a *filozófus király* platóni utópiájával, a felvilágosult abszolutizmusok szemléletével, illetve Joseph de Maistre francia forradalommal szemben kifejtett, a politikai elit számára teljhatalmat igénylő nézeteivel rokonítható. Olyan dogmákkal, amelyeket több mint száz évvel később Lenin valósított meg.³⁰

³⁰ Berlin, Isaiah, 1990. 107–180, 1996. 133–242. Vö. Ferrero, Guglielmo, 1988 (1942), 2000 (1936, 1994), 2002 (1940, 1996).

Akkor, amikor a mai reformerek Magyarországon azt állítják, hogy az ország felzárkóztatási kényszerhelyzetben van, ezt felvilágosult abszolutista módon fejezik ki. Azt állítják ugyanis, hogy ők és csakis ők látják helyesen a helyzetet és annak megoldását, amelynek nincs alternatívája. Ekkor és ezzel olyan politikai nyelven fejezik ki magukat, amely elvileg zárja ki, hogy felülbíráható legyen, ezzel pedig akarva-akaratlanul kiiktatják a civil társadalom kontrollját. A mintakövetés abszolutista jellegű gondolkodásmóddal és kiválasztottságtudattal kapcsolódott össze. A neojozefiniánus politikai nyelv kimondatlanul olyan szereposztást sugall, amely szerint az igazlátók megmondják, mi a teendő, a többieknek pedig ezt tudomásul kell venniük. Ahogy Kossuth fogalmazott: *de nobis sine nobis*. Rólunk, nélkülünk.

XI.

A *mintakövető* közbeszédben a civilizált külvilág, a *gazdasági növekedés*, a *demokrácia* és a *globalizáció* azonos egymással.³¹ Ezek elérése, adaptálása és alkalmazása automatikusan megoldja az ország gazdasági és társadalmi gondjait, hiszen azok a korábbi elmaradottság következményei. Mindez ránézésre is leegyszerűsítések alapul, hiszen arra a feltételezésre épül, hogy a fejlett világ összes problémája a korábbi elmaradottság öröksége, és mindent meg lehet és meg is kell oldani a kommandírozott felzárkóztatással.³² A felzárkóztatás eredményeit viszont az irreális, illúziókra épülő, a valóságot semmibe vevő magyar *érzelmi politizálás* demagógiája, felelőtlensége és gátlástalan demagógja fenyegeti és rombolja le.

Ebben az elbeszélésben, annak politikai nyelve szerint az elhivatottak és az őket támogató hallgatag többség áll szemben a hatalomért mindenre elszánt, gátlástalan, lázító kisebbséggel. Értelem-érzelem, államférfi-demagóg, realitás-irrealizmus, felelősség-felelőtlenség, rend-anarchia, haladás-maradás, építés-rombolás, civilizáció-civilizátlanság ellentétpárjai alkotják önazonosságuk meghatározásának alapját. Az a meggyőződés, hogy egyedül ők hivatottak és képesek a történelmi feladat elvégzésére. Egyébként pedig marad a bizonytalanság, a fejetlenség, az anarchia, a csőcselékuralom. Az, amitől nemcsak a reformerek féltek és félnek. Nem reformerek és maradiak, hanem jók és rosszak, angyalok és ördögök állnak szemben egymással.

XII.

A múlt átfestésének baloldali változatában számos régi legendát találunk. Régi a forradalom tagadása, a bűnös nép mítoszának felelevenítése, a kommunizmus rehabilitálása, a pártállam rablógyilkos, kriminalizáló rendszerének, történe-

³¹ Vö. Madeuf, Bernadette – Sindzingre, Alice, 2007.

³² Vö. Madeuf, Bernadette – Sindzingre, Alice, 2007.

tének és szereplőinek elhallgatása, a kommunista eszme és a sztálinizmus szembeállítása. Az sem új, mintha végső fokon a *Gulag és a soá*, a Szovjetunió és a náci Németország, a bolsevizmus és a fasizmus közül kellene választanunk: aki nem akar fasizmust, annak el kell fogadnia a kommunizmust, hiszen aki nem fogadja el a kommunizmust, az – akár akarja, akár nem – a fasizmust fogadja el. Ennek a szelídebb változata: *haladó ember nem lehet antikommunista, mivel az antikommunista nem lehet haladó*. Holott ez régen sem volt igaz, ma pedig egyszerűen abszurdum.³³

A felzárkóztatók politikai nyelve, kiválasztottságtudata, reformeri elhivatottsága feltehetően több élményből táplálkozik. Talán mindenekelőtt abból a kádárista funkcionárius élményvilágból, hogy kétfrontos harcot kell vívni a rákosizmus restaurációja és az eltaposott '56 ellen. Abból a félelemből, hogy ezt a lavírozást, s annak eredményét, a törekeny és nehezen fenntartható egyensúlyi állapotot egyfelől a birodalom, másfelől a felelőtlen demagógok veszélyeztetik. Abból az élményvilágból, hogy a rendszerváltó pártokkal és híveikkel szemben mégis ők képviselik az élhető élet megteremtésének a lehetőségét, hiszen rajtuk kívül nincs komoly, felelősségteljes politikai tényező.

Ezért lehetett büszke 2002-ben Medgyessy Péter és az MSZP 2006. szeptemberi óbudai polgármesterjelöltje szigorúan titkos elhárító tiszti tevékenységére. Ezért nevezhette önmagát civilnek 2005-ben a korábban vezető pártállami funkcionárius karriert befutott egykori tudományos apparatcsik és jelenlegi pénzosztó és visszatartó „nagy étvágyú hatalmas”.³⁴ Ezért nem érzékelt a pártállami tisztviselőket kitüntetésre jelölő MEH-tisztviselő és az azt szentesítő Gyurcsány Ferenc 2005-ben, hogy a rendszerváltás óta a pártállami szerepvállalás szégyenletes, nem pedig dicséretes.³⁵ Ez magyarázza, hogy a 2006-ban Nagy Imre és Kádár János közül Nagy Imrét választó és a kádári örökséget elvető Gyurcsány Ferenc 2007-ben felterjesztette a forradalmat ismét ellenforradalomnak minősítő Horn Gyulát a Magyar Köztársaság legmagasabb kitüntetésére.³⁶ Ezzel függ össze az a legenda, hogy a rendszerváltás a Kádár-kori reformok megkoronázása, s a Kádár-kori reformerek teljesítménye volt.³⁷ Holott a Kádár-kori reformok előbb-utóbb összeütközésbe kerültek a rendszer alapvető abszolutizmusával, és a kettő konfliktusában mindaddig, amíg a rendszer extenzivitása fenntartható volt, az abszolutizmushoz igazították a reformokat, s így az abszolutizmust próbálták meg reformálni, amely azonban hosszú távon alapjában megreformálhatatlannak bizonyult.

³³ A baloldali legendákra Kecskeméti Károly hívta fel a figyelmet. Balog Iván pedig arra emlékeztetett, hogy a fasizmus azonosítása az antikommunizmussal és a kommunizmus azonosítása az antifasizmussal milyen meghatározó szerepet játszott a kommunista diktatúra újbeszéljében, és ismét jelen van a baloldali pártok önmeghatározásában.

³⁴ Mink András, 2005.

³⁵ Gyurcsány Ferenc, 2007.

³⁶ Vö. Gyurcsány Ferenc, 2007, Sólyom László köztársasági elnök interjúja a Magyar Televízió *A szólás szabadsága* című műsorának. www.keh.hu, Kőszeg Ferenc, 2007.

³⁷ Mink András, 1996.

XIII.

Kétségtelen, hogy a pártállami rendszer totalitárius jellegűből egyre inkább oligarchikussá, teljes önkényuralomból a kevesek uralmává, a kevés számú vagyonosnak a nagyszámú vagyontalan feletti uralmává vált. Legitimitását az Isten kegyelméből való rend, az uralmon lévők isteni kiválasztottsága adhatta volna meg. Ezt viszont az ideológiát mindinkább kiüresítő és feladó, pragmatista oligarchia nélkülözte. Jellegét és funkcióját tekintve totális eredete határozta meg, ám előregedve működése egyre több hasonlóságot mutatott a reformkori Konzervatív Párttal, a dualista Szabadelvű Párttal és a két világháború közötti Egységes Párttal, azok távlat és jövőkép nélküli intrikálásával, stratégia nélküli taktikázásával, hamis realizmusával, klientúraépítésével. Ahogy az oligarchia előregedett és lassan elvesztette önbizalmát, úgy ifjútörök utódai mindinkább technokraták, „szakemberek” lettek. Amikor pedig a rendszer csődbe ment, és kiderült, hogy a Szovjetunió szükség esetén nem fogja katonailag támogatni, a hatalom birtokosai egyezkedésre kényszerültek.

Sokak számára már a késő Kádár-korban, majd a rendszerváltás után utólag a pragmatizmust, az ideológiai ürességet vagy ideológiánélküliséget két élmény hitelesítette és tette elfogadhatóvá. Az egyik az, hogy megnyílt a felzárkózás lehetősége a fejlett Nyugathoz, ami a gazdasági növekedést és a fogyasztást önértékké, önmagában haladássá avatta. A másik a politikai ellenfelek és versenytársak felörlődése és – egy részük – hitelvesztése. Ezért érezhették a baloldali jellegét a sztálinizmus és '56 után kétszeresen is elvesztett pártállami politikai klientúrák utódai önmagukat ismét a kisebbik rossznak, vagy még inkább az egyedüli hivatott vezetőknek. Olyanoknak, akik meg egyezésre törekednek, és sokkal inkább betartják a parlamentáris demokrácia szabályait, mint ellenfeleik.

Önmagukról alkotott képük szerint ők a modern Magyarország megalapítói, ellenfeleik pedig annak megakadályozói. Ideológiájuk Gyurcsány Ferenc miniszterelnökké választása óta az oligarchia pragmatista önigazolása helyett a republikanizmus és a neojozefinianizmus furcsa elegye.³⁸ Azt eleinte a republikanizmus jellemezte, tavaly viszont egyre inkább a neojozefinianus (felvilágosult abszolutista) elhivatottság uralta.

A 2005-ös MSZP-s köztársaságielnök-választási hisztéria oka a kudarc után jól látszott. Akkor azt Gyurcsány Ferenc oldotta fel annak a tanulságnak a levonásával, hogy a szocialisták önmagukat összetévesztették az országgyűléssel és az országgal. Később viszont ő nem tudta megtenni azt, hogy a köztársasági elnök tavalyi első szeptemberi nyilatkozata után (vagy még előbb, a 2006. tavaszi országgyűlési választások után) az ország lakossága előtt feltárja a helyzetet. Nyilván magyarázza, ha nem is menti ezt az elszálasztott lehetőséget az, hogy saját pártjának oligarchái között nem lehetett és

³⁸ Gyurcsány Ferenc, 2005, 2007.

ma sem lehet könnyű egyensúlyozni és ellenük közvéleményt alakítani. Az a munkamániás elhivatottságtudat, amit a saját, mélyen megélt társadalmi mobilitás élménye hitelesít az átélő számára, nem lehet mások számára egyedi minta. A neojozefiniánus, illetve thatcherista nyelvezet pedig nemcsak azokat sérti, akik vesztesek, hiszen – egyebek mellett – a civil kontroll kizárásának igényét foglalja magában. Úgy látom most is, mint majd egy éve: érdemes visszatérni a republikánus közbeszédhez és komolyan venni az elvszerű politizálást.

A pragmatizmus elvi ürességét, elvtelenségét 1994-ben és 2002-ben az utódpárti oligarchia önigazolása s a Kádár-rendszer hamis társadalmi biztonságának igénye töltötte ki. Külső összetartója pedig a Horthy-rendszer hamis nemzeti büszkeségére és a modern marketing technikák alkalmazására épülő jobboldali hisztéria volt, amit az MSZP-politikusok a választási ígérek maradéktalan megvalósításával próbáltak hatástalanítani. Ám ezek félelem szülte lépések volt, és eladósodáshoz vezettek.

Tavaly és idén egyaránt az adósságspirál felszámolása és a nagy elosztó rendszerek megreformálása a cél, amit nem reformhisztériával kell társítani, hanem tárgyyszerű légkör teremtésével megvalósítani. Ennek egyik feltétele a bizalom, a támogatottság hosszú távú megteremtése. Az, ami korántsem könnyű feladat.

XIV.

A jobboldali hisztéria mögötti sérelmeket és elégtétel-keresést viszonylag jól azonosítani lehet. A baloldali hisztéria mögötti sérelmeket, félelmeket és fájdalmakat már nehezebb. Nehezebb, de nem lehetetlen. A sérelmek, a félelmek, a szégyenek ugyanis itt is sokfélék.

Vagyunk, akiknek nemzedékeken átörökölt traumája a *soá*. Sokak szégyene a sztálinizmus és a Kádár-rendszer idején átélt egyéni mobilitásuk érvényességének megkérdőjelezhetősége, hiszen az mások elnyomásával és megfélemlítettségével kapcsolódott össze. Biztosan voltak és vannak olyanok, akik 56-ban elsősorban féltek. Sokan lehettek és lehetnek, akik elfojtott szégyene mögött a sztálinista és Kádár-korszakbeli kollaborációs gesztusok, cselekedetek és elfojtások húzódnak meg. Biztosan nem kevés azok száma sem, akik számára a rendszerváltás átélése nem felszabadulás volt. Sokakat sérthetett az Antall- és az Orbán-kormány számos hibája, vétke. Még többeket, nagyon sokakat a létbiztonság váratlan és kiheverhetetlen elvesztése. Nem lehet kevés azok száma sem, akiket irritál, sőt félelemmel tölt el a megmegújuló jobboldali hisztéria. Számukra a démonizált demagóg megbélyegzése, verbális megsemmisítése, minthogy sokan sérelmeik megtestesülését látják benne, pillanatnyi elégtételt szolgáltat. Ez az elégtétel viszont valóban csak pillanatnyi lehet.

XV.

Ahogy az *európai mintakövetés* aufkléristái a civilizáció, a felzárkózás nevében várnak el passzív engedelmességet, úgy a *nemzeti öncélúság* hívei a nemzet nevében igénylik, hogy ki-ki engedelmeskedjen nekik. A *mintakövetés* és az *öncélúság* egyaránt kizárja azt, hogy ki-ki maga mérje fel saját és a politikai közösség helyzetét, és eldöntse azt, hogy mi jó neki és mi nem. Azt, hogy meghatározza, ki ő, és kivé akar válni. Annak a felismerését, hogy ő maga az, aki nem szorul létjogosultsága igazolására. Azt, hogy a szabadság lehetőségeivel élve megválaszthatja, megalkothatja, módosíthatja identitását, és ennek részeként eldöntheti azt, hogy milyen közösségekhez kíván tartozni, milyeneket kíván megalkotni. Ennek az igénynek az alapján pedig nem függeszti fel kritikai viszonyulását semmiféle közösség iránt. A választott közösségek ugyanis a szabad társadalom tagjainak aktív együttműködését feltételezik.

Egyik közbeszéd típus sem ördögi összeesküvés következménye. Mindkettő mögött valódi tapasztalatok és felismerések húzódnak meg, és – tegyük hozzá – mindkettő törekszik az önigazolásra: a II. világháborúba belépés és részvétel, a német megszállás, a vészkorszak, a szovjetizálás, az újabb szovjet megszállás és a kollaborációk történelmi szégyenfoltjait próbálják leplezni. Az egyik mögött az a felismerés áll, hogy Magyarország elmaradt a civilizált Nyugattól, ezért civilizálódnia, haladnia kell. A másik mögött pedig az, hogy a magyaroknak el kell fogadniuk önmagukat, hiszen ha nincs önbizalmuk, óhatatlanul hátrébb sorolódnak a versenyhelyzetekben. A *mintakövetés* és az *öncélúság* tételei tehát reális felismerések, valódi belátások túlfeszítései.

XVI.

Amennyiben az alkotmányosság kereteit támadja vagy feszegeti – a válság értelmezésének jogvédő típusa szerint –, annyiban Orbán Viktor nem demokrata politikus, hiszen nem tartja magára nézve kötelezőnek a jogállami alkotmányos kereteket. Gyurcsány Ferencet viszont komoly felelősség terheli azért, hogy első miniszterelnökségének másfél éve alatt – őszödi beismerésének tanúsága szerint – semmit sem tett, hogy az egyre rosszabbra forduló helyzetből kiutat találjon az országnak, akkori tevékenységével pedig azóta sem számolt el a politikai közvéleménynek. Ezt még súlyosbítja az, hogy előző kormányának pénzügyminisztere, aki manipulálta az eladósodásra vonatkozó adatokat, az új kormány pénzügyminisztere. Mindez azt mutatja, hogy Gyurcsány Ferenc nincs tisztában azzal, hogy a politikai közösség egészének kell elszámolnia azzal, hogy mire használta és használja a politikai közösség többségének akaratából ráruházott hatalmat. Holott a reformokat csak a közbizalom birtokában lehet végigvinni, ezt viszont alaposan kikezdte az őszödi beszéd. Leváltását, lecserélését, amennyiben a kormánypártoknak lett volna tavaly ősszel más jelöltjük, gyorsan kellett volna véghezvinni,

hiszen a bizalom hiányában könnyen bedőlhetett volna a forint, és olyan gazdasági válság szabadulhatott volna el, mint Argentínában.

Amennyiben viszont a kormánypártoknak nem lenne más jelöltjük, tartsanak ki mellette, ő pedig tegyen olyan gesztusokat, amelyekből nyilvánvalóvá válik mindenki számára, hogy ő mindenkinek a felelős miniszterelnöke. Azoknak is, akik nem rá, hanem ellene szavaztak. Ennek érdekében konszenzusra, meg egyezésre kell törekednie. Nem látványosan, hiszen az az adott helyzetben reménytelen, hanem a kulisszák mögött.

Az őszi válság ugyanis morális természetű volt. Nem politikai, hiszen azzal, hogy a kormánypártok tavaly október elején bizalmat szavaztak miniszterelnöküknek, véget vetettek a politikai bizonytalanságnak, és nyilvánvalóvá tették, hogy a kormányfő és kormánya legitim. Ám az, hogy a megrendült közbizalom nem állt helyre, hogy a tételes törvényekbe nem foglalt, ám a politikai kultúra szerves részét képező – hallgatólágos, de a cselekedeteket igencsak befolyásoló – viselkedési és értékelési konszenzus hiányzik, nyilvánvaló.

Nemcsak a populista ellenzék felelőtlensége miatt. Amiatt is, hogy Gyurcsány nem vette elég komolyan mindazt, amit a válságból meg lehetett és meg kellett volna tanulnia. A reformok végigvitele érdekében. Annak érdekében, aminek a koncepcióját és lépéseit csak igen kevésbé lehet látni. Magyarország a gazdasági válságot a csodával határos módon elkerülte. A politikai válságnak az októberi bizalmi szavazás végett vetett. Ám a bizalmi, morális válság, amely nem az őszi beszéddel kezdődött, de amelynek az komoly lökést adott, korántsem ért véget.

Az egységesként leírt értelmezésnek – ahogy a másik két típusnak – számos változata létezett és létezik. Ebben a nyalábban helyezkedik el Kis János „Pengeelen” című cikksorozatában kifejtett véleménye.³⁹ Megítélésem szerint ebbe a spektrumba tartozik Sólyom László állásfoglalás-sorozata is.⁴⁰ Bár a kettő sokban különbözik egymástól, de néhány, méghozzá döntő ponton mégis – úgy látom – egybevág. Magam is a leginkább ebbe az értelmezési típusba tartozó véleményt fejtettem ki tavaly ősszel és most azt építettem tovább.⁴¹ Mindenekelőtt azt, hogy a *haladás* és a *nemzet* politikai nyelvei, a *felzárkóztatás* és a *térfoglalás* programjai, az *európai mintakövetés* és a *nemzeti öncélúság* politi-

³⁹ Rauschenberger Péter, 2006; Kis János, 2006b. Vö. Radnóti Sándor, 2006b; Kis János, 2006c; Debreczeni József, 2006d, e, f; Kis János, 2006d.

⁴⁰ 2006. szeptember 18. Sólyom László köztársasági elnök nyilatkozata, 2006. szeptember 19. Sólyom László köztársasági elnök nyilatkozata, 2006. október 1. Sólyom László köztársasági elnök beszéde a 2006. évi önkormányzati választások estéjén, 2006. október 4. Sólyom László köztársasági elnök levele a parlamenti pártok frakcióvezetőinek, 2006. október 22. Sólyom László köztársasági elnök beszéde az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére a Magyar Állami Operaházban tartott díszelőadáson, 2006. október 26. Sólyom László köztársasági elnök beszéde az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából Mosonmagyaróvár Gyászterén tartott kegyeleti megemlékezésen és koszorúzáson, 2006. november 25. Sólyom László köztársasági elnök interjút adott a *Népszabadságnak*. www.keh.hu – Lásd Rác Sándor tanulmányát.

⁴¹ Dénes Iván Zoltán, 2006. Vö. Balog Iván, 2007.

kai diskurzusai, a *civilizálás* és az *autochtónia* közbeszéd típusainak ön- és ellenségeképei hamisak és félrevezetők. Amikor pedig ezek politikai hisztériák örvényeiben bukkannak fel, azonosulást és szembehelyezkedést kívánó jellegük csak még szélsőségesebbé válik, mint amilyen korábban volt.

XVII.

Nem elég megbélyegezni a hatalmi játszmák gátlástalan gyakorlóit, a demokratikus politika erkölcsi minimumának megsértőit és semmibe vevőit. Amikor ki-ki rátalál ellenfelére és ellenségnek bélyegzi őt, megerősítve érzi magát, hiszen vele, velük szemben tartozik össze másokkal, és immár saját sértettségük jegyében keresnek elégtételt.⁴²

Márpedig éppen ez az, ami a hisztérikus magatartás és helyzetérzékelés legfőbb sajátossága. Az, hogy ránk nem vonatkoznak azok a szabályok, amelyeket ellenfeleinken számon kérünk. Nemcsak megengedhetők tartjuk, hanem magától értetődőnek is a *duplex veritast*, a *kettős igazságot*. Azt, ami felment bennünket, hiszen áldozatoknak tekintjük magunkat, akik kívül és felül állnak a törvényeken. Ellenfeleinkre pedig úgy tekintünk, mint akik megsértették a világrendet, akik miatt kizökkent az idő, és persze mi születünk helyretolni azt.⁴³

Ez a beállítottság viszont egy jottányival sem visz közelebb annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért lehet felgerjeszteni a politikai hisztériákat, azok miből táplálkoznak és hogyan oldhatók fel.

Kétségtelen, hogy a hisztériák gerjesztői és hasznélvezői a hisztériákat szítják, táplálják és kihasználják. Mindez azt a látszatot kelti, mintha urai lennének azoknak, mintha rajtuk múlna, hogy megszűnjenek. Valójában – bár elősködnek rajta és belőlük élnek – nem ők teremtik azokat.⁴⁴

Bibó István nyomán tavaly ősszel azt állítottam és most is azt állítom, hogy a hisztériák gerjesztői nem urai, hanem részesei a hisztériáknak.⁴⁵ Továbbá azt, hogy számtalan hisztéria van Magyarországon, Közép- és Kelet-Európában, az eurázsiai kontinens Európa nevezetű szubkontinensén és rajta kívül. Annyi, ahány sérelem, félelem és fájdalom uralja a lelkünket. Olyan sérelem, amelyet vagy mi éltünk át, vagy szüleink, nagyszüleink szenvedtek és fojtottak el, s hagyományoztak tagolatlanul és öntudatlanul át utódaikra, ránk. A sérelem pedig betokozódva, zárványként, be nem gyógyult belső sebként éget és mérgezik bennünket, fel nem robbant aknaként bármikor felrobbanhat, jelenléte és hatása torzítja helyzetérzékelésünket, rögzíti öntudatlan és oly sokszor ádáz elégtételkeresésünket. Erős késztetést érzünk arra, hogy azonosítani tudjuk, és hogy arra

⁴² Kis János, 2006 b, c, d; Liskó Ilona, 2006; Balog Iván, 2007; Trencsényi Balázs, 2007. Előzmény: Kis János, 2002; Nádas Péter, 2002, 2003; Kis János, 2004. Közvetve: Kis János, 1997, 2000; Sólyom László, 2001. Lásd Rác Sándor tanulmányát.

⁴³ Balog Iván, 2007.

⁴⁴ Bibó István, 1986–1990. (1942–1944) I. 295–625. Vö. Balog Iván, 2004, 2007.

⁴⁵ Bibó István, 1986–1990. (1942–1944) I. 295–625. Vö. Balog Iván, 2004, 2007.

kényszerítsük a sérelem okozóját, hogy kiengeszteljen bennünket. Nagy valószínűség szerint olyan valakit, aki már nem él.

Nem a megbocsátást, nem is a felejtést és korántsem a feldolgozás helyetti kibeszélést javasoltam.⁴⁶ Azt a feldolgozást, amely önmagunkkal való szembenézést, fájdalmas döntéseket, sok belső munkát és erőfeszítést igényel. Csak ez teszi lehetővé saját elszenvedett sérelmünk feltárását, annak a hasonló sérelmet elszenvedettekkel való kibeszélését, az övék meghallgatását, majd a magunké feldolgozását.

Terápiás referenciacsoportok szükségesek ahhoz, hogy mások traumáit ne a miénk elfedésének, hanem valódi, fájó sérelemnek lássuk. Annak érdekében, hogy együtt tudjunk élni a magunkéval és tudomásul vegyük a másokét. Azért, hogy ne a sérelem uralja életünket, hogy ne az határozza meg tetteinket. Ebben az esetben sem könnyű a politikai hisztériát átélni és elviselni, de lehet pozitív javaslatunk, mert tudjuk, hogy a hisztéria gerjeszthetősége mögött valódi tudattalan traumák húzódnak meg. Ezekkel a háttérben lehetett '56 szatírájátékát eljátszani, politikai hisztériákat gerjeszteni és felhasználni a rendszerváltás után tizenhét évvel a szabad és független, demokratikus törvényhozással, végrehajtó hatalommal és független bírósággal rendelkező Magyarországon.

Természetesen akkor sem hittem, most sem hiszem azt, hogy 2006 őszén mindenkit egyenlő felelősség terhelt a mindenekelőtt jobboldali politikai hisztéria gerjesztéséért. Azt sem hittem és most sem hiszem, hogy a hisztériák mögötti sérelmek feltárása és megértése mindent megold. Nem, az csak a kollektív tébolyt csökkentheti. Azt, aminek a legmélyebb forrása az a tudat, hogy demokráciában a hatalom forrása nem Isten kegyelme, hanem a mi akarataink eredője, ám az nyilvánvalóan nem úgy érvényesül, ahogy kellene. Az az akaratképződés, amelyet a liberális demokrácia alkotmánya foglal keretbe, s amelynek tartalma a szabadság rendje. Az, amely lehetővé teszi különböző korszerűségek, különböző hagyományok és különböző identitások összeegyeztetését, az identitások készletéből azok szabad választását. Azt, hogy szabad emberek viszonyuljanak tradícióikhoz, modernitásaikhoz és identitásaikhoz. Akik nem arra használják fel a szabadságot, hogy megőrüljenek és másokat is megőrjítsenek.

XVIII.

A nemzeti alkat, sajátosság, jellegzetesség nem érdem és nem véték, és semmiképpen sem fátum. Olyan történelmi képződmény, amely mögött kollektív történelmi élmények húzódnak meg, amelyeket érdemes empátiákkal megköze-

⁴⁶ Arra, hogy a kibeszélés korántsem jelent feldolgozást, s a kettő nemcsak különbözik egymástól, hanem a kibeszélés rögzítheti és el is fedheti a szükséges feldolgozást, Erős Ferenc hívta fel a figyelmemet. Fontos szempontját nagyon köszönöm. Azt pedig, hogy a politika területén a feldolgozás fontos feltétele az, hogy a játszma résztvevőit valaki kijózanítsa, amit politikai hatással rendelkező sokkal inkább megtehet, mint azok, akik ezzel nem rendelkeznek, Balog Iván tette szóvá: *Balog Iván, 2007.*

líteni, megérteni, majd olyan helyzetet teremteni, amelyben ki lehet gyógyulni belőlük. Ám sem megértés nélkül elvetni valamilyen üdvöztető minta jegyében, sem programszerűen érvényesíteni nem jó megoldás.

Bibó István 1946-ban megjelent diagnózisa szerint:

A közép-, kelet- és dél-európai nemzetek állampolgárainak „életét beárnyékolta egy hol európai formák között, hol elviselhetetlen nyomással jelentkező idegen, gyökértelen államhatalom, mely – nevezték légyen azt császárnak, cárnak vagy szultánnak – megfosztotta őket legjobb fiaiktól, mert karriert kínált a legtehetségesebbeknek és börtönt és akasztófát a legigazabbaknak. A történelmi s etnikai határok háborúsága hamar rávitte a népeket az egymással való *acsarkodásra* is, s ha alkalmuk volt rá, egymáson is kipróbálták mindazt, amit a császároktól, cároktól és szultánoktól tanultak. Mindnyájan megismerték azt az érzést, mit jelent veszélyben tudni, elveszteni vagy ellenséges, idegen kézen tudni a nemzeti történelem megszentelt helyeit, és idegen uralom vagy elnyomatás alatt tudni népük egészét vagy egy részét. Mindegyik számára voltak területek, melyeket okkal féltettek, vagy jogosan követeltek, s egy sem volt közöttük, mely nem állt volna közel a részleges vagy teljes megsemmisüléshez.”⁴⁷

1948-ban publikált terápiája pedig így hangzott:

„Egy közösség lényegét nem az adja meg, hogy a közös jelleget, a közös jegyeket a tagok valamiképpen a homlokukon viselik, hanem a közösségben mint közös vállalkozásban való részesség. Alkati vonások, nemzeti jellegzetességek tudatosítása helyett sokkal fontosabb azt tudatosítani, hogy mi mindent csinálhat egy közösségből a valóság helyes érzékelése, a tehetetlenség, hazugság és félelem zárt köreiből való kitörés, feladatok vállalása, értük való helytállás, közös erőfeszítés és közösségi teljesítmény. (...) Semmi sem terméketlenebb, mint magunknak ez az érdekességgel való felszallangozása, ez az »elátkozott királyfi« módjára való viselkedés, mely egyrészt a tehetetlenség önmagát ünneplő kibúvója, másrészt a régi, Nagy-Magyarországra méretezett úri felsőbbrendűségi tudatnak egy kósza maradványa. E lelki beállítódás számára mindig megrázkódtatás, hogyha szembe kerül a ténnyel, hogy egy bizonyos távolságról nézve magyarnak lenni semmivel sem érdekesebb, mint mondjuk lettnek vagy albánnak.”⁴⁸

XIX.

Miért van az, hogy újra és újra felbukkannak egyfelől a *kisebbségi érzet*, az *önmegkérdőjelezés*, a *görcsös önigazolás*, a *leckefelmondás*, másfelől a *főlénytudat*, a *leckéztetés*, a *gátlástalan térfoglalás* és az *önérvényesítés* közötti választások? Választ kell találni arra, hogy ki-k mit kompenzál a *finom európai-*

⁴⁷ Bibó István, 1986–1990. (1946) II. 216–217. Vö. *Trencsényi Balázs, 2007.* 183–226, 227–245, 302–336.

⁴⁸ Bibó István, 1986–1990. (1948) II. 615. Vö. *Trencsényi Balázs, 2007.* 183–226, 227–245, 302–336.

sággal és a *hazafiaskodással*. Azzal, ha eleve kulturáltabbnak tartja magát másoknál, illetve azzal, ha azt gondolja magáról, hogy ő az *igazi* magyar.

Furcsa *sem-sem* állapot húzódik meg ezek mögött. Nincsenek hagyományos közösségek, melyekre rá lehetne hagyatkozni. Nemcsak azért nincsenek, mert a totális rendszer szétverte azokat, ahogy valamennyi közösséget, s helyettük kényszerközösségeket, valójában pedig atomizálódást, szinte teljes izolációt teremtett. Azért sincsenek, mert ki-ki szeretne a hagyományos közösségek valamennyi előnyével rendelkezni anélkül, hogy azok hátrányait, kötöttségeit, szűkösségeit vállalná.

Szabad ember ritkán vállal magára röghöz kötöttséget, egyértelmű meghatározottságot, a közösség teljes kontrollját önmaga felett. Teljesen magától értetődő igény, hogy mindezekhez kritikailag viszonyuljon: eldöntse, hogy elvállalja és továbbörökíti a kötöttségeket, vagy kilép belőlük. A hagyományos tudásközösségek ugyanis már nem tudnak útbaigazítani. Éppen ezért kinek-kinek magának kell választania közöttük vagy helyettük. S ha azok közül kíván választani, úgy meg kell újítania azokat, újra kell értelmeznie őket.⁴⁹

Ám nem csak hagyományos közösségek nincsenek magától értetődő módon. Önkéntes közösségek sincsenek meghatározóan jelen. Ezek leginkább meghatározó sajátossága ugyanis az, hogy együttműködésen és szabad választáson alapulnak. Az ehhez szükséges készségeket viszont javarészt nem volt kinek-kinek alkalma megtanulni. Holott mindenekelőtt ezeket kell megtanulni ahhoz, hogy abból a magányból, amibe ez a *sem-sem* állapot s az azt okozó totális rendszer szorított, ki lehessen törni. Ám mindez csak akkor válik lehetőségből valósággá, ha ki-ki maga elvállalja, hogy felelős saját életéért, és vállalja azt is, hogy energiát fektet az önkéntes közösségekbe annak érdekében, hogy azok létrejöjjenek és működjenek.

A totális rendszer és annak előregedett, oligarchikus időszaka viszont min-dennek az ellenkezőjére tanította alattvalóit. Arra, hogy ki-ki mások kárára „ügyeskedjen”, zsákmányoljon ki másokat és folytasson rablógazdálkodást önmagával, és ne vállaljon felelősséget a cselekedeteiért. Ahhoz, hogy az a minta, miszerint kinézem a másik boltját, lakását, házát, feljelentem, elvitem, kiigényelem és beleülök, egyszer s mindenkorra eltűnjön, szükséges olyan kapcsolati háló, olyan csoportszöveték, amelyben ki-ki maga mint szabad egyén megtapasztalhatja azt, hogy csak szabad közösségekben lehet igazán szabad, ezért érdemes és szükséges energiát fektetnie beléjük és lojálisnak lenni hozzájuk. Máskülönben a *grandi ambiziosi* – a nagy étvágyú hatalmasok, ahogy Machiavelli írta *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* című nagy művében – kisajátítják a köztereket, intézményeket, közjavakat.⁵⁰ Azokat, amelyek ma még úgy működnek, ahogyan ki-ki begyakorolt negatív szocializációja során megtapasztalta: mintha roncstelepek vagy rablólo-

⁴⁹ Erdei Ferenc, 1937, 1939, 1940, 1942; Bibó István, 1986–1990 (1940). I. 183–201. Vö. Dénes Iván Zoltán, 1988. (1980) 256–304; Balog Iván, 1999.

⁵⁰ Machiavelli, Niccolò, 1978. I. 87–441.

vagvárak lennének. Ahhoz viszont, hogy mindez másképp legyen, az együttműködés és a versengés pozitív mintái szükségesek, amelyek egyelőre elsősorban önkéntes közösségeinkben alakíthatók ki és gyakorolhatók be. A negatív minták ellenében pedig mindenkinek nagyon nagy szüksége van a napi pozitív megerősítésre és tapasztalatra.

XX.

Olyan helyzetben, amelyben a hagyományos közösségek már nem igazíthatnak el, az önkéntes közösségek hálójá pedig még alig-alig véd, s az intézmények és a szocializációs minták a totalitárius rendszer és az oligarchia bélyegét viselik magukon, úgy látom, ki-ki saját emberi méltóságának elfogadása és érvényesítése az a feladat, amely alapja és feltétele annak, hogy képes legyen tisztelni mások emberi méltóságát. A kialakítandó önkéntes közösségek pedig – amennyiben az emberi méltóság kölcsönös elfogadásán alapulnak – megkönnyítik azt is, hogy ki-ki a különböző hagyományokhoz, azok töredékeihez, elemeihez és metszeteihez, az eltérő modernitáskonceptiókhoz, azok stratégiáihoz és a különböző identitástípusokhoz viszonyulni tudjon.

Hagyomány és korszerűség szabad emberhez méltó értelmezése és egymásra vonatkoztatása feltételezi azt, hogy olyan emberek viszonyuljanak hozzájuk, akik identitásaikat – ha nem is a semmiből vagy a mindenből, de adott és alakítható készletekből – megválaszthatják. A szabad társadalomban az identitásképző formák, intézmények és szerepek nem egymást kizáró, élethalál kérdésként megjelenő egzisztenciális választásokként, hanem a személyiség kifejtése sokszínű lehetőségeinek világaként veszik körül az egyént. Azt, aki előzetesen meg kell hogy tanuljon élni velük, építkezni belőlük, nehogy önmaga és mások elpusztítására használja azokat. Amennyiben ugyanis pusztításra és önpusztításra használja őket, az nem pusztán rossz helyzetértékelés következménye, hanem valódi sérelmeké, fájdalmaké és szegyeneké, amelyeket érdemes tudatosítani és feldolgozni annak érdekében, hogy a belső sebeket meg lehessen gyógyítani. Akkor lehet ugyanis megszabadulni attól, hogy az egyén magát mártírnak, áldozatnak lássa, vélt vagy valóságos ellenfelét pedig a megtestesült sátánnak. Hiszen egyéni döntések, választások eredménye az, hogy a szabad társadalom szabad polgára hogyan viszonyul a világhoz, amelyet megörökölt, és amelynek a lenyomata körülötte és benne egyaránt jelen van. Azt a világot, amelyet felépít és áthagyományoz az utódaira, nemcsak külső lehetőségei határolják be, hanem azok az értékvalasztások és képzetek is, amelyek jegyében választ lehetőségei közül, és amelyek alapján újabb lehetőségeket hoz létre.

„A tömegindulatok legfőbb jelentősége abban van, hogy egy olyan helyzetben, ahol valamilyen eszme vagy politikai akció mögött nem áll nyugalmi állapotban a szóban levő közösség többsége, a számbeli hátrányt a fizika és stratégia ősi szabályai szerint mozgással és gyorsasággal, tömegeik mozgásba

hozásával egyenlíthetik ki. A meglódult, mozgásba jött tömegindulatoknak az a természete, hogy többséget és erőt mutatnak ott is, ahol a nyugvó szám többsége nincs mellettük. Számtalanszor láttuk, hogy bizonyos nyugvó uralmi helyzetekkel szemben a fellázadó kisebbség messziről azt a látszatot tudja keltetni, hogy az egész elégedetlen országot tudja maga mögött, s az optikai csalódás akkor derül ki, mikor a kisebbség uralomra jut, s vele szembeni lázadók hivatkoznak az egész elégedetlen országra. Egyáltalán, a nyugalmi állapot mindenkor a fennálló uralmi rendszer többségben létének az érzését kelti, viszont a tömegindulatok mozgásba jötté, a lázadás mindig az elégedetlenség, a forradalmi erők többségben létének a benyomását kelti. Ebből a felismerésből logikusan következik az a tanulság, hogy bármiféle eszmének, mozgalomnak vagy politikai akciónak akkor jó és akkor szabad a tömegindulatokra apellálnia, ha az illető közösségben lévő legerősebb és leghevesebb tömegindulatokat a maga oldalán tudja, viszont az illető közösség statikus, nyugvó többségére nem számíthat.”⁵¹

Bibó István 1940-es évek eleji felismerése ma is érvényes.

A KÖTET SZERZŐI

BALKU ORSOLYA LÍVIA (1985) 2003-ban kezdte meg tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Jelenleg az egyetem ötödéves joghallgatója. Érdeklődési körébe elsősorban a büntetőjog és a büntető eljárásjog tartozik. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

BÉKI LINDA (1984) 2003-ban kezdte tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Erasmus-ösztöndíjas hallgatóként tanult Franciaországban (Université Paul Cézanne, Faculté de Droit, Aix-en-Provence), illetve a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Karán folytat párhuzamosan tanulmányokat. Jogi szakdolgozatát az arab-izraeli konfliktus témakörében írta. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója volt.

BERECZ PÉTER (1984) 2003-ban kezdte tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Jelenleg negyedéves nappali tagozatos hallgató. A 2004/2005-ös tanév tavaszi félévtől kezdve demonstrátor a kar Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszékén. 2005 novemberében felvételt nyert a Debreceni Egyetem Tehetséggondozó Programjába (DETEP). A XXVIII. országos tudományos diákköri konferencia állam- és jogtudományi szekciójának jog- és állambölcselet tagozatában bemutatott „Jogállam és politikai közösség” című dolgozatával első helyezést ért el. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

DÉNES IVÁN ZOLTÁN (1946) filozófia és történelem szakon végzett az ELTE BTK-n 1971-ben. 1977 és 1997 között az MTA Filozófiai Intézetének kutatójaként dolgozott. Azóta a KLTE, majd jogutódja, a Debreceni Egyetem tanára. Bölcsészdoktori értekezését 1973-ban („Magyar tudós metamorfózisa. A historikus Szekfű Gyula szemléletalakulásának iránya pályafordulóján”. ELTE Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Kd 3403), kandidátusi értekezését 1979-ben (*A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976), akadémiai doktori értekezését 1991-ben (*Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989) védte meg. 1995-ben az Academia Europaea (London) tagjává választotta. 1997-ben habilitált (*Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával.* Budapest, Osiris Kiadó, 1999). Tanulmánykötete: *Az önrendelkezés érvényessége.* (Budapest, Magvető Kiadó, 1988), eszmetörténeti szintézise: *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19–20. századi Magyarországon.* (Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2001). Jelenleg újabb monográfián (*A szabadság és a közösség ügye a magyar politikai gondolkodásban*) dolgozik. Tudományos életrajza, magyar és idegen nyelvű publikációinak és előadásainak listája és elérhetőségei: www.bibomuhely.hu, www.law.klte.hu

⁵¹ Bibó István, 1996.

KOVÁCS ÁGNES (1984) 2007-ben szerzett jogi diplomát a Debreceni Egyetemen. Egyetemi tanulmányai alatt a munkajog és az alkotmányjog területén folytatott kutatómunkát. Szakdolgozatában a közalkalmazottak vezetői megbízását vizsgálta. A köztársasági elnök alkotmányos jogköréről készült dolgozatával az országos tudományos diákköri konferencián is szerepelt. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója volt.

KŐMÍVES PÉTER MIKLÓS (1985) 2003-ban kezdte tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Jelenleg negyedéves nappali tagozatos hallgató. 2006 óta pedig – mindezekkel párhuzamosan – a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Karán hallgat levelező tagozaton kommunikációt és médiatudományt. Érdeklődési köre inkább közjogi jellegű, évfolyamdolgozatát a köztársasági elnök jogköréről és annak kialakulásáról írta. 2007. március 29-én és 30-án dr. Kardos Sándor felkészítésével, védő kategóriában, első helyezést ért el a miskolci országos perbeszédversenyen. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

MORVAI GÁBOR ötödéves joghallgató a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Érdeklődési körébe tartozik a rendszerváltozás utáni magyar belpolitika, ezen belül a két „nagy” párt, a Fidesz és az MSZP politizálása, és a pártok viselkedésére adott társadalmi reakciók. Szakdolgozatát az alkotmányjog témakörében tervezi megírni. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

NAGY ORSOLYA (1984) jelenleg a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának végzős hallgatója. Érdeklődési körébe leginkább a nemzetközi jog és az Európa-jog tartozik, szakdolgozata az Európai Unió nemzetközi jogi szerepéről szól. 2007 szeptemberétől fél évet tölt ösztöndíjjal Franciaországban, a nizzai Sophia Antipolis Egyetem Jogi Karán. Így lehetősége nyílik arra, hogy ott saját témájában további kutatásokat folytasson. Későbbi tervei között szerepel egy francia diploma megszerzése is. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

PÉNZES ÖRS (1983) Csehszlovákiában született. Jogi tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán folytatja, illetve jogot (és pszichológiát) hallgatott Bécsben. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

RÁCZ ADÉL (1984) 2003-ban kezdte meg tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Jelenleg az egyetem ötödéves hallgatója. Érdeklődési körébe a munkajog, pénzügyi jog, büntető eljárásjog, büntetőjog tartoznak. Évfolyamdolgozatát büntető eljárásjogból írta, a vádelhalasztás jogintézményét bemutatva. Szakdolgozatát is ebből a témából szeretné megírni. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

RÁCZ SÁNDOR (1976) a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett diplomát történelem-filozófia szakon. Képesítései: filozófiatanári diploma (2000), történelemtanári diploma (1999). Jelenleg a Debreceni Egyetem Filozófiatudományi Doktori

Iskolájának doktorandusza és óraadó az egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Érdeklődési körébe elsősorban a modern angolszász politikai filozófia tartozik. 1999–2000-ben a svájci Zuger Kulturstiftung, Landys und Gyr Alapítvány ösztöndíjasa volt. 2000 nyarán felvételt nyert az egyesült államokbeli George Mason Egyetem (VA) Institute for Human Studies nyári egyetemi kurzusára, 2002–2003-ban pedig elnyerte a Politikatörténeti Alapítvány ösztöndíját.

SZAFKÓ ISTVÁN jelenleg a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának végzős hallgatója. Érdeklődési köre széles, ennek a tanulmánynak a megírására is a politika és a közélet iránti érdeklődése készítette. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

ZSENYUK PÉTER (1984) 2003-ban kezdte tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Jelenleg negyedéves nappali tagozatos hallgató. Évfolyamdolgozatát a „Királyi felség elleni cselekmények a polgári Magyarországon” címmel írta, szakdolgozatát az állam elleni bűncselekményekről írja. A DE ÁJK Politikaelméleti és Politikatörténeti Tanszéke által gondozott közéleti és közpolitikai speciális képzés hallgatója.

- A morális alkotmányértelmezés:* „A morális alkotmányértelmezésnek szöveghez kötöttnek kell lennie.” Kis János filozófus, Kukorelli István alkotmánybíró, Majtényi László adatvédelmi biztos, Sólyom László, az Alkotmánybíróság volt elnöke és Takács Péter jogfilozófus beszélget. *Fundamentum*, 2001/1, 68–73.
- A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség alapítólevele. Budapest, 2003. május 17. www.fidesz.hu
- A mohácsi vészig nyúl vissza a Gönczöl-jelentés. *Origo* internetes hírportál, 2007. február 5.
- Ádám Zoltán, 2006: Böszmeségek vására. *Élet és Irodalom*, október 27.
- Ádám Zoltán, 2007: A közszereplők pártosságáról, *Heti Világgazdaság*, március 10.
- Ágh Attila, 2006: Antidemokratikus hatalomátvételi kísérlet és csatlakozás utáni válság Magyarországon. <http://www.fesbp.hu/hun/internetkonf/agh hatalom.htm>, letöltés ideje 2007. április 29.
- Apáthy Anita, 2006: Korrupciós ügyek az erkölcsi minimum mércéjén. In: Dénes Iván Zoltán, szerk. 2006. 10–36.
- Az EU-biztosnak sem tetszett a gumilövedék. *Origo* internetes hírportál, 2007. február 21.
- Az MSZP őszi frakcióülésének felvétele. *Index*, 2007. március 10.
- Babus Endre, 2003: Keresztúton. *Heti Világgazdaság*, január 11.
- Balog Iván, 1999: Erdei személyiségének és szemléletének hatása Bibó Istvánra. In: Dénes Iván Zoltán, szerk. 1999. 191–199.
- Balog Iván, 2004: Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról. Argumentum Kiadó – Budapest, Bibó István Szellemi Műhely.
- Balog Iván, 2007: A magyar hisztéria. *Élet és Irodalom*, január 5.
- Barcy Magdolna – Szamos Erzsébet, 2002: „Mediare necesse est”. A meditáció technikái és társadalmi alkalmazása. Budapest, Animula Könyvkiadó.
- Barker, Roger G – Dembo, Tamara – Lewin, Kurt, 1941: *Frustration and Regression: An Experiment with Young Children*. Iowa, University of Iowa.
- Bartus László, 2006: Foglaljuk el Amerikát! *Hócipő*, május 10.
- Bělohradský, Viktor, 2007: <http://www.multiweb.cz/hawkmoon/demonstrace.htm> 2007. 08. 06.
- Bergman, Ingmar, 1957: *A hetedik pecsét* (Det sjunde inseglet), film.
- Berkovits Balázs, 2006: A köztársasági elnök mint erkölcsi fenomén. *Élet és Irodalom*, december 1.
- Berlin, Isaiah, 1978: *Russian Thinkers*. Szerk. Henry Hardy – Aileen Kelly. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books.
- Berlin, Isaiah, 1990: *Négy esszé a szabadságról*. Ford. Erős Ferenc, Berényi Gábor. Budapest, Európa Kiadó.
- Berlin, Isaiah, 1996: *Az emberiség göcsörtös fája. Fejezetek az eszmék történetéből*. Ford. Pap Mária. Budapest, Európa Kiadó.

- Besenyi Zsolt, 2006a: A Fidesz az önkormányzati választás előtt: ugrásra készen. *Magyar Narancs*, szeptember 7.
- Besenyi Zsolt, 2006b: Kazettagate, zavargások és az önkormányzati választás: tájkép csata közben. *Magyar Narancs*, szeptember 28.
- Bibó István, 1986–1990: *Válogatott tanulmányok*. I–IV. Vál., szerk. Huszár Tibor, ifj. Bibó István. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Bibó István, 1996: *A tömegindulat természete*. (Töredék.) Közreadja: Dénes Iván Zoltán. *Beszélő*, 1996/10. In: *A Beszélő 25 éve*. CD-ROM.
- Broch, Hermann, 1979: *Massenwahntheorie. Beiträge zur einer Psychologie der Politik*. Frankfurt/Main, Suhrkamp.
- Canetti, Elias, 1991: *Tömeg és hatalom*. Ford. Bor Ambrus. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Colley, Linda, 1992: *Britons. Forging the Nation 1707–1837*. New Haven–London, Yale University Press.
- Constant, Benjamin, 1997: *A régiek és a modernek szabadsága*. Ford. Csepeli Réka – Jancsó Júlia – Kiss Zsuzsa – Réz Pál. Szerk. Ludassy Mária. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Debreczeni József, 2006a: Írástudók ájulása. *Népszabadság*, március 11.
- Debreczeni József, 2006b: Robbantás. *168 óra*, szeptember 28.
- Debreczeni József, 2006c: Populizmus, fasizmus, náciizmus. *Mozgó Világ*, 11. (2006. december) www.mozgovilag.hu
- Debreczeni József, 2006d: Az elnöki interjú margójára. *Népszabadság*, december 1.
- Debreczeni József, 2006e: Tájkép csata után. *168 óra*, december 14.
- Debreczeni József, 2006f: Válasz Kis Jánosnak és Körösi Andrásnak. *Népszabadság*, december 15.
- Dékány István, 1936: *A tömeg „előélete”*. h. n., Emberismeret.
- Dénes Iván Zoltán, 1988: *Az önrendelkezés érvényessége*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Dénes Iván Zoltán, 1999: *Eltorzult magyar alkat*. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Székely Gyulával. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Dénes Iván Zoltán, 2001: *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Értékvilág és identitáskeresés a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Dénes Iván Zoltán, 2006: Politikai hisztériák örvényében. *Élet és Irodalom*, november 17.
- Dénes Iván Zoltán, 2007: Változatok a személyes és a politikai szabadság viszonyára. *Beszélő*, 2007. március, 40–57.
- Dénes Iván Zoltán, szerk. 1999: *A szabadság kis körei. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Dénes Iván Zoltán, szerk. 2001: *Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Dénes Iván Zoltán, szerk. 2004: *A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és esztétikai tanulmányok*. Budapest, Argumentum Könyvkiadó.
- Dénes Iván Zoltán, szerk. 2006: *Politika az erkölcsi minimum mércéjén. Esettanulmányok*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Dobszay János, 2006: Tér és idő. *Heti Világgazdaság*, október 14.
- Duby, Georges, szerk. 2007: *Franciaország története. II.* Ford. Sújtó László. Budapest, Osiris Könyvkiadó.

- Dworkin, Ronald, 1997: Az alkotmány morális értelmezése és a többségi elv. Ford. Bakos Anita. *Fundamentum*, 1., 7–27.
- Elliot, Aronson, 1987: *A társas lény*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Eörsi István, 2005: Az elnök és beszéde. *Élet és Irodalom*, szeptember 9.
- Erdei Ferenc, 1937: *Futóhomok*. Budapest, Cserépfalvi.
- Erdei Ferenc, 1939: *Magyar város*. Budapest, Athenaeum.
- Erdei Ferenc, 1940: *Magyar falu*. Budapest, Athenaeum.
- Erdei Ferenc, 1942: *Magyar tanyák*. Budapest, Athenaeum.
- Erdődy Gábor, 2001: A német hisztéria gyökerei: a modernitás és a nemzetné válás dilemmái 1806–1914. In Dénes Iván Zoltán, szerk. 2001. 93–109.
- Fahidi Gergely, 2006: Rend-szabályok. *Heti Világgazdaság*, szeptember 22.
- Farkasházy Tivadar, 2006: Nem értem. *Hócipő*, szeptember 27.
- Felmérés – www.tarki.hu (2007. 03. 02.)
- Ferrero, Guglielmo, 1988 (1942): *Pouvoir. Les génies invisibles de la cité*. Paris, Le livre de poche, Librairie Générale Française.
- Ferrero, Guglielmo, 2000 (1936, 1994): *Kaland. Bonaparte Itáliában 1796–1797*. Ford. Bibó Judit. Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Ferrero, Guglielmo, 2002 (1940, 1996): *Újjáépítés. Talleyrand Bécsben 1814–1815*. Ford. Bibó Judit. Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Fidesz-Alapszabály: A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség alapszabálya, a szövetség XXI. kongresszusán, 2006. november 25-én elfogadott módosításokkal egységes szerkezetben. www.fidesz.hu
- Fragil Hongrie. *Le Monde*, 2006. szeptember 30.
- Frattini is betiltaná a gumilövedéket. *Origo* internetes hírportál, 2007. február 21.
- Freeh, Louis J., 2006: Az FBI főnöke voltam. Ford. Sz. Kulcsár István. Budapest, Joke-rex Kiadó.
- Freud, Sigmund, 1995: *Tömegpszichológia. Társadalomelméleti írások*. Ford. Pártos Zoltán, Szalai István. Budapest, Cserépfalvi Könyvkiadó.
- Fromm, Erich, 1993: *Menekülés a szabadság elől*. Ford. Bíró Dávid. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.
- Fülep Lajos, 1934: Nemzeti öncélúság. *Válasz*, 1, 2–23.
- Gall, 1990 (1986): *Bismarck, the White Revolutionary*. I–II. Allen & Unwin, London.
- Gall, Koch, szerk. 1981: *Der europäische Liberalismus im 19. Jahrhundert. Texte zu seiner Entwicklung*. I–IV. Frankfurt am Main–Berlin–Wien, Ullstein.
- Gazsó Tibor – G. Fodor Gábor – Stumpf István, szerk. 2007: *Őszöd árnyékában. A 2. Gyurcsány-kormány első éve*. Budapest, Századvég Alapítvány.
- Gombár Csaba, szerk. 2006: *Túlterhelt demokrácia*. Budapest, Századvég Könyvkiadó.
- Gózon Ákos, 2005: Az alkotmány őrei – <http://www.mindentudas.hu/magazin2/20050519azalkotmany.html> (letöltés ideje: 2007. július 15.).
- Gönczöl-jelentés: Csepeli György – Gönczöl Katalin – Györgyi Kálmán – Halmai Gábor – Kacziba Antal – Ormos Mária – Pataki Ferenc – Tóth Judit – Vörösmarti Mihály: Vizsgálati jelentés a 2006. szeptember–októberi fővárosi demonstrációkkal, utcai rendezvényekkel és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos eseményekről. www.gonczolbizottsag.gov.hu
- Gyurcsány Ferenc, 2005: *Útközben*. Budapest, Demos Könyvkiadó.
- Gyurcsány Ferenc, 2007: Szembenézés 23 pontban hibákról, tanulságokról, tennivalókról. *Népszabadság*, január 26.

- Gyurcsány és a reformok sorsán töpreng a nemzetközi sajtó. www.eszakindex.hu, 2006. szeptember 20.
- Habermas, Jürgen, 2001: *Kommunikatív etika. A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és integráció politikai-filozófiai elmélete*. Vál., ford. Felkai Gábor. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Halbwachs, Maurice, 1992. (1925, 1952): *On Collective Memory*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Haller József, 2001: Betegség-e az agresszió? *Élet és Tudomány*, 56. évfolyam, 46. 1451–1455.
- Hamvas Béla, 1999: *Karnevál*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Hankiss Elemér, 1979: *Társadalmi csapdák*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Hayek, F., A., 1996: A liberális társadalmi rend alapelvei. In: *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Ford. Atkari János. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- Hirschman, Albert, 1998: *Az érdekek és a szenvedélyek. Politikai érvek a kapitalizmus mellett annak győzelme előtt*. Ford. Pásztor Péter. Budapest, József Műhely Kiadó.
- Hont András, 2006: És minden tovább – ugyanúgy. *Népszava*, november 9.
- Horváth M. Tamás, 2007: Közmenedzsment (előadás-vázlat). www.law.klte.hu/jati/, augusztus 6.
- Hume, David, 1976: *Értekezés az emberi természetről*. Ford. Bence György. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Janowski, Maciej, 2004 (1998): *Polish Liberal Thought before 1918*. Budapest–New York, Central European University Press.
- Jedlicki, Jerzy, 1999 (1988): *A Suburb of Europe. Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization*. Budapest–New York, Central European University Press.
- Juhász Gábor, 2006: Kié itt a tér? *Heti Világgazdaság*, október 28.
- Jung, Carl Gustav, 1993: *Az ember és szimbólumai*. Ford. Matolcsi Ágnes. Budapest, Göncöl Könyvkiadó.
- Kirchler, Erich, 2002: *Wissenschaft als Psychologie*. Wien, WU-Universitätsverlag.
- Kis János, 1997: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Kis János, 2000: *Alkotmányos demokrácia. Három tanulmány*. Budapest, Indok Könyvkiadó.
- Kis János, 2002: Medgyessynek mennie kell. *Magyar Hírlap*, június 19.
- Kis János, 2004: *A politika mint erkölcsi probléma*. Budapest, Irodalom Kft.
- Kis János, 2006a: Ami elkerülhetetlen. *Magyar Hírlap*, október 2.
- Kis János, 2006b: Pengeélen. *Élet és Irodalom*, október 6.
- Kis János, 2006c: Pengeélen 2. *Élet és Irodalom*, november 3.
- Kis János, 2006d: Pengeélen 3. *Népszabadság*, december 7.
- Kovács Gábor, 2004: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely.
- Körösenyi András, 1991: *Hatalommegosztás és parlamentarizmus – Magyarország 1991*. In: *Magyarország politikai évkönyve 1991*. Szerk. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 58–62.
- Körösenyi András, 2006: *Mozgékony patthelyzet*. In: *Gombár Csaba, szerk. 2006*. 7–49.

- Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor, 2003: *A magyar politikai rendszer*, Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Köszeg Ferenc, 2007: Horn keresztje. *Élet és Irodalom*, július 27.
- Köves Erzsébet, 1982: *Kelet és Nyugat. Orosz eszmék I. Miklós korában*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Köves Erzsébet, 1987: *Az orosz dilemma. Csaadajev élete és nézetei*. Budapest, Magvető Könyvkiadó (Gyorsuló idő).
- Kukorelli István, 1995: *Az alkotmányozás évtizede*. Budapest, Korona Könyvkiadó.
- Kundera, Milan, 1993: *A nevetés a felejtés könyve*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Lampé Ágnes, 2007: Tölgyessy Vácott – Vezeklőtagozatok. *168 óra*, április 10.
- Lányi András, 2006: Oszt vagy szoroz? Sólyom László védelmében. *Heti Világgazdaság*, október 4.
- La place de la colere. *Le Monde*, 2006. szeptember 25.
- Le Bon, Gustave, 1993: *A tömegek lélektana*. Ford. Balla Antal. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest.
- Lencsés Károly, 2007: A fejétől búzlik. *Népszabadság Online*, május 20.
- Lencsés Károly, 2007: Az őszi zavargásoktól Morig. *Népszabadság Online*, március 2.
- Lengyel László, 2006: A politikai intézményrendszer dilemmái 1989–2006. In: Gombár Csaba, szerk. 2006. 51–68.
- Leopold Lajos, 1917: *Elmélet nélkül*. Budapest, Benkő Gyula könyvkereskedése.
- Le pouvoir hongrois droit dans ses bottes. *20 minutes*, 2006. szeptember 20.
- Liskó Ilona, 2006: Sértettek és vesztesek. *Népszabadság*, október 19.
- Ludassy Mária, 1991: *Téveszméink eredete*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Machiavelli, Niccolò, 1978: *Művei*. I–II. Ford. Iványi Norbert – Karinthy Ferenc – Lontay László – Lutter Éva – Majtényi László – Székács Vera. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- MacIntyre, Alasdair, 1999: *Az erény nyomában*. Ford. Bíróné Kaszás Éva. Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Madeuf, Bernadette – Sindzingre, Alice, 2007: Growth, Democracy and Globalisation: Assessing the Links. Sajtó alatt In: *Le démocratie européenne à l'épreuve des changements économiques et sociaux XIXe, XXe siècle*. UPX, Paris X. Nanterre. (sajtó alatt az egyetem kiadójánál).
- Magyar Larousse enciklopédikus szótár, 1992. Budapest, Akadémiai Könyvkiadó.
- Már a rendőrség is vizsgálja a túlkapásokat. *Origo* internetes hírportál, 2006. október 27.
- Már Brüsszelt is érdeklik a rendőri akciók. *Origo* internetes hírportál, 2006. október 27.
- Medián: Fidesz–MSZP: kettő az egyhez. (2007. március 25.) www.median.hu
- Megyeri Dávid, 2005: Nem szeretnék a gazdagok elnöke lenni. Sólyom László államfő interjúja, *Magyar Nemzet*, augusztus 6.
- Mink András, 1996: Tényárnyaló. *Beszélő*, 5. In: *A Beszélő 25 éve*. CD-ROM.
- Mink András, 2005: Civil kudaricus. *Élet és Irodalom*, április 22.
- Morvai-jelentés: Morvai Krisztina – Juhász Imre – Szőör Anna – Völgyesi Miklós, – Gaudi-Nagy Tamás – Horváth Attila – Kabódi Csaba: A 2006. október 23-i budapesti erőszakos cselekmények kivizsgálására létrejött Civil Jogász Bizottság jelentése. www.oktober23bizottsag.hu
- Nádas Péter, 1999: *Kritikák*. Pécs, Jelenkor Könyvkiadó.
- Nádas Péter, 2002: Áldatlan és fölösleges vita. Mihancsik Zsófia interjúja Nádas Péterrel. *Magyar Narancs*, június 27.
- Nádas Péter, 2003: Az értelem kockázata. *Élet és Irodalom*, január 4.

- Nagy N. Péter – Tóth Ákos, 2006: Ami nem maradhat válasz nélkül. Sólyom László a morális válságról, október 23-ról és a rendszerváltás becsületéről. *Népszabadság*, november 25.
- Nora, Pierre, főszerk. 1984–1994: *Les lieux de mémoire*. I–VII. Paris, Editions Gallimard.
- Orbán Viktor, 2006: *Beszédek, írások, interjúk, 1986–2006*. Budapest, Heti Válasz könyvek.
- Orbán Viktor, 2007: *Egy az ország*. Budapest, Helikon Könyvkiadó.
- Papp László Tamás, 2006: Sólyom elnök és az elfogultság. *Heti Világgazdaság*, november 30.
- Papp-jelentés: Az Országos Rendőrfőkapitányság jelentése a Budapesten 2006. október 22-én 00.00 óra és 2006. október 25-én 00.00 óra között történt eseményekkel kapcsolatos rendőri tevékenység kivizsgálásáról (2007. március 29.) http://www.police.hu/data/1519088/Papp_jelentes.pdf
- Papp-jelentés: szakszerűtlenségek és szabálytalanságok a rendőri fellépésben. www.mno.hu
- Pataki Ferenc, 1998: *A tömegek évszázada*. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Perecz László, 2008: *Nemzet és filozófia. A nemzeti filozófia toposza a magyar filozófiatörténetben*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Sajtó alatt.
- Pilishegyi Noémi, 2006: Miért hallgat a köztársasági elnök? *168 óra*, november 9.
- Polcz Alain, 2005 (1994): *Asszony a fronton*. Pécs, Jelenkor Könyvkiadó.
- Radnóti Sándor, 2006a: Álszentek összeesküvése. *Népszabadság*, szeptember 24.
- Radnóti Sándor, 2006b: Válasz Kis Jánosnak és Tamás Gáspár Miklósnak. *Élet és Irodalom*, október 13.
- Rauschenberger Péter, 2006: Maradhat? *Élet és Irodalom*, szeptember 29.
- Rawls, John, 1997: *Az igazságosság elmélete*. Ford. Krokóvay Zsolt. Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Raz, Joseph, 1998: Szabadság és autonómia. In: *Modern politikai filozófia*. Szerk. Huoranszki Ferenc. Budapest, Osiris Könyvkiadó. 95–115.
- Révész Sándor, 2006: Nem csak bűn volt, hiba is. Interjú Kis János filozófussal. *Népszabadság*, november 8.
- Saad József, szerk. 2004: *Telepessors*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Sándor Tivadar, 2005: Lólábjegyzetek egy választáshoz. (Kizeccölték Glatzot). *Magyar Narancs*, április 21.
- Schlett István, G. Fodor Gábor, 2006: A Gyurcsány/Orbán probléma – avagy milyen válság vár megoldásra? *Heti Válasz*, október 12.
- Sheehan, James J, 1993 (1991): *German History, 1770–1866*. Oxford, Clarendon Press.
- Sheehan, James J, 1999 (1978): *German Liberalism in the Nineteenth Century*. New York, Humanity Books.
- Sólyom László, 2001: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Szabó Lőrinc, 1958: *Örök barátaink. A költő kisebb lírai műfordításai*. I–II. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szabó Miklós, 1989: *Politikai kultúra Magyarországon. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó – Medvetánc.
- Szabó Miklós, 2003: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.

- Szokoly Elek, szerk. 2003: *Provincia 2001*. Marosvásárhely, Pro Europa Kiadó.
- Tajfel, Henri; Turner, John, 1986: An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In: *The social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey California, Brooks/Cole.
- Tamás Gáspár Miklós, 2005: Elvártam volna Súlyomtól, hogy visszalépjen. *Index* internetes hírportál, június 7.
- Tóth Gábor Attila, 2004: Az eljárási alkotmányosság tartalma, *Fundamentum*, 3., 5–33.
- Tóth-Matolcsi László, 2005: *Műhely a lehetetlenséghez. Kapcsolódási pontok Bibó István és Ravasz László életművében*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely.
- Török Gábor, 2006a: Ki mondjon le? *Heti Válasz*, március 29.
- Török Gábor, 2006b: Három tanulság. *Heti Válasz*, szeptember 28.
- Török Gábor, 2006c: Oszlopország ünnepelt. *Heti Válasz*, október 26.
- Trencsényi Dávid, 2006: Merre hűz? 168 óra, július 27.
- Trencsényi Balázs, 2007: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely.
- Trencsényi, Balázs – Kopeček, Michal (szerk.), 2006, 2007. *Discourse of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and Commentaries*. I–II. Budapest–New York, Central European University Press.
- Vajda Mihály, 2004: A politika dicsősége és hanyatlása. In: Dénes Iván Zoltán, szerk. 2004. 384–398.
- Vajna Tamás, 2006: Puha sapkák, kemény csaták. Rendőrségi tömegoszlató taktikák. *Heti Világgazdaság*, november 4.
- Varga Ábrahám, 2006: Kisajátított szimbólumok. In: Dénes Iván Zoltán, szerk. 2006. 143–154.
- Vásárhelyi Mária, 2007: Szérepszavar és aránytévesztés. Széljegyzetek az elnöki interjúhoz. *Élet és Irodalom*, augusztus 17.
- Világviszhang. www.kuruc.info, 2006. szeptember 21.
- Walicki, Andrzej, 1989: *The Slavophile Controversy: History of a Conservative Utopia in Nineteenth-Century Russian Thought*. Notre Dame, University of Notre Dame Press.
- Watzlavick, Paul; Weakland, John H.; Fisch, Richard, 1990: *Változás – A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Weber, Eugen, 1976: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Weber, Eugen, 1986: *My France. Politics, Culture, Myth*. Cambridge, Massachusetts – London, England, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Weber, Eugen, 1991: *France, Fin de Siècle*. Cambridge, Massachusetts – London, England, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wittgenstein, Ludwig, 1998: *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Wolff, R., P., 1998: Autonómia és autoritás viszonya. In: *Modern politikai filozófia*. Szerk. Huoranszki Ferenc. Budapest, Osiris Könyvkiadó. 132–140.
- www.168ora.hu
- www.amoba.hu
- www.amoba.hu/gyurcsany_blog
- www.demokrata.online
- www.es.hu
- www.fidesz.hu

- www.fidesz/orbanviktor
- www.fn.hu
- www.gojmotorosok.hu
- www.gonczolbizottsag.gov.hu
- www.google.hu
- www.guardian.co.uk
- www.helsinki.hu
- www.hirszerto.hu
- www.hirtv.hu
- www.hvg.hu
- www.index.hu
- www.jobbik.hu
- www.jogiforum.hu
- www.keh.hu
- www.kossuthter.com
- www.kuruc.info.hu
- www.lefigaro.fr
- www.lemonde.fr
- www.lexpress.fr
- www.magyarforum.hu
- www.magyarhirlap.hu
- www.magynarancs.hu
- www.mancs.hu
- www.mdf.hu
- www.miniszterelnok.hu
- www.mkab.hu
- www.mno.hu
- www.mozgovilag.hu
- www.mszip.hu
- www.mtv.hu
- www.nemzetijogvedo.hu
- www.nemzetor.hu
- www.nol.hu
- www.oktober23bizottsag.hu
- www.origo.hu
- www.orszagjelentes.hu
- www.szdsz.hu
- www.t-online.hu/katalogus/tudomany/termesztudomany/matematika/matematikusok/Mero_Laszlo/index.html 2007. 08. 06.
- www.wikipedia.hu
- Závada Pál, 2006 (1986, 1991). *Kulákprés*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Zeldin, Theodore, 1979–1981: *France 1848–1945*. I–IV. Oxford, Oxford University Press.
- Zsolt Péter, 2007: *Az agresszió*. <http://www.bolcsweb.hu/pdf/agresszi.pdf> 2007. 08. 06.

JOGSZABÁLYOK

1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról
 1949. évi XX. törvény – A Magyar Köztársaság alkotmánya
 1987. évi XI. törvény – A jogalkotásról
 1989. évi III. törvény – A gyűlekezési jogról
 1994. évi XXXIV. törvény – A rendőrségről (Rtv.)
 23/1990. (X. 31.) AB határozat
 31/1990. (XII. 18.) AB határozat
 48/1991. (IX. 26.) AB határozat
 11/1992. (III. 5.) AB határozat
 36/1992. (VI. 10.) AB határozat
 55/2001. (XI. 29.) AB határozat
 282/G/2006. AB határozat
 1105/2006. (XI. 6.) Korm. rendelet
 3/1995 (III. 1.) BM rendelet – A Rendőrségi szolgálati szabályzatról (RSZSZ)
 12/2006 (IX. 27.) ORFK utasítás – A Magyar Köztársaság rendőrsége Öltözködési szabályzatának kiadásáról
 Polgári és politikai jogok egységokmánya

NÉVMUTATÓ

Ádám Zoltán 24, 119
 Áder János 116, 118
 Ágh Attila 121, 122
 Alobaidi Jakab 8

Balku Orsolya 11, 229
 Balog Iván 12
 Bartus László 47–49
 Bayrou, Francois 162
 Beaumarchais, Pierre-Augustin Caron de 158

Béki Linda 11, 229
 Bělohradský, Viktor 194, 201
 Bene László 142, 144, 153
 Berecz Péter 11, 12, 229
 Bergman, Ingmar 194
 Berkovits Balázs 24
 Bibó István 209, 223, 225, 228, 229
 Bokros Lajos 104, 111
 Broch, Hermann 196

Canetti, Elias 186, 189, 190, 194, 196
 Chirac, Jacques 162
 Cioran, Emil 211

Csurka István 211

Dávid Ibolya 38
 Debreczeni József 24, 47–49, 52–55, 57, 76, 116, 117, 120–124, 126
 De Gaulle, Charles André Joseph Marie 160, 161
 Dembo, Tamara 199
 Dénes Iván Zoltán 203, 209
 Dobozsi József 144
 Dobszay János 123, 124
 Dumas, Alexander 110
 Dworkin, Ronald 28, 31, 32

Eliade, Mircea 211
 Eörsi István 69

Farkasházy Tivadar 47
 Ferenc Ferdinánd, (Habsburg) 212
 Fodor Gábor 102, 208
 Frattini, Franco 179
 Freeh, Louis J. 181
 Freud, Sigmund 186, 188, 189, 194–196, 199

G. Fodor Gábor 119, 126
 Gergényi Péter 144, 145, 149, 153, 169, 177, 178
 Giscard d'Estaing, Valéry 160, 161
 Glatz Ferenc 37
 Goebbels, Joseph 191
 Gombár Csaba 38
 Göncz Árpád 24, 56, 67
 Gönczöl Katalin 22, 133, 167
 Gulyás Gergely 172

Gyekiczky Tamás 13
 Gyurcsány Ferenc 8–10, 19–22, 34, 40–43, 45–47, 49, 50, 53, 54, 70, 75, 101, 103–106, 108–112, 114, 116, 119, 120, 125, 136, 145, 153, 155–159, 165, 167, 169, 170, 207, 208, 215, 218, 219, 221, 222

Hamvas Béla 194
 Hitler, Adolf 191, 196
 Hont András 120, 121
 Horn Gyula 7, 104, 111, 112, 218
 Horváth Ágnes 110
 Horváth Attila 134

Jézus 189
 Jung, Carl Gustav 188, 196

Kabódi Csaba 145
 Kádár János 212, 218–220
 Kecskeméti Károly 12, 162, 212, 213, 218
 Kennedy, John F. 103
 Kert Attila 166
 Keynes, John Maynard 216
 Kilényi Géza 65
 Kis János 7–10, 28–34, 47–57, 62, 70, 73, 74, 76–78, 81–92, 115, 119, 123, 126, 222
 Kohl, Helmuth 116
 Kohn, Alfie 199
 Kóka János 102, 114
 Kopeček, Michal 211
 Kósa Lajos 39, 112, 116
 Kosáry Domokos 22
 Kovács Ágnes 11, 19, 58
 Kőmíves Péter Miklós 11, 19, 37
 Körösenyi András 41, 52, 55
 Kukorelli István 41
 Kuncze Gábor 102
 Kundera, Milan 194

Lajos, XIII. (Bourbon, francia király) 110
 Lányi András 47, 51
 Láyer József 39, 52
 Lázár János 109, 110
 Le Bon, Gustave 186, 189, 191, 192, 195
 Le Pen, Jean-Marie 162
 Lengyel László 40
 Lenin, Vlagyimir Iljics 216
 Lewin, Kurt 195

Machiavelli, Niccolò 110, 226
 Mádl Ferenc 24, 25, 37, 38, 56
 Magyar Péter 172
 Maistre, Joseph de 216
 Medgyessy Péter 7, 25, 40, 41, 57, 73, 112, 119, 208
 Merkel, Angela 208
 Mérő László 201
 Miller, George A. 187
 Mitterrand, François Maurice Marie 160, 161
 Molnár Lajos 111

Morvai Gábor 11, 12, 115
 Morvai Krisztina 22, 122, 148, 152
 Mussolini, Benito 191

Nádas Péter 8
 Nagy Imre 204, 218
 Nagy N. Péter 52
 Nagy Orsolya 11, 155
 Navracsics Tibor 118
 Németh László 209
 Nostradamus (Michel de Notredam) 109

Orbán Viktor 7–10, 21, 40, 46, 48–51, 106, 108, 112, 116–127, 147, 153, 156, 211, 214, 221

Papp Károly 145
 Papp László Tamás 47, 51
 Pataki Ferenc 133, 186–197
 Péntes Örs 11, 12, 186
 Percz László 12
 Péterfalvi Attila 110
 Petrétei József 144, 153
 Pilishegyi Noémi 47
 Pokorni Zoltán 116, 118, 119
 Pompidou, Georges Jean Raymond 160

Rácz Adél 11, 133, 136
 Rácz Sándor 11, 12, 72
 Radnóti Sándor 47, 51, 119, 120
 Richelieu, Armand Jean Duplessis 110, 111
 Rogán Antal 112, 118
 Rowntree, Francis 179
 Royal, Ségolene 162
 Rudi Zoltán 137

Sarkozy, Nicolas 159, 162
 Schachter, Stanley 193
 Schlett István 119, 126
 Schmidt Péter 65
 Schmitt Pál 120
 Servan-Schreiber, Émile 158
 Sighele, Scipio 195
 Sólyom László 9–11, 19–39, 42–61, 68–71, 76, 77, 105, 115, 214, 218, 222, 223

Szabó Béla 13
 Szabó Dezső 209
 Szabó Lőrinc 210, 211
 Szafkó István 11, 101
 Szekfű Gyula 229
 Szili Katalin 37–39, 50

Tamás Gáspár Miklós 39
 Titus Livius 226
 Tocqueville, Alexis Charles Henri Clérel de 86
 Torgyán József 38
 Tóth Ákos 52
 Tóth Judit 133
 Tóth-Matolcsi László 12, 209

Tölgyessy Péter 124
 Török Gábor 125
 Trencsényi Dávid 46
 Tyutsev, Fjodor Mihajlovics 210

Varga Mihály 118
 Veres János 50
 Vörös Imre 65
 Vörösmarti Mihály 144

Wass Albert 213
 Wéber Ferenc 28

Zsenyuk Péter 11, 174
 Zsolt Péter 200

**GONDOLAT – DEBRECENI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK KIADVÁNYAI**

A 2006 őszen napvilágot látott őszi beszéd olyan vitákat gerjesztett, amelyek a magyar demokratikus berendezkedés alapintézményeit érintik. Sem a megosztottság, sem a válság nem ekkor kezdődött, de új szintre került. Az értelmiségi viták jelentős része a körül a már négy évvel korábban megfogalmazott kérdés körül forog, hogy van-e és kell-e morális alapja legyen a liberális demokráciának, vagy az pusztán procedurális jellegű, és a morális érvelés a diktatúrák világára jellemző. Ezeknek a vitáknak és a válság eseményeinek, kiváltó okainak elemzésére, feldolgozására vállalkoztak a kötet szerzői. Olyan aspektusból, amely nem hitvitázó irodalomként műveli a politikai elemzés műfaját, hanem az elfogulatlanságra törekvés jegyében közelíti meg az okokat, hogy megoldási javaslatokat tudjon adni. A kötet első része a köztársasági elnök és a nagy gyűjtőpártok dilemmáit, a válság kapcsán tanúsított magatartását és deklarált álláspontját elemzi, a második rész a rendőri beavatkozás és az azt értékelő bizottsági vélemények kérdéseit veszi górcső alá. A harmadik részben a kötet szerkesztője rekonstruálja a különböző válságértelmezéseket, azok ön- és ellenségképeit, politikai nyelveit, és az azokban és mögöttük érzékelhető politikai históriákat.

2450 Ft

ISBN 978 963 693 077 6

9 789636 930776

A MEGOSZTÓ VÁLSÁG: 2006. ŐSZ

**GONDOLAT – DEBRECENI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK KIADVÁNYAI**

GONDOLAT

**GONDOLAT – DEBRECENI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK KIADVÁNYAI**

**A MEGOSZTÓ VÁLSÁG:
2006. ŐSZ**

**Szerkesztette
DÉNES IVÁN ZOLTÁN**